Trygve Gulbranssen

TUULED PUHUVAD VAIMUDE-MÄELT

Norra kirjaniku Trygve Gulbransseni romaanitriloogia teine ja kolmas raamat, eesti lugejale juba tuttava „Ja taamal laulavad metsad“ järg, milles autor jätkab ühe Bjørndali mägismaatalu elu kujutamist.

Noor Dag abiellub Adelheidiga, kelle õnn pärast poegade sündimist on täiuslik. Siis surevad poisid ja kõik tundub kokku varisevat, kuni Adelheidi hulljulge metsaretk abielupaari taas teineteisele lähendab ja kustuva armastuse lõkkele puhub.

Aga õnn on püsimatu külaline inimeste elus, keegi ei tea, millal ta tuleb, keegi ei tea, millal ta läheb, nagu autor oma tegelaste saatust jälgides ütleb. Peagi vudib küll vana talu avarates tubades jälle kaks vilgast poissi, kuid siseheitlustes vaevlevad vanemad võõrduvad üha enam teineteisest. Kõike valitsenud ja koos hoidnud Vana-Dag sureb, tekib tõeline kriis, mille lahendab alles Adelheidi aruka tädi, Borglandi uue perenaise sekkumine. Veel kord lahvatab hiline armastus ja suved on Adelheidi meelest valgemad kui iial enne, aga siis hukkub noor Dag, kes annab oma elu võõrast poisikest päästes. See on kogu romaanitriloogia sümboolne punkt, milles väljendub autori kreedo: südameheadus on kõrgem kui kõik muud inimlikud väärtused ja tähendab kaasinimese teenimist kuni eneseohverdamiseni.

Trygve Gulbranssen TUULED PUHUVAD VAIMUDEMÄELT

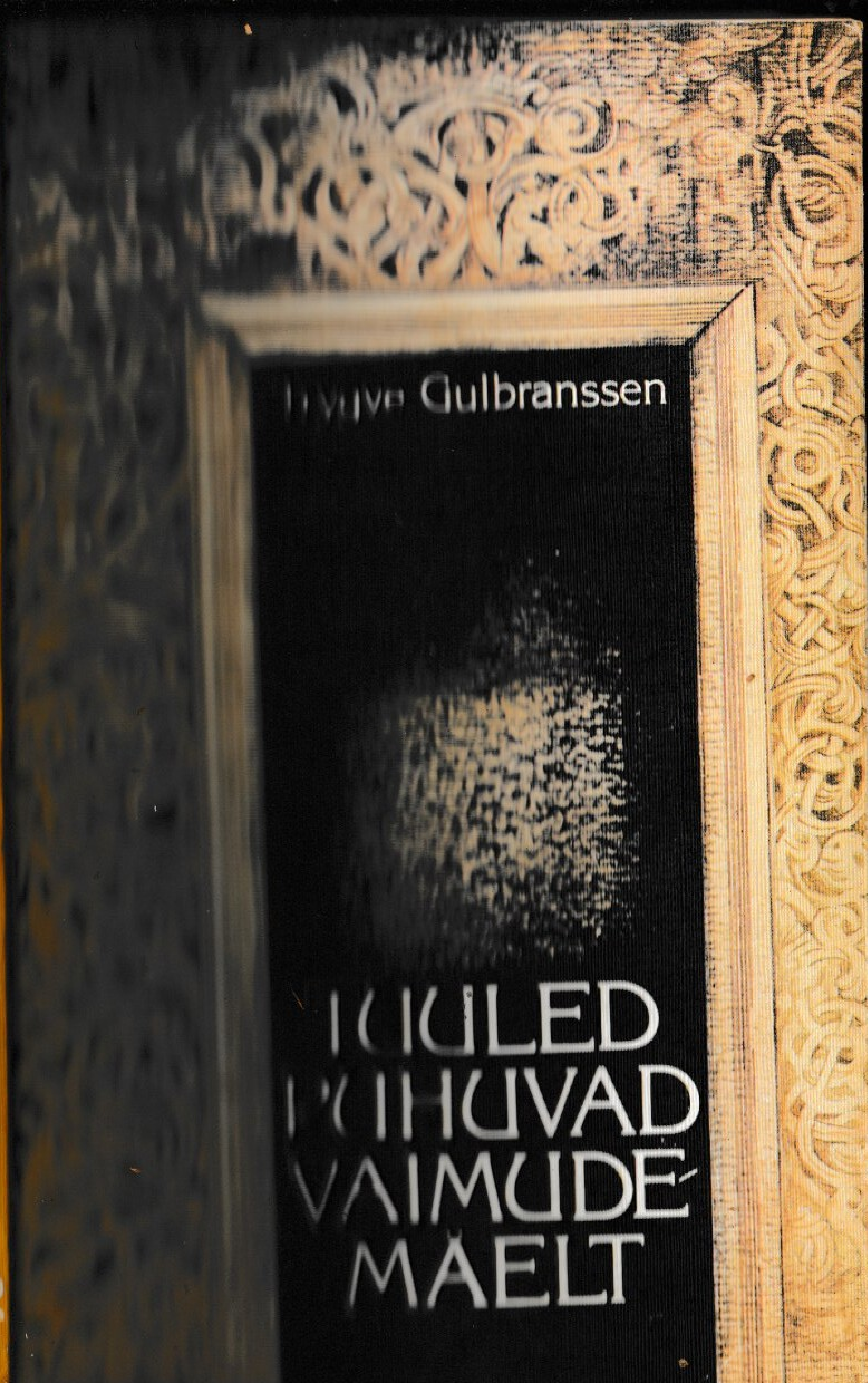

Trygve Gulbranssen

TUULED PUHUVAD VAIMUDE MÄELT

EI LÄHE KÕRVALTEED

Norra keelest tõlkinud
Agnes Antik

„Eesti Raamat“ Tallinn

T (Norra)
G 91

Redigeerimisel kasutatud väljaanne:
Trygve Gulbranssen
Det blåser fra Dauingfjell
Ingen vei går utenom
Den Norske Bokklubben
Oslo 1973

Redigeerinud ARNOLD RAVEL
Kujundanud ANNELI AARMA

TL—3—2—92

ISBN 5—450—02196—8

TUULED PUHUVAD VAIMUDEMÄELT

ESIMENE OSA

I

Sellest oli palju aastaid möödas, kui major Barre lahkus teenistusest, ometi oli temas midagi märgatavalt sõjaväelaslikku, kui ta sirgelt ja täis jõudu sammus tänavat mööda alla ja keerutas veidi oma hõbenupuga keppi.

Ilm oli sügiseselt hall ja tänav porine, kuid Barrel olid põlvini ulatuvad saapad jalas ja ta kõndis jõuliselt, kindlate sammudega. Jah, ta peaaegu ei teadnudki, et tänav oli porine, — sest ta vaatas harva maha. Tema lõug puhkas kindlalt ja siledaks aetuna kraenurkade vahel säravvalge särgižaboo kohal ning sädelevad silmad olid suunatud otse ette; kuid nad heitsid põgusaid uurivaid pilke kõrvale, akende poole, kus elas tuttavaid või kus ta mõni päev varem oli näinud uudishimulikku naisenägu piilumas kardinate vahelt.

Ebaedust ja vaesusest hoolimata polnud major Barre veel kaugeltki eluga lõpetanud. Kuuskümmend aastat polnud mingi iga temataolisele mehele. Tal oli veel tugev sädelus julgeis, elurõõmsais silmis, kui ta nägi „midagi ilusat", ja ta tõi oivalise tuju kõikjale, kuhu aga tuli.

Turu nurgal tuli õigusnõunik Gabbe, kõige hullemas poris ettevaatlikult kivilt kivile tipsides. Tal olid tema igavesed pannalkingad jalas ja pingul sukad vateeritud säärte ümber ning nähtavad pitsääred saterkuue käisekääniste all.

Barre pomises midagi selletaolist nagu „vana narr", kuid tervitas juba kaugelt armastusväärselt, kui õigusnõunik hetkeks üles vaatas.

Gabbe oli üle tänava teisele poole minemas, aga peatus kõheldes, kui silmas majorit, tõstis siis monokli ja silmitses teda uurivalt. Silmapilgu kaalutlenud, muutis ta suunda ja läks Barrele vastu. Nad seisatasid, ja õigusnõunik vaatas nüüd lähedalt veel kord uurivalt läbi monokli majorile otsa.

„Teie preili tütre, kauni Adelheidi kohta käivad kuuldused," pudistas õigusnõunik.

Barre heatahtlikku näkku tekkis üllatunud, tõsine ilme ja silmad muutusid rangeks. Kuuldused tähendasid talle „halbu uudiseid".

Õigusnõunik nägi muutust tema näos ja lisas kiiresti: „Jah, Adelheidil on ju alati olnud nõrkus Rousseau' vastu." Kaugemale ta ei jõudnud. Major katkestas teda oma tugeva häälega. „Mis, nõrkus Russoo vastu? Kes, mis asi see Russoo on?"

Õigusnõuniku sinakate huulte ja kerkinud kulmude ümber ilmus peen, üleolev naeratus, nii et kottis silmalaud ebatavaliselt pikenesid.

„Nonoh, major," ütles ta kerge üleolekuga, „te tunnete ometi mässulist šveitslast...?"

„Ei, kurat ja põrgu, ma ei tunne ühtki šveitslast," müristas Barre.

Õigusnõunik vaatas närviliselt ringi. See major Barre sattus liiga kergesti ärevusse, aga too lugu tütrega pidi ka mõru pill olema, kui kuuldused vastasid tõele, ja õigusnõunik oli väga uudishimulik tõde teada saama. Ta seletas Barrele, kes on Rousseau ja et tolle raamat „La nouvelle Héloise" olevat tema tütre Adelheidi armsaim lugemine, ning major pidi möönma, et see Rousseau ei olnud talle mitte päris tundmatu.

Et oma kingadega mitte porisse seisma jääda, tegi õigusnõunik ettepaneku klubis klaas portveini juua. Teel sinna sai ta majorilt teada, et on tõsi, et tema tütar on kihlatud — maamehega. Peenetundeliselt ei kasutanud õigusnõunik sõna talupoeg. Õigusnõuniku abikaasal, kes oli majori surnud proua kauge sugulane, oli eile kerge minestushoog olnud, kui kuuldus Adelheidi kihlumisest tema kõrvu ulatus. Ta oli korranud sõna talupoeg järjest tõusva kohkumusega ja ütelnud, et küllap Adelheidi ema ja iseäranis vanaema, piiskopiproua Ramer, on mõlemad hauas teise külje pööranud. Adelheid oli, tõsi küll, oma kahekümne seitsme aastaga juba küps daam, aga ei olnud saladus, et ta oli andnud apteeker Bohrile oma jah-sõna; ja Bohr oli ju ometi jõukas ja haritud mees — kuigi veidi vanem. Ja siis oli Adelheid nüüd ikkagi apteekri talupoja pärast hüljanud. Õigusnõuniku kodus oli ainult ü k s seletus võimalik olnud, ja nimelt, et Adelheid on liiga palju Rousseau'd lugenud.

Klubis laua juures kahetses õigusnõunik, et oli oma uudishimul lasknud end ahvatleda ettepaneku tegemisele klaasitäis veini juua. Kuuldus oli tõestatud, ning istuda siin major Barrega, kes ei olnud teda kunagi huvitanud ja keda pärast seda lugu tütrega ei saanud vist enam oma ringkonda kuuluvaks arvata, oli ainult ajaraiskamine. Valjuhäälne kõne ja piljardiruumist kostvad löögid ning klirin ärritasid teda ka. Ta võttis oma kuldnuusktubakatoosi, nikerdatud kergemeelne pilt elevandiluust kaane sees,

koputas sellele põgusalt ja võttis näputäie. Major kasutas juhust savipiibu kaha lahtimurdmiseks, oma taskupitsi otsa panemiseks ja nende mõlema mähkimiseks odava, halvasti lehkava tubaka suitsusse.

Õigusnõunikul oli tunne, nagu oleks ta eksituse tõttu mõnda meremeestekõrtsi sattunud, ja ta otsustas piina lõpetada. Ta võttis oma raske keti ja kõlisevate ripatsitega kuldkella välja ja laskis toredusel kaua kõigi silme ees särada.

„Varsti on aeg edasi liikuda," sõnas ta ja vaatas väga raskete silmalaugude alt Barrele otsa. Viimase näol polnud mitte ainult tavaline uljas muretuseilme; tema silmis oli midagi sätendavalt lõbusat, mida õigusnõunik juba nende kohtudes oli tähele pannud. Monokkel ilmus taas esile ja õigusnõunik vaatas uurivalt — ja veidi ärritatult ning ebakindlalt Barrele otsa.

„Te ei näi oma tütre saatusest väga rõhutud olevat," ütles ta, ning tema hääl oli selgelt noomiv.

Major Barre võttis piibu suust ja ajas end pisut sirgu, ning silmad olid julged ja lõbusad.

„Ei," ütles ta rahulikult, „t e m a pärast mul muret ei ole."

Õigusnõuniku silm monokli taga vahtis suurena ja imestavana, kuna teine pilgutles ebakindlalt. Pika vaikuse järel vaatas ta maha ja mekkis klaasist. Vaatas siis jälle äkitselt üles ja küsis: „Kuidas on," — ta oli ütlemas „talupoja", kuid sai pidama — „kuidas on selle koha nimi, kuhu preili Adelheid asub?"

„Bjørndal," vastas major ja tema silmad särasid.

Õigusnõuniku kottis näkku ilmus kummaline rahutus ja sinised huuled tõid kuuldavale matsutava hääle nagu vanadel nõtradel inimestel.

„Bjørndal," kordas ta madalalt ja vahtis hajameelselt enda ette. „Mul oli kord kellegagi tegemist, kelle nimi oli Dag Bjørndal. Kas Adelheidi tulevane on temaga sugulane?"

„Jah," kostis major, „see on vana Dag Bjørndali poeg."

Õigusnõuniku suust kostis niisugune hääl, nagu oleks pudelilt kork ära tõmmatud, ja monokkel kukkus lauale. Silmalaud, millega ta muidu igasugu tähendusrikkaid tõmblusi sooritas ja mida ta nii kindlalt valitses, värisesid ja võbisesid nüüd, andes näole hämmeldunud ilme.

Major, kes oli toolil tahapoole nõjatunud, kööritas tema poole ja popsutas kõvasti piipu, et varjata muiet.

Õigusnõunikul läks viimaks korda end koguda ja monokkel ära panna.

„Kas on — palju — õdesid-vendi?" küsis ta kõheldes.

„Ei, Adelheidi tulevane on ainus laps," vastas major Barre rahulikult ja selgelt. Ja ta pidi kõvasti piipu pahvima, et end varjata, sest õigusnõunik nägi nüüd oma jõllitava näoga lihtsalt rumal välja ja major vajas kogu jõudu, et mitte valjusti naerda.

„Dag Bjørndali ainus poeg," ütles õigusnõunik viimaks, „vaata aga vaata." Ta vaatas mõtlikult üle laua, märkas, et klaasid on tühjad, ja tellis uued. Ta oli ilmselt unustanud, et hetk tagasi ei olnud tal enam aega jätkunud Barrega koos istuda. Ta jõi nüüd majoriga sõbralikult kokku, võttis nuusktubakatoosi välja ja viitis aega, küllap selleks, et mõtteid koguda.

„Kas te seal olitegi suvel?" küsis ta.

„Jah, ja viimati jõulude ajal ka," vastas Barre.

„Temal, vanal, olevat lõpmata hulgal vara — talusid — ja metsi — ja raha," — õigusnõunik rääkis nii tasa, nagu kõnelnuks ta üksnes iseendaga — „ja ta olevat rahaasjus väga arukas —"

„Küllap see on õige," ütles major vahele.

„Aga," sõnas õigusnõunik järsku üles vaadates, „tema juures kodus olevat kõik nii vanaaegne ning puine ja ta ise olevat — hm — jäik — väga jäik mees."

„Ah," ütles Barre, „Bjørndalil on nii vana kui uut ja minul ei ole põhjust olnud seal millegi üle kaevata. Ma olin ka kuulnud, et Dag Bjørndaliga on kardetav vastamisi sattuda; aga sellest ajast, kui ma teda tundma õppisin, tean ma, et kellelgi ei saa olla paremat sõpra kui tema. Ja kui karm ta võiski omal ajal olla, ei usu ma ometi, et keegi võiks ütelda, et ta on kellelegi ülekohut teinud." Barre oli innustunud ja tema hääl oli kindel, ning õigusnõunik ruttas möönma, et temagi pole kuulnud muud, kui et kõik on toimunud õigesti. Ja ta püüdis seda ilustada, mida oli ütelnud vanaaegse ja puise kohta, ta silus seda ja sõnas lõpuks:

„Aga — siis on Adelheidi mees ju mõisnik —" Ja õigusnõunik näis kergendatud ja rahul.

Selle sõna juures ei suutnud major Barre end enam taltsutada. Ta naeris täiest kõrist — oma mürisevat, lärmakat naeru, nii et kõik ruumis talle kohkunult otsa vahtisid. Õigusnõunik oli päris jahmunud. Tal oli kogu oma käitumise pärast must südametunnistus — ja see naer, mis äratas piinlikku tähelepanu, ka selle oli tema põhjustanud. Ta tundis end rohkem kui ühel kombel halvasti ja higistas natuke paruka all, mida ta juustepuuduse pärast üha kandis. Ta teeskles küll, nagu kannaks ta seda ainuüksi vana, väärika moe pärast.

Viimaks rahunes major.

„Vabandage, õigusnõunik," ütles ta, „et ma pidin end välja naerma. Ja kui ma mõtlen võltsile mõisnikutiitlile ühenduses mu tulevase väimehega, hakkab mul valus. Ta on lihtsalt talupoeg ja metsamees — kütt, sõdur, meesterahvas — kõik, mida te soovite — ainult mitte mõisnik."

Uued klaasid olid tühjendatud ja õigusnõunikul hakkas kiire kojumineku ja abikaasale jutustamisega, et ta võib Adelheidi pärast rahulik olla, — ja ehk küll major Barre naeris mõisnikutiitlit, kavatses tema seda oma kodus õige usinasti tarvitada. See ja Dag Bjørndali rikkus lepitasid palju, ja peale selle oli Adelheidi mees jõuka kaupmehe Holderi sugulane, sest Vana-Dag oli kaupmees Holderi nõbu Therese Holderiga abielus olnud. Seda teadis ka õigusnõunik. Oli hämmastav, kui palju inimene teada sai, kui ta aga teada tahtis, — ja siin oli tähtis pääseda uuele rikkusele perekonnas nii lähedale kui võimalik.

Õigusnõunikul oli kojujõudmise ja kuuldu teatamisega nii kiire, et ta unustas säilitada väärikat rahu, mille ta õigusnõunikuks saamisest saadik oli omaks võtnud. Inimesed, keda ta kohtas, pöörasid ümber, vahtisid talle järele ja imestasid, mis küll võis teoksil olla.

Õigusnõuniku abikaasa, kes oli oma mehele õpetanud, mis on tema seisukohaga mehele sünnis, ja kel olid väga peened tunded, ei lasknud end tema jutustusest lohutada; aga tal hakkas kummaliselt kiire, et nii prantsuse kui ka norra keeles kinnitada, kui armas Adelheid Barré talle alati oli olnud. Jah, ta isegi nuttis Adelheidi paljude vooruste pärast — tema keelteoskuse pärast, tema võrratu prantsuse keele ja muusikaliste võimete pärast, tema meisterlikkuse pärast majapidamistöös, tema kirjandusetundmise, suursuguse ilu ja range, seisusekohase kasvatuse pärast emapoolse vanaema, piiskopiproua juures, kusjuures ta oli aja kergemeelsuse vastu kaitstud olnud ja suutnud oma teed plekituna hoida. Ja kõik see tuli ära heita talupojale kaugel maakolkas. Õigusnõuniku proua nuttis väga selgesti ja nuuskas oma lõhnavasse taskurätikusse nina.

Õigusnõunik kuulas tõusva hämmastusega proua südamepuistamist. Varem oli ta pidanud samalt poolt küllalt sageli kuulma Adelheidi upsakusest, pepslikkusest ja ebaloomulikust vaeseuhkusest, seepärast hakkas temas ärkama kahtlus, et tema jutustuses oli siiski olnud midagi, mis pani prouat Adelheidi järsku nii vooruslikuks isikuks tegema.

II

Major Barrel oli kaks väikest tuba ja köök väikeses puumajas linna ääres. Tänavad — või õigemini teed — seal kulgesid keerukate käändudega ja aiad mõne maja ees ulatusid nii kaugele välja, et neist jäi ainult ahtake möödapääsurada. Jah, mõnes kohas tungisid tarad esile, sulgedes täiesti tee, nii et tuli tagasi minna ja teist teed otsida.

Vana preili Ramer pidi viimaks üht määrdunud last paluma, et see talle sinna teed juhataks, kus major Barre elab.

Ta jäi kauaks väravasse seisma, korraldades kiharaid kübara all ja kleidi volange mantli all, tõmmates pikki musti kindaid hoolikalt üle küünarnukkide ja vahetades päevavarju ühest käest teise. Isegi nüüd, hilissügisel, pidi tal päevavari ühes olema. Ta jättis endale palju aega, enne kui koputas. Ta tahtis külastada oma õetütart, Adelheidi, keda ta polnud seitse aastat enam näinud. Kuuldus, mis tema kõrvu oli ulatunud, oli pannud teda trotsima vana otsust mitte kunagi enam major Barret üles otsida. Tema õde oli lasknud end Barrest seitsmeteistkümne aasta eest tema naistelugude ja rahapillamise pärast lahutada, ja sellest ajast peale ei olnud preili Ramer majorit enam näinud. Kümme aastat pärast lahutust suri proua Barre ja tütrel tuli asuda isa juurde. Preili Rameril oli küll palju kordi pärast õetütre linna asumist soov olnud teda külastada, kuid ta ei tahtnud majorit oma silma all näha, ja Adelheid oli tõenäoliselt arvanud, et ei ole oma range tädi juures pärast seda teretulnud, kui ta oli isa juurde asunud, ning polnud teda seepärast külastanud, kuigi oli palju kordi igatsenud temaga kõnelda. Nad olid kord nii head sõbrad olnud.

Preili Ramer oli päevavarju mitu korda ühest käest teise tõstnud, enne kui koputas. Adelheid avas ukse, ja kui preili Ramer kuulis, et majorit pole kodus, astus ta rahustatult sisse. Adelheid ei oodanud sellest ootamatust väisangust küll ainult head, aga ta naeratas oma kõige sõbralikumat naeratust — nihutas tädile tooli lähemale ja läks kööki teevett keetma ning küllap ka mõtteid koguma enne seda, mida teadis nüüd tulevat. Preili Ramer vaatas hästi korrastatud, ent vaeselt sisustatud tubades põhjalikult ringi ja pühkis kiiresti üle silmade, et mitte reeta liigutust, kui kuulis Adelheidi tulemas. Tal endal ei olnud ka eriti palju raisata, aga tal olid siiski tema vana, ilus mööbel ja esemed — kuna siin oli ainult vana kell ja paar pisiasja, mis andsid tunnistust, et siin elasid haritud inimesed.

Kuni teevesi keema läks, kõndis Adelheid edasi-tagasi; aga alles siis, kui nad olid maitsnud teed ja söönud paar kuiva biskviiti keedisega, hakkas preili Ramer hoogu minema. Öeldi, et ta sarnanevat oma emaga, piiskopiprouaga — ja teda tunti inimesena, kes rääkis kõigist asjust otsekoheselt.

„Jah, armas Adelheid," alustas ta, „sa saad kindlasti aru, et see on väga sundiv põhjus, mis paneb mind astuma üle su isa läve. Olen kuulnud midagi sinu kohta — jah, see käib sinu abiellumise kohta. Võin arvata, et see on su isa, kes on sind selleks mõjutanud, ja sellepärast pean ma oma kohuseks sinuga siiralt kõnelda. Muusikaõpetuse läbi saadava sissetuleku ja teiste väikeste tuludega on mu elatusvõimalus, nagu sa mõistad, väga kehv; aga ma jagaksin seda siiski meeleldi sinuga — et sind sellest päästa. Ka

võid sa oma võimed ja teadmised ära kasutada, nii et küllap me läbi ajame." Ta lisas paar prantsuskeelset lauset selle kohta, et mammon on paljusid meeleheitele ahvatlenud.

Adelheid istus langetatud päi ja nägi vaeva, et naeratust maha suruda.

„Aga armas tädi," ütles ta, „miks sa arvad, et see on nõnda?"

„Arvan," ütles preili Ramer teravalt. „Kas oled unustanud arutelud, mis meil selle kohta on olnud? Kas ma ei ole sulle jutustanud, kuidas meiega, meie perekonna naistega on? Kas ma pole toonud sulle elavaid näiteid? Kuidas nad kõik on õnnetuks saanud? Kas sa ei mäleta oma ema saatust? Kas ma ei ole sulle ütelnud, et ükski naine meie soost ei saa oma armastatut ja et teise võtmisest tuleb ainult õnnetus? Sa oled rikkusest pimestatud, Adelheid — ja kui ma näen, kui kitsalt sa siin elad, siis ma mõistan su sammu; aga mõtle järele, mis sa teed — enne kui on hilja."

„Aga armas tädi," püüdis Adelheid vahele segada.

„Ei, ei," jätkas preili Ramer ja pani teetassi kõvasti alustassile. „Sa ei tea, millesse sa laskud. Kui see oleks veel hästikasvatatud inimene, haritud mees, kes võtaks arvesse su loomust, nagu apteeker Bohr, aga..." Siin vaatas ta üllatunult üles.

Adelheid oli püsti tõusnud — ja tädi vahtis teda arusaamatuses — tema saledat, ilusakujulist kogu ja uhkelt tõstetud pead; aga siis tõusis ka piiskopitütar. Ta oli niisama pikakasvuline kui Adelheid, ja hoolimata oma peaaegu viiekümnest aastast, oli temas ilmseid jälgi endisest ilust ja rühist.

„Ma loodan südamest, et rikkuse lummus ei ole sind veel nii pimestanud," ütles ta tungivalt, „et sa ei talu oma tädi arvamust." Ja lisas kiiresti prantsuse keeles: „Kas sa oled mõtelnud, et see pole mitte ainult su haridus, mida solvatakse, vaid et ka su keha häbistatakse?"

„Vaiki!" karjus Adelheid talle vastu ja lõi käed näo ette, „ma armastan teda, tädi... ära ütle rohkem."

Preili Ramer seisis nagu halvatud. Huuled liikusid, kuid häält ei tulnud kuuldavale — silmad vaatasid hämmingus Adelheidile otsa. „Armastad teda," suutis ta viimaks sosistada. Nii tasa, et see oli vaevalt kuuldav, kordas ta: „Armastad —"

Nad istusid taas mõlemad toolile, aga kumbki ei puudutanud tassi.

Preili Ramer tundis, et on täiesti tasakaalust väljas. Ta oli arvanud, et leiab uhke Adelheidi pisarais ja meeleheitel alanduse pärast, ja lootnud välja valada nördimust nurjatu majori üle, kes oli oma tütre nüüd maha müünud. Ja lõpuks oli ta lootnud, et saab Adelheidi õilsas halastuses koju oma korterisse kaasa viia. Ta oli küll ka välja arvestanud, et kui Adelheid tuleb, ei vaja ta enam teenijatüdrukut ja saab Adelheidi ületoomisega lihtsalt

raha kokku hoida. Aga nüüd varisesid kõik tema plaanid kokku.

Preili Ramer istus kaua vaikides teetassi taga. On kibe tulla päästjana ja leida, et päästmise järele ei ole vajadust. Tema mõtted töötasid pidevalt, et leida midagi, millest Adelheidi päästa, ja viimaks võttis see temas kuju.

„Ma ei ole sulle kunagi maininud, Adelheid," ütles ta, „et sa sarnaned väga oma emapoolse vanaemaga. Kui ma nüüd istun ja sind vaatan pärast seda, kui ma sind nii palju aastaid ei ole näinud, on päris hämmastav näha, kui väga sa sarnaned minu emaga. Ja sa tead, mis tema kohta räägiti. Tal oli kaks viga. Ta oli naise kohta liiga pikk ja tema nina oli natuke liiga suur, aga muidu oli ta täiuslik. Sul on täpselt needsamad vead — aga muidu oled sa — jah, sa oled ilus, Adelheid. Küllap sa tead seda isegi."

Adelheid punastas nähtavalt ja püüdis vastu vaielda, aga preili Ramer oli nüüd hoogu sattunud ega lasknud end peatada.

„Ema oli ka väga õnnelik, et võis sind oma elu viimased kümme aastat enda juures pidada. Ta ei maininud seda sulle küll kunagi, aga mulle ta ütles, et sa oled päris uskumatult taibukas. Ta ütles, et tema ja su ema õpetanud sulle täiuslikkuseni prantsuse keelt ja et sa tunned end saksa ja ladina keeles kodus ja tead palju kreekakeelseid fraase; ta kiitis sinu muusikalist annet ja oli väga rahul sinu koduste askeldustega. Sa tead isegi, et ema ei olnud kunagi kellegagi rahul, ja kui juba tema sind kiitis — siis on seda väga palju, Adelheid. Ka rõõmustas ema, et nad olid sind nii hästi valvanud, et polnud tulnud ühtki südameasja, hoolimata sellest, et sa olid peaaegu kahekümneaastane, kui ta lamas surivoodil ja mulle seda rääkis. Ta kahetses sügavalt kõiki neid vaeseid noori tüdrukuid, kes juba kolme-neljateistkümne aasta vanuses ühele või teisele ära määratakse ja kes on vaevalt leeritatud, kui nad juba ühe või teise elumehega seotakse. Ta tahtis, et sa oleksid täiskasvanud, kui teostad oma valiku — ja," — siin puhkes preili Ramer nutma — „viimane, mis ta mulle ütles, oli see, et manitseksin sind vastu pidama, kuni tuleb õige — sest Adelheid on määratud väga uhkete olude jaoks, ütles ema."

Preili Ramer nuuksus valjusti ja Adelheid tõmbas ruttu taskurätikuga üle silmade — ning vaatas sügavas liigutuses maha. Et tema range vanaema oli teda nii väga mõttes kandnud, seda ei teadnud ta aimata.

Preili Ramer istus kaua vaikselt nuttes ja endamisi mõtiskledes, kuid siis kogus ta end taas.

„Armas Adelheid," ütles ta, „sa oled, tõsi küll, kahekümne seitsme aastane, aga paljud abielluvad ka selles vanuses hästi — ja ma olen kuulnud mitmest, kes on sulle silma heitnud. Kõigi oma voorustega — oma ilu, oma teadmiste, oma võimete ja oma peene loomusega —, kas sa ei leia ka ise, et on mõttetu end ära heita —

kaugele inimestest — ainuüksi nende oma Rousseau-kapriiside pärast?"

„Rousseau?" Adelheid ajas end järsku toolil sirgu.

„Jah," jätkas preili Ramer häirimatult, „kui see ei ole rikkus — ja sa ütled, et armastad teda — kelle kohta su oma isa on ütelnud, et ta on lihtsalt toores talupoeg — jah, kütt — ja metsamees — siis võib olla ainult üks seletus..."

Adelheid oli oma täies pikkuses toolilt tõusnud ja tema hääl värises nördimusest, kui ta küsis:

„Kas isa on ütelnud, et Dag on toores?"

Preili Ramer vaatas rabatult ja kohkunult õetütre ilusasse, aga ähvardavasse näkku.

„Ei, võib-olla mitte just seda. Aga igal juhul, et ta ei ole mõisnik — et ta võtab osa tööst — on metsamees — ja," — preili Rameri hääl värises — „kütt. Seda on su isa ütelnud õigusnõunik Gabbele."

Süngus Adelheidi näos muutus säravaks naeratuseks. Ta teadis, et isa pidas õigusnõunik Gabbet linna suurimaks narriks, ja mõistis väga hästi, miks isa seda t e m a l e oli ütelnud. Seepärast istus ta rahunenult maha.

Preili Ramer nägi Adelheidi kindlat naeratust ja — võib-olla ahvatletud sellest — laskis välja oma viimase otsustava lasu.

„Ma olen ka kuulnud," ütles ta, „et need Bjørndali inimesed on jõhkrad ja karmid — ja, armas Adelheid," — siin läks ta üle prantsuse keelele — „kas sa oled mõtelnud — mis tähendab voodit jagada?" Kaugemale ta ei jõudnud. Adelheid katkestas teda kohkunult:

„Aga tädi," ja lisas siis vaiksemalt, „tänan, et tahtsid — mind aidata, aga — kõik on sootuks teisiti, kui sa mõtled — hoopis teisiti —"

Kui tädi Eleonore tõusis, et lahkuda, oli ta nii segane, nagu oleks ta külastanud hoopis teist maailma, kui oli tema oma — ja oligi tõsi, et ta oli käinud temale täiesti uue ja võõra maailma lävel.

Välisuksel ütles ta:

„Jah, ma näen ju neid inimesi pulmas."

Kui preili Ramer oli läinud, jättis Adelheid igasugu kombe vastaselt teenõud seisma ja võttis, käsi lõua all, mõtlikult istet.

Tädi külaskäik oli temas väga palju ellu äratanud. Mälestusi emast ja vanaemast — ja sõnadest, mis nad olid ütelnud — et kõik mehed on teesklejad. Aga temas polnud ruumi kahtlustele — selle vastu, kelle ta oli valinud. Ta oli veendunud, et kui ema ja vanaema oleksid teda, Dagi, tundnud, ei oleks nad oma kibedaid sõnu

ütelnud. Kogu oma küpsuse — ja kõigi oma heade teadmistega uskus Adelheid nagu kõik naised oma äravalitusse.

Aga teisi mõtteid kasvas tädi Eleonore paljudest sõnadest esile. Ka nii peen inimene nagu tädi — otsekui soris ja puudutas oma mõtetega tema keha. Mispärast ei võinud inimesed üksteist rahule jätta?

Ja pulmad! Selle mõtte oli Adelheid kõrvale heitnud. Oli see ju tema isa, kes oleks pidanud pulmad pidama, ja isal ei olnud säärase asja jaoks raha. Siis oli ta rahustanud end mõttega, et ei tule külalistega pulma, vaid ainult lihtne laulatus. Tädi, kes oli nii mõistlik — ja teadis väga hästi, et major Barrel ei olnud võimalust ega maja selle jaoks —, oli ometi kindlalt veendunud, et tuleb suur pulmapidu. Oli teisigi, kes olid samale vihjanud. Mida nad mõtlesid?

Adelheidi haaras ärevus. Inimesed — nende hulgas ka tädi — arvestasid pulmadega Bjørndalil, tõeliste kolmepäevaste talupojapulmadega. Nad rääkisid rangelt ja hukkamõistvalt toorestest talupoegadest. Aga neid tõmbas vastupandamatu jõuga rikkuse poole — ja seikluse — ja elu poole.

Kujutelmad libisesid Adelheidi silmadest mööda — linna nuhkivatest, pealetükkivatest, kitsalt koos elavatest inimestest — ja suurest nelinurksest õuest Bjørndalil, range majade rida ümber — ja palju hingamisruumi inimeste vahel.

Risti läbi selle kerkis uduselt esile võimalus, peaaegu tõenäosus, et Vana-Dag tahab Bjørndalil suuri pulmi pidada. Esimene, millele ta mõtles, oli kleit. Kust nad selle võtavad? Ta heitis kõik piinava kõrvale — ja nägi end mõrsjana — ja nagu kõik naised nautis ta mõtet suurest paraadist. Siis lõikasid tädi Eleonore sõnad temast järsku läbi, ja vastupidi enamikule naistest nägi ta pulmaetenduses koguni midagi inetut. Et inimesed sööstsid ümbritsema kaht, kes pidanuksid üksi ja rahus olema. See vana, inetu komme, et sugulased ja sõbrad tikkusid neile kahele ligi — pulmaöösse —, taaselustades omaenda elamusi, või — vallateel pulmaöösse —, taaselustades omaenda elamusi, või — vallalised — püüdes saada tunnet, et ollakse mingile ihaldatule üsna lämbelt lähedal.

Kaua seisis Adelheid Barre ja vaatas enda ette. Tema silmad, mis võisid puhtaimast sinisest muutuda kivihalliks — sõltudes valgusest või meeleolust —, olid nüüd kivihallid, ja tema sisemuses oli, nagu haihtuksid kõik värvid ja valgus kõigilt tema kauneilt unelmailt halli hatusesse uttu, milles inimesed poolpimedaina ringi kobasid. Jah — niisuguseks tegid inimesed elu üksteisele.

Järsku tõstis ta pea ja tema silmad muutusid elavaks ja siniseks. Tal oli usaldatav inimene maailmas — inimene, kes oli elus võimas. See polnud tema kihlatu, kellele ta mõtles, kui asi seisis selles, ei, vaid — isale. Ta võiks ütelda Vana-Dag Bjørndalile,

et ta ei taha mingit pulmapidu — ja tal ei tarvitseks talle kõike seda seletada, mida ei olnud võimalik ühelegi inimesele ütelda. Ta teadis, et tal tuleks ainult sellest pääsemist paluda. Vana-Dag vaataks talle uurivalt otsa, kuid aimaks, et tal on selleks oma põhjused, ja ei päriks midagi.

Adelheid pidi tahtmatult naeratama. Oli, nagu isa oli ütelnud. Vana-Dag ei olnud tõepoolest mõisnik, ta oli „ainult talupoeg"... Ta arvestas omal kombel. Adelheid vajaks tuhat sõna, et seletada teistele, mispärast ta ei taha pulmi, aga nad ei suudaks ometi taltsutada himu sellest pulmast osa võtta, ja nende oma himu teeks neile muu mõistmise võimatuks.

Vana-Dag ei olnud himudega seotud. Tema oli võrsunud inimeste soost, kel oli tahe — ja kes seetõttu ka mõistis, et teised võisid midagi tahta. Kui Adelheid ütleks, et ta ei taha pulmi, siis vaataks Vana-Dag talle uurivalt otsa. Aga et ta ei olnud teda kunagi näinud mingit mõttetut uidu esitavat, mõistaks ta, et temal, Adelheidil, on suur põhjus, kui ta tuleb nii iseäraliku sooviga. Ja kui Adelheid ei seletaks üksikasjalikumalt, saaks ta aru, et see on midagi säärast, mida ta ei saa sõnadega väljendada. Vana-Dag peaks mõrsjat ülitähtsaks isikuks pulmapeol — ja ei korraldaks pidu, mis oleks vastumeelt sellele, kelle pärast see on korraldatud.

Ta mõtles selle asja põhjalikult läbi, kuna see meenutas talle nii hästi teisi häid kujutlusi, mis tal olid „hoolimatust, jõhkrast" Bjørndali vanamehest, kes pidi nüüd saama tema teiseks isaks.

Tema teiseks isaks, jah. Nüüd sai talle kõik selgeks. Ta ei lausu siiski sõnagi pulmadest. Kui Vana-Dagil on soov pulmi pidada, siis tuleb tal see läbi teha, millele kõigil teistelgi on tulnud alistuda, kuigi see heidaks ehk inetuid varje suurele pöördepunktile tema elus.

III

Õigusnõunik Gabbe polnud kunagi kujutlenud, et võtab oma vanul päevil ette pika ja vaevalise reisi halbadel teedel ja sügisvihmaga — ning hoopiski mitte, et läheb seejuures talupojapulma. Aga kel on nii tahtejõuline abikaasa, nagu oli õigusnõuniku proua, peab harjuma uskumatu kogemisega.

Ning juhtuski, et ülisuursugune abielupaar võttis osa hajuvil pulmaliste rongist, mis rappus ühel 1809. a. hilisnovembri päeval õhtu eel mööda teid läbi piirkondade põhja poole.

Korsvöllile, viimasele hobustevahetuskohale, olid Bjørndalilt hobused vastu tulnud, et viia külalised üle lausmaa, üle metsaseljaku ja edasi läbi metsapiirkonna Bjørndali tallu. Õigus-

nõunik oli esimesi Korsvollile jõudjaid ja hämmastus suuresti, nähes kõiki ootavaid sõidukeid seal. Ta oli, tõsi küll, teadlik kogu rikkusest Bjørndalil, aga jõukuselgi peaks olema piir. Suurem osa sõidukeid oli muidugi kõikjalt kokku laenatud, et külalistes aukartust äratada! Ta oli parajasti nii kaua õigusnõunik ja seisusega isik olnud, et tavalise mehe uudishimu elas temas veel edasi, ja siis usutles ta pisut sõidusulast, et kust kõik need sõidukid pärit on. Ta imestas, kui paljud neist olid Bjørndalilt, aga rõõmustas ühtlasi, et oli arvanud õigesti, et mitmed olid ka teistest taludest. Tema rõõm kujunes lühikeseks, sest sõidusulane, kes oli Bjørndalilt, lisas seepeale kuivalt, et ka need talud on Vana-Dagi omandus, nii et kõik on tema sõidukid.

Õigusnõunik hämmeldus veidi selle üle. Sõidusulane oli olnud küllalt arukas, et aimata, mispärast ta oli pärinud. Ta sai siin oma esimese kinnituse varem kuuldule, et ei tarvitse sellepärast kohtlane olla, et ollakse talupoeg.

Ta polnud kunagi linna piiridest kaugel väljas käinud. Seepärast oli ta asunud sellele tema arvates ohtlikule teekonnale süngete aimustega. Ja käinud kõige hullemate loogete ja küngaste puhul jala sõiduki kõrval, „et säästa hobust," nagu ta oli ütelnud. Sõites läbi metsaalade, oli ta arglikult ringi vaadanud, ja kui nad nüüd õhtuhämaruses üle lausmaa põhja poole sõitsid, kus neile Bjørndali suurte metsade lõhn ja hääled vastu lõid, tundis ta lausa ängistust. Üle metsaseljaku asundusse viiv kitsas tee sakris hiigelkuuskedega, mille oksad talle näkku lõid, oli õigusnõunikule otsekui kadalipujooks sosistavate tontide vahel, ja nagu palju teisi võõraid läbi aegade ohkas ta kergendatult, kui mets harvenes ja ta asunduse hütte ja maju nägi.

Ja nagu kõik teised oli ta haaratud Bjørndali talust, mis ilmus kaugel eemal nähtavale, tume ja võimas, paljud majad metsa taustal põhjas üle asunduse kõrgele kerkimas. Mispärast, seda ei teadnud ta õigupoolest isegi — aga tema vaist ütles talle küll, et oli tublide inimeste töö raadata siin metsades maa suureks taluks ja panna majad julgesti ja kindlalt paika, kust avanes säärane väljavaade nagu vanast talust seal ülal.

Sõidusulane seletas sedavõrd, et mõlemad külalised taipasid, et kõik, mida nad nüüd enda ees nägid, kogu asundus hüttide ja majade ja talude ja metsadega igas suunas ümberringi oli Bjørndali inimeste vana maa, ning õigusnõunik lisas sellele endamisi, mida ta oli kuulnud Vana-Dagi võimust ka paljude talude üle lõuna pool, lausmaal — jah, isegi Borglandi härrasmõisa üle, mis oli nagu omaette maa piirkonnas, mille nad viimati olid läbinud.

Kui nad küngastest alla sõitsid, vahtis ta, niipalju kui hämarus seda võimaldas, hoolikalt ringi. Nad pöörasid Hamarrbø õuele, nägid sügavate rõdude ja raske mätaskatusega igivanu tumedaid väikeste akendega maju. See esimene, sünge talu asunduses,

mis oli vajunud juba õhtuvarjude rüppe kaljujärsaku all, mis — taeva taustal sinimust ja määratu — taga kõrgus, jättis neile, nagu paljudele teistelegi enne, esimese kustumatu mulje piirkonnast.

Nad sõitsid edasi allapoole — ja oli pime. Ükski lehtpuu ei kahistanud oma lopsakat lehestikku ja lilleküllus tee ääres oli teel mullaks saamise poole ammu kokku varisenud. Kõik, mis suviseil päevil künkad Hamarrbø juures nii kauniks tegi, oli nüüd must tuhk — ja tee viis üha järsult allamäge, täis kardetavaid lookeid ja lahtisi kive; vesi nirises ja oli pime, ning õhk oli täis sügisõhtut ja õudu.

Nad sõitsid küngastest alla ja läbi pimeda asunduse edasi — väikestest, pooleldi varjatud popsikohtadest mööda. Kusagil haukus koer neile vastu ja paaris kohas hõõgus leegitsev tuli akende taga. Muidu oli kõik üksnes pimedus ja surnud sügis. Mõlemad linnakülalised mõtlesid Adelheidile, kes kogu oma peene ilu ja haruldaste voorustega pidi end siduma kõik elupäevad selles paigas elama. Külm värin läbis neid mõlemaid ja proua võttis taskurätiku välja ning pühkis silmi.

Nad võpatasid hobusekapjade raskest kõminast palksillutisel, kust algas pikk tõus üles talu juurde, ja nad vahtisid laial, sammaldunud kiviaedade ja tohutute möödavuhisevate tüvedega palistatud puiesteel erksate silmadega ringi. Nad vaatasid kõrvale, lõuna poole üle asunduse, sedamööda kuidas see tõusis — ja maa seal all vajus üha sügavamale ja sügavamale pimedusse, hajus nagu salapärane viirastustemaa, millest nad järjest kõrgemale tõusid. Tundus ka, nagu oleks õhk läinud valgemaks ja nagu hinganuksid nad vabamalt, mida kõrgemale nad jõudsid. Ja — siis korraga silmasid nad kaugel puiesteel kummalist tulekuma, kauget ja muinasjutulist. Lähenedes nägid nad puiestee lõppu: kaht hiigelsuurt mätaskatusega väravaposti. Kostis koerte haukumist ja kettide kõlinat — ja siis sõitsid nad õuele. See oli akendest ja väljariputatud laternatest leviv valgusekuma, mida nad olid näinud. Ja nüüd olid nad keset võimsa talu võluringi. Nad vaatasid üle määratu õue, mis oli äsja pühitud ja puhas ja kus võis silmata lõpmata palju maju kaugel turvalises pimeduses nagu kõikumatuid seinu ranges nelinurgas — ja õue keskpaigas kerkis hämarusse vana tamme kolm tüve — ja mõni säilinud leht kõlises nagu metall kõrgel ülal tuule käes, kuhu valgusekuma ei ulatunud.

Sõidusulane peatus uue maja laia trepi ees. Uue maja oli kapten Klinge kord meheea eest ehitanud, aga seda hüüti ikka veel uueks majaks ja seda polnud veel kunagi õieti kasutusse võetud. Bjørndalil oli nii palju häid vanu maju, mis olid vana tava järgi metsa raskeimatest palkidest ehitatud, ja nendes tundsid talu oma inimesed end kõige paremini — ja enamasti ka küla-

lised, kes tulid. Pikalt rõdult seal viis uks vanasse, suure kaminaga eestuppa — ja seal oli aegade jooksul igasugu inimesi vastu võetud. Uus maja oli ehitatud Therese Holderi pärast, kes oli Vana-Dagi naine ja noore Dagi ema. Ta pärines linnast ja oli suure kaupmehe Holderi tütar, ja tema ning ta õde, neiu Dorthea, olid toonud nii palju peent mööblit ja muid toredusi ühes, et tuli ehitada uus maja — peamiselt mööbli pärast. See oli suur maja paljude tubadega nii all kui ka üleval ja suurte akendega. Suurt kööki seal oli sellest saadik kogu aeg kasutatud ja suurt saali kasutati igal jõuluõhtul — seal oli olnud pidusid ja tantsu muudelgi aegadel ja külalised olid elanud niihästi kollases kui sinises ja punases ning rohelises toas — ja teistes ruumides. Aga muidu oli see enamasti seisnud kui surnud maja. Viimaseil aastail, pärast Therese ja Dorthea surma, oli ainult jõuluõhtu — ja Therese ning Dorthea ja kord talus kirjutajaks olnud kapten Klinge peiede laud uue maja suures saalis kaetud olnud.

Nüüd sõidutati õigusnõunik Gabbe ja tema proua uue maja ette, ja nagu kõiki külalisi võttis neid vastu neiu Kruse, kes oli trummilööja Kruse tütar lausmaalt ja pärines väga kitsastest oludest. Ta oli saanud range väljaõppe ja veetnud suurema osa elust Bjørndalil ning juhtis nüüd kõiki naistetöid talus.

Neiu Kruse võttis külalised kenasti ja väärikalt vastu ja juhtis nad üles sinisesse tuppa, tehes neile teatavaks, mis kella ajal neid õhtulaud ootab.

Õigusnõunik ja proua vaatasid toas ringi ja vaatasid siis teineteisele otsa ning proua tõmbas kardina kõrvale ja vaatas ühes õigusnõunikuga välja novembriõhtusse — lõuna poole üle asunduse. Ja siit ülalt nägi päris Hamarrbøni välja, samuti mäeseljakuid läänes — ja metsaseljakut, millest nad olid üle sõitnud, ja kogu asundust sügaval all. Taevas oli tinakarva hall, kuid seal oli päeva heledaid vastupeegeldusi, nagu sügistaevas mõnikord on, ja maastiku piirjooned kerkisid veel kogu oma vägevuses pimeneva taeva taustal esile.

Õigusnõunik ja tema proua vaatasid teineteisele otsa ja proua pühkis taas taskurätikuga silmi; aga seekord sündis see vaevalt kaastundest Adelheid Barre vastu.

Linnakülalised saabusid, mõned üheaegselt, teised pikkade vaheaegadega, olenevalt headest hobustest ja sõidusulastest teel. Viimaseil oli olnud äpardus sõidukiga ja nad saabusid hilja. Ainus, kes sel õhtul ei tulnud, oli Adelheid.

Piirkonna uus õpetaja oli Adelheidi ema perekonna ja piiskop Rameriga kaugelt sugulane. Ta ei olnud niisugune nagu enamik õpetajaid sel ajal. Ta käis rangemalt piibli ja vana hea rahvakombe järgi. Kui ta peab Adelheidi oma kirikus laulatama, siis tuleb

tal veeta öö enne pulmi tema juures kiriklas, oli ta ütelnud. Major Barre jättis tütre kiriklasse ja sõitis ise kohe edasi Bjørndali. Ta pidi järgmisel päeval tulema ja tütre varakult kirikusse viima. Vana-Dag oli palunud teda täna aegsasti tulla, et linnakülalisi vastu võtta, kes olid Dagile võõrad. Ja major ei kahetsenud põrmugi, et pidi rangest „õpetajast-hõimlasest" lahkuma, nagu ta pastorit nimetas, ja sellest õhtust Bjørndalil osa võtma.

Major aitas linnakülalistel toime tulla ja uhkeldas, nähes nende imestust toredate tubade ja mööbli üle, ning tema naer lajatas üle õhtulaua ja hiljem kabinettides.

IV

Kuni major pidutses, istus Adelheid kiriklas vaikse õhtulaua ääres. Ja õpetajanaise olles tõsiselt noogutavaks pealtkuulajaks, sai ta õpetajalt oma esimese pühenduse nii homsesse pühalikku talitusse kui ka tulevasse ellu Bjørndalil. Adelheidil oli algul tunne, et õpetaja puudutab valusalt ja temasse mittepuutuvalt tema tundeid, mis olid ainuüksi tema omad ja millega ta tahtis üksi olla; aga õpetajal oli olnud rohkem kui üks põhjus, miks ta oli teda täna õhtul kiriklasse tahtnud, ja Adelheidi, kes oli emata ja olnud isa hoole all, kellega oli võimatu mõtteist tõsiselt kõnelda, haarasid vähehaaval õpetaja vaiksed, tõsised sõnad, ja ta tundis, et ta ei olnud kunagi varem elus kindlamais kätes olnud.

Õpetaja Niels Ditlev Ramer oli range vanaaegne õpetaja, kuid ta ei pidanud lugu narrustest. Oli juhtunud, et kaugelt popsid olid tulnud tema juurde vana kombe järgi sokkide väel. Siis oli ta palunud neid kingad jälle jalga panna.

„Sa ei tule sokkide väel kirikusse," oli ta ütelnud, „ja kirikla ei ole peenem kui Jumala koda, seni kui mina siin elan."

Sääraseid jutte oli sattunud rahvasuhu ja inimesed imestasid, kui tõsi see oli, mis õpetaja oli ütelnud. Oma jutlustes mainis ta peamiselt piiblikohti, mida inimesed oma piiblilugemistest tundsid, ning piirdus mõistete ja tähendamissõnadega, millest nad aru said. Ja kui neil tema juurde asja oli, ei jutlustanud ta neile mitte üksnes võõraid sõnu, vaid lähenes neile oma jutuga, sai kätte, mida nad ise mõtlesid, ja kui nad tema juurest lahkusid, siis tundus, nagu oleks ta pannud neid mõtlema omaenda mõtteid ja nagu polekski ta ise midagi ütelnud. Uues õpetajas oli kummalist kindlust ja midagi sooja.

Õpetaja Ramer ei olnud usus kõhkleja — ega tarvitsenud seetõttu pidada oma jutlusi kätteõpitud filosoofiliste fraasidega, mis kõrgeina ja käsitamatuina koguduse pea kohal hõljusid. Kindlalt pääses ta koguduseliikmeile üha lähemale ja tundis end nende

väheste kuude järel, mis ta oli siin olnud, juba heal teel olevat; kuid — tal oli üks piirkond põhja pool lausmaad. Sealt tuldi harva kirikusse. Ta oli kokku kogunud kõik, mida oli kuulnud inimestest põhja pool, aga jutud olid üksteisele nii vastukäivad. Mõned kõnelesid kangest trotsist kiriku ja kõige vastu — jah, metsikust isemeelsusest ning ahnest rangusest raha- ja omandiasjus. Teised andsid tunnistust avarast inimlikkusest, jah, suuremeelsusest häda ja õnnetuste korral. Ka oli õpetaja üksikuilt kuulnud, et seal põhjas peeti vanust kombeist rangelt kinni ja et oli paljugi, mis laskis oletada, et nad pidasid ristiusku au sees. Aga õiget selgust inimeste kohta põhja pool ei olnud ta saanud. Nad hoidusid eemale kõigist — ka temast. Ja ometi oli võim just seal põhjas, võim selle piirkonna ja teiste paikkondade üle. Saladuslik võim inimeste heakäekäigu üle, jah, nende meele ja mõtete üle. Võim, mida isegi tema tundis. Rikkuse võim — tugevate, seletamatute inimeste müstiline võim maailma tavaliste, ebakindlate, vankuvate inimeste üle. See oli õpetajas uudishimu äratanud.

Mis oli selle võimu sisim tuum? Mis oli see, mis tegi need inimesed iseendas nii kindlaks, et nad kohutasid kõiki ja kummitasid kõigi mõtteis? See ei saanud olla ainuüksi rikkus. See pidi olema täiesti tundetu egoism või — omapärane, iseteadev jumalausk, või mõlemad kokku. Sest egoismi ja jumalausku võis mitmel kombel hästi kokku segada. See just oligi, mis tegi õpetaja töö igaveseks võitluseks. Inimmeel võttis küll jumalasõna vastu, kuid paigutas sõnad omamoodi, laskmata jumalasõnal hävitada egoismi ja asuda selle asemele, vaid segas need kokku, isegi säärased vastuoksused nagu need.

Jah, õpetaja oli selle endale selgeks teinud kogu oma juurdlemisega üksteisele vastukäivate juttude üle, mida ta oli Bjørndali inimeste kohta kuulnud. Ja need paar korda, kui ta oli Vana-Dagi kirikus näinud, oli ta vaadanud nii uurivalt selle vägeva mehe tugevat nägu, et oli oma jutluses vastu harjumust natuke segi läinud.

Nõnda oli õpetaja Rameriga, kui ta sai teate vajadusest laulatada Adelheid Barre ja noor Dag Bjørndal. Ta poleks võinud saada ootamatumat ülesannet, ja võttis aega, enne kui ta jõudis mõtteid koguda. Aga siis nägi ta ka selgesti oma kohust. Ta oli vältinud seni lähenemist võimsaile inimestele põhjapiirkonnas, sest ta ei mõistnud neid, ja nüüd tuli tema oma sugulane ja tahtis sinna elama asuda — nendega üheks saada. Ta tundis värinat nagu mingi ime ees. Tal oli oma töös Jumala abi, selles oli ta nüüd veendunud. Siis kirjutas ta major Barrele ja andis oma maja tema ja mõrsja käsutusse — ja võttis nad päris harduses vastu, kui nad tulid.

Õpetaja polnud neid varem näinud, kuid oli kuulnud majori kerglasest elust ja tütre ilust ning paljudest voorustest, ja et teda oli kasvatanud piiskopiproua Ramer ise, andis talle õpetaja silmis erilise sära. Et major sõitis edasi, see sobis talle hästi. Just tütart soovis ta oma katuse alla, niihästi vana ilusa tava pärast kui ka teistel kaaluvatel põhjustel. Tema kohus oli katsuda võita Adelheid Barre ja rajada endale sellega teed suletud maale põhja pool — ja võib-olla kord inimeste sisimasse seal.

Kui major oli lahkunud ja Adelheid reisirõivad vahetanud ning oma toast alla tuli, oli õpetaja kauaks teda vaadeldes seisma jäänud. Õpetaja Rameril olid nii hea ja meeldiv naeratus ning head, sõbralikud silmad; ja ilmne imetlus tema naeratuses, samuti pikk vaikus panid puna valguma Adelheidi näkku. Aga õpetaja naeratus hajus ja tema näojoontesse sugenes midagi nukrusetaolist. Küllap ta mõtles Adelheidile, kes oma nii suure ilu ja mitmekesiste teadmistega oli määratud siia metsatallu perenaiseks saama — ja küllap ta mõtles nagu paljud teisedki rikkuse pimestavale jõule.

Aga kui ta hiljem õhtul lauas Adelheidile oma jutluse pidas, ei maininud ta vähimatki mõtteist, mis tal võisid olla mammona tähendusest Adelheidi abiellumises. Ta kõneles ainult väga kenasti ja lihtsalt armastusest ja õnnest saada see, kes on armas; ja tänas hiljem Jumalat, et ta polnud mõtlematus kaastundes jäädavalt tõuganud endast oma uhket sugulast. Rahulikult ja hellalt andis õpetaja Adelheidile pühaliku pildi säärasest sündmusest inimese elus, nagu on abiellu astumine, ning läks veelgi õrnemalt üle abielurahva kohustustele teineteise vastu — vajadusele olla ustavad ja hellad mitte ainult teineteisele siin ajalikus elus, vaid vaimu teel ka teispoolsele. Jah, ta kirjeldas talle mõistlike sõnadega, kuidas tema kohus on olla oma mehe lähim hingekarjane — võtta ühes kõik head muljed vanaemast, piiskopiproua kodust, ja viia need kinkidena oma mehele, oma kodusse, kõigile enda ümber — samuti oma lastele, kui need kord tulevad.

Adelheidi meeled olid juba enne äärmuseni pingul, kui ta mõtles kõigele, mis ees seisis, ja õpetaja vaiksed soojad sõnad läksid talle niivõrd südamesse, et ta ei suutnud kogu oma tugevast tahtest hoolimata vastu pidada. Pisarad tungisid esile ja täitsid tema silmad, ning ta pidi taskurätiku välja võtma.

Õpetaja vaatas teda algul pisut kohkunult, kuid tõusis siis püsti, läks rahulikult Adelheidi tooli taha ja silitas õrnalt tema pakse juukseid.

„Elus on palju muresid," ütles ta, „ja ma tean, et sul on olnud juba palju katsumusi, Adelheid, aga ole rõõmus ja täis usaldust selle vastu, millesse sa nüüd astud, milleks Jumal on sind välja valinud. Küllap tal on sellega oma mõte, ja ära unusta temale toetumast, kui tulevad mured. Pea meeles ka seda, et mina olen tema

teener ja istun siin kiriklas ning mõtlen sinule — ja ootan sind — et sa ei tuleks mu juurde mitte ainult mures, vaid ka rõõmus, Adelheid — nii sageli kui tahad."

V

Kaua lebas Adelheid sel ööl ärkvel. Jah, ta tõusis taas voodist, läks akna alla ja vaatas põhja poole. Kõik oli lauspimedus, aga näis, nagu tundnuks ta tarvidust püüda vaadata risti läbi öö — läbi kõikide küngaste ja nõlvade ning üle metsaribade paikkonna põhjapoolsemais osas — Bjørndali. Kas seal olid aknad veel valged? Ja kas Dag oli nüüd kodus? Või oli ta metsades? Millele ta nüüd mõtles? Adelheid tundis külma ja väreleva kartuse võbinaid. Kas Dag on rõõmus, et saab tema? Päris, päris rõõmus? Või — kahtles ta, nagu Adelheidile oli möödunud sügisest saadik tundunud, kui nad Bjørndali eestoas esimest korda kohtusid. Tema ja isa olid sõitnud Borglandilt isa sõpra, vana kapten Klinget vaatama, kes seal oma viimased aastad kirjutajana elas.

Adelheid vaatas ainiti pimedusse ja mõtles, kuidas ta oli noort Dagi esimest korda näinud — rõivad kütielust metsades räbalais ja käsivars kotkahoopide tagajärjel verises sidemes — ja kuidas Dag oli ikkagi ilus ja võimukas. Ja ta mõtles, missugune Dag oli hiljem, jõulu ajal, kui tema, Adelheid, elas palju imeilusaid päevi neiukambris. Kui arglik ta oli, peaaegu sõnatu, kuid uurivad, imetlevad silmad temale suunatud. Adelheid mõtles suurele jõuluõhtule seal, ballile suurel Borglandil, kibedale kojusõidule Dagi seltsis pärast — ja viimasele õhtule — kui ta ainult head ööd soovis — ja metsa läks — ei olnud kodus isegi siis, kui tema ja isa järgmisel hommikul lahkusid.

Ta meenutas kõiki oma valurikkaid mõtteid ja kahtlusi — hiljem linnas, seda, et ta oli olnud täis musta meeleheidet ja lubanud vanale apteekrile tema omaks saada.

Ja ta mõtles viimasele Bjørndalil käimisele — kapten Klinge surmale ja matusele — ja enda ja isa viibimisele seal kogu suve — kõigile oma üksildastele, valulistele rännakutele roosiaias ja kõigis kauneis paigus ümber talu — ja ta mõtles hommikusele jalutuskäigule koos Vana-Dagiga — päris üles mäeharjale talust põhja pool — ja sealt avanevale väljavaatele, lõputult üle Bjørndali põlislaante ja asunduse — nii otsatult, nagu ta veel kunagi ei olnud pilku üle maailma heitnud.

Ja ta meenutas viimaseid päevi, mil ta tegi lõpparveid kogu eluga ja alistus Jumala rangele juhtimisele: saada apteekri vanaduseturgutajaks, kui ta jõuab linna. Siis saabus viimane õhtu

kibeda nutuga reisirõivaste juures neiukambris — väriseva kartusega vanatare pidulikus õhtulauas — ja siis korraga tuli suursündmus. Parajasti kui Adelheid seal kõige murtumana istus, oli Vana-Dag lausunud käsitamatud sõnad, et tema ja noor Dag armastavad teineteist. Ta mäletas põletavat häbitunnet — ja järgnevat rõõmu ning kartust, et ei vasta tõele, et noor Dag on temasse kiindunud. Ja nagu vaikses harduses mõtles ta oma kohtumisele Dagiga samal õhtul hämaras eestoas, kui ta läks Dagi juurde ja Dag andis talle ainsa suudluse tänini — ja ütles, et on tõsi, et ta teda armastab.

Adelheid istus vabisedes, küünarnukid toetatud vastu aknaraami, ja vaatas üksisilmi välja pimedusse. Hirm temas kadus pimedusse — ja pöördus taas määratuna ja rõhuvana väljast tagasi.

Vana-Dag oli kõik tema isaga sellest möödunud aja jooksul ära korraldanud. Mitte kirjagi polnud tema ja noor Dag teineteisele saatnud, mitte sõnagi. Vana-Dag oli tulles iga kord ütelnud, et toob tervitusi. Aga noor Dag polnud kindlasti palunud teda seda teha. Jah, Vana-Dagil oli tema jaoks kulda ühes olnud, rasket kulda keede ja sõrmuste kujul. Need pidid olema noorelt Dagilt; aga kas viimane aimas, et vana oli talle kinke ühes toonud? Vaevalt. Vana ja noor ei kõnelnud peaaegu kunagi teineteisega. Igatahes ei olnud Adelheid oma paljude Bjørndalil veedetud päevade jooksul kunagi seda kuulnud. Nad ei olnud vaenlased. Vastupidi — nad armastasid teineteist; aga noor Dag oli kõigi vastu nii vaikiv — ja tundus, nagu oleks Vana-Dag oma poega peljanud.

Pimedus voogas Adelheidile vastu, kui ta seal istus. See oli läbitungimatu, ilma alguse ja lõputa, vormitu ja hääletu, aga ometi elav — hirmu ja kahtluste laam.

Kui Dag on nüüd arvamust muutnud? Kui ta ei rõõmusta, et saab tema? Kui ta ei taha — kui ta on nüüd öösel metsa läinud, nagu tegi jõulu ajal viimasel õhtul — ja palju, palju kordi suvel; ja kui ta ei tule homseks tagasi — sest ei taha — temaga, Adelheidiga, abielluda — või kui talle juhtub midagi. Bjørndali metsades on kardetav. Seal liigub suuri karusid, hunte ja metsikuid põtru; seal on kaljusid ja lõhesid ning vahutavaid ojasid. Ja noor Dag ei käi püssiga kuigi ettevaatlikult ümber. See võib lahti minna.

Adelheid tõusis värisedes püsti — ja heitis voodisse külmade linade vahele. Kirikla suurtes ruumides oli nii rõske ja külm — ja puid oli napilt kõigile lausmaa taludele ja ka kiriklale. Nad pidid küttega peaaegu niisama kokkuhoidlikud olema nagu linnainimesed. Siin toas oli täna õhtul vist küll tuli ahjus olnud, aga see oli ammu kustunud. Adelheid mõtles jõulu ajal Bjørndalil veedetud päevadele. Külm paukus majade ümber, aga tubades leekis tuli kaminais ja lõõmas ahjudes ning tüdrukud ja poisid tõid vara ja hilja puid; ning üleval neiukambris, kus ta Bjørndalil olles kõik

ööd oli maganud, olid kasepuud kõrgele seina äärde laotud. Tuli ainult kütta, niipalju kui tahtsid.

Jah, neiukamber. Adelheid tõmbus külmas voodis kerra. Neiukambris oli suur soe voodi. See oli tulnud kusagilt väljast maailmast kaupmees Holderi peenesse majja linnas — ja oli siis sealt kord Bjørndali tulnud — koos Holderi tütre, neiu Dortheaga, kes oli noore Dagi tädi ja elas kambris kuni surmani. Sellepärast seda nimetatigi neiukambriks, ja sellepärast seal oligi kõik nii peen nagu mitte kusagil mujal — ja laegastes ning kummutil oli igasugu iluasju ja hõbeesemeid. Ja suure voodi ees rippus seinal krutsifiks, mis oli elevandiluust ja hõbedast ning kullast.

Adelheid oli näinud krutsifiksi ühel õhtul kummalises valguses. See oli ainult valgusjoon voodieesriide ava vahelt, mis langes otse krutsifiksile, aga ta ei suutnud kunagi unustada, kuidas see seal voodipimeduses hiilgas.

Suur voodi Bjørndali neiukambris oli nii soe ja hea. See oli nagu omaette maja. Seal võis nii pehmelt ja soojalt ja turvaliselt krutsifiksi all lebada, kui ilm väljas mässas. Seal lebab ta tuleval ööl. — Ei, kas lebab? Ta läks korraga üleni kuumaks jäikade linade vahel. Ta ei lama muidugi enam iial üksinda kambris. Homme on ta abielus. Kuhu nad seal talus küll asuvad, tema ja Dag?

Dag oli alati, juba poisipõlvest saadik, ühes kalapüügiriistade, koerte ja relvadega omaette vanas tulemajas elanud. Seal oli tulease keset põrandat ja seal ei olnud aknaid. See oli vanim maja Bjørndalil. See ei sobinud abieluinimestele. Vanas suures magamistoas magas Vana-Dag; ja tema ei muutnud midagi, nii et ta jäi küll sinna edasi. Küllap nad saavad toad kusagil uues majas...

Kõigis tema Bjørndalile tagasipöördumise mõtteis oli osa rõõmust seisnud selles, et ta asub elama neiukambrisse kõigi sealsete mõnusate ja peente, väikeste ja suurte esemetega. Peente puunikerdiste ja raske eesriidega tohutu voodi, kabinetkapp ja kummut ning kirstud ja mõlemad suured, sügavad toolid — ja rõdu väljas — kus ta oli palju hommikuid ja õhtuid istunud ning kõrgelt üle asunduse, päris Hamarrbøni välja vaadanud. Alles nüüd ta adus, et kamber ei kuulu edaspidi enam temale. Aga — kas nad ei võiks siiski seal elada, Dag ja tema? Ei, tema meelest ei sobinud Dagi tugev kogu sinna kappide ja pitside ja neiu Dortheast jäänud toreduste vahele, mustad koerad tallamas põrandavaibal ja ilvesenahal voodi ees — ja püssid nurka visatud ning kirves tikitud kummutilinal lõhnapudelite ja teiste hõbeesemete vahel. Dag ei tahaks seda — ja tema samuti mitte.

Erinevus üheltpoolt tema ja kõige peene vahel, mida ta armastas, ning teiselt poolt Dagi ja kõige karmi vahel, mis ta endaga kaasa tõi — kerkis esmakordselt esile. Ta lohutas end pisut, meenutades teda, nagu ta oli olnud jõuluballil Borglandil, peen ja pingul rõivastega, hiilgavvalge voog rinnal ja randmete ümber, juuksed korraldatud lainetes ja terve jõuline kogu väärikas rahus. Aga argipäeviti — siis oli ta nagu esimesel õhtul, kui ta lõhkiste metsarõivastega eestuppa lonkis — ja metsa järele lõhnas. Ja nõnda armastas Adelheid teda — jah, nõnda — ja ka teisel kombel — peentes rõivastes. Aga Dag ei tunneks ennast seal hästi, kus tema kõige meelsamini elada tahtis, — ja kuidas saaks tema, Adelheid, ennast hästi tunda, elades, nagu tahtis Dag?

Adelheidi unistuste tuba oli neiukamber, nagu neiu Dorthea tundlik loomus oli selle kord korraldanud, — ja Dagi kodune maailm oli tulemaja hämarus metsamehe karmide tööriistade ja ringitassutavate nuuskivate koertega.

Alles nüüd, viimasel ööl, täitis kõige pealetikkuvam tõelisus tema mõtteid. Ta oli selle kõrvale tõrjunud — ei olnud tahtnud säärastele asjadele mõtelda — ja ometi koosnes elu just neist. Ta oli nüüd üksi oma mõtetega pimedas — ilma kõrvalepõikamise võimaluseta — need olid koondunud selle ümber, mis ees seisis. Ta ei lama enam suures voodis — üksi — nagu enne. Enne oli üksnes rõõm tema mõtteid täitnud, nüüd polnud see ainuüksi rõõm. Adelheid Barre oli mõtelnud elus peamiselt ühele — iseendale, ja nii oli ta saanud üle kahekümne seitsme aasta vanaks — ja nüüd oli ta äkitselt pöörises, mis kiskus teda millessegi uude, mida ta tahtis küll kaasa teha, aga mitte nii järsku. Kõik pöörles nii suure kiirusega edasi, et ta polnud oma pooleldi tardunud loomusega võimeline järgnema.

Ta mõtles Dagile, kellega teda homme pidi laulatatama — mõne tunni pärast — kogu eluks. Kui palju tunde ta varem temale oli mõtelnudki — olid tema mõtted olnud soojast rõõmust nagu nüristatud. Nüüd, otsustava eel, viimase öö pimeduses, libisesid mõtted selgemini ja nagu oma minale kaitset otsides kaugemale; ning tulid tagasi ja ütlesid talle, et ta oli vahetanud vaevalt kümme lauset mehega, kes homsest alates peab ta abikaasana tema üle otsustama, ning et ta ei tunne teda — ega aima tema mõtteid elu ja surma kohta. Samuti ei aimanud ta, kuidas või kus nad hakkavad koos elama. Ta ei teadnud vähematki.

Ta lebas kaua nagu õudusest rõhutuna, kuid siis pidi ta äkitselt mõtlema, kui paljude naiste saatus see oli. Enamik abiellus viiekuueteistkümne aasta vanuses — igatahes linnades — tundmata elu — ja kõige vähem oma meest. Tema eas oli paljudel kuue-, kaheksa-, jah, kümnepealine lastekari — ja nad seisid keset elu tõsidust, ilma et oleksid saanud aega seda alustada.

Tema oli vähemalt niipalju näinud ja kuulnud ja lugenud, et teadis, millesse ta laskub, — ja inimesi ei õpita tundma ainult sõnadest; tema eas võis palju silmadega näha ja väga palju tunnetada. Ta oli näinud Dagi — hästi ja palju kordi — ja ta

tundis hästi tema isa, Vana-Dagi. Teadmata midagi — teadis ta ometi, millesse laskub.

Üksainus kord — pärast esimest lühikest õhtust kohtamist Dagiga — oli ta anunud oma Jumalat, et too laseks tal saada tema abikaasaks — heas ja kurjas — kõiges, ja ta oli palunud end karistada, kui ta ei suuda pidada oma tõotust — ja nüüd lebas ta siin täidumise eel ning laskis kahtlustel endas kasvada. Voodi oli viimaks soojenenud — ja Adelheid Barre sirutas end täies pikkuses välja ja seadis pea hästi mugavasti padjale; siis sulges ta silmad — ja laskis soojal rõõmul mõtted nüristada...

VI

Kõik oli üle elatud. Major Barre oli toonud tütre kirikusse, vanasulane Syver Tagasõitja ohje hoidmas ja suur täkk vankri ees, ning kirik oli olnud pidulikult ja tihedalt rahvast täis. Õpetaja oli olnud võimukas ja selge, pannud neile kõik harjumatud, kaalukad sõnad südamele ja teostanud seejärel laulatustalituse täpselt nii jõulise hääle ja esinemiskindlusega, nagu Vana-Dag oli oma ainsa poja laulatusel oma kihelkonna kirikus nii paljude tähelepanelikult seiravate linna ja maa inimeste ees näha soovinud.

Pärast oli olnud vääriline lõputu rong sõitjaid kirikust Bjørndali — ja kõik olid hästi kohale jõudnud — ja koju jõudes olid nad saanud eeltoitu ning vana kombe järgi head jooki kõrvale ja siirdunud siis heatujuliselt suurde saali pulmalauda; seal oli lauldud ja kõneldud ja joodud tervist linnarahva kombe järgi. Kõik olid saanud sellega lagedale tulla, mis neil südamel oli — pruutpaari ja kaksikriigi ja kuninga ja majaperemehe ning norra vabana sündinud talupoja kohta. Ja laual oli olnud seesama toitude mitmekesisus nagu kõigil suurpäevil igivanast ajast saadik, ja kõik oli olnud ootamatult peen, vein, viin, õlu ja hõbe iga külalise ees, ja kõik oli edenenud kummaliselt kiiresti, ilusasti rõivastatud tüdrukud talust ja asundusest ette kandmas ja ära viimas ning kõike kätte toomas, mida külalised vajasid.

Linnast saabunud olid kohe kõvasti laulu ja kõnedega alustanud. Küllap nad olid juba ette otsustanud matside maal suurt pidu pidada, aga sedamööda kuidas kostitamine edenes, kindlalt, kiiresti ja lõputa, jäi märgatavalt vaiksemaks. Õigusnõunik Gabbe oli monokli tõstnud ja kulme kergitades üle laua oma prouale otsa vaadanud — ja teised olid paljuütlevaid pilke vahetanud.

Bjørndalil oli kord üks naisterahvas kaheksakümmend aastat sisse ja välja käinud. Ta oli surmani rangelt ja pidulikult säilitanud kõike, mida ta oli heade kommete ja tavade kohta, iseäranis toiduvalmistamise ja kostitamise kohta noorusaastail näinud ja kuulnud. Tema nimi oli Ane Hamarrbø ja ta oli Bjørndali inimestega veresuguluses. Kui Ane veel elas, tuli linna peenest perekonnast Therese Holder ja sai Bjørndalil perenaiseks. Ta oli enda peale võtnud Ane kombeid edasi viia — ja lisanud mõndagi oma peenest kodust linnas. Therese eluajal oli neiu Kruse kõik üle võtnud ja juhtis nüüd hästi ja rangelt, nagu Therese oli juhtinud — nagu Ane Hamarrbø kord oli juhtinud.

Seetõttu jäi külalistel vähe aega välismaal õpitud kommete järgi juhtida. Neil oli küllalt tegemist kõige järgimise ja selle maitsmisega, mis metsadest ja mägedest, järvedest ja talu loomadest ning saagist lauale toodi.

Jah, nüüd oli kõik üle elatud. Kõigist tubadest kostis punšiklaaside ümbert häälesuminat. Kabinettides mängisid vanemad inimesed kaarte, saalis kõlas muusika ning noorsugu ja need, kes polnud liiga vanad, tantsisid.

Aga oli ka neid, kes ei mänginud kaarte ega tantsinud. Need istusid peamiselt saalis, kus neil oli parim ülevaade sellest, mis sündis. Ja seal pistsid nad pead kokku ja sosistasid kõigest, mis neile silma puutus ning mis sel päeval oli sündinud. Saalile lähedal asuvais kabinettides oli samuti inimesi. Nad olid nii kaugele tagasi tõmbunud, et tundsid end nähtamatuina, nähes ise elu saalis mööda voolavat.

Ühel sääraselkohal istus Adelheidi range tädi Eleonore. Tal oli raskest siiddamastist rikkalike voltidega kleit, mis kujutas endast aja ja moe täielikku vastandit. Jah, niihästi tema kui ta kleit olid ammu möödunud ajast. Kleit oli vist kunagi rinna pealt lahtine olnud, kuid nüüd oli see rangelt kinnine ja kandis selle pitserit, et seda oli rohkem kui üks kord moodide järgi ja eriti omaniku ea järgi ümber tehtud. Tädi Eleonore oli tolle aja laps, mis laias maailmas oli kergemeelne; kuid ta oli piiskopi ja iseäranis tolle piiskopiproua tütar, kes oma paindumatu ranguse pärast igas asjas oli kogu ümbrusele hirmuks olnud. Ja sellepärast oli Eleonore elu olnud vastupidine aja elule. Tal oli kord armastus olnud, kuid talle oli tema väljavalitu endisest elust midagi kõrvu kandunud — ja siis oli ta hakanud elust eemale hoidma. Võib-olla oli ta seda hiljem kahetsenud? Ta ei reetnud midagi maailma ees; aga täna olid tema silmad kummalise huviga Adelheidi ja Dagi seiranud. Adelheid oli hoomanud tema silmade ilmet, kui ta kord Dagile otsa vaatas, ja ei suutnud seda ilmet pärast unustada. Oli, nagu oleks tädi Eleonore tema, Adelheidi kohale asunud ja end Dagi mõrsjana kujutlenud. Adelheid oli vaadanud tädile alati kui inimesele, kes seisab täielikult väljaspool elavat eluvoolu; aga nüüd ta tajus, et tädiga oli nagu tema endaga.

Rangeima välimuse taga võis elusoojus kõige tugevamini leegitseda. Adelheid kahetses pisut tädi Eleonoret ja tundis endas sooja tänulikkust, et tema enda saatus nüüd teistsuguseks kujuneb, jah, ta tundis, nagu oleks kõik järsku palju suurema väärtuse omandanud. See soojus temas endas, mille kohta ta oli arvanud, et peab seda mõtteis ja käitumises vaos hoidma, võttis nüüd võimust. Oli, nagu oleks tädi Eleonore raske, sädelev, Dagile suunatud pilk andnud Adelheidile loa kogu oma jäigast tagasihoidlikkusest välja murda — ja olla, mis ta nüüd ju Jumala ja inimeste ees oli — abielus naine.

Kabinetis istus tädi Eleonore, kõrge ja rühikas ning üksi kõrge seljatoega toolil, siidkleidi langedes raskeis voltides põrandale. Seal, kus valgus tabas siidi, hõõgatas veripunane läige, muu osa, mis jäi varju, tumenes peaaegu mustaks. Tema silmades toimus samasugune vaheldus. Need olid ripsmete all sügavmustad, aga sädelesid seal elavsinistena, kus valguskiired neid riivasid, ja tundus, nagu süttinuksid neis tuled, kui ta vilksamisi Adelheidi või Dagi nägi.

Ta oli Adelheidi viimane lähedane sugulane ema poolt ja ta oli endale ütelnud, et tema kohus on võtta ette pikk teekond siia, et Adelheidile tema astumisel sellesse elu raskesse järku toeks olla; samuti oli ta tulnud, et näha „neid inimesi" ja olusid, milles Adelheid pidi elama. Tema silmad polnud armulised, kui ta eile jala üle Bjørndali läve tõstis, ja ta oli väga kibestunud, kuuldes, et Adelheid oli paigutatud kiriklasse, ilma et tema oleks seda teadnud ja saanud Adelheidi juures olla. Ta oli Vana-Dagi väga teravalt silmitsenud, saamata muud kindlat muljet, kui et too käitus väärikalt ja et tal olid sootuks teised rõivad ja hoiak, kui tema oli kujutlenud. Ja temaga oli läinud nagu paljude teistega, kes olid Bjørndali tulnud. Ta oli muutunud ebakindlaks. See, keda ta kõige enam ootas näha, oli peigmees, kuid too ei näidanud end kogu esimese õhtu jooksul, ja talle jäi tugev mulje, et siinsed inimesed järgivad omaenda seadusi.

Ta oli tulnud Adelheidi ainsa emapoolse lähedase sugulasena, jah, et olla tema juures, oli ta mõtelnud. Aga pulmapäeva minnes oma rada oli ta neist mõtteist loobunud. Ta oli silmitsenud pidurõivais Vana-Dagi ja noort Dagi, kui nad lauda istusid, ja kuna ta oma hindamisvõimet usaldas, oli ta juba siis hakanud õetütre tuleviku üle nagu väikest uhkust tundma. Hiljem oli laud ja pidu ning elu saalis ja tubades, kuid kõige rohkem julge kindlus kõiges teda kütkestanud — ja nüüd istus ta siin kabinetis toolil, sellal kui inimesi tuli ja läks ning pidu tema ümber voogas — ning tundis end viibivat keset üht oma elu suurimat elamust.

Ta oli hankinud teateid kõigi kohta, kes kohal olid, ja seejärel kokku arvanud, et lähedase perekonna siin moodustasid Vana-Dag, peigmees, Adelheid ja major Barre — ning tema ise. Tema ema perekond, mis oli siin maal kord nii võimas olnud, ei olnud

enam midagi — ja siis juhtus, et viimane võsu, Adelheid, läks ja hankis talle taas perekonna. Ta oli nii harjunud mõtlema perekonnale kui millelegi, mis kuulus minevikku, et oli lasknud oma kõrvadel veel pärast pulmalaudagi kuulda teiste arvustusi siinse koha üle. Aga siis oli talle selgunud, et kuna Adelheid on nüüd noore Dagiga abielus, on siit maja elanikud tema oma elav perekond. Hetkest, kui see talle selgeks sai, vaatas ta kõigele enda ümber sootuks teise pilguga.

Ja nüüd istus Eleonore Ramer keskmises kabinetis, silmad suure saali poole, ning tundis end peaperenaisena, sest oli pruudi emapoolne lähim sugulane. Ta oli vaadanud Adelheidi sügavas mõistmises ja noort Dagi, lõõm silmis — ja Vana-Dagi vaatas ta tõusva aukartusega, sedamööda kuidas ta hoomas tema rahulikku võimukust. Ta oli märganud sunnitud naeratust tema suu ümber, kui oli peetud ülespuhutud kõnet norra talupojast, ja tema külma pilku, kui ülikud liiga selgelt armulikkust osutasid. Nagu midagi, mis kuulus talle endale, võttis Eleonore omaks kõik, mis talle maja jõukusest ja võimust vastu säras, ja temas kasvas soe uhkus Vana-Dagi ja peigmehe toreda kuju ning laitmatute rõivaste üle. Oli, nagu oleks nende mõlema nägemine selgitanud talle Napoleoni-aegsete pingul rõivaste mõtte, mis rõhutasid nende jõulist kogu kõige haletsusväärse kõrval, mida muidu võis näha. Ja — nad olid nüüd tema perekond. Ta oli ainult saanud neid sellest saadik liiga vähe vaadata, kui see oli talle selgunud, aga küllap tuli võimalusi pärastki. Preili Ramer tahtis põhjalikult vaadata kõike, mis oli talle meelepärane.

Nüüd istus ta toreda rühiga sobivalt nähtavas tagasihoidlikkuses peenel toolil ja jälgis erksate silmadega kõike, mis toimus saalis ja mõlemal pool kabinettides, ja tema teravad meeled püüdsid kinni sõnu ja pilke. Katsugu nüüd need, keda ta linnast tundis, halvakspanu või pilget osutada. See võiks neile kord kalliks maksma minna. Tal oli nii palju suhteid ja mõju ning tema keel ütles inimeste kohta, kes talle ei meeldinud, kõik selgelt ja otse välja.

Major Barre oli Vana-Dagile maininud, et kõige vähem soovib ta pulmast osa võtma preili Ramerit. „Hirmus naine tagantjärele vadistama," oli ta ütelnud; „aga teda tuleb ju kutsuda," oli ta ohates lisanud.

Vana-Dag oli majori sõnadele üksnes vähe tähelepanu omistanud, seda rohkem aga sellele, et preili Ramer oli Adelheidi lihane tädi, ja tema lihtne arvamus oli, et Adelheidi ja Dagi abiellumisega saab ta lähedaseks sugulaseks.

Õhtu kuludes vahetas ta möödaminnes paar sõna Adelheidiga ja sai aru, et Adelheid hindab väga oma tädi — ja siis vantsis Vana-Dag läbi peokihina, kuni silmas preili Ramerit. See ei jätnud kuigi ligitõmbavat muljet, kui Dag kõrvalkabinetis seisis

ja teda sirgelt ning kuninganna kombel omaette istumas nägi, ja ta vist küll tõrkus endamisi minemast inimese juurde, kes kuulu järgi pidi olema nii kardetav. Ei, Vana-Dag oli kohanud elus palju inimesi, aga kartnud polnud ta veel kedagi. Tema poeg oli täna naitunud. Tema, Vana-Dagi ümber tekib elav perekond nagu vanal ajal. Kui poeg läheb metsa, on tal kodus Adelheid, kellega kõnelda, ja major käib ühtelugu külas, oli ta mõtelnud. Tema vanul päevil läheb pisut hubasemaks. Ja tuleb pisiperet. Ta soojenes rõõmust, mõteldes sellele. Veel iial polnud ta end elus nii kindlalt tundnud kui nüüd. Ta oli nagu teisedki endale klaasi võtnud ja oli heas tujus.

Preili Ramer võpatas silmanähtavalt, kui Vana-Dagi kogu nähtavale ilmus, ja pidi paratamatult lehviku näo ette panema, kui mees võttis tooli ja istus just tema kõrvale. Langetanud lehviku, näpitses ta laia kuldkäevõru — lükkas seda randmel üles-alla. Ei, Vana-Dag polnud ebakindel, kuid teised muutusid hõlpsasti ebakindlaks, kui tema tuli. Ka preili Ramerisse mõjus ta nõnda. Viimane nägi teda nüüd hästi ja üsna lähedalt — esimest korda pärast seda, kui talle oli selgeks saanud, et nad on tänasest alates lähedased sugulased. Ta sai esimesest rahutusest üle ja tema teravad silmad seirasid Vana-Dagi tähelepanelikult, kuigi mitte vahetpidamata. Iganes polnud ta näinud peenemalt volditud ja lumivalgemat särgišabood — ja kuldpitsat vesti ääre all ei puudunud loomulikult mitte. Teised käisid ringi ja kõlistasid mitme pitsatiga, kuid sel rikkal mehel oli üksainus.

„Sa istud ja vaatad tantsu pealt," ütles Vana-Dag.

Preili Ramer kangestus veidi tema sinatamise peale, aga tema suust kõlas see hästi ja oli ju nüüd ainuõige.

„Jah," vastas ta, „ma vaatan tantsu ja noorsugu — ja mõnulen Adelheidile mõeldes; et tal maailmas nii hästi läks." Nüüd oli ta peaaegu liiga avameelselt ütelnud, mida ta mõtles; aga seda tegi preili Ramer väga kergesti.

Vana-Dag kergitas pisut lähimat silmakulmu ja heitis talle kiire pilgu. Tal olid majori sõnad meeles ja ta oli valvel. Kas preili Ramer oli seda mõtelnud, mida ta ütles, või oli selle taga midagi muud? Kuid Dag ei leidnud tema selgeis siirais silmis kahemõttelisuse jälgegi. Seevastu märkas ta temas nüüd suurt sarnasust Adelheidiga ja teda läbis mõte, et umbes nõnda liigub Adelheid kunagi paljude aastate järel siin talus ringi, kaua pärast seda, kui tema ise on hauda pandud. Ta vaatas pisut nukralt enda ette, kuid tõstis siis äkilise liigutusega pea. Ta ei mõistnud selle kohta midagi ütelda, kas oli ikka päris kindel, et Adelheidil on hästi läinud, nagu inimesed tema olukorras muidu oleksid ütelnud, et seda oleks uuesti korratud ja mitmekordselt kinnitatud.

Ta tegi, nagu poleks neid sõnu kuulnud, ja ütles:

„Adelheidil oleks ehk hea meel, kui sa — jõuludeks siia jääksid —"

Preili Ramer oli mitmesuguseid kutseid saanud — aga — peaaegu kaheks kuuks elama jääda, seda polnud keegi palunud. Ta teadis ülihästi, et inimesed kartsid teda ja ei näinud teda meeleldi pikemat aega ühekorraga enda lähedal, ning ta polnud ses asjas päris kindel Adelheidiski. Veidi ebaledes vastas ta, et on säärase kutse eest väga tänulik — aga tal on linnas maja ja tüdruk. Adelheidi pärast võiks ta ju olla veidi aega pärast pulmapäevi — ja — jõulu ajal? Siin meenus talle midagi, mida ta linnas oli kuulnud, mida major Bjørndali jõuludest oli kõnelnud, ja ta pööras näo otse Dagi poole.

„Jah — jõulud," ütles ta. „Ma olen kuulnud, kuidas Adelheidil ja — tema isal siin möödunud jõulude ajal oli — ja kui see on teie — sinu arvamine, siis ma tulen jõuludeks väga hea meelega."

Vana-Dag pidas oma harjunud mõtlemisvaheaega ja vastas siis, et jäägu tema enda otsustada, kuidas ta tahab — aga — tema harilikult mõtleb, mida ütleb.

Preili Ramer adus, et Vana-Dag polnud harjunud, et inimesed kas või seltskondlikus vestluseski tema arvamuste aususe vastu kahtlust ilmutavad, ja unustas end peaaegu ning oli kätt tema käsivarrele panemas, kuid laskis selle asemel lehvikul sinna langeda.

„Ma tean küll, et teie — sina arvad seda," ütles ta. „Inimene on ainult harjunud lobisema, nagu mina äsja. Kui Adelheid tahab, siis ma jään meeleldi mõneks päevaks, ja kui ma tohin tulla jõuludeks, siis seda hindan ma väga kõrgelt."

Taas kõõritas Vana-Dag teda. Ta ei osanud muud öelda, kui et see oli avameelne naine, ja mis major oli ütelnud, johtus küll tema oma pattudest. Sest Vana-Dag ei olnud majori nõrkade külgede suhtes pime.

Nii istusid siis preili Ramer ja Vana-Dag kabinetis ning heitsid teineteisele vargseid pilke, ja palju inimesi ja pille sumises nende ümber. Vana-Dag vaatas preili Rameri toredat vanaaegset kleiti ja tundis parfüümilõhna — ja see meenutas talle tema enda nooremaid aastaid — tema enda toredat naist — ja selle peent õde, neiu Dorthead; meenutas neid mõlemaid. Kui muusika hakkas mängima üht vanadest tantsudest, mida ta oskas, tõusis ta järsku ja kummardas tädi Eleonore ees. Viimase heitunud sõnad, et sellest on väga kaua tagasi, lõpetas ta naeratusega. Maa- ja linnainimeste silmad läksid pärani, kui preili Ramer oma laias siidkleidis hõljus Vana-Dagi käekõrval saali, ning kõigile ustele ilmus inimesi mängulaudadest ja punšivestlustelt, ja kõik vahtisid uskumatut pilti, kui Vana-Dag ja preili Ramer tantsisid.

Et Vana-Dag hiljem, märgates, et ta veel oskab, tantsis ka mõrsjaga, oli täiesti loomulik, ja veel kaua tagantjärele kõneldi ka

linnas, kui ilus vaade see oli olnud, kui Adelheid oma pulmapäeval Vana-Dagiga Bjørndali saalis tantsis.

Sest pidu ja klaas ja mühisev muusika kiskusid ka Vana-Dagi kaasa. Ta sirutas end oma täies pikkuses välja, silmad lõid särama, juuksed lainetasid sooja käes — ja sellisena oli Vana-Dag vaatepilt, mida polnud kerge unustada.

VII

Õhtu läks oma rada ja hakkas lähenema öö, kuid kostitamine ei tahtnud ega tahtnud lõppeda.

Kabinettide taga oli köögile kõige lähemal asuv tuba. See oli kogu õhtu suletud olnud, aga kui lähenes ööaeg, avas neiu Kruse uksed ja ütles: palun. Ja seal toas oli kaetud pikklaud, mis meenutas Bjørndali jõululaudu. See nõtkus kõikvõimalike roogade all, ja seda ajal, kus oli sõda, maal nälg ja kehvus isegi väga peentes majades. Tubades ja kabinettides elavnes, sest pikklaua juures tuli igaühel ise end varustada.

Neiu Kruse ja paar vanemat tüdrukut olid küll laua juures käepärast ning osutasid roogi; aga muidu oli õhtul varem teeninud naised kadunud. Neil oli võib-olla midagi muud ees.

Toitu võeti ette ja algas elav vestlus — ning needki, kes olid seni veel peened ja puised olnud, sulasid üldises hubasuses üles, ja napsid toidu juurde ning kange õlu mõjusid ka omajagu. Peeti kõnesid suuremaile ja väiksemaile rühmadele söögitoas ja kabinettides ning maakler Rader pidas iseendale valjusti ja selgesti kõnet sinises kabinetis, nagu pärast teati rääkida.

Sellal kui sees söödi, anti ka pillimeestele köögis süüa, kuid peagi olid nad jälle tagasi ja siis mühises saalis taas muusika, sellal kui mõni sabassörkija laulis lauas veel joomalaule ja mõni teine ümises juba lauldud laule — ikka otsast peale.

Kollane kabinet oli samasugune, nagu oli olnud kabinet Therese Holderi kodus linnas. Valge, kuldäärtega rokokoomööbel oli ju samuti sealt ja seinad olid kaetud kollase siiddamastiga. Siin viibisid kõige suursugusemad daamid, kui nad just ei olnud uurimisretkel teistes tubades, et oma abikaasasid silmas pidada või näha midagi niisugust, mida hiljem kabinettides võiks arvustada. Nad mängisid moepärast veidi l'hombre'it, kuid vestlesid peamiselt, ja seda vaikse häälega. Siin olid Vana-Dagi ja peigmehe kombed läbi võetud ja isegi Adelheidi oli kõvasti käsitletud. Iseäranis põhjalikult oli arutletud tema kleidi üle. Oli leitud, et see on inimesele, kes tuleb nii kasinatest oludest, ebaloomulikult kallis. Peale selle ei olnud see ei vanaaegne ega õieti ka moe järgi õmmeldud; aga asi oli muidugi ainult selles, et Adelheid tahtis

alati midagi erilist olla. Ja see ei olnud valge, vaid sinine. Kõige hullem oli siiski, et Adelheid ei kasutanud moe antud võimalust kleit rinna pealt kõrgemale tõsta. Tulla tema eas pruudina välja võimalikult paljastatud rinnaga — ja seejuures vanaaegse pihikuga, mis tõstis rinda, see oli lihtsalt väljakutsuv. Kui kellelgi oli figuur, mida kõik mehed nõnda vahtisid, siis oli lihtsalt maitsetu end sel kombel esile tõsta, ja oma pulmapäeval polnud see midagi vähemat kui pahakspandav. Kuigi tal oli siidrätik õlgade ümber ja rinnal, ei teinud see asja paremaks, sest see lehvis ja libises kõrvale.

Muusika mühina ja rõõmsate häälte tõttu ümberringi tubades tundsid nad end kindlalt ja kõnelesid võib-olla liiga julgelt Adelheidi kleidist ning sellest, et ta tantsib kõigiga liiga palju ja et nad polnud näinud ainsatki märki, mis oleks näidanud, et ta oma meest armastab, jah, et ta polnud pärast lauda peaaegu üldse mehe läheduses olnud. Nad läksid niikaugele, et kahetsesid noort Dagi, kes pidi Adelheid Barrega abielus olema; ja Dag oligi kogu õhtu õige mõttesse süvenenud ja tõsine paistnud. Keegi ei olnud näinud teda naeratamas — ja sel oli küll oma põhjus. Oma innus Adelheidi laita avastasid nad, et Dag on talle liiga hea, ja kõnelesid tema välimusest ja rühist ja tõsidusest — ning unustasid, mida nad varem temast olid rääkinud — ja arvasid nüüd, et ta on veel ilusam ja toredam kui Adelheid, ja sellele lisandus veel rikkus. Ja ometi võis Adelheid niimoodi käituda...

Keset sõnavalingut köhatas äkitselt üks proua. Kõik vaatasid üles — ja tükiks ajaks muutus surmvaikseks. Preili Ramer oli tulnud kõrvalruumist ja hõljus, pea majesteetlikult püsti ja seletamatu naeratus suu ümber, aeglaselt läbi kabineti.

Daamid vaatasid talle kaua järele — ja üksteisele otsa — aga siis sosistas keegi prantsuskeelse lause — ja jutt hakkas taas sujuma. Räägiti preili Rameri vaeseuhkusest, tema naeruväärsest kleidist — ja et küllap ta käis nüüd ringi ja tundis end rikkusest osasaajana. Laused olid peened ja prantsuse keelega segatud ning libedad nagu siiddamast seintel, ja nende sisu sobis hästi kollase kabineti seinte värvusega.

Adelheidi kleit oli sündinud omapärasel viisil ja oligi seepärast, nagu oli. Vana-Dag, kes mõtles kõigele, oli ka kleidile mõtelnud, kuuldes kõigi peente inimeste nimesid, kelle juures major Barre koos Adelheidiga oli liikunud ja keda major mõtles pulma kutsuda. Dag oli majori vaesuse üle juba ammu selgusel ja ütles seepärast otsekohe, et tahab Adelheidi teise isana hankida Adelheidile kleidi, milles on sünnis niisuguste inimeste keskel abielluda, ning kohustas majorit viima ühe Adelheidi kleitidest rätsepa juurde ja laskma samade mõõtude järgi uus õmmelda, ilma et Adelheid ise

seda teaks, enne kui kleit on valmis. Ja see pidi olema kalleimast siidist ning nende kaunistuste ja tikanditega, mida rätsep õigeks pidas.

Selle aja kerged lihtsad kleidid õmmeldi kodus, õmblejanna abiga, kui see pidi olema midagi õige peent. Naisterätsepad olid väljasurnud tõug mõne vana viirastusega, kes oli pidanud endale muud elatist leidma. Sellest polnud Vana-Dagil ega majoril aimugi, ja viimane marssis ühe vana rätsepa juurde, keda ta teadis, ja kolme vanaldase mehe ettevõtte tulemuseks Adelheidi seljataga oli taevakarva sinisest, liiga paksust siidist sügavalt väljalõigatud kleit, millel oli pingul, kõva voodriga pihik ning lai, tumesinisest siidist, raskete koorekarva ja kollaste tikanditega kant all ääres; selle juurde kuulus kleidi riidest sall, mõlemas otsas samasugused kandid nagu kleidil. Kleit langes vabalt ja lihtsalt, nagu kreeka mood nüüd nõudis, aga pihik ulatus liiga kõrgele ja väljalõige oli liiga suur — ning siid liiga raske.

Adelheid valas söakaid pisaraid, kui ta seda esimest korda proovis, kuid major ütles oma segaduses, et Vana-Dag oli soovinud, et ta saaks niisuguse kleidi. Adelheid juurdles rängalt selle üle, et Vana-Dag soovis teda säärasena näha, kuid imetles ühtlasi rätsepa kunstipäraseid tikandeid ja kleidi meisterlikku lõiget. See istus nagu valatud — ja seda mõne korra proovinud, leppis ta selle kandmisega ja arvas, et küllap rätsep tunneb paremini laia maailma moode kui õmblejannad ja linnaprouad. Et ta oma tumekollaste juuste ja eresiniste silmadega oli kleidis ilus — see oli talle täiesti selge.

Preili Ramer oli vist küll nii mõndagi kuulnud, mis daamid kollases kabinetis Adelheidist olid kõnelnud, sest ta jäi sügavais mõtteis saaliuksele seisma. Ent silmates Adelheidi, kes kuumana ja õhetavana parajasti üht tantsu lõpetas, lahvatas preili Rameri silmis nagu sinine leek, ja kummaline naeratus huulil, läks ta Adelheidile vastu ning nad istusid üheskoos sohvale.

„Sinu mehe isa on haruldane mees," ütles tädi Eleonore. Adelheid vaatas talle küsivalt otsa.

„Ta leidis aega mind üles otsida ja minuga kaua vestelda, ja sa vist nägid, et me tantsisime?"

„Jah," vastas Adelheid, „sa oleksid pidanud ise nägema, kuidas te välja nägite."

„Hm," ütles preili Ramer lühidalt, kuid tema näkku tekkis soe ilme ja ta tõstis lehviku. „Ta leidis kõigi oma kohustuste juures aega minuga — ja sinuga — ainult meie kahega tantsida. Väga haruldane mees." Ja ta jutustas Adelheidile kutsest jääda, ning et ta oli lubanud nüüd mõned päevad olla ja jõuludeks taas tulla.

Adelheid oli algul pisut kahtlev, aga mõtles siis, kui tore oleks

tädile kõike siin näidata, ka vanu mugavaid tube vanades majades, ja ta naeratas soojalt siiras rõõmus, kinnitades, kui väga talle meeldiks, kui tädi jääks — hästi kauaks.

Preili Ramer tundis, et Adelheidi sõnad olid siiralt mõeldud, ja sellega oli tema rõõm täielik. Adelheidil ei olnud midagi selle vastu, et ta jääb, Adelheid oli andestanud talle tema karmi tagasihoidlikkuse viimasel seitsmel aastal, ja preili Ramer tundis sügavat rõõmu, mis kaasneb endise sõbratari taasvõitmisega.

Ta vaatas hetke mõtlikult Adelheidi õhetavat ilu — ning tema silmadesse ilmus taas sinine leek nagu siis, kui ta läbis kabinetti, ja suu ümber sugenes kummaline naeratus.

„Kas sul on külm, Adelheid?" ütles ta.

„Ei, kallis." Adelheid vaatas talle imestunult otsa.

„Sa käid kogu aeg ja mähid seda salli endale ümber. Mina sinu asemel paneksin selle kokku ja kannaksin käes — nii soe nagu siin on."

Adelheid langetas pea ja lehvitas endale vaikselt tuult.

„Ja — Adelheid — sa võiksid aeg-ajalt oma mehe juurde minna. On loomulik, et mõrsja osutab oma mehele pisut sõbralikkust. Pealegi niisugusele mehele. Ma mõistan väga hästi, et sa teda armastad."

Adelheidi pea vajus veelgi sügavamale ja lehvik liikus kiiremini. Ta ei vastanud.

Preili Ramer seiras teda viivu uurivalt, kuid lõi talle siis lehvikuga kergelt käsivarrele ja lausus tõustes paar prantsuskeelset sõna, mille mõte oli: suur, õnnelik laps. Adelheid tõstis tema tõustes pilgu ja nägi, et tema range tädi silmad läikisid pisaraist.

Adelheid istus sügavais mõtteis natuke aega üksi. Tõusis siis ja läks aeglaselt, salli kokku tõmbamata läbi tubade välja, üteldes neile, kes temaga tantsida tahtsid, et on veidi väsinud, ja silmas viimaks Dagi. Dag istus ja vestles kolonelleitnant Baltiga, kes oli Adelheidi isa vana sõber ja innukas kütt, nagu Adelheid teadis. Kolonelleitnant oli elav ja mehine mees, ning täie õigusega uhke oma kütikangelastegude üle — aga nüüd ta istus ja vestles silmapaistva mõnuga — tasavägise noore Dagiga — ja nad jõid kokku ja tundsid ilmselt mõnu. Adelheid oli Baltiga paljudel koosviibimistel kokku puutunud ja näinud tema üleolevust nooremate ja madalamalseisvate inimeste vastu kui ta ise. Aga — küllap nad olid kõnelnud nüüd jahist, ja küllap muidu sõnaaher Dag oli end pisut reetnud — ning sel alal võis kolonelleitnant end igati tasavägisena tunda.

Nad tõusid mõlemad, kui Adelheid tuli, kuid naeratades palus Adelheid neid taas istuda ja juttu jätkata. „Ma olen ainult kõigest tantsimisest natuke väsinud ja tahtsin pisut puhata," ütles ta ega võtnud tooli, mille kolonelleitnant lähemale nihutas, vaid istus

ühele teisele, mis seisis üsna Dagi tooli lähedal. Dag ei paistnud nagu õieti teadvat, kas istuda jälle oma toolile, kuid Balt võttis uuesti istet ja Dag järgnes tema eeskujule.

„Sa soovid ehk midagi juua," ütles ta järsku Adelheidile ja tahtis püsti tõusta.

„Istuge aga rahulikult," sõnas kolonelleitnant, „Adelheid joob kindlasti kõige meelsamini oma mehe klaasist."

Dag naeratas nõutult. Adelheid naeris tahtmatult — ja jõi siis suure sõõmu Dagi klaasist.

Balt ei lasknud end sellest kauemini segada, vaid jätkas juttu ja tõmbas Dagi kaasa.

Adelheid istus toolikorjule naaldudes üsna tema lähedal ja kuulis esimest korda Dagi teisega juttu ajavat. Millest nad kõnelesid, sellest polnud tal taipu — ta istus ainult ja oli õnnelik — ning inimesi tuli ja läks nende ümber, muusika mühises, palju inimesi kõneles ja naeris ja mõni ümises muusikale kaasa.

„Ei," ütles kolonelleitnant viimaks, „te tahate vist küll tantsida," ning nad tõusid kõik kolmekesi. Adelheid laskis sallil üle ühe õla alla libiseda ja korjas selle ühte kätte — nagu tädi Eleonore oli ütelnud. Balt heitis talle terava pilgu, siis libises naeratus üle tema karmi näo ja ta ütles:

„Pagana jahiseltsilise oled sa saanud, Adelheid, aga sa oled ise ka tore kütt."

Natuke hiljem kohtas kolonelleitnant major Barret ja andis talle tugeva laksu õlale, üteldes:

„Sul on nüüdsest peale kohustus, vana sõber, ja nimelt, et sa mu kord siia kaasa võtad, nii et ma saan peigmehega metsa minna."

Barre polnud kunagi muud kuulnud, kui et kõik soovisid Baltiga jahile minna. Tema oli juht — aga nüüd tahtis tema minna noore Dagiga.

Adelheid ja Dag olid juhtunud teel tantsusaali läbi kollase kabineti minema. Adelheidi vasak käsivars oli Dagi käevangus ning käsi viibutas kuuma näo suunas pisut lehvikut. Parem käsi rippus lõdvalt alla ja üks salli tikitud ots rippus maha ja libises põrandat mööda järele. Ta noogutas sõbralikult daamidele. Tulede ja kollaste seinte sära andis kleidi sinisele siidile kuldse paistuse ja Adelheidi rind ning koorekarva tikandid ja kuld tema kleidil omandasid vana elevandiluu taolise peene läike. Õigusnõunik Gabbe, kes parajasti oli kabinetti kiiret visiiti tegemas, tõstis monokli ja vahtis võlutult. Kui vaatepilt oli kadunud, pöördus ta oma proua poole.

„Oled sa midagi selletaolist näinud?" küsis ta värisevas imetluses.

„Ei," kostis proua teravalt, „ei ole tõesti."

„Peaaegu — niisama — hm — tore nagu kleit, mis sul oli

sajandivahetusel," lobises õigusnõunik. „Eks?" Ta vaatas küsivalt ringi. Järsku sugenes surmavaikus. Siin olid nad istunud ja Adelheidi kleidi üle arutledes kogu õhtu mõnulenud, ning nüüd paisati neile näkku meenutus nende oma kergemeelsusest vähe aastaid tagasi.

VIII

Kui Adelheid ja Dag olid tantsimast tulles oma istekohtade juurde tagasi pöördumas, kohtasid nad Vana-Dagi. Viimane oli igaühega kokku joonud ja kõigi vastu sõbralik olnud, nagu oli tema kohus. Tema näol võis veel näha selle peegeldust, kui ta nähtavasti täiesti juhuslikult pruutpaariga kokku sattus.

„Ma sooviksin, et me teeksime ühe väikese tuuri siit välja," ütles ta, pööras ringi ja läks nende ees läbi tubade välisuksest välja trepile. Adelheid lõi salli ümber, et kaitsta end ööilma vastu, ja imestas, mida see võiks tähendada.

Pimedusse langes paari laterna nõrka tuld ja kuma akendest. Muidu lasus õuel must öö, mille pimeduses võis uduselt aimata tammetüvesid nõrga valguskuma taustal kaugel teel. Uuest majast nende taga kostis kauget muusikat ja ka valgusringist kaugelt tamme tagant kandus nagu muusikatakte — või mis see võis olla. Nad läksid trepist alla plankudele, mis nüüd hilissügisel vihmade ajaks õuele olid pandud. Vana-Dag käis ees, noor Dag astus Adelheidi taha, kes kõndis keskel, ja nõnda läksid nad sõnatult välja pimedusse.

Muusika peomajast vaibus vaikselt nende taga, kuna uued hääled valguskumast kaugel õue pimeduses nende lähenedes üha paisusid. Adelheid kuulatas pinevalt. Ta ei saa vist küll iial täit ülevaadet sellest käsitamatust muinasmaast, nagu oli see suur talu. Alati midagi uut ja ootamatut. Tume kõmin — pidevas ja kindlas taktis — kostis üha selgemini — ning nende taktikindlate häälte alt tungis esile kummaline heli, mille sarnast Adelheid kunagi ei olnud kuulnud. Ta valitses nii mõndagi muusikariista, ja mitmesuguseid viise oli ta mänginud ja laulnud nii pühadel kui pidudel — igasugu muusikat arvas ta tundvat, aga see oli võõras ja uus.

Oli tema pulmapäev — jah, oli tema pulmaöö. Ja ääretut muret — ja kuldset, käsitamatut rõõmu oli ta teel selle hetkeni läbi elanud. Uus toonide kõla ehk sellepärast saigi nii uimastavat jõudu. Vana-Dag ees, noor Dag taga. Julgelt läks ta pimeduses — vastu seiklusele. Raskelt ja pidevalt kõmisesid tumedad hääled, kindlalt ja rütmiliselt kõlasid hüüded — igatsevalt ja kuumalt laulis kuldne toon vahele. See oli ühetooniline ja lihtne, kuid see elas ja värises ometi väikeste mänglevate ja meelitlevate

variatsioonidega keset kuldset. See oli nagu igatsus elu järele, mis suutis ja ihkas — kuid ei olnud võimeline esile tulema — täielikult päikese kätte. See oli nagu tuhandeid ütlemata sõnu — nagu väljendamatus ise — inimeste meeles — kõigi inimeste südames. Taga — taga, alati need tugevad taktihääled taga, otsekui ei suudaks nad esile tulla — ei peaks esile tulema — sest olid inimmeele enda igatsus — selle järele, mida keegi ei saavuta.

Valguskuma, mille poole nad läksid, suurenes. Väikeste tuhmide ruutude taga elas ja leegitses. Adelheidis ühines valgus kuuma kuldse kõlaga — oli sellega üks, kogus tema nägemise ja kuulmise üheks kahekordselt tugevaks meeleks — mis tajus kahekordse jõuga.

Vana-Dag astus lävele, uksehinged kriuksusid pisut, valgust hoovas neile vastu, ja nagu ebatõelises maailmas astus Adelheid sisse, tema järel noor Dag, ning uks nende taga langes kinni. Vana-Dag oli vist küll palunud neiu Kruset teatada sellest öisest külaskäigust sulastetuppa, sest tants jätkus, ainult veel kõvemini. Mürisev trampimine põrandal, tüdrukute metsikult pöörlevad seelikud, meeste vallatud hüpped, hingeldamine ja valjuhäälne hõiskamine — ning kaugelt tagant pimedusest, sängiveerelt kõlas, võlus ja voolas kuldne alatoon.

Hämarusest astus sulane Vana-Dagi juurde. Sosistati mõni sõna ja sulane läks läbi vahelduva valguse ja pimeduse tagasi ning kadus siis. Tants käis ja viiul kõlas üha metsikumalt. Adelheid jälgis seda ja tajus kõigi meeltega, kogu muusikaga endas, kogu tolle oma elu päeva vallutava meeleoluga. Tants ja kõla taamal muudkui paisusid — tema meeltes katkemispiirini välja — ent paisusid sellest hoolimata veelgi .— metsikult — metsikult — metsikumalt — metsikumalt — meeletult — lõpp.

Kujud libisesid põrandalt varju ja kadusid — viiul oli verise nuuksega vaikinud. Kõik oli järsku hääletu, kuid Adelheidi kõrvus jätkus tants, ja viiuliheli püsis õhus, elas iseendast — ilma pillita — mängijata — elas ja kõlas, surematu.

Pimedusest tuli tüdruk, kolm klaasi kandikul. Kolm äsja tulnut võtsid klaasi. Läbi pimeduse kõlisesid klaasid ja kõlksusid peekrid. Koldesse visatud puud praksusid, kuumus kasvas, tuli lõi lõõmama ja leegitsev valgus tõi pimedusest esile palju nägusid — ainiti vahtivate silmadega varru ja kindla pilguga noori. Vana- ja noor Dag tõmbusid Adelheidi taha, leegid koldes paisusid lõõmavaks, elavaks valguseks — ja Adelheid seisis keset valgust.

„Siis joome mõrsja terviseks,“ ütles Vana-Dag. Kostis rüüpamist ja neelamist. Mitte ühtki sõna. Tüdruk tuli taas kandikuga ja sellele asetati kolm klaasi. Nüüd märkas Adelheid, et ta seisab üksi valguses, ja tõmbus tagasi. Noor Dag avas ukse ja Vana-Dag järgnes, kuid pööras pooleldi ümber ja ütles tahapoole: „Pidutsege mõõdukalt,“ aga tema hääles polnud tõsidust.

Siis nad lahkusid.

Nad läksid mööda nagisevaid planke läbi pimeduse, eemaldusid sulastetoa häältest ning jõudsid suminasse ja valgusse, mida hoovas uuest majast.

Vana-Dag pööras ära — pikale plangule, mis viis vana maja poole — sealse rõdu pimeduse poole. Adelheid ja Dag läksid imestades kaasa.

Täna kirikust tulles oli Adelheid uue maja suurde tuppa juhatatud, kus ta oli end korraldanud — ja küllap nad seal peavadki elama, oli ta mõtelnud.

Nüüd asetas ta jala jälle vanale heale trepile ja rõdule — kus ta möödunud jõulude ajal — ja pika suve jooksul nii palju päevi mures ja rõõmus oli käinud. Vana-Dag avas massiivse ukse, mille hinged selle raskuse all kääksusid — ja nad viibisid vanas eestoas. Kaminas oli õhtul tuli olnud, seal hõõgus veel ja väljast pimedusest tulijaile oli valgust piisavalt. Vana-Dag läks trepi juurde ja sealt üles, ning astmed nagisesid tema raskete sammude all. Noored järgnesid sõna lausumata. Ülal suundus ta otse neiukambri ukse juurde ja avas selle. Toas oli pime. Ta otsis välja tuleraua ja taela, oli selleks hetkeks ilmselt valmistunud. Ta lõi korra. Tael ei võtnud tuld, kuid Adelheid heitis sädemete valgusel pilgu tuppa, see seisis vanas kohas. Vana-Dag lõi taas, tael süttis ja ta läitis kummutil asetseva küünla. Rahulikult ja ruttamata läks ta ahju juurde, avas ukse — tuleraud pildus taas sädemeid, toht süttis ja siis mühises kasehalgudes tuli.

Ta tõusis ja osutas voodi ning ahju vahele.

„Me tegime siia ukse,“ ütles ta ning avas selle. Ta oli võtnud ahjust põleva kasetohu, läks uksest sisse ja pimedas seina äärt mööda paremale. Silmapilk hiljem pragises sealgi tuli ning Adelheid ja Dag läksid käsikaudu kobades ukse poole. Endisest pööninguruumist oli tehtud suur tuba. Lagi oli lõuna poole kergelt kaldu nagu neiukambris, kuid lõunaseina oli raiutud madal aken. Tagumisse nurka, sama korstna juurde, mis oli neiukambril, oli müüritud suur kamin nagu all eestoas, ja selles leegitsesid nüüd kuivad oksad suure kännumügeriku ümber. Kaks kõrge leeni ja käetugedega vana head tooli, mis Jørn Mitmekesine kord oli teinud, seisis kamina ees, nende kõrval klapplaud. Kallaku seina all nurgas seisis voodi, valmistatud vana sängi järgi, mis noorel Dagil oli tulemajas, ainult pikem ja suurem. Seda kaunistasid lihtsad nikerdused, mis ei ajanud suuremat uhkust taga; kuid selles valendasid hästi pleegitatud linad ja padjad. Taganurgas seisis suur nurgakapp. Edasi oli veel raske kirst voodi taga ja peegliga kummut. Seintele oli ridamisi nagisid löödud. Põrand oli valgeks küüritud — ja voodi ees oli kaltsuvaip.

Vana-Dag vaatas toas ringi ja nuusutas. Selg noorte poole, ütles ta madala, pisut väriseva häälega:

„Ma oleksin küll pidanud alakorruse suurest magamistoast välja kolima. Olen sellele mõtelnud — kuid ei suuda seda teha. Eks ma koli kord — kalmistule, aga selle ajani tahan öösiti seal magada. Sina, Adelheid, pead otsustama nüüd, kus sa oled talus perenaiseks saanud, kas sa tahad, et te saate ruumid uude majja — või lepid sellega siin. Sinu kamber kõrval seisab sellest saadik puutumatuna, kui sa viimati siin olid, ja nüüd korraldasime siia Dagile eluaseme. Ma tean, et ta tunneb ennast kõige paremini tulemajas, aga nüüd seadsime siin pisut korda, nii et ta võib püssid ja muudki seintele üles riputada, kui talle meeldib, ja kaminas tule süüdata, kui ta koju tuleb.

Vana-Dag pöördus pooleldi kamina poole ja vaatas sinna, ning kusagil nagises palk, nagu sünnib vanades majades ilmastiku muutusel — tuli kaminas võbises veidi, muidu oli kõik vaikne.

„Jah, te peate vana mehe üle leebelt otsustama — ja laskma oma noorusel seda vabandada, mis oleks võinud parem olla. Ja," — siin pöördus Vana-Dag nende poole, Adelheid seisis läve ees ja Dag selle taga, ta tõstis pea ja vaatas neile tõsiselt otsa — „siis hoidke kõiges Jumala poole, see aeg, mis mina elan — ja pärast seda. Nii on kõige kindlam." Hääl reetis, et tal oli raske midagi säärast mainida, aga küllap ta oli ühel ööl või päeval ette otsustanud seda neile ütelda — ja nii ta tegigi.

Noor Dag läks tagasi kambrisse — ja välja käiku, kui isa allaminekuks tuli — aga Adelheid ei suutnud sammugi astuda, ja kui Vana-Dag temast möödus, libises siidsall nagu uss põrandale — ja mõlema palja käsivarrega, rind surutud tema vastu, embas ta Vana-Dagi, ja nutt tungis esile, ta ei suutnud seda tagasi hoida. Ta oli uue maja toas muretsenud, et peab elama seal, ja mõtelnud, kui kõlatult ja külmalt seal seintes ja põrandates naksus, kui kuivalt ja närbunult seal polsterdatud mööbli, tapeedi ja värvi järele lõhnas. Ja ta oli mõtelnud vanale majale, kus ta oli nii palju käinud, kuidas seal palkides elavalt ja sügavalt nagises — mõtelnud lõhnale seal, kamina ja suitsu ja elava soojuse lõhnale, puhtaks küüritud puumööbli lõhnale — ja inimeste elule läbi aastasadade. Ta oli neiukambri mitmekesise hubasuse ja kallite esemete pärast nutnud — samuti sellepärast, et ta ei saa seal enam kunagi magada. Ja nüüd, nüüd oli Vana-Dag kõik nii korraldanud — nagu tema kõige meelsamini soovis, ning seisis nüüd siin ja palus vabandust — et kõik polnud paremini tehtud.

IX

Vana-Dagi särgišaboo oli pisut märjaks saanud. See ei olnud enam nii peenelt volditud ega nii valge, kui ta taas uue maja kabinettides ja saalis kõndis, aga rind oli niisama lai ja võib-olla natuke kõrgem kui enne. Noor Dag ei olnud oma arvamuse kohta sõnagi lausunud, ja Adelheidki polnud palju sõnu leidnud. Aga — ta oli Vana-Dagile nii hästi mõista andnud, et nõnda oli hea, nagu ta oli korraldanud. Seepärast pidi jääma nii, nagu ta oli lootnud, et noored elavad temaga ühe katuse all, et nad elavad lähestikku koos.

Muusika mühises ja saalis käis tants. Nurkades, kus oli vähe valgust, sosistati ja kudrutati — ja kostis naeru ning üminat ja häälte suminat kabinettidest ja söögitoast, kus mõni oli otsast peale hakanud. Lõppu ei paistnud tulevat.

Adelheidile oli see päev olnud nagu palju, palju päevi — täis elamusi, põnevust, pidulikkust ning meeleolu — ja rahutust. Nüüd igatses ta kambri vaikuse järele. Vana-Dag polnud küünalt ülal kustutanud, küllap see põles kummutil edasi — ja ahjus põles tuli — ja uks Dagi tuppa oli avatud — ja seal lõõmas nüüd suur kännumügerik kaminas. Ta mõtles peamiselt sellele, kui ta tantsis — lõpuks mõtles ta ainult sellele. Ning läks ja otsis siis Vana-Dagi üles. Ta sosistas, et tahab nüüd minna, ning ütles head ööd ja tänas päeva eest. Vana-Dag mõtles pisut, kas see on sünnis, kuid noogutas siis — ja pistis käe vestitaskusse. Sealt võttis ta pisikese võtme ja ulatas selle Adelheidile.

„Kabinetikapp ja kirstud ülal kambris olid lukus, kui sa varem siin olid. Nüüd kuulub kõik, mis seal on, sinule. Kirstuvõtmed on kusagil kabinetikapis. Ei, sa ei pea mind selle eest tänama. See on Dorthea Holder, kellelt sa kõik selle pärid. Temale sa võid veidi mõtelda, kui õigeks pead. Sa tutvud temaga hästi, kui oled ta peidikud läbi vaadanud. Kusagil seal ülal on ka kasukas sinu jaoks, nahkadest, mis Dag on kogunud. Ta ei teadnud, et sa pidid neile kiriklas olema, seepärast sa ei saanud seda kirikusõiduks selga, nagu ta oli mõtelnud."

Adelheidi käsi kadus Vana-Dagi omasse — ning Vana-Dag haaras sellest kinni, veidi tugevamini kui kunagi enne. Siis läks Adelheid üle saalipõranda, et sosistada head ööd tädi Eleonorele ja võib-olla isale, kui too polnud liiga heas tujus.

Vana-Dag jäi noruspäi seisma, kuid silmad jälgisid toredat kogu, kuni see kadus. Siis tõstis ta pisut pead ja tema silmad vaatasid näolt näole, üle kõigi, kes olid kohal, ning nendesse tekkis nagu võidusära. Oma kõige varasemast lapsepõlvest kuni hilisemate aastateni oli ta tundnud lausmaalaste põlgust enda ja oma inimeste, metsarahva vastu — ja ta ei olnud sellest tundest kunagi täielikult

vabanenud, hoolimata kogu rikkusest, mis ta oli kogunud. Ka täna õhtul oli üks kui teine lauakõnes ja temaga vesteldes kaalumata sõnadega teatavat armulisust reetnud, mis talle ei meeldinud. Ane Hamarrbø lugusid igivanast ajast, et esimene tema inimestest, kes tuli Bjørndali, oli kuningasoost, ei olnud ta vist küll päris kindlateks pidanud, aga kuna tema esiisad olid end põlismetsast selleni välja võidelnud, mis talu ja kogu piirkond täna oli, siis andis see tema meelest küllalt alust, et teda ja ta suguseltsi ükskõik kellega kõrvutada. Ja Adelheid pärines ema poolt inimestest, kes olid suursugusemad kui vist nii mõnigi kohalolijaist, oli Dag kuulnud, ja nüüd astus Adelheid — tema perekonda.

Vana-Dag tõstis pea püsti — ja sammus laiana ja raskena tulede alt läbi. Tal oli tunne, et pisarad, millega Adelheid oli tema särgišabood niisutanud, sädelesid nagu kalliskivid.

Adelheid oli kolmele inimesele head ööd sosistanud. Isa oli hakanud lärmitsema ja peaaegu reetnud, et Adelheid tahab puhkama minna, kuid siis end sellelt tabanud ja teda vanasse majja eestuppa saatnud, mille Jørn Mitmekesine oli kord vanast köögist korraldanud ja mis asus uuele majale kõige lähemal. Seal oli major Barre tal kohmetult põske silitanud, esimest korda pärast tema kümnendat eluaastat, ja kogelnud mõne sõna, et Adelheidil on talle väga palju andestada — aga ta olevat — kord — sõdur olnud — ja selleks jäänudki.

See äratas Adelheidis kummalise tunde — see väike palve käratsevalt, endagą rahulolevalt isalt. Kõigist oma nõrkustest ja vigadest hoolimata oli ta tema isa, ja just tema oli toonud tütre Bjørndali. Kuid ta unustas selle väikese juhtumi, kobades pimedas eestoast kambrisse viivat treppi mööda üles, unustas kõik — põnevuse pärast näha taas kambrit — üksi.

Ta sulges enda järel ukse ja jäi nagu harduses seisma. Dagi tuppa viiv uks oli paokil ja ta eraldas ainult niipalju, et kaminast levis pimedusse elavat helki. Tema oma ahjus põles veel väikselt — ja ta avas ukse ning lisas paar kasehalgu. Ta nuusutas seina äärde laotud kasepuude lõhna. See oli nagu kogu maailma soojus ja hubasus ise. Valge ja siidine oli kask, kui seisis väljas niitudel, olles suve printsess — ja soe ja jagus ja hästilõhnav majas talve ajal. Ta libistas käe üle siidina läikiva halu — nagu hellitades.

Seejärel ta tõusis ja astus kambris viivitavate, pidulike sammudega edasi. Jah, kõik oli, nagu oli olnud enne. Lavendlilõhn laekaist ja raske, magus kuivatatud rooside lõhn kummutil asetsevast kruusist. Selle oli vist küll neiu Kruse suvel korraldanud, kui Adelheid ise piiritus meeleheites ringi käis — enne kui

Vana-Dag kosis — jah, kosis tema eest ja Dagi eest — kosis nad pinnast välja.

Adelheidis oli peaaegu midagi vallatut, kui ta justkui tantsusammul läks kummuti juurde — võttis kruusi pealt aukliku kaane ning nuusutas sügavalt, pikalt ja kaua roosilõhna. Nad olid õitsenud suvel — all roosiaias — ja nad lõhnasid veel nüüdki — suvepäevadest ja päikesest. Ta pani kaane peale — ja vaatas kummuti kohal olevasse peeglisse — sügavale omaenda silmadesse.

Ta oli täna endas midagi tundnud — pärast seda kui õpetaja oli ta laulatanud — andnud talle Jumala loa armastada ja elada, ta oli tundnud endas nagu kaht loomust. Üks oli vist küll ema oma — valvsus, enesevalitsus; kuid teiselt poolt tundus, nagu oleks ülemeelik rõõm valgunud uimastavalt kõigele, mis oli olnud enne. Oli see isa loomus, mida oli pisut ka temas — kas midagi säärast oli pesitsenud tema vanaemas — ja emas — ja tädi Eleonores — enne kui nad jäigastusid?

Ta sirutas end ja hakkas vallandama kuldseid paelu, mis olid hoidnud tema kreeka soengut, ning rasked kiharad vabanesid ja lainetasid kaela mööda alla.

Korraga pidi ta mõtlema oma rõivaile, mis tal olid uue maja toas. Kuidas ta need nüüd kätte saab? Ebateadlikult tõmbas ta kummuti ülemise laeka lahti — siis järgmise — ja veel ühe. Seal lebasid tema rõivad. Neiu Kruse oli mõtelnud sellele kõigi muude asjade hulgas, millele ta oli pidanud niisugusel päeval mõtlema. Ta pööras ümber ja vaatas uksakna lähedale voodinurka. Jah, seal rippusid ka tema reisirõivad — ja — seal suurel toolil lebas kasukmantel „nahkadest, mis Dag oli kogunud". Pühalikult ja aeglaselt nagu kirikus astus ta paar sammu — ja kummardus kasuka kohale. See oli esimene kink, mille Dag ise oli talle andnud. Teised kingid olid arvatavasti Vana-Dagilt — aga selle jaoks oli ta ise nahku korjanud. Ettevaatlikult katsus ta kasukat, võttis sellest kinni, tõstis kasuka üles ja läks sellega valguse kätte. Jah, see oli nugisenahast — terve kasukas. Kas maailmas oli nii palju nugisenahku? Ja ehkki ta jahist midagi ei teadnud, aimas ta ometi, kui palju pingutust ja valvsust kõik need väikeste, väledate, välkkiirete loomade läikivad nahad Dagile olid maksnud. Ta tõstis kasuka põse vastu, et hästi tunda pehme naha soojust — pööras seda siis ja vaatas. See oli raske siidiga vooderdatud.

Adelheid oli pistnud võtme kabinetikappi, aga võtnud selle uuesti välja ja peitnud ühte väikesse lahtrisse ülemises kummutilaekas. Saladustel kabinetikapi paljudes vahedes ja kirstudes tuli oodata mõne edaspidise korrani. Ta oli järele vaadanud, kas krutsifiks ripub voodiseinal, ja jätnud prao eesriide vahele, nii et see hiilgas

seal nagu esimesel õhtul. Ta oli vaadanud Dagi tuppa — kas tuli oli kaminas, nagu pidi olema. Ta oli istunud seal pisut ühel toolil ja vahtinud määratule kõrverale kuusekännule, mis põles nii selgelt ja kuumalt. Täna öösel pidi see andma endast kogu soojuse, mida oli sadu aastaid kogunud. Ja ta oli Dagi toas ringi vaadanud, see oli range nagu sõduri tuba.

Ning siis oli Adelheid läinud oma kambrisse ja korraldanud end ööseks. Aga kui ta seisis, valmis voodisse heitma, tuli talle mõte proovida kasukat, ja ta pani selle selga. See oli teisiti soe kui kõik muu, mida ta varem oli tundnud. Ta pistis paljad jalad tuhvlitesse ja läks ning avas uksakna, jah, ta väljus väikesele rõdule, mis rippus pesana kõrgel ülal seinal vastu asundust. Oli, nagu tahtnuks ta proovida Dagilt saadud kasukat jaheda ööõhu vastu. Oli sume ilm, tähtedeta ja valgusekumata. Läbi pimeduse hoovas sügise ja öö ja metsa hingust. Kuid öös oli ka elavaid hääli. Adelheid ei käsitanud kohe, mis hääled need olid, nii kaugel olid tema mõtted pulmapeost. Need olid muusika ja inimeste hääled, mida ta öövaikuses kuulis — uue maja saalist ja kaugelt eemalt sulastetoast, kui pillimehed saalis puhkust pidasid.

Ta mähkis kasuka tihedalt enda ümber, lõi krae üles ja istus väljas pingile. Oli iseäralik kuulda üksi siin ülal pimeduses muusikat ja suminat — kaja omaenda pulmapäevast. Mühin saalist kujunes jumalagajätuks — kõigilt neilt seal all, linnast, kõigelt, mis oli olnud. Viimane akord tema elust siiamaani. Ja tantsukära hurmava viiuliheliga sulastetoast oli nagu hüüe uuest elust, millesse ta nüüd pidi astuma.

X

Adelheid oli elanud maailmas kümme õnnelikku aastat. Need olid esimesed kümme lapsepõlveaastat. Isa oli enamiku neist aastatest tragunikapten ja nad elasid maal suures talus, kus oli palju loomi ja tuliseid hobuseid. Kui isa oli kodus, valitses lõbu ja lust, korraldati väljasõite ja ratsaretki, ja isa sõnade järgi oli Adelheid enne kümneaastaseks saamist hobuse seljas päris tragun.

Siis tuli see ütlemata kurb hetk, kui ema võttis ta vanaema juurde kaasa ja nad jäid sinna elama. Isa ei tulnud enam kunagi, ja see, mida tema kohta sosistati, õpetas Adelheidi teda põlgama, ehkki tal olid temast kõige helgemad mälestused. Niimoodi tekkis temas esimene umbusk elu vastu. Need kümme aastat vanaema majas olid turvalised, aga ranged ja rõõmutud.

Kui siis nii ema kui vanaema surid, pidi Adelheid põlatud isa juurde kolima. Järgnenud seitse aastat isa juures koos vaesuse

ja kibestusega olid temasse sügava jälje jätnud. Tõsi küll, just neil aastail oli ta oma ilu avastanud, ja koos isaga kõiksugu lõbustustest osa võtnud. Tema, Adelheid Barre, oli olnud paljude ballide kuninganna, aga...

Vanaema kodu tõsidus oli temaga kaasa tulnud — lasknud tal märgata valu peonaeratuse taga ja tühjust ilusate sõnade taga. Peosära väljas ja vaesus kodus panid teda kogu elu kui midagi võltsi tajuma.

Siis oli tulnud Bjørndaliga tutvumine. Esimesest hetkest peale oli sellest vägevast vanatalust saadud mulje kokku sulanud noore Dagi häbeliku tõsidusega ning muutunud tõe ja aususe võrdkujuks — vastupidiselt valskusele ja kergemeelsusele linna ringkondades, kus tantsiti kõige pöörasemalt, kui sõja õnnetused ja kannatused kodudes olid kõige hullemad.

Ja tema, kes ta oli lapsepõlvekodu mälestustest surmani ära hirmutatud ja polnud iial julgenud uskuda kõigisse neisse kallitesse armukinnitustesse, mis talle tulisel häälel kõrva oli sosistatud — tema, kes ta umbusaldas kogu loba andumusest, oli ise muutunud nagu tallekeseks armastusest selle vastu, kes polnud talle iial ühtegi head sõna ütelnud.

Otsatult pika aasta vältel oli ta seepärast täielikus meeleheites läbi elanud armastuse kahtlusi ja valu.

Nii et küllap ta oli siis õnnelik, kui pastori võimukad sõnad tegid ta nii Jumala kui inimeste silmis üheks mehega, keda ta tahtis, ja üheks kohaga, mis oli talle tõe maailm?

Jah, ta o l i õnnelik, sel päeval, ja palju-palju päevi, segane õnnest kõigi ja kõige üle. Ta oli oma ilusas kambris rõõmust nutnud ja naernud, ja tema, kes ta oli pead kõigis lüüasaamistes ikka uhkelt püsti hoidnud, leebus soojalt, õrnalt inimlikuks ning tundis igatsust käsi kaela ümber panna, jah, kas või — isale.

Aga inimene, keda on haavanud umbusk kõige kallima vastu — keset lapsepõlve õnne —, keda on kasvatatud oma isa vihkama — ja kes on elanud täiskasvanuelu skeptikuna — sellest inimesest kujuneb säärane nagu Adelheid.

Paar nädalat pärast pulmi istus Adelheid ühel õhtul kambris. Vana-Dagi kõrvu olid linnast ulatunud kuuldused, et sõda Rootsiga hakkab lõpule jõudma, et avaneb võib-olla võimalus laevaühenduseks Inglismaaga — ning et vaikus, mis metsades mõnda aega oli valitsenud, saab ehk nüüd otsa. Ja Vana-Dag oli täpsemat teadet ootamata töö käima pannud. Tal oli linnas hulgaliselt ehituspalke, mis ei olnud veel laaditud ja mille eest oli tasu saamata. Nüüd tahtsid ostjad maksta vana madalat hinda väärtuseta paber-

rahas. Aga ei! Kui nad ei olnud arveid varem õiendanud, siis tuli neil nüüd korralikult maksta, arvas ta. Aga ta tegi nende innukusest omad järeldused, ja tal oli inimesi ja hobuseid, kes kasu toomata tema arvelt sõid. Ta avaldas pojale oma arvamuse, ja noor Dag läks metsa, et tööd käima panna, ja näis, nagu oleks tal minemapääsemisega kiire olnud. Adelheidi sisemus tardus, kui ta kuulis, et noor Dag asub minekule samal päeval, kui sõnad lausuti.

Adelheid istus kambris. Dag oli mitu päeva ära olnud ja Adelheid oli veidi kärsitust tundnud, aga Vana-Dagi rahu oli summutanud temas rahutuse ja ta ise oli manitsenud end mõistlikkusele.

Ja nüüd õhtul, üksinduses, oli talle meenunud, et ta polnud veel kasutanud võtit, mille Vana-Dag oli talle pulmaõhtul andnud. Tädi Eleonore oli kaua siin olnud, õhtuti oli hilja peale läinud ja polnud jäänud aega kambris istumiseks. Tema oma asjad oli ka linnast koormaga ära toodud, nende hulgas raamatud, mis ta oli vanaemalt pärinud ja mis olid tema isa kodus kastis lebanud. Vana-Dag oli kohe pannud mehe seinariiuleid tegema, nagu Adelheid neid soovis, ühe kambrisse armsaimate raamatute jaoks ja kaks tükki uue maja kabinettidesse teiste jaoks. Tal oli olnud mõnusaid tunde kambris pärast tädi ärasõitu, kui ta nägi jälle oma raamatuid, mälestusi vanaemast ja ajast seal. Kogu rangusest hoolimata oli see olnud hea aeg, ja raamatud — piiskopi raamatud olid seal olnud tema sõbrad.

Aga täna õhtul oli talle meenunud, et kabinetikapi, mille kaks toredat ust olid alati olnud lukus, oli Vana-Dag andnud temale — koos kõigega, mis oli selle sees. Et üks mööbliese võõrastetoas on lukustatud, sellega oli ta harjunud teistest paikadest, mida oli külastanud, — ja ta polnud nagu päris harjunud sellega, et seekord ei olnud ta enam kambris külaline. Ka oli tal olnud niipalju muud uut, millega kohaneda, et kabinetikapp ja kirstud, mis seal seisid, olid suletuna loomulikud tundunud.

Aga täna õhtul... Rahutult oli ta käinud rõdu ja kambri vahet, astunud Dagi tuppa, süüdanud tule kaminas, et näha sünges ruumis valguse ja varjude näol veidi elu, ning mõtelnud õhtuile, mil nad olid Dagiga kuni sügava ööni kamina ees istunud. Ta oli meelitanud Dagilt sõnu ja mõtteid metsadest ja inimestest ning pääsenud talle lähemale. Kuid ta oli alati tundnud, et tema sisimani on veel lõpmata kauge. Sellele oli ta mõtelnud ja see oli teda taas kambrisse ajanud, ning äkitselt oli talle meenunud võti.

Ta oli selle nüüd välja võtnud. See oli ilus võti, imepeened vigurikud pidemes ja mitu vagu keeles, ja ta tundis kätt värisevat, kui pistis võtme neiu Dorthea Holderi kabinetikappi.

Mida see sisaldab — peene rikka neiu kabinetikapp? Suure kaupmehe tütar ja ilus nagu ingel, oli ta Vana-Dagi jutust mõistnud; ja sama mulje oli ta ise kõigest siin kambris saanud.

Võti käis nii libedasti ringi, nagu oleks sellega alles eile lukku keeratud, ja uksed tulid talle vaikselt ja tuttavlikult vastu. Need olid kord ühe meistri poolt nõnda tehtud, et avanesid aegamööda iseendast.

Adelheid ei olnud kunagi tohtinud oma ema kabinetikappi avada. Vanaema oli kohe pärast ema surma kõik laekad tühjendanud, ja vanaema enda kapp oli külm ning tühi, kui ta oli surnud. Temast ei jäänud saladusi maha. Niisugune oli tema ja küllap oli nõnda ka siin. Dorthea õde, Therese, kes oli noore Dagi ema, oli ju elanud pärast teda — ja hiljem oli võti olnud Vana-Dagi käes. Küllap nad olid koristanud ja põletanud nagu kõik teisedki. Aga — Vana-Dagi hääl oli olnud nii iseäralik, kui ta andis talle võtme ja ütles, et kõik, mis on kapis ja kirstudes, on tema oma. Ei olnud tema moodi anda suurte sõnadega ära midagi, mis oli tühi ja mahajäetud.

Väriseva käega võttis Adelheid ülemise vasakpoolse laeka nupust kinni ja tõmbas selle välja. Seal oli pabereid — kirjad või mis need võisid olla, vanadusest kollased. Ta tõmbas järgmise laeka välja. Selles oli suur raamat, vist piibel. Ta võttis käsile järgmise laeka — teine raamat. Väriseva käega võttis ta selle välja ja avas. Kuupäev ja aastaarv — päevik. Ilusasti ja peenelt kirjutatud tähed tantsisid tema silme ees ja ta sulges raamatu ning pani laekasse tagasi. Kulub nädalaid ja kuid, enne kui ta suudab seda jälle avada ja vaadata selle saladustesse — siinsest talust — ja inimestest — ja neiu Dortheast.

Ühe laeka teise järel tõmbas Adelheid välja. Tundus, nagu teinuksid seda üksnes tema käed. Ta oli liiga palju naine — heast ja ausast puust —, et mitte mõista, millise kingi Vana-Dag talle sellega oli andnud. Kuid temas oli ka seda, mis öeldakse olevat eriti naiselik, aga mis on naiselik, sest on inimlik, — et ta oli teadmishimuline. Aga tundus, nagu olnuksid ainult tema käed uudishimulikud. Need tõmbasid laekaid üksteise järel lahti, sellal kui ta ise arvas, et seisab sellest väärikalt väljaspool. Laekad pitside ja koltunud kraedega, tulvil lõhna — ei, mitte kahvatut lavendlilõhna, vaid teisi, elavaid, erutavaid, kuumi lõhnu uhkete kleitide ja kõrgete raskete soengute ajast — tugevaid, joovastavaid lõhnu lõunamailt.

Üks laegas oli pisut lühem kui teised. Adelheid teadis, mida see tähendab, ning tema käed võtsid laeka täiesti välja ja kobasid sügavale — ning leidsid sealt „salajasest ruumist“ karbi. Ta ei tundnud jahmatust. Niisugune pidigi muinasjutt olema. Rasket kulda keedena ja käevõrudena — üks oli tollilaiune —, sõrmuseid kiirgavate kividega, kaelakee hulga pärlitega —, kullast juuksepannal ja põhjas kaks suurt kuldmünti.

Nüüd valdas teda too värisemapanev hirm, mis haarab ebakindlaid loomuseid, kui see, mida nad on lootnud, läheb täide.

Õnne oli ta igatsenud nagu kõik teised. Ja temale oli see täitunud — pulmaga ja kambriga — ja noore Dagiga. Kuid elamused ahvatlesid teda edasi, muudkui nõudsid, ja siis täitus ka see. Ei tulnud kunagi lõppu.

Veel polnud ta vaadanud kollaseid pabereid, ei piibli esilehte, päevikut ega kirste, ka ei teadnud ta midagi suurimast muinasjutust — metsadest, kus Dag liikus, ega pidanud neist vist küll iial midagi teada saama.

Kõik oli, nagu oli Vana-Dag — nagu oli noor Dag. Nende sisimani oli nii lõpmata kauge. Ta oli raamatuid lugenud, rohkem kui enamik teisi. Ta oli istunud piiskopi raamatute kohal, imenud endasse kõik kohad, kuhu too oli märke teinud, kõik kohad, mis ta oli oma sulega ära märkinud. Ta tundis jutlusi ja kirjutatud peatükke inimestest ja inimestele, oli oma teadmisi kord nii suureks pidanud. Jah, inimesi, neid oli ta ka kord arvanud tundvat, austajaid, kõiki linnas, leidnud, et nad olid naeruväärselt lihtsad ja kõik ühesugused. Aga need, kes olid nüüd tema omad — Jumala rõhuvraskete sõnade läbi õpetaja suust — kõige läbi, mis oli juhtunud hiljem. Mida teadis ta nendest?

Siin oli noore Dagi ema aastaid pärast õe surma elanud — ja ei olnud tema peidupaiku puutunud; samuti polnud Vana-Dag suutnud mitte nuppugi neiu Dorthea kabinetikapi küljes puudutada. Kõigil esemeil oli selgelt vana tolmu, ja paberitest ja kraedest ja paeltest ja mineviku parfüümidest ning paljude aastate puutumatusest leviv lõhn oli nii umbne ja saladuslikult raske.

Ja nüüd oli Vana-Dag andnud temale võtme kõigi neiu Dorthea saladuste juurde. Otsatu usaldus — surnu vastu — ja tema enda vastu. Ainsagi sõnata oli Dag ütelnud talle rohkem head, kui kõik teised inimesed selle hetkeni olid ütelnud. Tavalised inimesed oma ebakindluse ja umbusuga iseenda ja kõigi teiste vastu ei julgeks iial midagi säärast teha. Oli käsitamatu, et keegi võis olla nii kindel.

Adelheidi enda sissejuurdunud kahtlus kõige vastu ja iseenda vastu ei kadunud neist muljetest, see sisendas talle vabisevat hirmu. Kuidas kõige selle eest tasuda, mis ta on saanud, ja kuidas end Vana-Dagi piiritu usalduse väärilisena näidata? Ta oli näinud nii palju aja vastutustundetut kergemeelsust, kuidas miski polnud selles maailmas, kust ta tuli, enam püha. Ta ei võinud aimata, et õpetaja sõnad kirikus laulatusel olid Vana-Dagile Jumala enda igavikusõnad — ja et need olid teinud Adelheidi tema silmis tema soo liikmeks. Tema perekonnas ei tuntud kõhklemisi ega abielulahutusi, kui oldi kiriklikult laulatatud.

Noorena oli Vana-Dag üht-teist endas oma naise ja tolle õe eest veidi pelglikult varjanud. Kuid hiljem oli ta näinud nii palju elu ja

surma raskusi — ja palju sellest, mis teda varem koormas, oli nüüd tühiseks muutunud. Ta ise oli õppinud palju neiu Dorthea peenest loomusest, kui too veel elas. Ehk õpib Adelheidki midagi — Dorthea surnud peidupaikades. Kui mõnel paberilehel mõnes raamatus seisab mõni märkus tema enda kohta, siis pole sellest midagi. Tema au ja Adelheidi au olid nüüd üks ja sama.

Aga Adelheid oli oma maailma laps — ja talle oli kõik siin käsitamatu. Oli, nagu oleks karbi kallis sisu heitnud valgust kogu Vana-Dagi kingile — ja teinud selle arusaamatuks, jah, peaaegu ähvardavaks. Ta laskis kogu toredusel taas karpi langeda ja pani selle endisele kohale tagasi, sulges laeka ja lukustas uksed.

Ta tõusis täis rahutust ja läks Dagi tuppa. Seal ei olnud saladusi ega kalleid esemeid. Ainult ühe püssi oli ta oma asjadest siia üles toonud. See rippus nii üksildasena ja külmana ühel seinavarnal. Kaminas oli tuli peaaegu kustunud. Vaid nõrk hõõgus elas ja liikus puusöeraasukeste vahel.

Tundus, nagu oleks kõik tema oma kambris kaotanud sära, varisenud pimedusse — nagu oleks väike hõõgus kaminas ainus, mis polnud pime. Dag ise oli kusagil kaugel väljas pimeduses. Kasinad sõnad, mis Adelheid aeg-ajalt oli suutnud temalt välja meelitada, olid nii vähe tema siseilma reetnud. Adelheid ei tundnud teda, ja oli, nagu oleksid kõik toredad kingid, kogu usaldus ja saladused olnud väärtusetud. Tema suur saladus oli Dag — ja see oli lootusetult kauge.

Rahutus kõigest haaravast kambris kandus neisse uutesse mõtetesse üle ja paisus külmetavaks hirmuks.

Ta ei teadnud hiljem, kuidas see tuli, kuid selge tahtmiseta oli ta tõusnud ja läinud välja käiku ja trepist alla. Nii käratult kui võimalik sai ta välisukse lahti, ja siis kandsid jalad teda pimedas rõdu mööda sinnapoole, kus noorel Dagil olid tema saladused — vana madala rasketest palkidest tulemaja poole, mida ta üle pimeda õue vaevu eristas.

Oli ta sinna minemas? Ja mida ta sealt tahtis? Kas ta ise teadis, mida ta tahtis.

Ta oli jõudnud rõduastmetest alla välja plangule, mis viis üle õue. Tulemaja oli pimedam kui pimedus, ilma akendeta ja rõhuvalt salapärane. Aga kas ülal katusel, seal, kus oli suitsuava, ei olnud kumaraasukest? Ja kas seest ei kostnud häälenatukest, koera oma või mis see võis olla?

Adelheid seisatas hirmust värisedes, valmis ümber pöörama ja vähimagi hääle peale põgenema. Kuid kostis ainult öiseid hääli, palkide naginat eemal maj[illegible]'es ja nõrka veevulinat, ning õhus oli kaugete metsade ja vana[illegible] majade nõrka lõhna, kusagilt tule-[illegible]lt leviva suitsu lõh[illegible]

Kaua seisis ta, tundes end ümbritseva öö vaikset voolu — nagu uimastust —, kuid toibus siis vist, sest ta ajas end aegamööda sirgu, läks tulemaja ukse juurde ja koputas ettevaatlikult. Kusagilt kostis tumedat, vaevaltkuuldavat koera urinat, aga seest ei tulnud vastust. Tüdrukud, kes tulemajas põrandat pühkisid ja voodit kohendasid, tegid seda aegsasti päeval. Keegi peale noore Dagi ei olnud ust pärast lõunat enam palju aastaid puutunud.

Adelheid kobas lukku ja lükkas ukse lahti. Sees oli valge. Tuleasemel leegitses kuumalt ja kõrgele ning õhus hõljus suitsu. Vaiksete keerlevate joontena mähkus see katuse all palkide ümber ja voogas viimaks kiiresti läbi suitsuava välja. Leekide valgusest hoolimata oli õhk ruumis suitsust hämune, ja ainult ähmaselt nägi Adelheid Dagi kogu suurena ja ähvardavana tuleaseme taga. Ta oli õhtul metsast koju tulnud ja habet ajanud, oli pisikest peeglit ja habemeajamisnuga parajasti seinaprao vahele pistmas, kui kuulis kedagi tulevat. Ta seisis, nägu valvsalt ukse poole pööratud, sest juhtus ennekuulmatu, et keegi puudutas ukselinki ja tuli nüüd öösel tema koopasse.

Dagil kulus aega, enne kui ta taipas, kes oli tulnud. Ja Adelheidi närvid olid nii pingul, et ta võpatas, kui uks tema järel kinni langes.

Viimaks libises ebalev naeratus üle Dagi näo ja Adelheid naeratas kergendatult vastu. Dag võttis toolile heidetud kuue ja vesti, riputas need nagisse ja tõstis siis tooli Adelheidile tule äärde. Ta oli särgi rinna eest avanud ja käised küünarnukini üles käärinud. Nüüd pani ta särginööbid kinni ja tõmbas käised alla ning istus siis tule juurde kolmjalgsele järile.

Adelheid vaatas ruumis ringi — ja tundis, nagu oleks ta õiguseta tunginud Dagi poisipõlvekodusse, mis tal palju aastaid omaette oli olnud, kaua enne, kui tema silmad olid Adelheidi näinud.

Kuid ta ei saanud hoiduda pilku ringi heitmast — voodile, mis seisis valmis kohendatuna ja valgena pimedas nurgas, seintele, kus rippus rohusarvi, püsse ja odasid — ning kalavõrke puntides. Kusagil oli suur nuga seina sisse torgatud, — ja teisi tuppedes rippus nagidel. Seinapalkidesse oli löödud kirveid ja isegi voodi kohal nägi ta kirvest, mis oli seal palgi sees. Muid riistu lebas seinte ääres, ja rõivaste alt nagist rippus rihmu, nööriotsi ning ketitükk. Voodi ees oli üks koer end kokku kerinud, pea puhkamas käppadel ja silmad pilgutades tema otsa vaatamas, ja tuleaseme juures, kus istus Dag, oli teine koer end sooja käes välja sirutanud. Lõhnas tukkide ja suitsu, vana puu ja koerte järele — ja tuli pragises tuleasemel männiokstes ning suits keerles üles, ja kusagil nagises palk.

Adelheidile tundus kummaline istuda siin ja olla oma mehe kodus külaline, sest see oli tema kodu, selles ta ei kahelnud.

Ka Dagile oli see vist iseäralik hetk. Et endine Adelheid

Barre tuleb öisele külaskäigule tulemajja, see oli viimane, mida ta oleks osanud kujutleda, kuid ta oli laiaõlgne ja kindla pilguga, kui ta seal istus ja tulle vahtis. See väisang ei olnud esimene armastusemärk, mis talle osaks oli saanud.

Kogu oma uhkusest ja vanaema manitsustest hoolimata oli Adelheid naine, ja ta oli õhtuti kahtlemata rohkem sõnu lausunud kui Dag, tahtes talle häid sõnu sosistades head teha.

Dagil polnud kunagi elus raskusi olnud. Kõik oli läinud tema tahtmist mööda. Ta oli küll kord sügavasti oma ema leinanud, kui too suri, aga et surm käis vanade inimeste seas oma rada, see oli loomulik. Ainus raskus, mis tal omaenda elus oli olnud, oli see aeg, kui ta Adelheidi igatses. Ka selle oli isa tema eest ära korraldanud.

XI

Nagu kogu maal, nõnda säästeti ka Bjørndalil sel talvel vilja, kuid nad ei tundnud puudust lihast ega kalast, ja tarbetu umbrohi, mida hüüti kartuliks ning mida Vana-Dagi korralduse järgi tuli täis panna kõik maatükid, mis neil peale asunduses, popsikohtades ja Bjørndalil oleva maa olid, tuli neile nüüd kasuks. Paljud arvasid, et kartulite riivimine tainasse on sama hea kui sinna vett segada, aga taipasid aja jooksul, et jahuhulgast sai rohkem leiba, kui selles oli kartuleid. Ja liha ja kala kõrvale ei maitsenud see pahasti.

Jõulud olid Bjørndalil nagu kõik jõulud ennegi. Jõuluõhtust, kus kogu talu rahvas oli suures saalis laua ümber koos, oli Adelheid juba möödunud aastal osa võtnud. Aga tundus, et nüüd olid suuremad pühad. Seda vahest sellepärast, et ta polnud enam külaline, aga peamiselt siiski vist seetõttu, et isa teatas talle, kui kibedat puudust teised muis paigus tundsid. Sest Bjørndalil oli nagu kõik aastad varem — putru ja lihatoitu ja viina ning õlut kõigile — päris viimase kerjuseni välja. Varem oli liha olnud parim, sel aastal oli puder kõige peenem.

Ja tädi Eleonore, kes ei unustanud jõulukülaskäigule tulla, imestas veel rohkem kui Adelheid esimesel korral — niihästi saalis kaetud jõululaua üle kõigile inimestele kui ka laua keskele küünalde vahele asetatud piibli ja selle kindluse üle, millega Vana-Dag jõuluevangeeliumi luges, samuti kogu väärikuse üle, mis kõike ja kõiki ilmestas.

Pärast nimetas ta Adelheidile, et pole kunagi varem nii tugevasti tundnud, et jõuluõhtu on aasta suurim õhtu.

Major Barre veetis pärast jõulupühi Bjørndalil mõne päeva linnas, kuid pöördus ruttu maale tagasi. Tal oli teatada vapustavaid

asju vilja puudusest ja väljajagamisest raekojas, kus võideldi metsikult, et ette pääseda, valvurite veristest vahelesegamistest, et näljaste inimeste seas korda pidada. Ka teadis ta kõnelda kõigist lootustest, mis inimestel olid rahateenimiseks, kui ühendus Inglismaaga ja sellest tulenev kaubandus käiku läheb. Vana-Dag oli sel õhtul helde klaase täitma, ta poetas siin-seal mõne sõna sekka ja pani majori jutustama kõike, mida ta oli kuulnud silmapaistvaid inimesi rääkimas neist asjust ja eriti rahast, mille väärtus järjest väheneb.

Vana-Dag oli juba kaua olnud rikas mees. Ta oli elanud terve meheea, mõtlemata muule kui rahale. Sel ajal oli ta õppinud inimesi ja kõike enda ümber umbusaldama. Aga siis oli talle selgeks saanud, kui paljudest muudest rõõmudest ta oli raha pärast ilma jäänud. Esimese teda äratanud hoiatuse oli neiu Dorthea õhtul enne surma sosistanud. Hiljem, kui suri tema naine, tundus talle, et tal ei olnud selle kolmekümne aasta sees, mis nad abielus olid olnud, peaaegu üldse temaga kõnelemiseks aega jätkunud. Pärast seda oli ta suuresti leebunud — ta ei olnud enam rahaasjus südametu nagu enne ja tundis tungi inimestele lähemale pääseda ja näidata, et head inimesed, kes olid teda ümbritsenud, ei olnud elanud asjata, vaid olid mõjutanud teda sellega neile kõigile kasu tooma, kes olid talus, piirkonnas, metsades ja kõigis lõunapoolsetes asundustes tema juhtida.

See oli talle nagu kohustus — oma naise ja neiu Dorthea vastu — ja vana kapten Klinge vastu, kes oli veetnud siin oma viimased viletsad aastad ja andnud talle nii palju head nõu.

Viimasel ajal oli ta mõtelnud ainuüksi sellele, et olla mõistlik isand kõigile neile inimestele, kes talle allusid, jah, olla neile peamiselt sõber. Ja siis oli ta mõtelnud oma pojale ja Adelheidile — ja et suguvõsa peaks ajama uusi kasve. Ta oli sellele palju mõtelnud, ja oli, nagu laskunuks rõõmu-udu tema mõtteile ja tundeile, kui ta kujutles, et pisike poisikeha võiks maailma tulla ja temaga vanades tubades ringi tatsata.

Aga nüüd viimasel ajal oli temas midagi uut esile kerkinud. Ta oli umbusaldanud inimesi, jah, kui oli tegemist rahaga, aga nüüd tal oli uus umbusaldus, ja nimelt raha vastu. Seda oli hakanud liiga palju saama. Seda seisis suurte arvudena nõbu Holderi raamatutes ja seda valgus üle kirstuääre keldris. Ja see oli ainult — paberist. Tal oli linnas ehituspalke laos, mida siis, kui need linna jõudsid, polnud enam võimalik laevale laadida. Ta polnud nende eest tasu saanud, kuid nüüd järgnes üks kiri teisele üha suuremate arvudega. Seal oli palju ehituspalke ja lõpmata hulk uusi tuleks kevade poole juurde. Praegu raius hulk mehi metsa, Dag oli ühes nendega, ja siis ta teadis, et tehti ära hea tükk tööd.

Need olid puud tema metsadest, neil oli väärtus, ta ei tahtnud nende eest ainult paberilipakaid saada.

Nõbu Holder oli kord ütelnud, kui Dag sularaha saamiseks kõvasti peale käis, et tal peab krediidi pärast Hamburgis hõbedakate olema ja sellepärast ei saa ta nii palju välja maksta. Vana-Dag oli selle üle viimasel ajal veidi juurelnud. Taani ja Kopenhaageni ja kuninga kohta seal ei olnud midagi ütelda, aga raha seal oli vist küll paberiks muutunud. Nõbu Holderil oli Hamburgi asjadega muidugi oma eesmärk. Need olid kaugel laias maailmas, aga — Dag oli tookord pisut järele kuulanud ja mõndagi hiljem teada saanud. Hamburgis rehkendati hõbedas, ja see oli asi, millest Vana-Dagil oli taipu. Kui ta nõuaks nüüd oma palkide eest Hamburgis hõbedat, ükskõik kas need läksid siis Londonisse või Hollandisse?

Ta valas sel õhtul major Barrele hästi ja mainis hõbedat ning Hamburgi linna ja laskis tal kõnelda. Ja major oli kuulnud palju jutuajamisi ka neist asjust ning oskas neid värvikalt ja elavalt edasi anda.

Kui Vana-Dag voodisse heitis, teadis ta, mida ta teada tahtis — ja nõnda tuli, et ta sai oma palkide eest palju väiksemaid summasid kui teised. Aga need olid kindlad, kõikumatud summad Hamburgi pangas.

Raha, mis tal muidu sisse tuli, paigutas ta osamitesse ja kaupade alla ning ostis mitmesuguseid moodsaid tööriistu tallu ja väljalaenamiseks oma piirkonna inimestele ja metsaasunikele, samuti taludele, mis olid tema käe all lõuna pool asundustes. Ja kui metsatööle tuli lõpp, pani ta inimesed neis paikades talle lautasid ja küüne ehitama, kus need varem puudusid. Ta ostis hobuseid, lehmi, põrsaid ja kanu ning jaotas need oma popside vahel ära. Isegi kui pärast viljaikaldust on söödaga kitsas, siis küllap see, et loomad on sel kombel laiali pillatud, aitab hädast välja, arvas ta.

Ja Bjørndali mustad hobused sõitsid oma vana teed lõuna poole ning naasid raskete koormatega. Sõidusulased tõstsid maha ja ladusid majadesse õhtupimeduses, ütlemata, mida nad tõid või kust nad olid seda toomas käinud. Vana-Dag pidi paljude eest hoolt kandma ja tal oli võimu, mis murdis teed läbi hädaaja ja puuduse. Ta oli pidanud väga paljudele vilja- ja kartuliseemet muretsema, samuti aedviljaseemet, oli pidanud hankima uut leivajahu ja muud, et seda jätkuks uue lõikuseni.

Hiljem sel aastal jäi major Barrel vähe aega Bjørndali külastamiseks, kuid ta tuli siiski vahel sekka ja rääkis elust linnas, paberrahauputusest ja äkitselt rikastunud inimestest, vahuveinipidudest ja igasugu arutust pillamisest. Aga ta rääkis ka ametnikest ja teistest, kel oli oma kindel sissetulek, ning kehvades oludes inimestest, kes tundsid puudust kõigest.

Bjørndalil möödusid suvepäevad nagu varem, ühtlaselt ja rahulikult, ilmade vaheldudes voolava vihma ja kõrvetava päike-

sega, ning põllud ja niidud kerkisid lopsakalt päikese poole. Ja lõikus saabus — paitava tuulega üle päikesepaistes põldude — ja viljapead kasvasid täis ning küpsesid, lainetades rasketena ja paljutõotavatena tuule käes.

Tuli ehitada kaks uut küüni, et kogu hein sel suvel katuse alla saada, ja kõik viljasalved said üleliia täis, nii et tuli uusi ehitada.

Vana-Dag lõi kõikjal kaasa, varahommikust hilja õhtuni. Veel kunagi polnud töö nii jõudsalt edenenud kui sel kevadel uute riistadega — ja veel kunagi polnud lõikuseajast nii suurt rõõmu olnud kui pärast seda nälja-aastat.

Popsikohtadelt olid inimesed ammu enne vilja küpseks saamist õhtuti põlluäärtel käinud ja seda koju tassinud. Ühel mehel, kes sellelt tabati, tuli Vana-Dagi ette minna ja talle sai osaks karme sõnu ja kõrvakiil. Väike poiss, kes ühel päeval sellesama patu pärast Dagi ette toodi, oli sel määral hirmu täis, et vesi jooksis tal keset vanataret põrandale. Poiss pääses hirmuga. Ta pidi ainult tõotama, et ei varasta enam, vaid tuleb Vana-Dagi poole sisse ja kõneleb temaga, kui kodus ema juures millestki puudust tuntakse.

Maailmas oli sõda — ja Vana-Dag sõdis ja võitles oma asjadega — kõigi eest, kes teda ümbritsesid. Aga see polnud mitte ainult väline külg, mis temasse ebatavalist elu sisendas. Oli ka midagi maja sees. Ta oli teadnud seda juba kaua, aga tema ümber muutus sügise tulles nii vaikseks ja salapäraseks, et tal oli raske teeselda, nagu ei taipaks ta vähimatki.

XII

Vanades majades kõmises ja nagises sügiseste öötormide ajal. Kui tõusis tuul, siis tundus, nagu tõuseksid palgid, jah, nagu tõuseks kogu maja üles. Kriuksus ja nagises, aga tuule vaibudes jäi kõik rõhuvalt vaikseks. Oli, nagu elaksid vanad majad, elaksid ja liiguksid tuule ja ilmastikuga.

Neiukambris lamas Adelheid ärkvel ja kuulatas. Kummutil põles küünal. Uks Dagi tuppa oli avatud, nõnda tahtis Adelheid nüüd. Seal toas magas Dag, hääletult pimeduses, aga seintest tulevad hääled selles suures ruumis olid tugevamad kui kambris, palkide oli seal pikem vaksus.

Tuul oli sel ööl tugev, see hakkas lõõtsuma, nii et Adelheidile tundus, et maja tõusis ja vajus nagu merelaine, — või olid tal endal säärased pööritavad tajud? Tema aeg oli lähedal. Tal olid

olnud tugevad tunnusmärgid päeval ja õhtul. Siis olid need vaibunud, kuid algasid nüüd uuesti. Ta püüdis sundida end tuult kuulatama, aga ei suutnud.

Üle tema huulte oli vist tulnud väike oie, sest järsku seisis Dag voodi ees. Õrnalt silitas ta oma kõva käega Adelheidi põske, vaadates teda uurivalt.

Adelheid niisutas keeleotsaga kuivi huuli ja sosistas:

„Kas sa paluksid neiu Krusel siia tulla?“

Dag kobas pisut tema kätt, tõstis seda siis natuke, kummardus selle kohale ja suudles seda hellalt. Kui ta jälle üles vaatas ja läks, olid tema silmad läikivad.

Palju kordi oli Adelheid soovinud, et Dag teeks nõnda — nagu nii palju teisi tema käega varem olid teinud. Ta oli soovinud tema pead nõnda enda ees langetatuna näha. Nüüd oli see viimaks sündinud. Ta oleks pidanud teise käega tema juukseid silitama, kuid tal ei jätkunud selleks jõudu.

Neiu Kruse sisenes tasahilju, kõneles sosistades ja istus eemale ukse juurde. Dag ise oli tahtnud asjatundlikku abi tooma sõita. Kaugel teel kuulsid nad vankrit minema veerevat.

Adelheid püüdis kuulatada tuult ja ilma, et hajutada mõtteid, aga valuhood sagenesid üha. Äkitselt lõõmatasid tema mõtteis esile pildid millestki, mida ta oli lugenud neiu Dorthea päevikust ja kuulnud hiljem neiu Kruset ja Vana-Dagi usutledes perekonna ja inimeste kohta, sünnituste ja surma kohta siin talus. Valuhoogude vahel kerkis tema silme ette Dagi ema Therese. Ta oli saalis mitu korda väga kaua tema pilti vaadanud. Miks teda nüüd elus ei olnud? Pilti, mille ta oli loonud endale vanast Ane Hamarrbøst, kes olnud ebatavaliselt pikakasvuline ja range ning sarnanenud Vana-Dagiga, sest et temas oli Bjørndali inimeste verd, nägi ta ka. Kõik jutustused Ane tublidusest ja olemusest olid maalinud Adelheidile temast selge pildi. Ja ta mõtles nüüd Anele, mõtles, et too ei olevat iial lapsevoodi juures väära võtet teinud.

Seda, keda Dag nüüd tooma läks, ei olnud Adelheid kunagi näinud ega kirjeldatavat kuulnud, aga temagi pidi olema tubli, ja tundus peaaegu, nagu andnuks see kindlust, et tema nimi oli Unn Hamarrbø.

Ta oli Vana-Ane pojapoja tütar ja pandud Therese Bjørndali enda poolt sellest ajast peale lapsevoodite ja haiguste puhul abi andma, kui Therese ratastooli istuma jäi. Küllap Theresel oli Unn säärase tegevuse juures mõnikord kaasas olnud, kusjuures ta oli näinud tema osavust ning teda veidi välja õpetanud. Ja sellest ajast alates oli Unn teinud tööd, milles Ane ja Therese olid nii tublid olnud.

Unn oli vara leseks jäänud ja pärast mehe surma koju

Hamarrbøle asunud, ning rahvas oli talle ta neiupõlvenime tagasi andnud. Ta oli nüüd ligikaudu nelikümmend kaheksa aastat vana.

Adelheid lamas nagu valude ja nägemuste uimas. Tema enese-valitsus oli nii suur, et ühtki häält ei tulnud tal üle huulte, aga ta ei näinud muud kui nägemusi iseendas ega kuulnud midagi. See-pärast ei märganud ta ka, et vanker kolises õuel ja et keegi tul trepist üles.

Adelheid ei aimanud midagi, enne kui tema silmad tabasi järsku elavat vaadet — pildist, mille ta oli Ane Hamarrbøst endale loonud. Ning heitudes tõusis ta voodis pooleldi istukil ja vahtis segaduses otse enda ette.

„See on Unn," kuulis ta kusagilt kaugelt neiu Kruse häält.

Adelheid vajus tagasi patjadele, võitles oma huuled naeratuse-taolisse asendisse ja sirutas käe kobades välja. Unn võttis sel pihku ja hoidis seda kindlalt, peaaegu tõmbavalt, ning istus vood ette pandud toolile.

Neiu Krusel oli säärasel tunnil küllalt tegemist ja ta lahku kohe Unni tulles. Dagile oli öeldud, et on parem, kui ta sel öö tulemajja puhkama läheb.

Nii jäid Unn ja Adelheid üksi. Unn jäi istuma, hoides Adelhei kätt samas tõmbavas haardes. Ta kummardus kummalise sügavalt ettepoole ja vaatas ainiti, ning Adelheid vaatas vast

Adelheidil oli tunne, et ta on äkitselt palgest palgesse kog jõurikka minevikuga, millest ta oli lugenud ja nii põletava huvi kuulnud. Tundus, nagu vaataks ta Unni kõrge kogu, tugeva näo j loitvate silmade kaudu tagasi noore Dagi suguvõsasse ja ellu si kuni kaugesse minevikku välja.

Unnile oli see hetk niisama pidulik. Ta polnud Adelhei vilksamisigi näinud, ei jõulu ajal ega suvel tema siin viibid ega pärast ta abiellumist Dagiga. Aga ta oli lõpmata palju kuulnu Jah, Adelheidi külaskäigust sulastetuppa pulmaõhtul oli levin nagu legend üle kogu piirkonna kuni ääremaile välja — k sõnulseletamatult kaunis ta olevat — ja tal olevat kuldpael juust olnud — ja kuldsed roosid kleidil ning säravat kulda käsivar ümber.

Unn ei olnud põrmugi põnevil olnud, ei olnud arvanudki, teda kutsutakse Bjørndali, kus tema vanavanaemal oli olnud ni palju aurikkaid ülesandeid. Sinna tuuakse vist küll ämmaemand v arst või mõlemad linnast, ja nüüd istus ta siis siin ja nägi Adelhei enda ees, jah, hoidis tal käest kinni.

Nad vaatasid teineteisele otsa, Adelheid ja tema, mõlem liigutatud — ilma et kumbki oleks aimanud, mis teises toimu

Unn sarnanes oma vanavanaemaga, aga nende sünnipäeva vahel oli kolmveerand aastasada, ja Vana-Ane oli veetn oma lapsepõlve ja nooruse kibedail aegadel — ning vanas e

jäigastunud ja armutu olnud. Unni silmad olid argipäeviti samuti karmid, kuid nad võisid ka kummaliselt sügavad ja soojad olla — ja seda nad nüüd olid; aga nad olid ühtlasi tugevad, tugevamad, kui ta ise aimas. Need silmad haarasid Adelheidi, kandsid teda läbi valu ja sisendasid talle julgust, kui kõige raskem oli käes.

Hommik hakkas lähenema. Adelheid lamas neiukambri voodis, vast-sündinud elu embuses. Kõik tema ümber oli äsja vahetatud ja hiilgavalt valge. Vana häll, lai ja raske, seisis voodi ees, ääreni täis väikesi ilusaid patju ja sulgvaipu, linu, millel olid vahepitsid ja kunstipärased tikandid ülal ja all, jah, need rippusid päris põrandale maha. Adelheidi silmis oli sügav ja elav sära. Tema laubale oli üleelatu jätnud sügavad jooned. Juuksekiharad öötanu alt kleepusid märjalt meelekohtadele ja kaunis suu ei olnud veel vabanenud karmist valujoonest.

Dagi toast kostis tule leegitsemist kaminas. Nad olid seal tule süüdanud, et vett soojana hoida — ja ka kambri ahju oli uue väeti elu pärast veidi köetud.

Dag oli äsja lahkunud ja Adelheid ootas Vana-Dagi. Ta tundis endas ikka veel sama kuuma rõõmujoovastust, et kõik oli möödas ja et see oli tugev laps ja et see oli poiss.

Trepp kriuksus, iga üksik aste ja põrandalaud käigus ägises, nii et polnud tarvilik koputada, Vana-Dagi saabumine oli juba teada. Ta avas ettevaatlikult ukse, tuli pühalikult sammudes sisse ja istus voodi ette. Kummardus siis ja silitas oma kämblaga nii hellalt kui suutis Adelheidi kätt, vaadates samal ajal last.

„Jah, armas Adelheid," ütles ta, „see on ju päris täismees."

Adelheid ei suutnud sõnagi lausuda, tema silmad läikisid pisaraist ja ta neelatas ja võitles, et mitte nutma puhkeda. Vana-Dag oli nii hämmeldunud ja võlutud, et ta oleks võinud rõõmu pärast valjusti nutta. Jah, ka Vana-Dag oli tulvil kummalisi tundeid. Ta tõusis äkitselt, tõmbas sügavasti hinge ja pööras näo pisut kõrvale, hakkas midagi ütlema, aga sai sellega alles kolmandal korral toime. Siis tulid vanad sõnad, mida mäletamatuid aegu kõikide vastsündinute kohal perekonnas oli lausutud.

„Jumal õnnistagu su sündimist siia maailma ja saatku sind — kõik päevad; ja võtku sind vastu, kui elu on — lõpul." Tema hääl rauges lõpu poole ja Adelheid nägi, et Vana-Dagi silmad olid täis pisaraid, kui ta tõstis käe nagu tervituseks, pööras siis ümber ja läks.

Muinasjutuline sära Adelheidi ümber muudkui kasvas.

Unn Hamarrbø oli nüüd ise näinud kambrit — et vastas tõele, mida tüdrukud sosistasid läikivast hõbedast ja kuhjuvatest pitsi-

dest, peenemate nikerdustega mööblist kui kirikus, Jeesusest ristil, kummalistest helkidest siin-seal seintel ja nagu õitsva aia lillelõhnast. Ja Unn oli väga hästi näinud, et Adelheid oli kaunim kui keegi teine — aga kindlasti ka ebainimlikult tugev, sest ta oli häält tegemata suure poisi maailma sünnitanud. Niisuguses asjas oli nagu veidi õudust. Ja õhtustel jutuvestmistel majades ja hüttides, kus muinasjutt Adelheidist sai üleloomuliku valguse ja sära, langes ka sõnu tema jäigast uhkusest, öeldi, et ta on karm, tundetu ja mõistatuslik. Ja sellisena levis Adelheidi kirjeldus kogu piirkonda ja metsa, niikaugele kui inimesi elas.

Unn Hamarrbø ei aimanud, et tema sõnu Adelheidist, mis ta hella austusega oma lähimaile oli lausunud, seletatakse sel kombel.

Adelheid oli piiritult õnnelik. Ta ei unustanud hiljem iial õnne, mida ta sel sügisel ja talvel tundis. Lisaks kõigele muule armsale kambris oli tal nüüd ka veel oma laps toredas hällis, mille kõigi uhkuste tikkijaks oli kord arvatavasti olnud neiu Dorthea, kaua enne seda, kui Dag oli sündinud.

Kõik inimesed talus tervitasid nii aupaklikult kaugelt ja Vana-Dag päris iga päev ja tund väikese järele ning pidi teda tingimata õige sageli süles hoidma ja põhjalikult vaatama.

Ka noor Dag viitis kodus olles lapsega aega, veelgi enam, ta hakkas üht-teist, mis tal muidu oli tulemajas olnud, oma tuppa üles riputama. Kulus mõnda aega, enne kui Adelheid seda märkas, aga ühel hilisel tunnil, kui Dag oli metsas ja ta teisi all tülitamata veidi vett tahtis soojendada ning selleks tema kaminas tule süütas ja sinna pisut istuma jäädes ringi vaatas, avastas ta, et seintele oli üht-teist ilmunud, pimedaimas nurgas voodi jalutsi juures olid saapad ja seljakott, ning seinas kirves.

Nii oli Dag hakanud tasapisi lähemale asuma.

XIII

Selle hea aasta järel olid Bjørndalil suured jõulud. Major tuli ja tädi Eleonore ja teisi külalisi, peeti pidu ja kõnesid üle laudade, lauldi ja tantsiti.

Mõnele külalisele ei meeldinud, et nad pidid jõuluõhtul kõikide talu inimestega ühes lauas istuma, hardad olema, piibel ja küünlad keset lauda, ning Vana-Dagi suurt jõuluevangeeliumi kuulama. Veel hullem oli, et vana tõusis sel õhtul nii vara lauast, ja heitis magama, teatades neile, et nad äratatakse öösel

ning sõidutatakse kirikusse varahommikusele jumalateenistusele. Kas suursuguseid külalisi võis nõnda kohelda?

Kõigi tuju ei parandanud seegi, et nad äratati napsi ja suupistega voodiserval. Nad tundsid jubedust sõidu ees öökülma käes ja olid tusased. Aga kuljuste kõlin ja tõrvikute kuma sõidul ning pühalikkus kirikus mõjusid neile nagu teistelegi inimestele. Naiivne, algeline nendes tungis esile läbi moejutu udu, mida nad olid arvanud oma sisu ja eluvaate olevat.

Õpetaja Ramer ei olnud kantslis nagu palju tollaseid õpetajaid, kes filosofeerisid kokku vabandust selle pärast, et Jumal on kahjuks võib-olla olemas. Tema oli seal, et pidada jumalateenistust, ja ta uskus oma Jumalasse, nii et kogu kirik elas.

Kuljused kõlisesid ja tõrvikute kuma langes lumisele maastikule ning tüvede vahele metsaseljakul, kui nad koju jõudsid. Võimsad sõnad, mis ei sobinud mitte ainult heakäekäigu ja jõuliste päevade puhul, vaid millel oleks väärtust ka ebaedu ja surma puhul, kõlasid selle läbi pimeduse kuljustekõlinas, leekisid tõrvikutules jumalateenistuselt kuni Bjørndali õueni.

Paljude külaliste pärast olid nad selle ajani söönud uues majas, aga kui nad nüüd kirikust koju jõudsid, oli jõululaud kaetud vana maja tagatoas nagu kõigil senistel aastatel — kogu uskumatu ülekülluses iga liiki liha ja kala ja muu toidu näol, nagu vanast ajast kombeks oli.

Nii üks kui teine võis ehk mõelda, et säärane kostitamine on arusaamatu, kuid laua maine mõte selgus neile õige pea. Siin oli küllaldaselt julgesti ja hästi ning kaua söömiseks — ja niivõrd mitmekesiseid roogi, et igaüks võis leida seda, milleks tal isu oli või mida ta kõige paremini talus.

Adelheid pidi mõtlema esimestele jõulupühadele, mil ta siin raskete toolidega vanas toas lauas istus, ja pidulikule aupaklikkusele, mida ta siis oli tundnud, ja ta vaatas vargsi ringi, mida nad küll võisid arvata, need, kes viibisid ses toas esimest korda.

Seesama vaikus nüüd nagu tookordki — kõige ja kõigi kohal. Nad tundsid kindlasti midagi selletaolist, nagu temagi tookord oli tundnud. Lugupidamist mineviku vana võimu, ehtsuse ning turvalisuse tugeva pitseri ees, mida kandsid kõik asjad, alates seina- ja laepalkidest kuni kunstipäraste toolide ja hõbedani laual.

Ja kõik viimaseni vahtisid algul Vana-Dagi otsa. Nad ei teadnud õieti, mida temast arvata. Adelheid pingutas huuli, et mitte naeratada. Kõik need elukogenud inimesed, ka nende üle oli Vana-Dag eile ja tänase päevaga võimust võtnud — nad istusid nii aukartlikult vaikselt. Ja ta viivitas täna kaua, enne kui puudutas klaasi. Küllap ta oli eelmisel õhtul ja võib-olla ka nüüd hommikul veidi nurinat kuulnud — sest Vana-Dag kuulis imehästi; ja nüüd ta istus võib-olla ja soovis, et pühalikkus neisse veidi sügavamini kinnituks.

Viimaks tõstis ta klaasi ja lausus mõne sõna, nagu tal selle laua juures kombeks oli. Ta tänas neid, et nad olid tulnud pika tee, et nad ei halvustanud kombeid, mis neil siin talus olid, ning mainis midagi selletaolist, et see, mis on laual, meenutagu natuke Issanda rikkalikke ande, naeratas siis nukralt ja tõstis klaasi — ning asetas selle tühjalt lauale.

Nende külalistega läks, nagu oli läinud inimestega siin lauas varemgi. Vana-Dag ei summutanud enam ja viin ja kange õlu tegid nad rõõmsaks, ning tahatuppa sugenes elu ja naeru ja pidu nagu palju kordi ennegi.

Tädi Eleonore hoomas lauas midagi samasugust, mida Adelheid tundis — ja tema suu kaardus peeneks naeratuseks, kui ta tänas Vana-Dagi söögi ja kirikusõidu eest.

Adelheid oli tähele pannud, mis Vana-Dag ütles Issanda andide meelespidamisest jõululaua mitmekesisuse puhul.

Kõigel siin oli oma igivana mõte.

XIV

Kogu oma rõõmus oli Vana-Dag sel talvel ometi rahutu. Õnnestunud lõikuse järel, aga peamiselt küll sellepärast, et raha kaotas täielikult väärtuse, hakkasid inimesed ümberringi asundustes tahtma oma talusid, mis nad olid kaotanud, tagasi osta, ja nad maksid peotäie väärtuseta paberilipakatega, jah, sada taalrit polnud nüüd rohkem väärt kui paar veeringut varem.

Ta mõtles headele taalritele, jah, hõbetaalritele, mis ta oli andnud pantkirjade eest, mida ta omal ajal taludele ümberringi kõigis asundustes oli võtnud.

Ta oli neil päevil kalk olnud ja tema lipukirjaks oli olnud, et õigus käigu oma rada, ükskõik kui palju võlgnik ka ei palunud. Nüüd oli kaks korda juhtunud, et inimene oli tulnud ja võtnud temalt talu tagasi, jättes ta istuma peotäie määrdunud paberitega. Ja see oli õigus, mis oli käinud oma rada. Paberilipakal seisid õiged arvud. Et sedeleil polnud väärtust, ei olnud nende süü. Võis tulla rohkem sääraseid juhtumeid, sest tal oli palju valdusi ümberringi, mida ta polnud veel täit viitteistkümmend aastat omanud. Ta mõtles ennekõike Borglandile, võimsaimale kohale lõuna pool lausmaal, mis oli vaevalt kaks aastat tema valduses olnud. Endine omanik kolonel von Gall elas veel seal — samuti tema õel tütar Elisabeth, kes teataval viisil oli tema vanima poja Tore kord Jomfrudali sügavikus surma saatnud. Dag oli lasknud end ahvatleda paigutama suuri summasid esimesse hüpoteeki seal ja kinnistanud hiljem koha endale — „et end kindlustada", nagu tema asjaajaja linnas oli ütelnud.

Kaks aastat oli tal nüüd seal hulk hobuseid ja kõvasti töömehi olnud, samuti tööriistu lõikuse ja muul ajal, et kõike hooletussejäetut korda seada, ja nüüd sügisel oli ta olnud peaaegu kohkunud saagi üle, mida otsatud põllud ja niidud seal olid andnud.

Nüüd pidi vist küll nõnda minema, et ta kaotab selle ja kõik, mis ta sinna oli paigutanud. Oli vist küll olnud ülemeelikus tema poolt segada end tarbetult nii suurtesse asjadesse. See oli ju suur küllalt, mis tal oli Bjørndali ja asunduse ja lõputute metsade näol. Aga ta oli vist küll mõtelnud, et Bjørndalile võivad kord tulla pojad. Vanim pidi saama Bjørndali, jagamatult — nagu alati oli olnud. Ja siis võis teine saada Borglandi. Ning kolmas ja teised, kui neid tuli rohkem, võisid saada oma osa teistest valdustest, mis tal oli lõuna pool asundustes.

Jah, Vana-Dagi mõtted olid lennanud kotkatiivul.

Nüüd oli esimene pojapoeg tulnud, ja samal ajal hakkasid väärtused närbuma ja maa libises tal käest.

Just sel ajal hakkas piirkondades levima jutt, et Vana-Dag kasutab suuri rahatähti piibu süütamiseks — jah, kannab valmis taalrirulle oma käisekäänises.

Mõni arvas selle ülemeelikuse olevat, teised pidasid seda maa valitsuse pilkamiseks, kui ta põletas „valerahasid".

Et ta läitis piipu terve taluga, seda ei teadnud keegi.

Talv möödus ja tuli kevad, 1811. Seal, kus aasad olid viimati suvel Borglandil õitsenud, seal tärkas nüüd mullas talirukis, Vana-Dagi rukis. Võis tunduda, et näed rohelist varjundit nõlvakul, nojah, aga see ei olnud nüüd aprilli teisel nädalal vist küll tõsi. Kuurides seisid pikkade raudpulkade ja raske rautisega äkked, samuti rasked adrad, millel oli laiem hõlm ja vahedam terassahk, kui keegi oli näinud. Vana-Dagi uued põllutööriistad. Bjørndali metsahobused olid harjunud raske koormaga igasuguseid teedeta alasid läbima. Nende põlved ei löönud Borglandi laugetel niitudel nõtkuma, kui ader ja äke olid harilikust raskemad ja lõikusid sügavamalt mulda.

Nüüd lähenes jälle aeg, kus Bjørndali vanasulane pidi tulema — hobuste ja inimestega — näitama ja hüüdma ja käratsema Galli suguvõsa põlisel maal, vana ja väriseva koloneli luurates neid kopliküünist ja preili Elisabethi piiludes oma kambrist kardina tagant.

Kolonel oli sellest alates kühmu vajunud, kui ta kahe aasta eest Bjørndalile sõitis, et Borglandi unarusse jäänud pandivõla katteks Vana-Dagilt raha laenuks paluda, ja teada sai, et Vana-Dag oli pantkirja juba ära ostnud. Kolonel oli küll saanud Borglandil rahus edasi elada — võinud võtta talust, mida tema

ja ta lähikondsed vajasid, ilma et talle oleks arvet esitatud, ja Vana-Dag polnud sinna jalgagi tõstnud; aga kolonel oli varasematest äpardustest murtud ja temast ei olnud pärast seda pantkirjalugu enam asja. Preili Elisabeth, see kunagi nii ilus ja upsakas daam, ei olnud sellest saadik kordagi majast lahkunud.

Oli aprilli teine nädal, taevas sätendas päikesevalgusest ja sinast, läbipaistvad pilveribad nagu närvid — silmapiirilt taeva igavikuni. Lõpmata kõrgelt taevast kostis nähtamatute lõokeste lõõritust. Mullas haudus ja tärkas, kõikjal pragudes ja vagudes nirises ja vulises vesi.

Borglandi tallipoiss talutas preili vanadustõrksa saduldatud raudja ratsu värava ette. Ta oli teda puhastanud, harjanud ja hõõrunud; aga kuna hobune oli tervelt kaks aastat tallis seisnud, ilma et teda oleks liigutatud, ei olnud inimese võimuses teda kombekaks teha, ja oligi peaaegu nii, nagu ei julgeks ta jalga jala ette tõsta. Aga tallipoiss oli köögist teate saanud, et preili tahab ratsutama minna — mis tuju see tal nüüd võis olla. Nüüd, kus ta oli neid tervelt kaks aastat rahule jätnud ja oleks võinud seda edaspidigi teha — arvas poiss hobust hoides ja taas sirgelt seista püüdes nagu vanasti.

Ta kööritas preili Elisabethi poole, kui too rühikalt ja tervitamata täiesti nagu vanasti tuli ning sadulasse istus. Poiss tundis kõrva tabanud ratsapiitsalöögi põletavat valu ja kuulis kõrgelt ülalt preili Elisabethi häält:

„Mis korda sa' hobustega pead?“

Taas laksus piits — aga seekord hobuse seljal, ja kannused tungisid vist sügavale — sest hobune võpatas ja tõstis kaebliku häälitsusega pea — ning tegi haletsemisväärse katse galopeerida, aga sai ometi jalad käima, ja siis läks üle õue ja puiesteed mööda alla.

Poiss hõõrus kõrva ja vaatas talle järele — ning ütles peaaegu sedasama, mida koloneli hull „vend Lorentz“, kes siin nagu kummitus ringi käis, tavatses tema kohta ütelda:

„Kurat võtab ta kord elusalt.“

Puiesteel kohtas preili Elisabeth vaeselt riides kahvatu tüdrukut ühest popsikohast. Tüdruk oli preilist vist küll omajagu kuulnud, sest ta põikas tervitamata kõrvale, et aga kiiresti mööda pääseda. Aga preili Elisabeth peatas hobuse ja hõikas: „Seisa!“

Tüdruk jäi seisma ja piits vuhises tema mõlemale näopoolele nii valusalt, nagu oleksid mõlemad kõrvad küljest lõigatud. Suured vermed jooksid üle mõlema põse ja mööda kukalt õhukeste juuksepalmikute alla. Tüdruk karjus ja preili Elisabeth ajas end sadulas sirgu:

„Teine kord kummardad.“

Tarvitas siis hobuse kallal piitsa ja kannuseid ning ratsutas kevadises päikeses edasi, rühikas ja veel ilus, hoolimata kahest aastast majaseinte vahel.

Ülal õuel läks poiss talli poole, käsi kõrva peal. Mida viimase aja sündmused ometi tähendasid? Siin oli loll Lorentz viimased kaks aastat täiesti oma tahtmist mööda võinud askeldada ja tema jutt oli lõbustanud neid tallis ja sulastetoas ja kõikjal; aga nüüd, pärast jõule, oli teda jälle nagu varem oma kambris kinni peetud ja ta oli võinud ainult aias jalutada, enne kui teised hommikul üles tõusid. Ja kolonel ise, kes oli nagu vari ringi käinud, oli hakanud end jälle igal pool näitama. Ta tuli ja vaatas hobuseid, neid, mis veel müüdud polnud, ja vanu riistu ning kõneles nende parandamisest, mis olid lootusetult lagunenud.

Ja siis tuli preili kogu oma vana kuratlikkusega ning tahtis ratsutada.

Borglandi härrastel polnud viimasel kahel aastal kellegagi kokkupuuteid olnud. Nad olid sulgunud majja, häbi pärast, et olid kaotanud kõik, et nad ei valitsenud enam Borglandi ja et see, mis neil oli elamiseks, oli Vana-Dag Bjørndali armust. Seetõttu olid nad kuulnud nii vähe kõigest, mis sündis laias maailmas; aga talve tulekul oli neile tulnud etteteatamata külaline ühe ametniku näol, kes elas ühes lõunapoolses asunduses, ja temalt olid nad kuulnud paljudest talude vabaksostmistest ning et olevat hõlpus laenata selleks tarvisminevaid paberilipakaid.

Kolonel oli murtud ja pelglik ning tundis end võib-olla nüüd kõige paremini, kus teine, tugevam juhtis otsatut omandit. Ka oli ta küllalt mõistlik nägemaks, et kuigi laenusaamine perekonna koha vabaksostmiseks oli väike asi, oli nii palju muud, mis talus puudus. Karja ja hobuseid ei olnud enam aastaid uuendatud, paremad loomad olid müüdud ja riistade poolest oli seisukord lootusetult halb, ning majad olid lagunemas, nagu sünnib, kui vaesus on aastaid närinud. Kõige selle uuendamine, mis oli vajalik, nõudis samuti raha — ja seal ei aidanud niisugune närbunud paberraha nagu see, millega võis lunastada ostukirja. Seal oli palju raha vaja — iga üksiku asja eest.

Siis veel see, et Bjørndali vanamees oli olnud mõistlik mees. Esimesel aastal — mustal häda-aastal — oli ta jätnud kogu saagi neile ja aidanud neid veel pealegi, ja teisel aastal, mis andis rikkaliku saagi, oli ta nii vähe ära vedanud, et neil oli jälle kõigest küllus. Paljude aastate härrasmehekohused olid kolonelis uhkustunnet kasvatanud. Ka oli tal silma selle jaoks, kui palju kasu oli Borglandil olnud Vana-Dagi abist inimeste, hobuste ja tööriistade näol. Koloneli uhkusele tundus autu võtta peale korra-

5 T. Gulbranssen
I

liku raha, mis Vana-Dag oli pantkirja eest andnud, ka veel kõik see tagasi. See lõhnas ebaaususe järele.

Aga preili Elisabeth oli ta üles ässitanud, piitsutanud teda ni päevad kui õhtud põletavate sõnadega, nii et ta oli lõpuks maha istunud tagasiostuteadaannet kirjutama. Et isa ei kahetseks, ol tütar kirja oma hoole alla võtnud ja seda nüüd nädalaid enda käes hoidnud.

Ta oli kuulanud isa kaalutlusi kõigis muis asjus, mis olid vajalikud, ja teinud selle järel o m a otsuse. Ta ei kavatsenud lähetada kirja enne, kui Bjørndali inimesed olid ka tänavu kevadise tööd ära teinud. Kuigi neil oli võib-olla õigus saagile (ta e teadnud seda päris kindlalt), siis sai maa ometi haritud, ja külla nad jätkasid kraavitamist ja töötasid edasi, nagu olid alustanud, ni et isal jäi aega selleks tarvisminevat laenu ja loomade nin tööriistade ostusid korraldada.

Ta oli otsustanud püsida majas, kuni kiri on ära saadetud, – aga täna oli nii hurmavat kevadet õhus ja ta ise oli nagu uues sündinud mõttest, et nad on jälle Borglandi omanikud nag enne — ja iseäranis sellest, et tema endine sõbratar Adelheid kes oli nüüd Bjørndali perenaine, saab teada, et Borglan libiseb neil käest ära. Ta pidi täna päikese kätte minema, tuttava teedel ratsutama ja pärast pikka vangistust enda ümber e tundma.

Elisabeth von Gall, keda hüüti õelaks, ratsutas Borglan puiesteelt natuke põhja poole, kust läks tee Bjørndali. Temas sosistati nii mõndagi. Just tema oli ahvatlenud Tore Bjørnda minema ühel kuuvalgel ööl vana teed Borglandi kaudu — Jomfruda li sügaviku juurde — ja keegi polnud teda sellest ajast ena näinud. Elisabethi kavaler, tugev leitnant von Margas, oli ka selle õhtust osa võtnud — mõõgaga, kuna Tore Bjørndal oli oln relvata. Ja leitnant Margas ei tulnud enam kunagi Borglandi ning räägiti, et ta lahkunud maalt ja langenud Napoleoni väe Elisabeth oli kutsunud Tore venna, noore Dagi Borglandi ballile ja ahvatlenud teda kogu õhtu, kuid viimane oli ta ä põlanud ja tantsinud lõpuks Adelheid Barrega, kellest oli saan tema mõrsja.

Jah, palju sosistati preili Elisabethist, tema kuratlikust õeluse inimeste vastu — ja vaeste loomade vastu.

Nüüd ratsutas ta päikesepaistel kõrgilt põhja poole.

Preili Elisabeth oli väga lühinägelik, kuid ta kuulis vankrimürin põhja poolt ja silmas peagi sõidukit. Siis pööras ta hobu ümber ja ratsutas aeglaselt puiesteele tagasi. Kuid vanker järgn talle ka puiesteed mööda üles. Siis peatas ta hobuse ja vaata

See oli Syver Tagasõitja, Bjørndali vanasulane, kes t läinud aastal siia jäetud tööriistu üle vaatama, kindlaks tegem kas on midagi, mis tuleb kevadeks korda seada. Seda tehti al

ajaldi niihästi Bjørndalil kui ka igal pool mujal, kus valitses Vana-Dag.

Preili Elisabeth nägi, kes see oli, aga ka Syver oli temast mõndagi kuulnud, ning sõitis tugevana ja julgena edasi, et mööduda tervitamata, heites talle vaid kiire kõrvalpilgu.

„Kas sa ei tervitagi?" Ja ratsapiits vihises läbi õhu, kuid see peatus vanasulase määratus kämblas, kisti tal käest ja murti tema silma all neljaks tükiks ning heideti teele porisse.

Syver tahtis edasi sõita, kuid lõikava häälega palus Elisabeth teda peatuda.

„Välja puiesteelt!" karjus ta siis. „Mis sul siit otsida on?"

„Ah," vastas Syver, „pidin mõned tööriistad järele vaatama."

„Siin ei pea keegi sellest — sellest kohast enam midagi järele vaatama. Tööriistad viskame siia teele, et sa teaksid. Sealt võid nad ära viia."

Syver seiras teda rahulikult ning tema näole levis lai muie. „Ma olen saanud oma korralduse Vana-Dagilt — ja selle järgi kavatsen mina käia."

Preili Elisabeth pidurdas hobust, keda ta oli raevunult kannustanud. „Vaata et sa minema saad! Kellelgi sealt ei ole siin enam midagi tegemist! Ütle, et me lunastame välja — otsekohe — on juba kirjutatud."

„Kirjutatud võib olla," ütles vanasulane venitades, „aga mitte õigel ajal ära saadetud. Ja nüüd on — hilja." Ja Syver sülitas tarmukalt.

Preili Elisabethi nägu läks kalbeks.

„Hilja?" sosistas ta hingetult.

„Jah, nüüd peab makstama õiges rahas," seletas Syver. „On hakanud kehtima seadus, et tuleb maksta väärtuse järgi. Asjaajajalt tuli eile kiri." Sellega sõitis Syver Tagasõitja preili Elisabethi nina alt mööda ja pööras erakordselt suures kaares Borglandi õuele. Ja ta kolistas ja müras kuurides, ajas ümber äkkeid, atru ja labidaid, nii et kajas üle kogu õue. Kui Vana-Dag oli mõistlik mees, kes ei tulnud nendega siin vastuollu, siis Syver Tagasõitja oli nagu mingi hakanud õiglus. Ta oli kuulnud Borglandi härraste endisest alavääristusest kõigi vastu põhja pool, jah, kõigi inimeste vastu üldse. Ja ta oli kuulnud preili kuratlikkusest ning tal oli olnud kange himu anda sellele nõiale sealsamas paigas keretäis, kuid see polnud vist sääraste härraspeente inimeste puhul sobiv. Aga ta lärmab nende ümber, nii et kõik inimesed saavad aru, kust tema tuleb.

Vana-Dag oli talle lausa välja ütelnud, et on kevadiste töödega viivitanud, sest on oodanud vabaksostmist siin ja mujal, aga nüüd oli tulnud kiri, Kopenhaagenis oli viiendal aprillil otsustatud, et sellepeale on paberijandil lõpp. Nüüd tuleb maksta väärtuse järgi. Syver oli ise siinsed maad korda seadnud, nagu Vana-Dag oli

ütelnud ja õpetanud. Ja et siin korraliku hindamise järgi oli tegemi
lunastamatute väärtustega, niipalju Syver oma tööd juba usalda
Ja tagasiostuaega, mis enne oli viisteist aastat, oli nüüd viie
vähendatud, oli Vana-Dag ütelnud, ja siis ei lähe kolonelil j
preilil juba korda selle kolme aastaga, mis veel olid jäänu
säärast varandust hankida. Syveri arvates oli ainuüksi Vana-Dag
nii tõhusaid vahendeid. Ta ei hoolinud niisugustest inimeste
nagu nood Borglandil ega tundnud neile kaasa. Ta läitis kes
töötegemist piibu ja suitsetas ja lärmas, nagu oleks kogu Borglan
tema oma.

Ilmnes, et see oli igati õige ja tõsi, mis Syver Tagasõitja o
ütelnud. Preili Elisabeth läkitas kiirkäskjala lõuna poole foo
juurde ja sai sealt vastuse, et ta oli oodanud liiga kaua. Ta lam
pärast seda nädalaid voodis. Ka kolonelisse mõjus teade rusuva
sest ta oli viimaks ometi otsusele jõudnud. Kuid juba järgmis
päeval jalutas ta jälle aias, kus mõni kuulis teda vilistavat na
vanul häil päevil.

Kui Syver rääkis kojujõudmise järel kokkupõrkest preili
siis sai Vana-Dag vist küll vihaseks ja otsustas, et preili
kolonel peavad Borglandilt lahkuma?

Ei, ta oli kord kolonelile tõotuse andnud, et too võib eluaj
Borglandile jääda, ja Vana-Dag ei teadnud, et kord antud sõ
võib muuta.

Ka polnud Syver Tagasõitja teates ägedust. Ta oli kibest
Borglandil välja käratsenud ja tahtis üksnes mõista anda, mis
juhtunud.

Teate järel, mis Vana-Dag päristalude tagasiostmise kohta
saanud, oli ta leebe ja armuline ning lausus Syverile tõsis
„Sa võiksid tervitada koloneli lugupidamisega, sest ta on k
siiski sõdur olnud."

Borglandilt ei kuuldud vabaksostmise asjus vähimatki, n
Bjørndali hobused ja inimesed läksid nagu varasematelgi aast
kevadistelt töödelt kodus kevadistele töödele Borglandil, ja ras
adrad lõikasid maasse sügavamad vaod, kui seda aastasad
kestel enne Vana-Dag Bjørndali aega kunagi oli tehtud.

Ja kolonel seisis aias põõsaste taga ning vaatas nukralt
oma perekonna vana maa — ja ülal preili Elisabethi
liikus kardin aknaruudu taga.

Vana-Dag polnud enam rahulolematu ei kohtu ega maa valitsusega, ja ta ei süüdanud enam piipu pabertaalritega.

Tuli hea aasta, Borglandil päris küllusik. Ja hilissügisel sündis Bjørndalil taas poeg maailma.

XV

Lensman Tuv on varas, käis rahvajutt lensman Christopher Tuvi kohta.

Tal oli kaks talu ja kummaski talus naine. Ühest naisest oli ta seaduse järgi, aga mitte armastuse poolest lahutatud, ütles rahvas, ja teisi naistelugusid oli tal ka. Ajal, mis tal sellest üle jäi, mängis ta kaarte ja jõi ennast täis. Räägiti, et ta võtab inimesi, keda ta maanteel kohtab, vägisi koju kaasa, joodab nad täis ja mängib nendelt raha maha. Ja küllap vastas tõele, et kui inimesed tulid tema juurde makse või võlga maksma, pakkus ta neile viina ja mängis nendega kaarte, nii et nad pöördusid koju tühjade käte ja suurema võlaga kui tulles.

Tal oli koletu suur must holsteini koer, kelle ta oli igasugu kunsttükke tegema välja õpetanud. Liikus palju jutte nimismehe kuradikoera kohta, aga teda ei nähtud kunagi päevavalgel. Hilja õhtul, kui käis kaardimäng ja inimesed olid joobnud ning lärmakad ja tubakasuits hõljus uduna nimismehe kontoris, tuli koer nagu vaim ühest või teisest nurgast — keegi ei teadnud, kust — ja heitis laua alla, kus mängiti.

Nimismees võis panna koera karvu turritama ja õudselt urisema, jah, ta võis panna teda nii uskumatult suureks kasvama, et ta tõstis terve laua üles. Inimesed, kes seda varem polnud näinud, putkasid laua juurest minema, unustades raha, mida nad oleksid võinud võita, ja pärast polnud raha enam kusagilt leida. Palju õnnetusi oli lensman põhjustanud. Mõne oli ta õpetanud jooma, teisi oli mänginud talust ja krundilt minema. Piirkonnas oli veel teisigi ametnikke, aga ei olnud kerge segada end nimismehe asjusse, kui enda omad ei olnud palju paremad.

Vana-Dagi juurde tuli nüüd nagu varemgi inimesi kaugelt asundustest ja mõni lähemalt raha laenama. Ta laskis neil kõnelda, viitis nendega aega ja ei kuulanud mitte ainult nende sõnu, ta kuulatas häälekõla — ning hoomas, kui nad valetasid. Ja ta istus, silmad kulmude all valvsad, ning silmitses neid põhjalikult. Enamikku ta aitas, üha rohkemaid, sedamööda kuidas aastad läksid. Aga nendelt, keda ta ei usaldanud, nõudis ta kindlustust

pantkirja näol, ja mitmeid, kes varem ainult väheseks olid
kõlvanud, õpetas ta töötama. Aastaist ja east hoolimata võis teda j
ta musta hobust sageli teedel näha. Ta tahtis oma silmaga
veenduda, kuidas nende juures on, keda ta oli toetanud, —
ja tema sõnad ja näpunäited aitasid paljudes kohtades rohkem
kui raha. Ta oli vanade ränkade aegade laps metsapiirkonnas
Ta oli võidelnud palju pikki päevi igasugu ilmaga ja tal oli ni
lõpmata palju kogemusi. Veidi enda omi, aga kõige rohkem neid, mi
isa oli talle mitme meheea tööst nende suguvõsas edasi andnud

Kogu selle hoole taga, milleks Vana-Dag endale aega võttis
oli suurt tõsidust. Ta oli kord selgusele jõudnud, et mehe kohu
on end vabaks teha ja aidata seejärel teisi selleks saada. Ja ku
ta oli juba niisugusele arvamusele jõudnud, ei jäänud ta selle arva
muse taha magama. Ta lõi kaasa suurtes ja väikestes asjades —
ja kuhu ta ise ei jõudnud, sinna tuli vanasulasel Syver Taga
sõitjal tema asemel minna. Aga kui oli midagi tõsist, siis läk
Vana-Dag alati ise.

Kõigi nende seas, kes tulid tema juurde ja rääkisid oma kehva
saatusest, oli olnud kaks meest, kes olid maininud nimismeest j
viina, kaardimängu ja koera. Kuuldes seda teist korda, oli Van
Dag äkitselt ettepoole kummardunud, aga ta oli vanaks jäänud
unustas vist küll selle.

Bjørndali eestoast viis vasakult uks uude tagatuppa. See polnu
uuem, kui et oli kord, inimiga tagasi Jørn Mitmekesise po
korda seatud. Enne uue maja ehitamist oli seal kaks köögiruu
olnud. Seejärel sai neist tagatuba, kus olid talu muistse mööb
eeskujul tehtud lauad, pingid, toolid ja puhvetkapp.

Kapten Klinge, kes oli Vana-Dagi kirjutaja olnud, oli endale se
midagi kontoritaolist sisse seadnud. Ja sellest alates oli seal oln
kirjutustuba, raamatud ja paberid puhvetkapis ning tint ja han
suled lõunapoolse akna all laual. See oli mõnus ruum ras
kaminaga vana kivikolde asemel.

Kapten Klinge surmast saadik polnud talus kirjutajat olnud, s
hilisemail aastail ei oldud enam nii karm võlasummade pe
protsentide ja mahamaksude sissenõudmisega.

Aga juhtus ju, et Vana-Dagil oli seal midagi järele vaadata
üles märkida. Ta istus seal vahetevahel, tahtes virk olla; k
Klinge käekiri äratas temas nii palju mõtteid, et ta loo
enamasti selle uurimisest, millele ta oli mõtelnud. Tema ja Kli
olid lõpuks nii head sõbrad olnud. Kapten oli kõigi oma nõrkust
olnud nagu tööriist äratama Dagis mõtteid, mille järgi ta sell
alates oli elanud.

Vana-Dag istus ühel päeval kirjutustoas aknaäärse laua taga ja lehitses mõnesuguseid pabereid, aga mälestused Klingest olid ta vist vallutanud, sest ta istus nii mõttesse süvenenult, käsi lõua all, ja vaatas aknast välja — lõuna poole üle piirkonna. Piip lebas kustunult laual, kuid suits hõljus veel heledate pilvedena kamina poole, nii et suitsetamisest polnud kuigi palju aega mööda läinud.

Eestoast koputati uksele; see oli neiu Kruse ühe naisega, kes oli tulnud kaugelt lõuna poolt, et kõnelda Vana-Dagiga. Naine kummardas üks kord ukse juures, kui neiu Kruse tema järel ukse sulges, ja üle põranda tulles aeg-ajalt veel, kuni jõudis viimaks istuma kamina juurde toolile, millele Dag oli osutanud. Viimane keeras pöödtooli tema poole, ja hulgaliste üksikasjaliste sissejuhatuste järel avaldas naine oma tuleku põhjuse.

Aknast langev valgus ja kaminapaiste tõid tema näos esile kõik kortsud, mis mure ja häda olid sinna kaevanud. Ta ei julgenud Vana-Dagile otsagi vaadata, tööst konksus käed olid kogu aeg liikvel. Nad näpitsesid ja silitasid vahetpidamata põlle, sel ajal kui ta kõneldes ise lakkamatult edasi-tagasi õõtsus.

Mis tal teatada oli, käis lensmani kohta. Tema mees oli viimase läbi õnnetusse sattunud ja veetis joomise ja kaardimänguga kõik päevad seal. Ta ei julge keelduda, sest on juba ülepeakaela võlgades ja peab muudkui laskma juurde kirjutada. Kui juhtub, et ta võidab, siis kaob raha, ütleb ta, ja kuradikoer nuusib ringi ja ehmatab neid, nii et koju tulles on ta hirmust peaaegu surnud. Nüüd on nimismehel jälle hoog peal ja nad on tervelt kaks ööpäeva mänginud — ja — Jumal teab, millega see võib veel lõppeda, ütles eit lõpuks.

„Jah, küllap tema juba teab," ütles Vana-Dag tõsiselt, „selle peale võid sa kindel olla, ema."

Naine oli omaenda muredesse nii süvenenud, et võpatas ehmunult, kui Vana-Dagi valjud sõnad läbi toa kõlasid.

Ta tuges enamalt jaolt ühele jalale, julgemata pidevalt Dagi otsa vaadata, kui too mahedama häälega küsis, kas ta arvab, et nad jätkavad kaardimängu ka täna õhtul.

Eit kostis, et see võib kesta terve nädala, kui lensmanil hoog sees on.

Vana-Dag ei tundnud naist, kui see tuli, aga peagi selgus, et ta tunneb tema meest. Juba kaks korda oli ta püüdnud meest jalule aidata niihästi võlatasumise kui ka hobuste laenutamise, tõsise nõu ja karmide sõnadega.

Vana-Dag tõmbas käega üle juuste. Vanas noahaavas meelekohal tuikas ja kokkusurutud huuled olid muutunud kitsaks, kuna lõug tungis otsustavalt esile.

„Sa võid kööki minna ja seal natuke keha kinnitada, seni kui me hobuse välja toome."

„Jumal aita, ega sa ometi taha lensmani juurde sõita? See o
elukardetav."

Eestoa uksest lõi Vana-Dagi järel külma sisse ja naine pöörd
nõutult siia-sinna, kuid järgnes talle veidi aja pärast ning leid
köögi, kus ta oli neiu Krusega kõnelnud.

Vana-Dag oli eide koju sõidutanud ja õhtu oli kätte jõudnu
Naine oli teel mangunud ja anunud, et ta ootaks päevavalgeni
ja võtaks inimesi ühes — ega läheks tema pärast õnnetus
Nimismees ei olnud mitte ainult mees, vaid ta oli ka ülemus, ja t
oli koer — ja koeras pesitses vana saatan ise, arvas naine.

Dag sidus hobuse aiaposti külge ja läks pimedat porist te
mööda nimismehe maja poole. Valguskuma akendest, hääl
ja põrutused vastu lauda reetsid talle, kus nad olid. Ta leidis väli
ukse, see polnud lukus, ja läks häälte suunas edasi. Ta oli mõteln
kirvele ja kapteni püstolile koera pärast, kuid oli neist loobun
Kord nooruses oli ta olnud peaaegu mõrtsukaks saamas — il
relvata, ta pidi olema valvel.

Ta leidis kontori ja avas ukse.

Nimismehe punetav nägu klaasistunud joomarisilmadega pais
läbi suitsupilvede leegi kohal, kus ta ukse avanedes paraja
oli olnud savipiipu süütamas.

Isegi nimismehel tema metsikus joobumuses oli nii suur aukar
Vana-Dagi ees, et ta pillas piibu maha — ja jäi avasui vahti
Teised kolm sealolijat vahtisid samuti ukse poole, täis õudset hir
kössivajunud ja viinast meeletud.

Vana-Dag nimetas eide mehe nime ja tema hääl oli halastus
kui ta käskis tal tulla. Aga nüüd elustus lensman. Ta oli k
kange mees olnud, ja kogu ohjeldamatus, millesse ta oli laskunud
olnud teda rohkem halvanud, kui et raev temas lõi puhkele os
vanast sõjakusest. Ta vandus — jubedaimat jumalamõnitust, m
Vana-Dagi kõrvad olid kuulnud — ja siis tulid nimismees
koer ühekorraga.

Dag oli küll vana, kuid tal polnud viina peas, ja ta oli o
nooruses niihästi inimeste kui loomadega lugematuid kordi välk
olnud. Ta oli seisnud hundikarja keskel, vuhistades kirvest k
ja tarvitades samal ajal jalgu. Niihästi konts kui varvas o
tabanud hundilõugu ja jalg oli murdnud selja rohkem kui ü
neist.

Nüüd lajatas üksainus löök ja kuuldus tume jalahoop. Ni
mees paiskas põrandale prantsatades tooli ümber ja koer u
nii et kogu maja kajas. Vana-Dag läks ja murdis vigaseks löö
koera selja, nii et selle ulumine lakkas. Seejärel võttis ta mehe, k
järele oli tulnud, ja paiskas selle ukse poole, ning viimane, m

ta tegi, enne kui järgnes mehele, oli tule mahapühkimine laualt, nii et tuas läks kottpimedaks.

Väljas teel raputas ta mehe kaineks, upitas ta vankrile, sõidutas koju, andis eidele üle ja tõotas kogu maailma õnnetusi, kui ta veel peaks tõstma oma jalga nimismehe tallu või puutuma mängukaarte — niikaua kui elab.

Lensmanil polnud põhjust sellest valjusti kõnelda, mis oli juhtunud. Aga teised kolm avaldasid pisut oma nägemusi, mis neil joobnud olekus olid olnud — ja need ei olnud pisiasjad, mida nad olid näinud.

Lihtsaim variant oli, et Vana-Dag oli purustanud kõik toas olevad toolid, visanud nimismehe risu otsa ja koera lakke, nii et vanakuri ise oli temast uludes välja sööstnud ja läbi seina minnes tule ühes haaranud.

Tõde, mis järele jäi, oli, et Dag oli nuhelnud nimismeest ja pannud igaveseks lõpu koeranõidusele.

XVI

Lähenes 1812. a. kevad, kuid seda ei tulnud — olid üksnes vihm ja pori.

Paljudes kohtades ei saanud seeme maasse enne kui olavipäeva paiku.

Ka suve ei tulnud, olid üksnes vihm ja tuul.

Ja sügis jäi ära, aga talv — see tuli! Ühel septembri esimestest öödest võttis külm ära kõik vilja, millest inimesed pidanuksid terve pika aasta elama. Lumi laotus surilinana nõlvadele.

Vana-Dag polnud üleküllusest hoolimata viimasel kahel aastal vilja müünud. Paberraha kuhjad, mis ta vilja eest oleks võinud saada, ei olnud inimestele ega loomadele söödavad. Ta ei mäletanud mitte ainult nälja-aastat 1810, ta oli ka varasematest kuulnud. Ta oli mitmes kohas oma parimate inimeste juurde metsapiirkonnas küüne ehitanud ja ülejäänud vilja sinna vedanud.

Nüüd saatis ta varasuvel inimesi kõikide küünide juurde. Need olid Syver Tagasõitja koos sepa ja tisleriga. Kõik luugid naelutati kinni, uksed lukustati ja võtmed riputati neiu Kruse kambrisse.

All asunduses oli lõuna pool üksikuid kohti majade ja põõsaste varjus, mis pääsesid seetõttu kõige hullemast külmast. Metsasaludes kasvasid kartulid lõunapoolseis lõhedes, ja Bjørndalil andis ka mets pisut varju.

Kuid Borglandil selle avarate väljadega — seal murdis pakane kõik maha ja kattis lumega kinni.

Talvel võis näha tursunud kõhu ja kollase, näljast ja puukoorega segatud toidust kurnatud näoga lapsi ja täiskasvanuid. Oli verejooksu ja surmajuhtumeid ja kostis lakkamatult loomade kohutavat kisa, kes latreis näljast kokku varisesid.

Ka Bjørndalil oli toitu napivõitu. Vana-Dag hoidis kokku. Keegi ei võinud teada, kui kaua häda kestab.

Aga jõulud olid nagu kõik jõulud varem. Pudel alla ja liha peale, rikkalikult liha. Tapeti palju ja valvati Vana-Dagi valju käsu peale hoolega lõkse, püüniseid ja kalavõrke.

„Mets," lausus ta, „aitab meid hädast välja, kui oleme aga hoolsad kõiges, mis tal meile anda on."

Igal pool oli kogutud sammalt, sooheina, kanarbikku ja lehti, samuti liha, kalu ja linde. Metsal oli palju anda — ja ta oli neid külma vastu kaitsnud.

Tuli inimesi asundustest, mis kuulusid Dagi võimu alla — ja enamik neist sai natuke. Tuli ka neid, kes olid oma talu tagasi võtnud. Nüüd tahtsid nad seda kotitäie vilja eest uuesti Dagi omandusse anda. Dag mõtles pisut ja tõmbas peoga läbi juuste. Siis said ka nemad natuke vilja — talu loovutamata. Sellest pidi hiljem kõneldama.

Issanda Jumala enda käsi oli sel aastal mängus, ja siis ei tohtinud inimeste vastu karm olla, kui nad hädas olid.

Hoolimata kogu oma nupukusest raha ja maa ja inimeste asjus, hoolimata oma kavalast ja kogenud ettenägelikkusest — oli Vana-Dag selle ainsa suhtes, keda ta endast suuremaks pidas, puhtsüdamlik, lapsemeelne.

Aga talve poole inimesi muudkui tuli, kõigist küladest, ja Vana-Dagil pidi jätkuma vilja ka uueks kevadeks.

Ühel varasel kevadpäeval tuli tõrksa tedretähelise näoga viieteistkümneaastane lensmani sulane järele kuulama, kas Vana-Dagil on vilja.

„Magasiaita andmiseks," ütles ta.

Just siis talitas Vana-Dag mõtlematult, mille eest ta pidi hiljem palju taalreid kahjutasu maksma. Ta võttis sulasel kukla tagant ja istmiku kohalt kinni, kandis ta oma kätega õue kaarikusse ja andis märale piitsa, lausumata sõnagi.

Pärast seda läks ta majadest lõuna poole kopli läänekülge jääva järsaku servale ja vaatas lensmani kaarikule kaua järele. Ta kummardus pisut ühele küljele, pisut teisele küljele ja siis ohtlikult sügavalt otse kuristiku kohale.

Nagu sahk seisis ta seal — silmitsi maailmaga. Nagu sahk oli ta olnud — kõigile ümberringi — otsatult palju aastaid —

ja peamiselt neil viimaseil aastail. Seda küll, oli käsk kõik ülemäärane magasiaita ära anda. Aga kas tal oli ülemäärast? Kas ta sõi ise ülemäära? Mitte jahutoite ei hinnanud ta kõige kõrgemalt. Lihatoidust ja kalast pidas ta kõige rohkem lugu, ka kartul, mida paljud ikka veel ära põlgasid, oli tema meelest hea. Puder ja leib olid laste jaoks. Aga tal tuli ka nende eest hoolitseda. Kas tema või keegi siit asundusest oli magasiaidast vilja nurumas käinud? Ta oleks võinud oma vilja möödunud aastal ära müüa — ja lensmani sulase selle eest saadud paberihunniku alla matta. Vana-Dag oli äge ja arutu seal kuristiku serval, aga ta oli — kõikide sahk —, nagu tema kohus nõudis. Ja seepärast võis ka tema olla pisut vaevatud ja vihane.

Lahtiste põrandalaudade alt aitades, suvelautade ja lambalautade katusepalkide alt, lukustatud riidekirstudest laoruumides ning igasugu mõeldamatutest paikadest toodi Bjørndalil kevadel külviseemet välja. Eales polnud künnivaod nii tihedad olnud ega äkked mulda nii kohendanud nagu 1813. a. kevadel Syver Tagasõitja terava järelevalve all. Peotäitki ei tohtinud varastada vilja, mille Vana-Dag oli seemneks talletanud. Syver oli saanud oma korralduse — ja siis oli ta palju hullem kui Vana-Dag ise. Maasse pidi see saama, iga üksik tera — ja äkked kaevasid selle otsekohe sisse. Tänavu polnud teri varblaste ja vareste jaoks, seepärast oli parem külvata seeme veidi sügavamale ja lasta tärgata sel hiljem.

Aga külvist lõikuseni on pikk — lõpmata pikk aeg. Igavene aeg sellele, kes on näljast suremas juba enne, kui algab kevadkünd. Nõnda oli paljudega sel kevadel. Ning nad tulid Bjørndali — kõik, kes olid selleks õigustatud. Ja tuli palju teisi, kel oli rohkem usku Vana-Dagisse kui ülemusse, valitsusse ja kuningasse.

Nad uskusid, et ta suudab võluda, sest paljud olid maininud, et nad olid temalt vilja saanud.

Kogu oma kindlameelsuses oli Vana-Dagil üks nõrkus. Kui inimesed tulid teda usaldades oma hädas tema juurde, siis oli võimatu ära öelda. Ja kus lastakse südamel otsustada, läheb sageli halvasti. Nõnda läks viimaks ka Bjørndalil. Vana-Dag tegi ühel päeval ülevaate, millest ilmnes, et on võimatu lõikuseni läbi saada.

Nüüd nagu alati käisid hobused nahkadega linnas sisseoste tegemas, kuid vilja polnud saada. Tuli ka kirju, ja ühel päeval sõitis Vana-Dag ise linna. Nõbu Holder oli oma kirjas maininud, et hõbe Hamburgis tähendab laeva merel ja laevad merel võivad saada viljaks maale, kui on õnne.

Suvel, kui häda oli nii suur, et inimesed surid maanteedel näljast, sõitis üks mees Bjørndali, nagu oli kokku lepitud, kui laev koju jõudis; ning ta tõi koormatäie nisu kaasa. Rukist polevat saada olnud, ning tal oli nõbu Holderi kiri ühes, et hobused võivad tulla.

Vana-Dag oli läinud vanatarre lääneakna alla nagu noorus-päevil, kui tuli kirju, ning selle seal avanud. Ta kortsutas paberi kokku, viskas tühja kaminasse ja läks pikil sammel läbi tubade välja. Ta oli riskinud hõbedaga, oli pidanud riskima iseenda nimel ja veidi ka nõbu Holderi nimel, et laeva välja saada, ja see oli õnnestunud. Syver Tagasõitja sai napisõnalise korralduse — ja üks hobune teise järel asus lõuna poole teele. Iial ei olnud paikkondades midagi säärast nähtud, et kõik Bjørndali mustad hobused olid väljas.

Laev mahutab uskumatult palju — ja see andis nõbu Holderile oma rikkaliku osa — ja see andis Vana-Dagile kõik, mida tema vajas, et lõikuseni vastu pidada, andis niipalju, et ta võis osa sellest ära müüa. Aga ainult hõbeda eest, ütles Vana-Dag, sest sellega olen mina riskinud. Maal ei ole hõbedat, väitsid kõik. Aga tulid nüüd ometi vanade taalrite ja muuga, ning Vana-Dagil tuli rohkem hõbedat sisse, kui ta oli välja andnud, ja tal oli oma vili pealekauba.

„Seda peame veel kord tegema," ütles nõbu Holder, „sellega saab raha teenida."

„Ei, raha on mul küllalt," vastas Vana-Dag.

Siis oligi, nagu rahvas oli arvanud. Vana-Dag suutis nõiduda. Valitsuse nina all ja korraldustest hoolimata võlus ta vilja vaeste inimeste kätte. Asi polnud veel nii halb inimestega, kes elasid tema lähedal, ei Bjørndalil ega asunduses ega hoopiski mitte metsataludes. Seal oli veel jääke väikeste tagavaraaitade lakkades. Ta oli ehitanud need peamiselt vilja peitmiseks, aga polnud söandanud neid popsinaiste pärast, kelle juures aidad olid, päris paljaks kraapida.

Aga kaugemalt ümbruskonnast tuli nälginud inimesi, ja mõni ehk ütles, et Vana-Dag tahab oma võimu näidata, ja võib-olla oli see õige, aga tema muretses vilja ja vili tähendas elu.

Keegi ei kahelnud, et Vana-Dag päästis suuri ja väikesi surmast. Selle heitluse järel tegi ta ebatavalise rännaku metsa ja vaatas seal hästi ringi. Ta leidis kõrge koha, kust võis kaugele välja vaadata. Vili tuli hõbedast ja hõbe metsast. Hõbe oli kadumatu nagu metsadki. Ta oli selle vilja eest välja andnud — aga see tuli tagasi. Niisama oli ka metsadega. Nad tulid jälle, kui palju neid raiutigi, — nad olid igavesed nagu hõbe.

XVII

Oli hea lõikus ja Bjørndalil läks kõik Vana-Dagi tahte järgi. Talv vastu 1814. a. oli külm ja linnainimesed kannatasid raskelt selle all. Aga Bjørndalil leegitses tuli kaminas kõrgele nagu alati külma ilmaga. Major Barre tuli külla ja kõneles suurist asjust, mis sündisid laias maailmas, ja et põhjas oli tulnud rahu. Veebruari lõpu poole tuli ta taas ja rääkis pahameelest värisedes, et kuningas Kopenhaagenis andnud Norra ainsagi mõõgahoobita Rootsile.

„Mis sina selle kohta ütled?" küsis ta Vana-Dagilt.

„Mulle on ükskõik, kas Taani või Rootsi," vastas Dag.

See oli majorile liig.

„Rootslased on meie põlised vaenlased," müristas ta.

„Tühja kah," arvas Vana-Dag. „Rootslane on meid mõnikord löönud — ja meie oleme löönud teda. See on aus asi — aga oma ajalooraamatust ei leia ma muud, kui et meie oleme relvi proovides pidevalt löönud taanlast, — ja ometi on ta valitsenud meid aastasadu. Mina ei usu, et see on saanud ausalt sündida."

Major istus avasui. Ka selles asjas oli Vana-Dagil oma arvamus — ja nii kaugeleulatuva pilguga minevikku, et major ei suutnud talle järgneda. Ning kõlas ka väga õigena, mida ta ütles.

„Aga," ei suutnud major rahuneda, „et me saame Rootsi kuninga!"

Kõik tema sõduripäevad olid rootslased olnud vaenlased. See oli majorile talumatu. See oli nagu üleminek vaenlase poolele, ja see oli tema loomuse vastu. Ei iial, niikaua kui tema elab.

„Hm," kostis Vana-Dag karmilt, „see Christian Frederik, kes pidutseb Christianias, olevat ju ainult seelikukütt, nagu ma olen kuulnud, kuna uus Rootsi kuningas, Carl Johan, on vähemalt püssirohtu nuusutanud."

Seejärel tõusis Vana-Dag püsti ja muutus kaminavalgel ähvardavsuureks, ning tema hääl oli julge, kui ta ütles:

„Muide ma arvan, et me tuleksime toime niihästi taanlaste kui ka rootslastega — nagu vanasti. Kui me selleks võimelised ei ole, on mulle ükspuha kõik, kas meid valitsetakse lõunast või idast. Siin Bjørndalil me valitseme enamalt jaolt ise, ja... siis ma arvan, et laseme neiu Krusel klaasid tuua. Mis sa selle kohta ütled?"

Dagis oli midagi kalki — jah, metsikut, kui tulid esimesed laused, ja see oli vist küll tunne, et ta on reetnud endas midagi igivana, mis pani teda lõpuks sõbraliku pöördega järsult tooni muutma.

Nad vestlesid sel õhtul kaua — ja pidasid klaasist lugu. See oli tõeliselt mõnus õhtu. Kuid majoril ei olnud nii palju kergeid sõnu kui muidu. Ta oli mõtlikuks muutunud. Oli ta ju esimest korda

näinud sädet Vana-Dagi loomusest, nagu ta oma rahuliku välimuse taga ilmselt oli. Ta polnud sellele varem mõtelnud, kuid oli selge, et mehel, kes oli elus nii palju saavutanud, on ohtlikku jõudu.

Major oli juba varem kuulnud kõneldavat, et Norral tuleks vabastada end niihästi lõunast kui idast, ükskõik kui võimsad vastased ka ei ole, aga ta oli seda ainult pidukõneks pidanud. Nüüd, kus see tuli purskava tormakusega Vana-Dagi sisemusest, muutus see enamaks kui pidukõne. Tema oma ringkondades oli paljusid, kes olid kuulnud Vana-Dagist. Neid huvitaks kuulda, mida ta oli ütelnud. See annaks keset nõutust julgust.

Vana-Dag mõtles järjest vähem kõigele, mis sündis väljaspool. Väikesed poisid olid nüüd üle kolme ja kahe aasta vanad. Vanem jooksis igal pool ringi ja väiksem komberdas oma lühikeste jalgadel järele, niihästi kui sai, ise kogu aeg kõnelda pudistades. Vana-Dag oli väikestest nii hõivatud ja nende mõttemaailma niivõrd sisse elanud, et ta sai kõigest aru ja mõistis kõigele vastata. Sõidusulased tõid linnast maiustusi ja muud head, ja lau- päevaõhtuti istus ta eestoas kamina ees, väike poiss kummalgi põlvel, püüdes midagi jutustada, mis oleks vanema poisi mõistusele sobivaks muinasjutuks. Et Adelheid istus käsitööga kamina kõrval suures toolis, kuulus sinna juurde. Aga kui noor Dag sisse astus, siis ei olnud Vana-Dagil muinasjuttu jutustada. Vana ja noor Dag olid teineteise suhtes arglikud. Ja Vana-Dag mõtles vist küll, et oma poegadega ei olnud ta kunagi nõnda aega viitnud.

Suurde süngesse tallu olid saabunud hubased päevad.

Adelheid oli õnnelik oma poegade üle, samuti selle üle, e Vana-Dag neist rõõmu tundis — ja et noor Dag oli üha rohkem kodus. Ta viibis nüüd harva tulemajas ja tassis üha rohkem rel ja tööriistu üles oma tuppa Adelheidi kambri kõrvale. Ka o ta hakanud tema raamatute vastu huvi ilmutama ja istus palj õhtuid lugedes oma kamina ees. Poisid tormasid talle vastu, k ta tuli, ja vanem sai magamisaseme Dagi tuppa — ning lippa igal hommikul, kui Dag oli kodus, üle põranda isa voodisse, e seal pisut lamada — ja tegi seal õnneliku järeluinaku isa la selja taga.

Nii arglik kui noor Dag tunnete näitamises oligi, märka Adelheid ometi, et ta viibis eelkõige poiste pärast rohkem kodu Neid vaadata oli tal esimene ja viimane asi, ja kui ta ei hoomanud, Adelheid teda seirab, võis ta neid süles hoides silitada nend väikesi käsi ja jalgu, nagu imestades, kui kummaliselt kaun kujulised väikesed inimjäsemed olid.

TEINE OSA

XVIII

Õnn on püsimatu külaline inimeste elus. Keegi ei tea, millal ta tuleb, — ja keegi ei tea, millal ta läheb.

Adelheid oli oma raskeil aastail igatsenud rahulikku õnne nagu enamik inimesi. Ja see oli saabunud talle suuremana, kui ta oli julgenud loota. Aga ta ei olnud päris kindel selle kestuses. Kõige helgemail tundidel võis juhtuda, et teda läbis rahutuse-värin. Midagi oli juhtumas. Elu ei võinud nii heana jätkuda. Ent järele mõeldes ei tajunud ta, kust õnnetus võiks tulla. Vana-Dagi riigis oli nii turvaline.

Märtsis haigestus väiksem poiss. Põsed kuumad ja silmad läikivad, hüüdis ta ööd kui päevad ema taga — viibis ajuti raskes uimastuses — köhis nii, et kogu keha tõmbus krampi. Ja suri siis — see Adelheidi väike poiss.

On kirjeldamatu, kuidas kolm inimest Bjørndalil keset kogu edu selle käsitamatu ees seisid.

Adelheid oli ööd ja päevad oma haiget last valvanud ja noor Dag ning Vana-Dag olid lõpu poole haigevoodi ümber keerelnud, nõutud nagu ärahirmutatud loomad. Lõuna poolt oli käinud arst ja proovinud kõiki kunste, aga mingi maine abi ei andnud tulemusi.

Ühel õhtul, kui noor Dag metsast koju tuli, istus Adelheid tema toas vanema poisi voodi juures ja nuttis südantlõhestavalt.

Poiss polnud end eile hästi tundnud ja oli hommikul haige olnud ning lamas nüüd õhtul meelemärkusetult — suikudes ja karjudes vaheldumisi.

Niipalju sai Adelheid läbi nutu seletada. Dag väljus sõna-lausumata, otsis üles Syver Tagasõitja ja saatis ta viivitamata arsti järele.

Pikki öid ja päevi istusid Adelheid ja Dag voodi juures, kõndisid veidi ringi ja istusid peaaegu enda teadmata taas. Ka Vana-Dag

valvas ustavalt, kui ta ei istunud piibli ja jumalasõnaraamatute taga vanatares. Tema vasak käsi silus vahetpidamata laupa ja juukseid, mis rippusid kummaliselt salkus kõrvade ümber. Aeg-ajalt võttis ta taskurätiku ning pühkis sellega silmi ja nina — vahetevahel ka palja käega. Ta oli lühikese ajaga vanaks jäänud.

Adelheid oli üksi olles oma väikese poisi pärast meeleheitlikult nutnud, suutmata igakord teiste juuresolekulgi pisaraid varjata, aga nüüd ta nuttis taltsutamatult ja kaeveldes kellestki hoolimata ja murest murtuna. Kogu külgesündinud uhkus ja õpitud enesevalitsemine kulusid temalt kõigi nende tundide hirmus ja meeleheites selle haigevoodi juures maha.

Ka noor Dag pidi aeg-ajalt kõrvale pöörduma ja käeseljaga silmi pühkima, ja tema padi oli sel ajal rohkem kui üks kord märg.

Ühel õhtul varises Adelheid voodi ees kokku, jäi lamama ja ei ärganud, kui Dag ta üles tõstis ja voodisse kandis ning talle teki peale laotas. Ta oli ööd ja päevad poissi valvanud.

Samal õhtul tuli Vana-Dag üles — ja nüüd jäid noor ja vana üheskoos poisi voodi juurde, sellal kui öötunnid kulusid.

Voodi kõrval laual seisis raudjalas küünal. See põles veidi vildakalt ja tahmane tahitükk ujus põledes sulanud rasva vooluga ühte külge mööda alla. Noor Dag istus, nägu tule poolt ära pööratud, kuna Vana-Dag vahtis tuimalt sellesse, kuulatades poisi lühikesi vaevalisi hingetõmbeid. Jah, ta vahtis tulle ja nägi, kuidas väike tahmatükk peatus koos rasvavooluga küünlajala veerel ja jäi sinna küünla kõrvale lebama, põledes edasi nagu taht. Ta ei oimanud, mida ta nägi, ega parandanud küünla asendit, ehkki tema silmad vahtisid pisikest tuld, mis sulatas end küünlasse, nii et see hakkas viltu kalduma. Aga äkitselt ajas Vana-Dag pea püsti ja vahtis liikumatute silmadega. Küünal oli jalast maha kukkunud ja lebas laual — ning põles mõlemast otsast.

Jäine õudustunne läbis teda ja ta polnud võimeline tõusma, et küünalt üles tõsta, — polnud võimeline millekski. Mõningad sõnad Ane Hamarrbø igivanadest lugudest meenusid talle.

Oli midagi niisugust, et kus küünal põles mõlemast otsast, seal oli surm kohal. Vana-Dag ei jõudnud vaadata voodi ega noore Dagi poole. Ta vahtis üksisilmi küünalt, mis lebas seal ja sulas, mõlema leegi võbisedes, aga kuulatas ühtlasi ka pisut voodi poole. Seal oli jäänud vaikseks, ei kostnud enam ainsatki hingetõmmet.

Siis tõusis noor Dag järsku püsti ja kummardus voodi kohale. Elu oli läinud — ka sellest tema pojast. Ta vaatas väikest suud, mis oli poolavali, huuled kõverdunud väsinud, valusaks naeratuseks. Huulte taga valendas kummaliselt hammasterida. Ka silmad olid poolavatud, valge paistes sinakate laugude alt. Kuldsed juuksed kleepusid laubale ja meelekohtadele, kuna kogu väike nägu oli nii abitult kurnatud ja väsinud.

Viimaks tõusis ka Vana-Dag. Põgusast pilgust poisile oli küllalt. Ta pööras ümber ja läks kiiresti uksest välja, mõlemad käed näo ees. Kaua seisis noor Dag poja kohal, pisarate voolates üle näo ja tilkudes voodiriietele. Ja küünal põles ja voolas laual, kuni laud võttis viimaks tuld ja hakkas levitama põleva puu vingu, enne kui Dag seda märkas.

Adelheid oli meeletu kahetsusest, et ta oli maganud, kui poiss viimast korda hinge tõmbas, ja sedamööda kuidas ta raskest unest täielikult virgus ja käsitas, mis oli juhtunud, kadus temast kõik inimlik ja ta muutus loomaks, metsikuks, meeltheitvaks loomaks, kägardunud lõikavas valus oma surnud poja üle.

Ane Hamarrbø tuli nagu poisi sünni ja esimese poja surma puhul. Neiu Kruse ja Syver Tagasõitja abiga läks tal korda korraldada kõik, mis korraldada tuli, — ja ta sai poisi kirstu pandud.

Nõnda saabus Bjørndali 1814. a. kevad.

Kui kõik oli möödas, oli Adelheid vaesem kui kunagi enne oma elus. Iga ese kambris meenutas mõlemat väikest poissi. Nad olid sõrmitsenud kõike, mis seal oli, ja vanem oli olnud täis imestust ja pärinud kõike, miks see oli nii, nagu oli, ja miks see pidi olema seal kambris. Ning laekais lebasid väikesed rõivastusesemed.

Aga ööd ja päevad ja nädalad läksid, ning tema mõtted olid nagu teiste inimeste mõtted, nad ei saanud viibida ainuüksi surnute juures.

Surnud olid surnud, aga tema elas ja mure muutus puudustundeks — nende ja elu puudamiseks —, ja puudustunne muutus mureks iseenda üle. Ta tundis häbi neljast õnneaastast, mis tal Bjørndalil oli olnud. Just lapsed olid andnud talle õiguse siia kuuluda. Siis oli ta talu inimestega suguluses olnud. Nüüd, mil ta oli lasteta, seisis ta taas väljaspool. Võõras, vaene ja üksildane, keda keegi ei vajanud.

Ja Vana-Dag, kel muidu oli olnud talle niipalju sõbralikke sõnu ütelda, käis nii vananenuna ja vaikivana ringi ning pööras tema tulles enamasti kõrvale.

Ühel päeval tuli Vana-Dagile kiri. See oli asjaajajalt, kes teatas, et viieaastane tähtaeg Borglandi vabaksostmiseks oli ammugi möödas ja et Dag on nüüd Borglandi kõigutamatu pärisomanik. Ta kortsutas kirja peos kokku ja viskas kaminatulle. Seda tegi ta sel päeval, aga oli märgata, et järgnevail päevil pärast seda hakkas ta sügavasti millegi üle juurdlema. Tema näkku

tekkis midagi tundetut, raudkõva. Ühel päeval juhtus ta vanatares avatud lääneakna all laua äärde istuma, kust avanes väljavaade kevadistele nõlvadele.

Tema mõtteid häiris pidevalt küünal surivoodi ääres laual; mitte niivõrd küünal ise kui vanad sõnad Ane Hamarrbø suust, mida küünal oli talle meenutanud. Vanul päevil oli talle selguma hakanud, et neid sõnu ei saanud seletada vahetult nii, nagu nad kõlasid. Neil oli sageli tagamõte. Ja küünla kohta käival ettekuulutusel oli nii omapärane sõnastus; kui see talle ainult meelde tuleks.

Ta ei olnud eales võimalikuks pidanud, et küünal hakkab tõesti iseendast mõlemast otsast põlema, aga nüüd oli ta seda oma silmaga näinud, ja seda võis mõista nõnda, et see võis juhtuda just surivoodi ääres. Siis oli inimestel muud teha kui küünalt lõigata; aga vanad sõnad ei ütelnud mitte üksnes, et küünal, mis niimoodi põles, oli surmaennustus, need mainisid ka, et kui lasta elukuünlal nõnda kahest otsast põleda, siis närbub keha ja — „uus elu, mida külvad, sureb noores eas".

Nii umbes kõlas lõpp, ja Vana-Dag juurdles. Tema naise isa, kaupmees Holder, oli küll olnud elunautija, arvas ta mõistnud olevat. Küllap ta oli põletanud oma eluküünalt mõlemast otsast — ja ta ei olnud väga vana, kui ta suri. Ja ei saanud selleks ka tema tütred; neiu Dorthea polnud kunagi väga tugev olnud. Tema oma lastest Theresega oli üks poegades liiderlikkusse ja õnnetusse sattunud — ja noorelt surnud. Ja tütar, keda Therese kord oli oodanud, oli enneaegu surnult sündinud.

Seda ühelt poolt — teiselt poolt Adelheidi isa, major. Viimane oli olnud segatud rahaasjadesse ja naistelugudesse, ja ta oli oma naisest lahutatud ning oli liiga noores eas teenistuskoha kaotanud. Ega olnud tal vist muud huvi kui söök ja jook, oli ta siis Bjørndalil või linnas, arvas Vana-Dag mõistnud olevat. Major oli oma eluküünalt küll igast otsast põletanud.

Dagil ei olnud enam nii kerge kõiges valusas, mis juhtus, Jumalat süüdistada nagu nooruses. Tuli vaadata, kas ka inimesed polnud veidi süüdi. Adelheid oli major Barre tütar, jah, ja lisaks sellele oli ta palju aastaid väga vaene olnud, nagu Dag oli aru saanud. Kuigi ta oli keha poolest küllalt ilus ja uhke, võis tal olla ebaterve veri. Noor Dag oli kõik elupäevad igasugu ilmaga metsas liikunud — ja sellest sai veri tugevaks. Ta oli haruldaselt terve ja tugev. Aga et ta oli kaupmees Holderi tütrepoeg, seda ei saanud olematuks teha.

Ja Vana-Dagi mõtted rändasid süütute väikeste poiste juurde, kes nii vara olid pidanud eluga tasuma. Kas esiisade pattude pärast? Tema parem käsi tõusis — ja pühkis seljaga üle silmade. Ta istus kaua ja vaatas läänenõlvadele, õrnrohelisele vinele, mida lehtpuudel parajasti võis silmata. Kirstus lamava suurema poisi pilt

ilmus vaikselt tema ette. Ta oli olnud nii ilus, pärast seda kui nad olid ta korda seadnud; aga valujoont suu ümber polnud nad saanud hajutada. Poiss oli paistnud nii julge, kui ta elas, aga tal polnud verd esimesest haigusest ülesaamiseks, arvas Vana-Dag.

XIX

Sellele järgnevail päevil tundus, nagu hakanuks Vana-Dag kõndima pisut kindlama sammuga. Palju muresid oli teda läbi aegade maha surunud, kuid iga kord oli ta end taas üles ajanud. Kas ta oli nüüd jälle teel ülespoole — vana murdumata kotkas?

Major tuli väisangule ja pajatas riigipäevast, mille kohaks nüüd oli Eidsvoll, ja kõigist suurist asjust, mis sündisid riigis ja laias maailmas. Selle maja mure oli tema mõtteist kindlasti juba kadunud. Ta rääkis sõjast, mis pidi tulema rootslastega, ja soovitas Vana-Dagile puhastada kõik relvad talus, valada kuule ja harjutada märkilaskmist.

Kas see oli majori sõnade või millegi muu mõju Vana-Dagile, aga juhtus kummaline asi, mida polnud sündinud lõpmata palju aastaid. Järgmisel varahommikul nägid inimesed teda üle õue karjamaade ja metsade poole minevat, püss rihmaga õlal. Kui ta päeva peale tagasi tuli, oli tal suur punt linde ühes. Majorile ütles ta, et käinud natuke metsas. Et ta oli proovinud oma vana laskeosavust, seda ta ei maininud. Major lahkus seekord peatselt. Bjørndalil polnud enam tavalist hubasust. Tütar puhkes vähimagi sõna peale nutma — ja Vana-Dag käskis majorile küll rikkaliku klaasi tuua, kuid laskis tal üksi juua.

Päeval pärast majori ärasõitu oli Vana-Dag vara üleval. Ta ajas habet, kuigi oli alles nädala algus, ja käis väljas hommikusel jalutuskäigul nagu kolme-nelja aasta eest. Pärast läks ta magamistuppa, avas suure kirstu ja kergitas ühest peidikust mitut väikest läikivat eset, aga vajus mõttesse — pani esemed tagasi ja lukustas kirstu.

Veidi hiljem oli ta talli juures ja ütles midagi Syver Tagasõitjale — ja varsti olid hobune ja vanker ukse ees ning Vana-Dag istus vankrisse ja sõitis minema. — —

Hamarrbøl äratas suurt imestust, kui Vana-Dag ise ukse ette sõitis ja vankrist maha ronis. Ta tervitas sõbralikult neid, kes teda vastu võtma tulid, ning kätles Vana-Ørni, kes oli üle kaheksakümne aasta vana, üks Ane Hamarrbø pojapoegi — ja Unni isa.

Hamarrbøl oli palju inimesi, vanu ja noori, nad kõik tulid üksteise järel tuppa ja istusid kaugele seina äärde — aukartusest Vana-Dagi ees. Aga sisse nad pidid tulema ja teda nägema,

nüüd, kus ta oli neile nii lähedal. Kõik imestasid, mida see külaskäik võis tähendada. Vana-Ørn istus laua äärde ja Unn tõi viina ning klaasid Dagile ja Ørnile, aga mitte kellelegi teisele.

Dag vastas vähe Vana-Ørni jutu peale ilmast ja kevadest ja künnist. Tema tahtejõulise näoga pea oli pooleldi norus ja silmad kulmude all hästi varjatud, aga pilk piidles kulmupuhmaste alt seinte äärde, sealsete nägude poole. Need, kes seal istusid, kadusid vähehaaval, ja ka Vana-Ørn tõusis viimaks, nii et Unn jäi Vana-Dagiga üksi laua äärde. Kui Dagil polnud Vana-Ørnile talu ja tööde asjus midagi südamel, siis oli see ehk mure, mida ta kandis, ja siis tahtis ta võib-olla midagi Unniga arutada — et ta tuleks Bjørndalile ja lohutaks pisut Adelheidi. Inimesed, kes on harjunud sõnaahtrate inimestega, õpivad paljutki mõistatama.

Nii ei vahetatud ka Unni ja Vana-Dagi vahel palju sõnu, aga nende istudes tuli sisse Unni tütar. Ta oli kaheksateistkümneaastane ja sarnanes väga oma emaga — Bjørndali verega Hamarrbø inimestes. Ta tõi suupisteid viina kõrvale ja väljus taas.

Põgus väike juhtum, kusjuures ei lausutud sõnagi, kuid Unni kulmud kerkisid ja silmad muutsid märkamatult ilmet. Siis langetas ta taas pilgu ja ütles mõne vaikse sõna — pikkade vaheaegadega — Adelheidist — ja ilmast ning tööst. Vana-Dag vastas harva mõne üksiku sõnaga, olles muidu vaikiv ja hajameelne.

Ta tõusis järsku.

„Vaja kodu poole teele asuda,“ ütles ta.

Vankrisse istudes laskis ta pilgul käia üle inimeste, kes olid näha, ja noogutas kõigile ning ei kellelegi — ja kui ta minema sõitis, ei olnud vist küll kedagi, kes oleks aimanud, mis asjas Vana-Dag oli Hamarrbøle tulnud.

Unn oli välja rõdule kaasa tulnud ja seisis nüüd ning seiras teda kaua. Tema silmad olid iseäralikult läikivad. Ta oli taas hoomanud, et Vana-Dagi silmad, nii hästi kui need kulmude all varjatud olidki, olid tema tütre sisenedes elustunud. Jah, ta oli tema tütrele kiiresti otsa vaadanud, kui too asjad lauale pani. Ja kui tüdruk väljus, oli ta talle kiire pilgu järele heitnud. Unn Hamarrbø mõistis inimesi ja oli oma elus mitmesuguseid pilke näinud.

„Vaene Vana-Dag,“ sosistas ta endamisi, kui vanker künka taha kadus. Aga kui ta ümber pööras, et sisse minna, jäi ta viivuks nagu mõttes seisma.

„Jajah,“ ütles ta poolvaljusti, „ta ei ole ju veel seitsmekümnene.“

Pärast poiste surma hoidis noor Dag oma uuest toast eemale; jah, tundus peaaegu, nagu oleks ta ka Adelheidist eemale hoidnud. Ta oli suuremalt osalt metsas, ja kui ta kord ometi kodus oli,

siis ööbis ta tulemajas. Kõigi kardetavate relvade pärast oli tulemaja poistele suletud olnud, nii polnud seal midagi, mis oleks talle neid meenutanud. Noore Dagi ilmesse oli tekkinud midagi sünget ja ähvardavat, nii et inimesed tema silmi kohates otse kohkusid. Nõnda läksid nad — Adelheid, vana ja noor Dag — surma seletamatuse juurest igaüks oma teed.

Adelheid mõtles oma murele ja igatsusele ja iseendale.

Vana-Dag mõtles pisut tema valduses oleva maa tulevikule ja oma perekonnale ning uuele vastupidavale elule.

Aga noor Dag — mida tema mõtles?

XX

Kaugel põhjas Vaimudemägi.
Põhjas surm ja piin,
lõunas elu org.
Mäelt nähtav
elu — surm — haljendus ja lumi.
Surmast kõnelda võiks,
kõnevõimega alla kui saaks.
Aga see, kes tõuseb Vaimudemäele,
surma kohtab enne päeva lõppu.

Seda vana lugu oli Vana-Dag kord neli-viis aastat tagasi ühel õhtul heas tujus olles noorele Dagile lugenud.

„Sina, kes sa oled käinud kõigis paigus,“ ütles ta, „kas sa oled Vaimudemäge näinud?“

„Ei,“ vastas noor Dag, „ma ei tea midagi mäest, mida nimetatakse nõnda.“

„Seda olevat näha, mis selle mäe nimi on,“ ütles Vana-Dag ja kordas esimest rida. „See on vist meie maa põhjapoolseima piiri tähis,“ arvas ta. Tal oli vist südamel nimetada pojale seda oma valduste põhjapiiri kohta. „Ma olen ise väga kaugel käinud, aga ometi mitte nii kaugel. See oli Ane värss, mida ma lugesin. Ja just tema ütles, et olevat näha, mis on mäe nimi.“ Siis oli Dag korranud kaht viimast rida.

See oli vist mõeldud hoiatuseks vanadelt, kellelt Ane oli seda kuulnud — ja Vana-Dagilt pojale.

Noor Dag oli kõik selle ammu unustanud. Tema ei kogunud värsse ega hoiatusi.

Bjørndali metsades laulab — laulavad linnud ja tuul ja loodus. Vuliseb kõigis ojades, kõlab kõigis puudes — ja lööritab ja siristab ning sädistab kõigist linnukurkudest.

Noor Dag tuli uidates läbi metsa. Tal oli püss rihmaga õlal, kott toidu ja laskemoonaga seljas, koera kareldes tema ümber. Mitte ainsatki haugatust, mitte ainsatki häält kummaltki elavalt olendilt, kes läksid läbi maheda kevadniiske tuule, mis hingas nii õrnalt vastu maad — ja kohises nii kergelt taeva all metsade kohal.

Kaugel, kaugel talust laiusid sood siin metsarahus, kuna neist põhja pool hakkas maapind tõusma, kaetud tiheda metsaga lõuna-nõlvadel, mis kõrgemal järjest hõrenesid — ja nõlvade taga olid heledad mändidega künkad, mis kaugemal põhjas harvenesid ning kasemetsale maad andsid. Kanarbikuga kaetud maa, mille järel kõrgus kaljude kivimaailm, üks kalju teise taga taeva poole.

Männitüved seisid nagu kuldsed templisambad taevasina taustal, kui Dag peatus ühes koeraga väikesel kõrgendikul põhjapoolseimas männivöötmes, et puhkust pidada. Männilatvades laulis ja undas, ning kui tuul haaras tüvedest, kostis sügavaid alatoone. Tuul siin ülal oli kuiv ja mitte nii mahe nagu all metsades. Selles oli nagu talvehõngu. Ju see tuli põhja poolt, mägedest, kus valitses veel talv.

Koer haistis harjumatut mäestikuõhku ja vahtis Dagile otsa, kes oli viimasel ajal nii võõraks muutunud. Ei iial enam käesilitust, ei iial sügamist kõrva tagant, ei iial head sõna — ja harva üksik lask ning hea pala. Ja ta istus alati — süngelt enda ette vaadates, nägemata vähimatki enda ümber. Isegi limpsu käele ei märganud ta. Ei olnud enam sugugi mõnus olla tema koer.

Dag tõusis ja tõmbas sügavasti hinge, viskas püssi õlale ja koti selga ning läks kusagile vaatamata otse edasi.

Kunagi varem tema elus polnud õnnetused teda tabanud. Jah, tema vend oli kaduma läinud. Aga see sündis ainult nagu tema kõrval. Tädi Dorthea ja ema olid surnud; aga et vananevad inimesed surid, see oli elu käik — või õigemini surma käik. Tal olid kord olnud rasked päevad oma armastuse pärast Adelheidi vastu, kuid tal oli kogu aeg olnud tunne, et kord läheb kõik, nagu ta soovib, ja nii oli lõpuks sündinudki. Tal polnud elus täielikke õnnetusi olnud.

Ta oli saanud kaks poega. Kulus aega, enne kui ta õieti mõistis, et need on tema omad. Nad olid nii haletsusväärselt pisikesed, et tundus uskumatu, et nad võivad inimesteks kasvada. Tema süda oli küll kummaliselt soojaks läinud, kui vanem poiss ühel päeval tema metsast koju tulles rassis ja rabeles, et tema toas ühe tooli juurest teise juurde minna. Aga täiesti soojaks, nii et see

tungis otse silmadesse ja ninna, oli tema rind alles siis läinud, kui poiss tuli ühel päeval oma lühikesi käsivarsi tema poole sirutades ja ütles: „Ta — Ta." Ta tõstis poisi üles — ja sellest alates polnud ta ei metsades ega mujal rahu leidnud, tundes sooja igatsust näha ja katsuda ja tajuda enda lähedal mõlemat väikest inimest, kes olid vere ja elu poolest tema omad. Ja vanem poiss oli viimasel ajal kõnelnud peaaegu kõiki sõnu, mida ta tahtis, ja olnud täieline väike inimene. Väikeste kogu tormitsev rõõm, kui ta koju tuli, ja vanema poisi nurav heaolu, kui tal lubati isa selja taga lebada või end tema ligi suruda ja teda nuusutada täpselt nagu ta koerad. Nad olid olnud tema omad. Külma välimuse all oli temaski alati põlenud igatsus helluse ja südamlikkuse järele nagu teistes inimestes. Ta ei olnud seda ürgset endas tüdrukute käte vahel ära kulutanud. See oli temas nii tormitsevalt tugev, et tundus, nagu võinuks süda selle juures seisma jääda.

Rõõm Adelheidist oli samuti olnud suur, aga mitte nii tormitsev, Adelheid oli täiskasvanud inimene oma mõtete ja armastuse ja silmadega, mis vaatasid taamalt, teiste inimeste maailmast. Tema suhtes ei olnud Dag päris kindel.

Aga poisid, need olid tema oma veri. Oli käsitamatu, et nad olid ära — et nad enam iial tagasi ei tule. Iial ei suuda ta seda mõista.

Kunagi polnud õnnetus teda tabanud; aga nüüd oli surm otse temast üle läinud. Ta oli palunud, jah, anunud kogu südamest kõiki eluvõimusid, Jumalat ja Poega ja Pühavaimu. Kuid surm tuli — ja võttis tema elu ja südame.

Nüüd kõndis ta siin kaskede all. Kaugele, lõpmata kaugele kodust tahtis ta. Ära elu ja inimeste juurest — välja elupiiridest.

Koer niutsus ennatusest. Jänese ja sookana ning muu metslooma sooja lõhna levis igast suunast tema ninna. Aga kõik need meenutused ei aidanud vähimatki. Püss ei kerkinud Dagi õlalt.

Kasenõlvad viisid järsult ülespoole. Juba mõnda aega oli siin-seal lumelaike näha olnud — nüüd oli lund tihedalt igal pool. Ta oli läinud sügisel, kui käis püüniseid järele vaatamas, siia suusapaari jätnud. Ta leidis koha ja suusad ja võttis need alla. Nad olid igasugu ilma käes seistes kõverdunud, kuid kandsid ometi lume peal.

Talle meenus, et ta polnud siin kunagi varem kevadel käinud. Kõige üle lasus midagi võõrast. Tuul oli lõikav ja vingus ning lumehangedelt keerutas külmalt. Mäestikuilm.

Jõudnud üles harjale, kus maa alanes veidi rabade ja kanarbikutasandike poole, istus ta korraks kivile ja tõmbas pärast järsku tõusu hinge. Kohal, kus ta istus, tegi kõrgendike ahelik käänu, nii et ta ei näinud tasandikke, samal ajal kui mäed nende taga

olid küllaltki hästi nähtavad. Ta oli neid palju kordi enne näinud ja ei pööranud neile algul tähelepanu. Mägedes kohises täna nii raskelt ja valgus ning varjud vaheldusid elavalt lumetuisu mõjul ja pilvede rännaku all üle päikese. Jah, oli, nagu elaks mägi. Ta pidi seda kütkestavat pilti natuke vaatama. Ta polnud mäge kunagi sellisena näinud.

Korraga tõstis ta pea kõrgele ja vahtis pärani silmi.

Lõunapoolne mäeosa tungis võimsa sõlmena esile; seda hüüti Härjaturjaks, arvatavasti sellepärast, et sel oli terava selja ja ähvardavalt esijalgade vahele langetatud peaga lamava härja kuju. Suvel ja sügisel oli see ainult kivi, väikesed lumelaigud ülal. Nüüd see oli suuremalt jaolt lumi ja jää, mõni väike tume laik päikese tõttu lõunaküljel, mis oli pööratud Dagi poole. Põgusast päikesepaistest pilvede vahelt oli mägi saanud säravat valgust ja sügavaid varje.

Surma nägu oli paistnud Dagile ülalt mäelt, hiilgava lauba ja lõuapärade ning ninaseljaga — sügavate silmaaukude ja ninavarjude ning varjudest katkestatud määratu helkiva hammastereaga surma nägu. Siis läks pilv taas päikese ette ja mägi kõrgus sinivalgena ja ilma näota.

Dag oli tõusnud — ja läks puude all edasi ning vahtis kaugusse. Tasandik laius tema ees nagu külmunud meri, täis teravaid lumehangi ja vihureid. Mõtlemata liigutas ta suuski. Need kolisesid üle hangede, kuna tema silmad vahtisid mäe poole.

Äkitselt seisatas ta nagu tardunult. Päike kuldas taas maastikke, ja mäe õudne nägu paistis kaljude taustal, mis lösutasid taga varjus. Kevadpäikeses polnud raske Vaimudemäge leida.

Nagu vastupandamatust võimust aetud, liugles ta edasi — ja kogu aeg paistis päike — ja kogu aeg hiilgas Vaimudemägi talle vastu. Mida lähemale ta jõudis, seda kõrgemale, seda vägevamana tõusis surma nägu üle tasandiku — üle maailma — üles pilvede poole. Oli, nagu oli ütelnud isa, nagu oli ütelnud Ane, võis näha, mis oli selle mäe nimi. Härjaturjaks olid seda vist küll nimetanud inimesed, kes ei olnud seda sel aastaajal näinud. Ilmselt üksnes kevadel ja päikesega nägi see välja nii nagu nüüd.

Suuskade kolisedes ja libisedes vahtis Dag jõledat vaadet ja püüdis meenutada vana värsi sõnu, mida isa oli nimetanud. Ta ei leidnud täpseid sõnu, aga mäletas midagi sisust — kus öeldi, et surmariik on mäe taga ja eluorud lõuna pool — et inimene näeks sealt ülalt elu ja surma ning võiks surmast jutustada, kui ta jõuaks alla tagasi, kõnevõime tallel. Kas inimene kaotaks kõnevõime lihtsalt mäkke ronimisest? Viimaseid ridu ta enam ei mäletanud, aga talle oli meelde jäänud, et need olid nagu hoiatuseks.

Koera jalad olid teravast lumest hellaks läinud ja ta oli all tasandikul, kuhu Dag oli visanud püssi ja koti, edasitulekust loobunud. Seal ta seisis ja vahtis värisedes üles mäe poole. Võib-

olla nägi temagi mäe kuju, sest ta ulus aeg-ajalt kaeveldes üles mäe ja tuule poole.

Koer oli noore Dagi sõgeduse ainuke pealtvaataja, kui see mööda järsku kaljurinnakut vaevaliselt üles ronis. Dag oli jätnud suusad alla, mägi oli liiga järsk, et suuski tarvitada, ja lumekoorik ning jää olid kõvad, nii et kandsid hästi suuskadetagi.

Ühel astangul ta peatus pisut, vaatas üle kaljude ja lume maailma kaugusse — ning arvas lõuna pool lumelagendikke ja metsi näha võivat, kui ta veel kõrgemale jõuab. Ta seisis järsu kuristiku äärel, ja tunne, et kõik on tema all — peadpööritavalt sügaval all — ilma et tal oleks millestki kinni haarata — oleks pidanud ka tema põlved nõrkema panema; aga ta oli nüüd ükskõikne kõige vastu. Kas ta oli teel elu või surma või mõlema poole, see oli talle täiesti ükspuha. Ta ei mõtelnud, ronis ainult ülespoole edasi.

Ta ei kuulnud tuule ähvardavat häält mägede vahel ega hoomanud teravaid tuuleiile, mis pühkisid ümber turja ja piitsutasid teda teravate jääteradega.

Inimene trotslikul teel — üha lähemale surmale.

Koer värises ja ulus tuule poole — ning jälgis silmadega Dagi, kes ronis nagu kärbes üle surma lõua, peatus ja vaatas surma lõugade vahelt üle maailma kaugusse. Kohal, kus ta seisis, oli raskeid allavarisenud kivirahne, milledelt lumi oli nüüd kevadpäikese käes ära sulanud, nii et kivid helkisid valge seest esile ja moodustasid hammasterea.

Et edasi jõuda, pidi Dag veidi kõrvale hoidma, ja siis viis teekond üle lumelaigu, mis moodustas lõualuu, ja üles mõlema prao juurde, kust kivid varingu ajal olid tulnud, mis olid sügavad, mustad ja lumeta ning kujutasid endast surma silmakoopaid. Siit tuli tal minna üle ninaluu, nüüd lumega kaetud kaljutüki, mis varingust keset musti silmaavasid seisma oli jäänud. Ninast üle, tuli tal taas peatuda. Laup oli nii kumer ja järsk, et tundus võimatu sinna üles jõuda, kuid ta leidis tee üle silmakulmu ja edasi läbi prao, mis moodustas meelekoha, — ja siis oli Dag kadunud.

Koer ulus, hädaldas peaaegu nagu inimlaps, seistes üksi tuules ja nägemata enam oma isandat.

Viimane teeosa läbi lõhe üles oli selle päevani Dagi suurim jõupingutus. Mitmesuguseid kramplikke haardeid oli tal tulnud teha loomade ja metsiku loodusega. Metsades oli palju järske langusi, palju metsikuid lõhesid ja mäeseljakuid, kus ta oli kotkapesi otsimas ja karujahil käinud, aga veel iial polnud ta pidanud iga lihast, soont ja närvi niimoodi äärmuseni pingutama nagu nüüd, et läbi viimase jääkõva lõheosa üles jõuda.

Mäe kõrgeimas tipus, kus see suveilmaga endast härja keha ja praegu surma pealage kujutas, seisis nüüd Dag, kuum ja värisev,

ning vaatas kaugusse. Palju avaraid väljavaateid oli tal künkailt ja kõrgendikeseljakuilt üle metsade ja asunduse olnud, aga see kõik ei olnud nagu midagi selle laia maailmaga võrreldes, mille üle ta nüüd vaatas.

Lõputud metsad — pikkades langustes — asundus tibatillukese täpina kaugel all — ja seliest lõuna pool avara lausmaa helendav rohelus lõpmatuseni. Jah, elu orge nägi siit ülalt — see oli muidugi tõsi. Aga kas siit ei näinud mitte ka surmariiki? Ta pööras ringi. Härja turi kõrgus nagu kuppel surma pealae taga. Sealt tipust vihises lund nagu ohvritulelt otse taeva poole. Sinna üles oli veel tükk maad minna, ja alles nüüd tundis ta, kui surmani väsinud ta on — aga — üles pidi ta jõudma.

Härja turjal muutus tuul järjest teravamaks. Ta pidi päris küüru tõmbuma, et edasi pääseda. Jah, viimase osa pidi ta käpuli roomama, et torm teda tagasi ei sunniks.

Veriste kätega tungis ta jääst läikivate kivide vahel edasi, ja sellal kui lumetorm teda näkku piitsutas, roomas ta viimase osa teest ja vaatas üle surma riigi kaugusse. Kaua ei näinud ta muud kui viruva lume merd, kuid aeg-ajalt pidas torm väikest puhkust, ja siis vajus lumemeri tagasi ja kaljud kerkisid aurates merest. Aga oli, nagu oleks torm vihastanud inimnäo üle surma pealuul. See muutus üha raevukamaks, see kähistas ja karjus üle kaljude, vilistas läbi lõhede ja rahnude ning sööstis uludes alla kuristikku. Tõusis vahetevahel ja piitsutas lumetuisu nagu vahutava mere üle kõikide kaljude. Ja kaljud vajusid alla ja kadusid tormi, kuid tõusid taas keerlevas lumes, mõni neist tõusis kõrgele üle tuule otse taevasse, tipp päikesest sätendamas.

Dag ronis ülemiselt kuplilt alla sälku, kus ta enne oli seisnud — surma pealaele. Seal oli ta tormi eest natuke varjus. Kuigi mõni tuulepuhang pühkis ka siia, soojendas päike lõuna poolt, kui see parajasti pilve või lumetuisu taha polnud kadunud.

Ta oli läbikülmunud ja jõuetu. Tuul lõikas siin ülal jäiselt läbi rõivaste ja liha — läbi luu ja üdi. Surma hingus.

Määratu pingutus, mida ta oli vajanud, et üles pääseda, pani end nüüd tagantjärele maksma. Värisedes istus ta kivile — keset surma pealage — ja vahtis lõuna poole, elu orgudesse. Ja kas see tuli väsimusest või vaatest lõuna poole või sellest, mida ta oli näinud põhja pool, aga teda valdas — soov elada. Samal hetkel selgus talle, et see oli surm, mida ta oli otsinud, kui ta pimesi siia üles oli roninud. Ta oli end elust ära soovinud — kuid vaadates nüüd üle elu maailma ja mõteldes kõigile armsaile paikadele seal all — ei tahtnud ta surra.

Aga — kas ta pääseb elusalt alla? Viimased sõnad Ane Hamarrbø loost, mis talle enne polnud meenunud, neid mäletas ta nüüd järsku — õudse selgusega:

„Kes tõuseb Vaimudemäele, surma kohtab enne päeva lõppu."

Piinav kuumus voogas temas risti läbi jäise külmuse. Siin ta istus ja vaatas esimest korda üle nende elu orgude, kus ta oli veetnud oma toreda elu — ja nüüd pidi see olema tema viimane päev.

Ane Hamarrbø lood ei petnud kunagi, oli ta kuulnud vanu inimesi arvavat. Kõik sündis, nagu tema oli ütelnud. Ja küllap see tuli sellest, et need polnud mingid lood, vaid kogenud, mõistlike inimeste sõnusse seatud arvamused.

Ja polnud vaja palju mõistust ütlemaks, et siit allalaskumisel võis kohata surma. Ta väratas mõeldes, et tal tuleb minna alla sellesse lõhesse, kus ta oli nii meeleheitlikult võidelnud, et üles pääseda. Ta teadis varasemaist mägedes käimisist, et taas allapääsemine on kümme korda hullem kui ülesronimine.

Siis oli ka temaga viimaks nõnda, et ülemeelikus oli viinud teda liiga kaugele, nii kaugele, et ta nägi oma võimete piiri. Suguvõsa murdmatu trots oli noores Dagis äärmuseni jõudnud.

Kogu oma tugevast jõust hoolimata istus ta nüüd, värisedes õudusest allalaskumise pärast. Ta püüdis kujutleda, et tal õnnestub leida teist teed alla, kusagilt tagant. Aga ta oli küllalt selge aruga taipamaks, et torm pimestaks teda seal. Ta võiks sattuda otse kuristikku, kui ettevaatlikult ta edasi ei kobakski, ja lumi võiks seal alt ära libiseda, kuhu ta jala toetaks.

Ta katsus kujutleda, kuidas ta ettevaatlikult alla pääseks, aga tal läks silmade ees mustaks, kui ta hakkas mõtlema, kuidas kõik välja näeb. Ja mõtted tulid ja läksid, ning sündis sääraseid mõtteid, mida ta varem kunagi ei olnud mõtelnud, kui ta istus ja vaatas üle paikade, kus tema jalg oli astunud ja kuhu see võib-olla enam iganes ei astu.

Ta mõtles Adelheidile. Seda oli ta teinud varemgi — aga üksnes kui inimesele, keda ta armastas. Nüüd mõtles ta sellele, et temagi leinas poisse — ja et ta oleks võinud Adelheidi lohutades tema juures kodus olla. Ja ta mõtles oma isale. Ka tema oli murest murtud, oli ta märganud — ja järsku vananenud.

Jah, Dag hakkas esimest korda selgesti mõistma, et tal polnud elus kunagi äpardusi olnud — et ta oli alati oma teed käinud — ja alati ainuüksi endale mõtelnud.

Kui ta nüüd eluga alla pääseks, muutuks palju teiseks. Adelheidi ja isa pildid kerkisid kirjeldamatult armsaina tema ette, nii et silmad tuhmusid. Lisaks kõigele muule tuleb neil nüüd veel ka selle pärast muretseda, et tema on kadunud. Ta tundis nüüd piinavalt selgesti, kuidas nad mõlemad teda armastavad, ja igatsus näha neid ja nende rõõmu teda nähes otse lõikas temast läbi.

Ta tõusis järsku ja vehkis kätega, et taas sooja saada. Ta polnud tähele pannud, et torm oli paisunud, see röökis kaljude kohal ja ulus tema ümber. Polnud enam aega juurelda; tuli proovida —

Jumala nimel. Ta sosistas endamisi Meie Isa palvet, heites käpul kaljakule ja püüdes leida jalgadele tuge jääkõval lumel. Tuul ulu mäeturja kohal — ja all Vaimudemäe lõugade vahel kaikus nagu tume naerupuhang.

XXI

Põhja pool metsas töötas kolm meest, kaevates välja palke, mi talvel olid kinni sadanud ja maha jäänud. Neil oli hobune ühes

Nad istusid ja pidasid parajasti puhkust, kui noore Dagi koe longates lähenes. Ta nuusutas neid ja klähvis. Mehed ootasid, e Dag tuleb kohe tema järel — ja tõusid ning asusid kiiresti tööle Aga Dag ei tulnud ja koer klähvis ja oli rahutu.

Üks meestest oli Martin Puuraidur, sitkeim kirvevibutaj Bjørndali metsades, lõbus, reibas ja arukas. Ta vaatas paar kord koera — ajas end siis sirgu ja vaatas üle palgi, mille kallal na rassisid, teistele otsa.

„Äkki on Dagiga midagi juhtunud. Koer käitub nii iseäralikult.

Kõik vahtisid koera, kes liputas innukalt saba ja „vingus nag haige laps", jutustas Martin pärast. Ja siis asus Martin tegutsem Siin oli midagi viltu läinud. Üks meestest pidi nii kiiresti k jõudis tallu minema — ning asus ise teise mehe ja hobusega tee põhja poole, kuhu koer teed näitas.

Vana-Dag istus videviku ajal eestoas külma kamina ees, uks taga tuppa valguse pärast avatud, kui mees metsast saabus.

Kiiresti ja hingeldades seletas mees, et noore Dagi koer oli tulnu nende juurde ja et oli vist midagi juhtunud, sest koer käitus väg iseäralikult. Vana-Dag võis parandamatute murede all kokku varl seda nagu iga teine inimene, aga üht või teist liiki hädaoh ennustused ei pannud teda alistuma. Ta tõusis rahulikult, ku tema käed ja hääl värisesid, kui ta ütles, et mees mingu kööki sü saama ja pärast pikka teekonda puhkama, aga muidu pidagu s asjas suu, mille pärast ta oli tulnud. Ühtlasi palugu ta ne Kruset võimalikult ruttu tuppa tulla.

Neiu Kruse tuli ja Vana-Dag teatas talle väheste sõnadega, m oli juhtunud, ning palus metsasaapaid ja toidukotti. Mees o tulnud kaugelt — ja koer oli tulnud veelgi kaugemalt põhjas Kõige õigem oli raskeks teekonnaks valmistuda.

Õhtu oli juba saabumas, aga kevadevalgus paistis metsadel kui Vana-Dag asus paljude aastate järel esimest korda pika matkale oma metsades. Ta oli sundinud end rahule, niikaua k viibis talu maadel, kus inimesed võisid teda näha; aga jõudnu

metsadesse, pühkis ta kord-korralt üle silmade ja sosistas värisedes:

„Sa pead seekord minu vastu õiglane olema — ja laskma Dagil minu järel edasi elada."

Ta tabas ennast sellelt, vaatas ringi, ja kõneles ühesoleva koeraga. Vanad tuttavad kevadehääled sügavamal metsas meenutasid nii paljut — ja oli, nagu hakkaks tema süda verd jooksma. Hirm, mille sarnast ta polnud kunagi tundnud, hoovas temast kuumalt — lõikavalt läbi. Ja taas tulid värisevad sõnad. Need kõlasid nagu Meie Isa ja teised palved, kuna raske kogu kindlal, metsaga vilunud sammul jõudsasti edasi liikus.

Hääled vanades puumajades on mitmekesised — olenevalt ilmastikust ja aastaajast. Kuid harjumatud hääled eralduvad selle kõrvus tavalistest teravalt, kes on erk.

Adelheid istus käsipõsakil kambris uksakna juures suures toolis ja vaatas läbi klaasi kevadeõhtust taevast, pime murest ja mõtteist, kui mees metsast all eestuppa tuli. Ruttav haare uksest ja tasased hingeldavad sõnad polnud küll üles kambrisse kuuldavad; kuid ta tajus, et majas on ebatavalisi hääli, ning tõusis siis ja läks kartlikult ukse poole.

Ta kuulis neiu Kruset tõtlikult eestuppa tulevat — veel kiiremini lahkuvat — ja taas tagasi tulevat. Ja hetk hiljem kuulis ta Vana-Dagi tuttavaid samme, ent kiiremaid kui harilikult, ja uks avanes ja sulgus — ning vana koer, kes muidu kamina juures laiskles, oli ülal ja kraapis tema taga ust, niutsus ja tahtis kaasa. Siis olid Dagil vist metsarõivad seljas, kui koer nõnda käitus, — ja tal oli olnud kiire.

Külm hirmulaine tõusis Adelheidis — ning kattis tema lauba, kukla ja selja seejärel külma higiga.

Ta tundis pööritust.

Kui Vana-Dag ise nüüd õhtu tulekul metsa ruttas — siis pidi ühega midagi olema juhtunud...

Adelheid tõmbas ukse lahti ja vaarus trepist alla. Vana koer tuli talle saba liputades vastu — ja niutsus innukalt. Ta jäi tardunult kuulatades seisma, otsekui hõljuksid siin lausutud sõnad veel õhus.

Kostis samme, ja neiu Kruse lähenes läbi kirjutustoa. Aimamata, et Adelheid seal seisab, tuli ta nuttes eestuppa. Ta võpatas ja vahtis kohkunult Adelheidi lumivalget tardunud nägu.

„Mis on — juhtunud...?" sosistas Adelheid.

Vana-Dag keelanud tal midagi ütelda, nuuksus neiu Kruse ja pidas kaua vastu; aga Adelheidi anuva hädaldamise ees pidi ta lausuma viimaks lohutavad sõnad, et nad ei tea muud, kui et koer tulnud üksi.

Adelheid ei teadnud küll täpselt, mida see võib tähendada, kui küti koer tuleb üksi inimeste juurde tagasi, ka ei maininud neiu Kruse koera rahutust. Aga Adelheid teadis, et Dagi koerad olid temaga üks — ja et tema oli nendega üks. Ta oli koertele rohkem kui üks kord kiivas olnud, kui nad tormlesid Dagi ümber rõõmus, et neil lubati metsa ühes minna.

Kaua seisis ta ja tundis, nagu valguks kogu veri temast välja — aga tõmbas siis sügavasti hinge — ja ütles tasakesi:

„Ma lähen — ka metsa."

Iial polnud sündinud, et naine Bjørndalil oli läinud metsa — ja see, et peen linnainimene nagu Adelheid mainis midagi säärast, kõlas neiu Kruse kõrvus nagu pimedaim arutus. Ta kõneles lohutavalt ning palus, jah, anus põlvili, et Adelheid jääks koju — kogu süü langeb temale, ütles ta. Aga Adelheid oli nagu tardunud oma otsusesse. Ta kasvas neiu Kruse silmis maja uhkeks, tugevaks valitsejannaks, kes korraldas käskivate ja järeleandmatute sõnadega.

Kõik, mida neiu Kruse saavutas, oli see, et ta sundis teda kotiga pisut toitu kaasa kahmama, tugevad saapad jalga ja head rõivad selga panema — ning — vana koera Bisteri pika rihma otsas käerandme külge kinnitatuna ühes võtma, et peni ei saaks teda maha jätta.

Minnes sulges Adelheid ukse enda järel nii kõvasti, et neiu Kruse ei julgenud seda talle järelevaatamiseks enam avada, vaid pidi eestuppa hiilima ja läbi akna piiluma. Ja sinna jäi neiu Kruse seisma ja nutma veel kaua pärast seda, kui Adelheid oli tal silmist kadunud. Kõik kolm — metsas. Ainuüksi Jumal teadis, kas ta enam ühtki neist elusana näeb... Sel õhtul ja ööl luges neiu Kruse kõiki palveid, mida ta oskas — ikka jälle otsast peale.

Aprilli lõpus on põhjamail õhtud valged, aga vastu ööd hämardub metsades ometi. Vana koer rebis rihmast lahti ja haistis Vana-Dagi jälgi — ning Adelheid järgnes talle.

Vana-Dag tundis juba noorusajast kõiki metsa otseteid — aga Vana-Dagi teed ei olnud arvestatud naisejala jaoks. Ta polnud täna järskude kallakute ümbert ringi läinud.

Nii tuli, et Adelheid, kes oli kord ballide kuninganna ja kõigist teistest peenem ja ilusam, pidi end ühel kevadööl vanu jahimeheradu mööda suurte laante poole võitlema. Ta oli küll kuulnud karudest ja põtradest ja kardetavatest kuristikest piki nõlvu — ja põhjatutest soovöönditest. Aga mitte mõtetki ei raisanud ta nüüd sellele. Elu ja surm polnud midagi. Ta usaldas vana koera, et too leiab teed, ja kõik muud mõtted lõid pilte Dagist — veriseid pilte. Oli juhtunud üks kolmest. Kas oli karuga halvasti läinud — ta oli kuulnud, kuidas Dagi vanaisa ja teisi enne teda

olid elu kaotanud — või ta oli üle järsakuääre kukkunud või siis, Jumal andestagu talle see mõte, püssi enda vastu suunanud.

Dag oli poiste surmast saadik tasakaalust väljas olnud, sai talle nüüd selgeks, — ja ta süüdistas iseennast, et oli mõtelnud ainult oma murele.

Ta võttis kogu süü selles endale, mis võib-olla oli juhtunud. Oli, nagu vana ennustus tema perekonnas ütles: nad kõik said oma inimestele õnnetuseks — —

Tema mõtted olid sellest nii hõivatud, et ta oli pime kõigele ümbritsevale. Aga metsad ei olnud pimedatele, mitte sellele, kes rändab seal esimest korda.

Tee läks üle kuusekünka, kui koer peatus ja nuhutas korra, siis veel kaks korda, ja sööstis seejärel rada mööda edasi, nii et Adelheid teda vaevalt jõudis pidurdada. Koer urises raevunult vastupanu üle, kuid samal hetkel ragises tihnikus ja midagi suurt ning rasket tormas nõlvakust alla, nii et oksad ragisesid ja praksusid ning kivid veeresid kolinal järele.

Nüüd valdas Adelheidi metsahirm. Ta jäi hinge kinni pidades seisma ja kuulatama — ning hoomas alles nüüd, et mets elas tuhande häälega tuule summutava kohina all. Igal pool sosiskles ja kahises ning pimedus tuli ja laskus tema üle.

Nüüd saatis ta neiu Krusele sõbraliku mõtte, sest neiu Kruse oli sundinud teda koera kaasa võtma ja selle nii hästi kinnitanud. Kui ta oleks tulnud siia koerata, poleks ta iial ei edasi ega tagasi pääsenud. Hirm pani ta viivuks mõtlema iseendale ja tee nõlvakust alla nõudis kogu tema tähelepanu. Nii unustas ta hetketi selle kohutava, mille pärast ta väljas viibis.

Nõlva all voolas oja. Koer läks piki seda kohani, kus selles oli suuri kive, mille kaudu sai üle minna. Teisel pool viis rada jälle ülespoole. Tükk maad kõrgemal seisis hütt. Nüüd märkas Adelheid, et ta on väsimusest kokku varisemas, ja vana koergi oli vist roidunud, sest ta nuhutas ja niutsus hüti poole. See oli ainult vana hütt, aga Adelheid vajus ühes koeraga nari kuivadele kuuseokstele ning uinus kohe.

Ja tuuled, mis tormasid mägedes, puhusid ja laulsid tumedalt hüti ümber.

Nii Adelheid kui koer olid järgmisel päeval jalust kanged ja haiged. Pärast kõndima hakkamist paranes küll lugu, aga Adelheidile kasvasid metsad iga tunniga üha suuremaks, ja pärast seda kui põder teda eelmisel päeval kuusekünkal oli ehmatanud, kõndis ta pinevuses, jah, peaaegu täis hirmu keset päevavalgust. Võib-olla kaotas koer aeg-ajalt jäljed, sest nad käisid tihti nii imelikult ringi, leidis Adelheid, aga võib-olla sõltus see ka vajadusest vältida metsajärvi, ojasid ja liiga järske kallakuid.

Ta oli kuulnud mägedest, kus Dag püüdis sookanu, ja kui koe juhtis teda läbi Skarfjelli lõhede üles, arvas ta, et see on Storfjell aga Skarfjellist sinna on lõpmata palju maad. Skarfjell o lõunanõlvakuil metsaga kaetud, kusjuures kiduraid ja kaharai mände kasvab päris tippu välja, aga nii kaugele Bister ei läinu Ta leidis vana raja, mis viib lääneküljel ümber mäeseljaku, j jõudnud selle põhjapoolele, peatus ta ilma pikemata ning heit pikali. Adelheid oli kaua kõndinud, veri kohisemas kõrvus j soolamaik suus. Nüüd peaksid nad varsti kohal olema, arvas t sest mäed, nagu ta oli aru saanud, pidid olema metsade kaugeim servas. Ta vaatas Bisteri otsa ja kohkus. Kas koer oli haigeks jä nud? Kuidas leiab tema siis teed edasi? Aga siis tõstis ta juhtumi silmad.

Põhja pool laiusid metsad edasi — üks seljak teise järel — aga kaugel põhjas punetas taevas. Kaljude külmad, lumega kaet tipud lõõmasid nagu tuli päikese poole.

Adelheid tardus. Kas Dagi mäeni oli nii kauge? Ja kas see — oli seal juhtunud?

Keegi ei tea, kust tulevad niisugused tunnetused, aga oli, na kiirgaksid kaljud talle külmalt vastu — ja sisendaksid ta kindlat teadmist, et see oli seal.

Ta vaatas korraks alla üle Skarfjelli sinirohelise ähvarda järve — lõpmata sügaval all kaljude varjus. See oli suur jä tuulest aetud lainetega, mille harjad vahutasid kallaste lähed Ühe lahe kaldalt põhja pool võis näha maa poole levivat rohelu Ta kinnitas pilgu sinna ja nägi, et seal seisis paat ja o võrgud kuivamas — ja lahe otsa juures oli maja ning selle korst suitses veidi. Siis elas seal inimesi. Soe tunne haaras teda, või olla teadsid nemad midagi juhtunust?

Ta pingutas natuke rihma, ja otsekohe oli Bister jalul. Küll ta oli ainult harjunud, et siin kohal peeti väljavaate pära väikest puhkust. Siis viis tee mööda uusi, paljudes kohtad peaaegu püstloodis kallakuid alla, aga seal oli ometi jalgade tuge.

All rannal oli paadisild ja seal hakkas Bister maruliselt te kalda poole haukuma. Kulus aega, kuid viimaks tuli majast mees läks alla paadi juurde. Ta varjas käega silmi päikese eest vahtis nende poole.

Paat lükati vette ja lähenes pikkamööda, aga järv oli ka sell kohalt üsna lai. Mees pööras paar korda vaatama ja Adelheid nä kõige puhmjamat pead oma elus. Kui paat randus ja mees n tema poole pööras, kohkus ta lausa ära. Midagi nii habemess kasvanut ei olnud ta inimeste seas iial näinud. Ainult silmad nina olid karvadest vabad. Muidu rippusid juuksed turris silm kulmudele ja üle kõrvade, kuna ülejäänud osa kadus metsikus habemesse. Mees ei lausunud sõnagi, ainult vahtis ja ootas. Ta

olnud Bjørndali peent perenaist veel kunagi näinud, küll aga temast kuulnud, ja järeldas nüüd, et see on tema. Aga et ta oli tulnud päris siia Skarfjelli alla välja, pidi olema nõidus. Midagi säärast polnud varem juhtunud.

Bister sikutas paadi poole ja Adelheid järgnes talle ning istus, ja siis libises paat kaldast eemale. Adelheid suutis pikapeale kogelda küsimuse, kas ta on kuulnud, mis Dagiga on juhtunud. Mees köhatas ja krõbises nagu vana kell, enne kui see lööma hakkab, aga sai viimaks ometi öeldud, et ta ei tea midagi. Ja kord otsa kätte saanud, oli ta neid, kes enam kunagi ei peatu. Kõlatu, madala, käriseva häälega seletas ta üha otsast peale, mida Adelheid isegi teadis, mehest, kes eile oli suure kiirusega põhja poolt tulnud, ja et Vana-Dag ise oli vastu ööd siin käinud ning iva hamba alla saamata edasi rutanud.

Mees sai Adelheidi maja seina äärde laua taha istet võtma. Tal oli ainult kala ja väheke kartuleid pakkuda, aga kui ta lepib, siis... Adelheid ütles esmalt „ei, tänan", aga mees meenutas talle, mida ta juba isegi teadis, et metsatee kulutab jõudu. Ja kui ta ei söö, ei pääse ta jõudsasti edasi, arvas mees — ega vaikinud silmapilgukski, korrates üha neidsamu sõnu, nagu üksildased inimesed tavatsevad teha, kui neil kord harva on võimalus rääkida.

Ta keetis hõrnaid ja küpsetas söehunniku all kartuleid, pani selle nii kenasti kui sai puhtakspestud lauatükile ja Adelheid sõi natuke. Mees soovitas tal oodata, kuni teised tagasi tulevad, sest mets kaugemal on metsikum ja seal on radasid vähe. Aga kui ta tahab minna, siis võib tema teda saatma tulla, ja ei ole sugugi kindel, et Dagile on midagi halba juhtunud, sest koer võib ka jäljed kaotada, ja kuigi peaks midagi juhtunud olema, siis ei pea kohe halvimat uskuma. Ta lohutas ja rääkis nii hästi kui sai, sellal kui nad läksid hulk maad rada mööda edasi; aga viimaks ütles Adelheid kindlalt, et tahab minna üksi. Siis jäi mees seisma ja vaatas talle järele, kuni kaotas ta silmist. Ja kui ta oli Adelheidi silmist kadunud, pühkis ta käeseljaga üle habeme, kus asetsesid silmad.

Kalur Børre, sest nii oli tema nimi, oleks teda meeleldi saatnud. Muidu oli ta tulnud siia metsadesse oma nooruses lindpriina kaugelt teisest kandist, teadsid inimesed. Ta oli saanud Vana-Dagilt loa ehitada endale maja ja elada siin järve ääres. Nagu mingi tasuna viis ta tallu kalu ja sai vilja ja muud vastu.

Pühadeks ja pidudeks varustas ta talu hõrnastega ja oleks heameelega näinud, et hõrnaid vajataks pidudeks õige tihti, sest kui ta tuli erilisel kutsel kalu tooma, sai ta napsi viina, tubakat ja kohvi, saia ja võid ühes koju.

Keegi maailmas ei pidanud toredamat pidu kui kalur Børre iseendale pärast sääraseid teekondi.

Temalgi oli oma maailm, mille keskpunktiks olid need kolm

inimest, kes nüüd olid siin põhja pool — ja kõik kolm olid õnnetu
Tal olid omad märgid, mida ta kasutas, kui vajas kiires korr tellitud kalu, aga neid ei tohtinud hädas olemata tarvitada, se muidu oli see patt ja nad kaotasid oma võimu. Aga kui ol hädas, siis andis Jumal loa.

Ta käis majas ja läks pärast seda lahekaldale. Seal pani põdrajalaluu ja koerajalaluu ristamisi, askeldas nendega kaua, en kui sai need õigesse asendisse, osutama igasse ilmakaarde pomises lakkamatult ristipandud luudest, pühadest meestest neitsi Maarjast ning veel midagi, mis olid kunagi vist küll oln ladinakeelsed sõnad, aga olid nüüd täiesti mõttetud. Tõusis s viimaks, pani käed kokku, ja nägu järve poole, luges valju hääle Meie Isa palvet, lisades pärast eksituse ärahoidmiseks, et palvetanud noore Dagi eest.

Adelheid läks, kuhu Bister tõmbas, ja maapind muudkui tõus sellal kui päike nende taga vajus. Viimaks läbisid nad männ metsa, kus tüved läikisid kuldselt õhtupäikeses, ja Adelh silmas kasekünkaid põhjas, ja õhus oli uhkavat talvekülma, m hammustas nägu, kui tuul oli põhjast. Jah, sest tuul ei tulnud s mitte ainult põhjast, tuli ka mahedamaid puhanguid lääne tuuled kohtusid siin täna õhtul.

Bister oli kogu aeg otse edasi läinud, aga nüüd oli ta paa korral erksalt pead pööranud ja kõrvale nuhutanud. Siis peatus ja pöördus täielikult lääne poole, agaralt nuhutades, mitte ma vaid üles tuulde. Ning vedas siis lääne poole, nõlvakust alla, al veidi otsiskledes, enda ette nuuskides — ja siis korraga innukus urisedes.

Adelheid oli surmani väsinud vaevalisest teest, tugevast keva õhust ja mõtteist. Ta oli lõpuks Bisterile nagu uimas järgnenud midagi nägemata ja kuulmata; kuid järsu pöörde ja Bisteri äg tõmbe peale ta ärkas. Mis pööranguid see Bister tegi?. Tee kaljude juurest ära — ja õnnetus oli ometi seal juhtunud, se oli ta kindel — aga ka Bister oli kindel ja agar.

Nad läksid lääne suunas ja lõuna suunas ning jõudsid kuuskede vahele tagasi, ja ühekorraga märkas Adelheid sel õhus midagi, mis meenutas suitsu kodus kamina ümber.

Adelheidi meeled olid nii pingul, et ta oleks kõige meelsam maha istunud. Ta oli kõndinud nii lõpmata kaua, midagi mõtlem ainult kõndinud ja kõndinud, nagu teel maailma lõppu. Ta ei ol arvanud kunagi kusagile pärale jõudvat — ja nüüd järsku oli e rändamisel lõpp — ja väsimusest hoolimata haaras teda õud Kohutavad kujutelmad läbisid tema aju, pildid purustustest verest — ja surmast...

Bister rabeles, et edasi pääseda, — Adelheidi veeti ühes, eh

ta aeg-ajalt koera tagasi püüdis hoida, nagu ei julgeks ta jõuda selle juurde, mis teda ootab. Pisarad voolasid tal nägu mööda alla, ta tahtis Bisteri rihma vabastada ja lasta tal minna üksi, tahtis ise oodata, oodata. Aga rihm oli nii kõvasti tema randme ümber tõmbunud, et seda ei saanud kiiruga lahti päästa. Ja Bister võitles, et edasi pääseda, ja tõmbas teda ühes.

Säde puude vahel. Veehelk hämaruses — ja seal oli hütt, kümme sammu eemal. Korstnast tõusis suitsu ja ukseavast langes valguskiir.

Bister urises ja hütist vastasid teise koera urin ja haugatused, ent Adelheid ei näinud midagi, ei kuulnud midagi ega teadnud midagi millestki, enne kui seisis hütis ja nägi leegitseva tulekuma paistel noore Dagi väljasirutatud laipa naril, vilets kuub üle laotatud. Tema nägu — ilus nägu — oli kollakaskahvatu, silmad suletud ja verine side laubal...

Vana-Dagi ja mõlemat teist nägi ta nagu uduseid vaimukujusid kusagil kaugel igavikus — varisedes narile Dagi üle.

XXII

Nüüd kuulis ta jälle häält; jah, ta ei maganud enam. „Lase lahti," ütles hääl, ja see oli tuttav hääl. See ei olnud ulma hääl metsast ja kaljudelt, see oli tõeline hääl. „Lase lahti." Ta tundis raudseid käsi randmete ümber ja ta tõsteti üles ja asetati teise kohta. Talle leekis ja hiilgas vastu — nagu kalju, mida ta oli näinud — aga kaljude taga oli nüüd palksein. Adelheid haaras peast kinni ja tõusis istukile.

Seal seisis Vana-Dag tule paistel ja mõlemad teised istusid kolde juures. Adelheid tõmbas käega üle lauba ja vaatas nari poole. Ei, see polnud unenägu, seal lamas Dag — surnult.

Anudes tõstis ta silmad Vana-Dagile, nagu paludes teda ütelda, et see pole tõsi, et midagi maailmas pole tõsi, et need olid kurjad ulmad — kogu elu — ja et tõde, tõelisus tuleb kunagi — hiljem...

Ta langetas taas pea ja vaatas uuesti Dagi, tema armsaid, tugevaid näojooni ja lähemal olevat paremat käsivart, mis oli samuti mähitud verega läbiimbunud riidenartsudesse, küünarnukist alates üle kogu käe alla.

Korraga ta võpatas ja hakkas värisema. Dag liigutas käsivart.

Ta vahtis sõgedate silmadega Vana-Dagi otsa, aga too seisis nagu ennegi, ta polnud midagi märganud.

„Kas sa ei näinud?" sosistas Adelheid.

„Mida?" küsis Vana-Dag.

„Dag liigutas käsivart!"

„Jah," ütles Vana-Dag ja vaatas talle imelikult otsa.

Adelheid hüppas püsti.

„Siis ta ei ole surnud?"

„Ei — veel," kostis Vana-Dag kurvalt, „aga heida sina parem pikali ja püüa rahuneda," lõpetas ta väsinud, alistuva häälega.

Adelheid jäi seisma, vaadates Vana-Dagilt noorele ja tagasi, tõmbas siis sügavasti hinge ja ajas end sirgu.

Nende esimesest kohtumisest kuni selle hetkeni siin oli Vana-Dag vaadanud Adelheidile kui sellele, kes ta näis olevat. Ilus ja rühikas, peen ja haritud, tundis muusikat ja oli varustatud teiste meeldivate voorustega — hea ja veetlev tütar majas ja ema lastele. Aga lapsedki ei olnud elujõulised. Nad surid esimesse haigusse, mis neid tabas. Ta oli uue, jõuetu aja noor võluv naine — mitte midagi muud. Siis oli ta läinud metsa ja tuli nüüd sel tõsisel tunnil meeletult tormates siia. Jumal teab, kuidas ta nii kaugele jõudis. Nõnda mõtles Vana-Dag.

Adelheid oli viimaks toibunud. Dag ei olnud veel surnud. See oligi, millele tema mõtted keskendusid; muud ta ei näinud, muud ta ei kuulnud. Et Dag oli kusagil kaljude vahel kukkunud — ja võib-olla seal lamanud ja külmetanud, enne kui nad ta siia said, seda ei tarvitsenud tal küsida.

Ta oli haigete ravimisest pisut lugenud ja palju kuulnud ja tal oli varem sellega veidi tegemist olnud — ning ta oli kaas võtnud, mida õnnetuste ja haavade puhul tavaliselt tarvitati.

Nüüd võttis ta kapuutsi peast ja mantli seljast. Väsimus oli kadunud. Ta ei vaadanud Vana-Dagi ega teiste poole, küsis ainult, kas neil on siin vett ja midagi, milles saab keeta.

Üks meestest läks välja ja tuli tagasi suure vett täis raudpajaga, mis riputati tule kohale konksu otsa. Adelheid avas oma koti ja pakkis asjad linase riide seest välja, millesse ta oli need mässinud.

Vana-Dag vahtis teda algul, otsekui oleks ta oodanud, et ta uuesti minestab või mõne muu sõgedusega hakkama saab. Ta ei tundnud teda enam ära. Adelheidi nägu oli jääkülm ja kalk, silmad olid säravselged, suu oli ahtakeseks kriipsuks kokku pigistatud.

Mõlemad mehed, kes olid Dagi Härjaturja juurest leidnud, olid Vana-Dagile seletanud, et mäel olnud nende lähenedes ming nägu. Nagu surnu pealuu, oli Martin Puuraidur ütelnud.

Kuulnud neid sõnu, laskus Vana-Dagile iseäralik ükskõiksus. Et ka see Ane Hamarrbø suust oli tõsi, et siin oli Vaimude mägi, hajutas viimase kahtluse, mis tal tema lugude vastu o olnud. Aga kui asi mäega vastas tõele, siis oli kindlasti õige kindel ka see, mis ta oli ütelnud inimese kohta, kes julges ronid

selle otsa. Tal oli veel värskelt meeles, kuidas sõnad küünlast surivoodi ääres olid täide läinud — ja ta ei kahelnud enam, mis nüüd tema pojaga sünnib. Tal oli ka tunne, et poeg oli roninud mäkke Issanda Jumala ja surma trotsimiseks. Jah, ta oli läinud sinna, et vabaneda kõigest — pärast väikeste poiste surma. Ja niisuguse trotsiga ei lepi Issand Jumal enam kindlasti.

Vana-Dag ise ja kõik enne teda olid küllalt trotslikud olnud, aga see oli liig. Issand oli lasknud sool iseennast kustutada. Viimane sellest oli iseenda ja kogu soo hävingusse trotsinud — ilma vahendajata.

Inimesi võib järjest maha nuhelda, kuid nad tõusevad jälle. Vana-Dagile oli elus igasugu nuhtlusi osaks saanud — ja ta oli enda nende järel üles ajanud; aga nüüd oli see möödas. Kolm noort elu tema verest olid kustunud nii lühikese ajaga, et mõistus ei jõudnud järgneda.

Ka Vana-Dag oli kotis mõningaid riidenartse ühes toonud. Küllap selle eest oli hoolitsenud neiu Kruse, ja Martin Puuraidur oli sidunud nendega noore Dagi raskeimad haavad. Vana-Dag ei olnud enam midagi teha suutnud, pärast seda kui ta oli kuulnud mäest.

Ta polnud eelmisest ööst saadik sõba silmale saanud, ja harjumatult raske ning pikk teekond siia mõjus vist ka omajagu.

Martin Puuraidur ja teine mees olid eemaldunud, kui Adelheid hakkas kätt külge panema, ning Vana-Dag oli istunud taamale seina äärde.

Tuim ja surmani väsinud, jälgis ta Adelheidi liigutusi. Kuidas ta sidemed lahti harutas, haavad puhtaks pesi ja kuivaks pühkis ning nobedate, osavate liigutustega uued pingul sidemed ümber sidus.

Adelheid oli maganud nagu loom viimasel ööl, ja ta oli noor. Mingi väsimus ei tuimestanud teda nüüd.

Kui ta noort Dagi esimest korda oli näinud, oli sel kotka hoobi tagajärjel side käsivarre ümber olnud. Siis oli ta tundnud endas tungi hoolitseda haavade eest — ja see tunne oli olnud esimene koht tema armastuses Dagi vastu.

Nii mõnigi kord oli Dag selle nelja õnneliku aasta sees, mis nad olid abielus olnud, metsast haavade ja kriimustustega koju tulnud, aga ta polnud kunagi lasknud Adelheidil haavu ravida. Ta oli uje nagu väike poiss. Nüüd viimaks ei saanud ta seda talle enam keelata.

Kogu õnn ja kõik head hetked nende esimesest kohtumisest alates tunglesid Adelheidis nüüd kokku ning tegid ta rahulikuks, kindlaks ja osavaks.

Vana-Dagi silmalaud vajusid üha sagedamini kinni, ja varsti istus ta, pea tahapoole vastu seina toetatud, ning magas norsates. Adelheid piilus tema poole ja haletses teda. Talle meenusid kõik

suured silmapilgud, mil ta oli näinud Vana-Dagi kogu tema jõus, kuulsus, mis tal oli kõigis asundustes ja kaugel linnas — ja nüüd istus ta kogu oma suuruses siin ühe oma vana hüti seina ääres ja magas — murest kurnatud ja igivana. Nõnda käib elu meiega ümber.

Selles polnud midagi imelikku, kuid Adelheidi meelest oli. Öösel tuli noor Dag meelemärkusele, lõi silmad lahti — ja vahtis talle otsa. Ta jäi kaua sõnatult lebama ja ainiti lakke vaatama — püüdes meenutada, mis oli juhtunud. Pikapeale sai see talle vist kül selgeks ja ta püüdis ennast küünarnukkidele üles ajada — kuid pidi sellest loobuma. Adelheid sosistas rangelt ja tungivalt, et t peab rahulikult lamama, et haavad lahti ei läheks. Ta on jub küllalt verd kaotanud. Adelheid andis talle vett juua, silita emalikult tema põske ja sosistas õrnu, armsaid sõnu, nii et Dag tulid pisarad silma.

Adelheid pani tähele, et ta tõmbas ainult poolenisti hinge, j küsis, kas tal on valud.

„Oo jah," ütles Dag nõrgalt naeratades ja kobas sideme kätega rinda.

„Kas torgib?" küsis Adelheid.

„Jah, on mõni noatera siin-seal," ütles Dag ja püüdis naera tada, aga sellest sai üksnes väsinud grimass.

Adelheid kobas tema käsivarsi ja jalgu ning leidis, et luumurd polnud kusagil ja et kael ja selg olid terved. Aga mitu roiet o kindlasti katki ja pea oli vist raskesti kannatada saanud, nin kogu keha oli muidu üleni õudselt muljutud ja kange.

Siis olenes sellest, kui raskelt pea oli põrutada saanud ja k oli sisemisi vigastusi. Nende vastu ei saaks midagi teha. D kaotas jälle meelemärkuse ja oli hulk aega teadvuseta. Adelhe avas vahepeal tema rõivad — ja pani rinna alaossa käterätik et roietele tuge anda. Ta õmbles selle kokku — tõmbas ü rinnakumeruse pingule ja kattis jälle rõivastega. Paljastas siis üh põlve, mille arvas vigastatud olevat, pesi selle puhtaks ja sid kinni.

Jah, Adelheid võitles Dagi ja oma enda elu eest. Sest el jõud, mis temas nüüd põles, andis talle suure rahu ja selge p mis olid selleks õudseks kätetööks vajalikud, kandis endas ühtl surma. Kui ta nüüd Dagi kaotab, siis kaob ka tema enda mõist

Vana-Dagi poolt ei kostnud kippu ega kõppu. Ta ei norsan enam. Aga ta istus samas asendis, pea vastu seina. Silmalaud liig tasid veidi. Ta oli ärganud, kuid ei tahtnud häirida ja pil ainult ettevaatlikult suletud laugude alt. Taamal naril sosistasid D ja Adelheid. Ta oli näinud, kuidas Adelheid Dagi rinna ümb sidet õmbles — oli näinud tema askeldamist ja kärmeid helli käsi oli näinud teda kolde kohale kummarduvat, näinud seal te tugevat, tahtejõulist nägu tule kohal.

Vana-Dag sulges silmad täiesti. Tema arvamine Adelheidist hakkas muutuma. Siin oli ta rännanud vana koeraga üksi läbi metsade — päris siia põhja, põlismetsa välja. Ja pika rännaku järel oli temas veel küllalt jõudu järel, et kätt külge panna, ja küllalt südamejulgust, et suuta viletsuses aidata.

Adelheidi nägu tule valgel oli äratanud temas need mõtted. See oli nägu, mida ta varem iial polnud näinud. Siin hüti vaikuses oli nüüd küll toimumas tõsine võitlus — võitlus Ane Hamarrbø — jah, perekonna igivanade külmade lugude ja surma ning Adelheidi ja armastuse vahel. Sest niisuguseks, nagu Adelheidi nägu nüüd oli, ei võinud ühegi naise nägu saada, välja arvatud viimases heitluses selle eest, kes tähendas talle elus kõike. Selles näos ei olnud armu lugudele ega muule. Ja kui armastus on siiras, siis on Jumal temaga, arvas Vana-Dag teadvat.

Kui Adelheid oli Dagist kõige enam hõivatud, heitis Vana-Dag pingile pikali — ja jäi nüüd peagi raskelt magama. Teine inimene oli võtnud kogu raskuse korraks enda kanda. Siis võis temagi natuke puhata.

Torm Vaimudemäe ümber oli ajanud tuisklume lõuna pool mäge, kus noor Dag alla kukkus, suurtesse hangedesse kokku. Kui ta üles ronis, oli alumistel astangutel kõvaks külmunud jäätaoline lumekoorik, aga torm oli põhja poolt ümber mäekülgede vihistanud ja lumi oli lõuna pool, mäe varjus hangedeks kuhjunud.

Nõnda päästis torm Dagi elu. Aga aastasadu vana ennustus oli viimase hetkeni õudselt tõepärane olnud ja neid saatnud, kui nad Dagi mäe juurest ära kandsid, ning luuras nüüd nari ümber, millel ta lamas — päevi ja öid. Surm ei olnud kaugel.

Martin Puuraidur ühes teise mehega läksid tallu, et tuua rõivaid ja toitu ning kõike muud, mida Adelheid vajas. Naisteabi ta ei tahtnud. Siis kujunes nõnda, et nad jäid mitmeks päevaks kolmekesi hütti elama — nagu nende suguvõsa inimesed aastasadu tagasi olid elanud — ja Adelheid oli perenaine, valmistas toitu ja pesi veidi ning Vana-Dag tõi vett ja hoolitses tule eest.

Ja päevade kuludes mühises kevad metsadesse, tõi kaasa roheluse lillede loori metsa all, linnud ja kohisevad ojad ning ärkamist tõotava lõhna päikeseküllases õhus.

Ja nii olid metsades need kaks päeva, mil nad kolmekesi aegamööda Svarttjerni hüti juurest Nattdali karjamaale ja sealt koju Bjørndali rändasid.

Nagu pime oli Adelheid kõndinud üksildasel rännul koos Bistega. Nüüd koges ta metsa kevadet julges ja hurmavas rõõmus.

Palju öid olid ta lamanud hütis ja kuulatanud metsade hääli,

kõrgeid ja vilistavaid, kui põhjatuul vihises üle latvade, ja sügavaid ning uinutavaid, kui edelatuul poetus esile. Nüüd koju rännates kuulis ta kogu metsa orkestrit, kõigi häältega, mis seal olid. Jah, ta koges vägevaid asju. Ta kuulis põdra karjet kajamas ja oli värisevaks tunnistajaks tohutute põtrade rännakule päikesepaistel üle raba Trollfugli karjamaa ligidal, seal vees nägi ta võlulindu, mis on rohkem kala kui lind. See sukeldus ja jäi arusaamatult kaua kadunuks, ujus veepinnal, nii et vesi kohises tema ümber, — ja karjus, nii et käis luust ja lihast läbi.

Vana-Dag näitas talle kõikide loomade jälgi: Grønntjerni kõrgendiku all oli isegi värskeid karujälgi.

Järgmisel päeval viis tee nõlvadest alla ja mõnest popsikohast mööda. Ta nägi inimesi, lapsi ja maju, nagu need olid Frilandil, Skyal, Stjernebekil ja Kastetil ning suuremais taludes nagu Tjernsmol ja Blåtjernil ning Barvollil ja Steinrudil.

Ja ta nägi Bjørndali suvelautu, mis asusid metsa ääres lilledega kaetud küngastel, ümberringi tarad ja suletud koplid, mis olid varustatud väravatega, kust tee läbi viis.

Terve maailma muljeid viis Adelheid endaga koju kaasa.

XXIII

Kui imelikult see ka ei kõla, aga oli ometi nii, nagu oleks see läbielamus oma jubeda alguse ja maheda lõpuga taandanud mure poiste pärast kaugele tagaplaanile. Kui Adelheid mõtles üksikuil hetkil, kui lähedal surmale Dag oli olnud, või metsade mitmekesisusele, ärkas temas vahel ängistav mure poiste pärast ja ta arvestas, kui vanad nad nüüd oleksid olnud, ning puhkes taltsutamatult nutma. Aga siis võtsid uued tugevad tunded jälle võimust ja täitsid tema mõtteid.

Vana-Dag oli saanud juhtunust märgatavaid vananemistunnuseid ja tema mõtted läksid nagu vanadel inimestel sageli tagasi nooruspäevade juurde. Ta oli hakanud jälle otsima Issanda mõtet selles suures, mis viimati oli juhtunud. Ja ta juurdles natuke mõtete üle, mis olid pannud teda sõitma Hamarrbøle — ja vaatama seal otsa ühele noorele tüdrukule. See oli võib-olla trotslik ülemeelikus Issanda silmis ja seepärast oli see viimane tulnud hoiatusena, et on Issanda kätes, kas ta hävitab soo tema ümber — või laseb sel elada.

Ja ta oli näinud Adelheidi, nagu ta võis olla oma peene ilu taga. Ta polnud ei vere ega mustuse ees tagasi põrganud. Adelheid oli suur inimene. Jumal oli võinud tahta talle seda näidata — ja näidata Adelheidi suurt armastust, mis võis elu päästa — ja küllap ka maailma uut elu sünnitada.

Jah, nii tuli tal seda mõista — ja usaldada Issandat — ja mitte segada vanainimese trotsi sellesse, mis pidi sündima.

Oli palju muud, mida ta võis korda saata, kui tahtis. Ta võiks jälle usinamini jumalakojas käia — ja minna uut õpetajat tervitama. See oli tal veel tegemata, ja too õpetaja ei olnud nagu endised tema soosingut taotlenud.

Aga uus õpetaja oli ju Adelheidile sugulane — ja oma jutlustega Dagile täiesti südamepärane — ja tagasihoidlik ning siiras mees olla ta olevat, kellele ei saanud üksnes toitu ja jooki ja ohvriande pakkuda.

Vana-Dagile meenus üks Jumala sõna, mis kord tema mõtted oli vallanud. See oli, et tõrksus Jumala teenrite vastu maa peal on pärispatt. Ta polnud sellest ajast enam tõrksust ilmutanud. Aga kui ta näitaks nüüd vastupidist — näiteks sõbralikkust? Õpetaja olla ei olnud ka kerge — temagi võis sõbralikkust vajada.

Vana-Dag oli kuulnud, et ametikandjad ja teised suurused asundustes heitsid uue õpetaja üle nalja ja pilkasid teda teiste inimeste juuresolekul. Nad hüüdsid teda tema vaesuse pärast kirikurotiks. Tal oli palju lapsi — ja palju vana võlga, millega heidelda. Ja veel hüüdsid nad teda pühavaimuks tõsiduse pärast, mida tema näoilme alati kandis. Suuremate talude inimesed käisid selles nagu kõiges muuski suurnike jälgedes.

Neid mõtteid mõlgutas Dag vanatares — läänepoolse akna all laua ääres — ja aken oli lahti ja päike kuldas läänenõlvu — ja kolde- ning tubakalõhnast ja umbusest küllastunud talveõhk voogas tema ümber välja, kuna päikesesoe õueõhk paitas tema nägu, kandes kevadet ja elu.

Ta nuusutas — ja oli mõtetes täiesti siiras.

Kahtlemata hakatakse rääkima, kui ta peatab hobuse kirikla ees ja läheb sinna sisse, ja seda seletatakse mitut viisi — aga — talle meeldiks teha seda just sellepärast, et hakatakse rääkima.

Keset puhtsüdamlikkust tulid nüüd hiilides endaga rahulolu ja võimutunne. Ta mõtles kõigile suurnikele, kes olid õpetaja vastu, ning teda ahvatles mõtelda nende avasuisele jahmatusele, kui nad kuulevad, et ta on läinud ilusasti ja aukartust tundes õpetaja poole sisse. Ta tundis oma võimu inimeste üle. Rikkusevõimu — ja muinasjutupaistet, mis teda ümbritses. Paljud tema võlgnikud olid seda maininud — küllap selleks, et talle meeldida. Ja major oli oma otsekohesel viisil lausa välja ütelnud, et ta on nagu muistend niihästi vanadele kui noortele, nagu ta olevat kuulnud, ja isegi suurimaile on vastumeelt temaga tülis olla.

Jah, Dag istus vanatares — ja otsustas Issandale veidi appi minna. Õpetaja ei pidanud enam üksi seal lausmaal seisma. Vana-Dag rakendab hobuse ette ja sõidab ühel päeval kõigi suurnike silma all kiriklasse.

Südamlikkus, ülemeelikus ja trots elasid kõrvuti tema meeltes — nagu kõigil varasemailgi aegadel — aga mõte, millest see kõik alguse oli saanud, oli küllalt alandlik.

Noor Dag oli nüüd tõsiselt üles Adelheidi kambri kõrvale tuppa asunud. Ta pidi hoiduma metsadest, olema esialgu kodus, kuni haavad kinni kasvasid, rind jälle tervenes — ja pea selgeks sai. Tema mõtteis oli pärast juhtunut nii palju ebatavalisi nägemusi olnud.

Mets ja elu, mida ta seal oli elanud, ei ahvatlenud sel ajal vana jõuga. Ta tundis tungi puhata — päev päeva järel — kaua — ja olla Adelheidi lähedal. Adelheid ei olnud enam ainult peen, ilus ja igatsetav inimene, ta oli teda ümbritsev soojus ja rõõm. Ta ei nimetanud enam kunagi poisse, ei nutnud kunagi tema nähes, ei lausunud kunagi rusuvat sõna. Sirgelt ja vapralt tuli ja läks ta, olles alati imeteldavalt tasakaalukas ja rahulik. Ta jäi kindlaks soovi juurde ravida ja siduda Dagi haavu. Oli, nagu olnuksid need tema omandus. Ta suudles raskemaid haavu ega häbenenud seda, naeratas talle ainult hellalt. Dag oli pidanud ööbima algul Adelheidi juures — kambris — suures soojas voodis, ja tal polnud tahtmist olnud mujale asuda. Adelheid oli saanud ta esimestel ülevalolemispäevadel välja pisikesele rõdule päikesepaistesse istuma — ja ta istus seal pidevalt iga päev. Adelheid oli talle esimestel õhtutel oma raamatutest ette lugenud ja üht-teist seletanud, oli talle mänginud ja sinna juurde ümisenud. Ja nõnda oli sellest ajast jätkunud — kõigil õhtuil.

Adelheid oli teda usutlenud ja vähehaaval teada saanud, kuidas õnnetus oli juhtunud, jah, ta oli teda aeg-ajalt peaaegu jutustama pannud, ja ta oli sõnad omavahel sidunud ja küsitlenud veidi Vana-Dagi — ning teadis lõpuks kõik vanast ennustusest ja sellest, mis Dag oli üle elanud. Võib-olla just tema kirjutaski selle üles — kuskile mõne raamatu leheküljele — pärimuse Vaimudemäest...

XXIV

Kevadeöö voogas. Ei tuult, ei vinu ega puhangut — ainult hõljuv kevade ja öö voogamine — läbi neiukambri avatud uksakna. Kardin paisus ja voogas, voodieesriie voogas...

Voodist kostis sõnu — algul otsisklevaid — arusaamatuid. Voodi nagises. Adelheid tõusis ettevaatlikult küünarnukile, kummardus Dagi kohale ja kuulatas. Dag oli viimastel öödel nii rahutuks muutunud — oli kobanud ja kõnelnud midagi aru-

saamatut, oli raskelt võidelnud, et sõnu esile saada. Adelheid oli ta varasematel öödel äratanud, et teda kurjadest ulmadest vabastada. Nüüd tõusis ta istuli, et kuulatada. Ei olnud õige kuulatada, aga ta tahtis nüüd kuulda, mida Dag ütleb. Võib-olla on sellest abi, kui ta teab, mis see on — ja võib temaga sellest natuke kõnelda.

„Rohi — ojas — metsas," ümises Dag, „virdab ja virdab — ühes vooluga — ei saa paigast. Vesiroosid metsajärvel — ja lehed — voogavad lainetega — voogavad ja voogavad — ühel ja samal kohal — kinni juurdunud." Järgnes arusaamatu pomin, millest ta midagi ei taibanud, enne kui Dag ühekorraga nagu vihas hüüdis: „Ei, mitte lumi — mitte mägi — hinged — all varjudes — hinged — ülal päikeses — —" Sõnad vaibusid — ja järgnes vaikus.

Adelheid kuulatas kaua — ootas enamat, aga Dagi rind, mille tema oli kokku paiganud, hingas rahulikult ja ühtlaselt. Adelheid kummardus veelgi madalamale ja kuulatas uuesti. Hingamine oli puhas ja vaba — haigete kõrvalhelideta — ning süda tuksus korrapäraselt ja vääratamatult.

Aga pea? Ja kõik eriskummalised mõtted seal? Ka neid oli ta püüdnud kuulatada, nagu kuulatas kopse ja südant. Aga sõnad, mis üle Dagi huulte olid tulnud, ei olnud seletatavad. Rohi, vesiroosid ja hinged? Kes sellest aru sai?

Pea ei olnud ilmselt veel päris terve — ja pea oli kardetav koht. Aga — Adelheid heitis voodisse tagasi, üsna Dagi lähedale. Ta elas, oli soe ja hingas. Adelheid asetas pea tema õlale, sulges silmad ja voogas — kevadeöösse...

Nad istusid väljas kambri ees rõdul. Kummaski rõduotsas oli lühike pink — ja parajasti niipalju ruumi, et nad kahekesi korraga istuda said. Rohkem ruumi ei olnud.

Adelheid vaatas ida suunas — metsaseljaku poole, mis sellest küljest asundust varjas. Ta vaatas lõuna suunas Hamarrbø poole ja metsanõlvadele läänes. Oli hommik ja päike kõrgel idaseljaku kohal, paistes Adelheidi näole ja silmadele. Need olid selged ja sügavad nagu metsajärv — ja kindla pilguga — kui ta nad Dagile suunas.

„Millele sa mõtlesid, kui vaatasid üle surma maa — ülalt mäelt?" küsis ta ja tema hääl oli kindel ning rahulik.

Dag pööras pikkamööda pead ja vaatas talle otse näkku. Tema silmad olid vana võimu tagasi saanud, nad olid sinised — sätendavad — selged — ja küsivad.

„Mida tead sina sellest, mida mina olen mõtelnud?" ütles ta, ja naeratus, mida võis mitmeti seletada, libises üle tema näo.

Adelheid lõi silmad maha ja ei suutnud takistada, et kerge puna tõusis tal põskedesse. Kas tegu oli ainult tema südametunnis-

tusega või oli Dag märganud, et ta oli kuulatanud? Temast oli võimatu aru saada. Ta oli ajuti ergas nagu loom...

Ta hoomas vist Adelheidi kohmetust, sest pööras pilgu taas asundusele ja ütles nagu Adelheidist mööda:

„Säärasel hetkel — ja pärast tagantjärele mõeldakse nii palju."

Adelheid oli rahunenud, ta nihutas rõduäärel puhkavat kätt veidi edasi ja kummardus Dagi poole.

„Ka teistele on võib-olla tähtis teada saada, mida surmaga silm silma vastu seistes mõeldakse," ütles ta ja naeratas elutarka, pisut väsinud naeratust.

„Sellest ei saa hommikupäikeses kõnelda," ütles Dag ja naeratas taas süngelt.

„Siis kõneleme sellest — voodi pimeduses," ütles Adelheid, „täna õhtul."

„Hm," ütles Dag ja näis kõhklev. „Siis peab küll olema väga pime."

Samal päeval saabus major Barre — ja tal oli teatada suuri asju. Need polnud küll lausa uudised, neist oli omavahel kevad läbi kõneldud. Ja major oli siin käinud ja nad pooleldi avaldanud. Aga kõige mõjul, mis tänavu Bjørndalil oli juhtunud, ei olnud kõik väljaspool toimuv nende teadvusse kinnistunud. Barre pajatas riigipäeva tulemustest Eidsvollil, põhiseadusest ja kuninga valimisest — ning kõneles kajaval häälel maa tulevikust.

Nagu alati, kui major tuli, kaeti laud pisut pidulikumalt — ja võib-olla tema suurte uudiste pärast ja veel teistelgi põhjustel oli seekord isegi vein laual. Major jõi pea soojaks ja rääkis suuri sõnu, kuidas trotsida Rootsit ja Taanit ning suurvõimusid laias maailmas — samuti sõjavõimu parandamisest maal ja merel. Jah, lõpuks saabusid Norrale taas täie hooga Harald Hårfageri ja Håkon Håkonssøni suuruseasjad. Ja väike retk üle põhjamere — mõne aasta pärast — ei puudunud ka majori plaanides.

Adelheid laskis end silmapilgu meeleolust ja isa suurtest sõnadest kaasa kiskuda ning istus säravi silmi ja õhetavate põskedega.

Vana-Dagki laskis end viivuks kaasa kiskuda; aga kui major tahtis nii rängalt suurriike trotsida ja Inglismaa vallutada, kaotas ta tuju. Tema nägu omandas külma ilme — imepisike lustakas säde silmanurkades.

„Enne kui nii suurelt peale hakkame, peab meil raha olema — ja kõht täis ning püksid tagumiku ümber," ütles ta.

Oli palju vaja, enne kui major solvus, ja ta oli harjunud, et Vana-Dag avaldab oma arvamust selgesõnaliselt, aga üleminek linnapeomeeleolult Dagi külmadele tõdedele oli talle liig. Ta jäi vaikseks, ja seda tuli üpris harva ette.

Adelheidile ei meeldinud mitte kõik Vana-Dagis. Vana-Dag tarvitas sõnu, mis talle ei meeldinud, jah, mis olid teda algul otse kohutanud. Nüüd oli ta nendega juba ammu harjunud, kuid leidis siiski, et Vana-Dag võinuks leida teisi kõnekäände. Natuke piinlik oli tal nüüd võib-olla ka — isa pärast. Ta piilus noore Dagi poole, et näha tema ilmet kõigi suurte sõnade ja Vana-Dagi äkilise pöördumise järel.

Noor-Dag istus otse majori vastas, kuid vaatas temast mööda — kõigist mööda — eestoa pimeda ukseava poole. Tema pilk oli kauge ja näol kohmetu naeratus — kõige üle, mis tema ümber sündis.

Pea, mõtles Adelheid, ta ei oleks pidanud viina ja veini jooma. Ta ei ole veel terve.

Major toibus pikapeale külmast dušist, mille ta oli saanud, ja leidis teisi asju, millest kõnelda. Ta pajatas suursündmustest laias maailmas, sõdadest ja Napoleoni saatusest...

Adelheid piilus oma mehe poole, kelle pilk libises endiselt kõigist mööda, kuna naeratus oli ikka sama kohmetu.

Õhtul istusid nad eestoas kaminatule juures, sest ilm oli taas külmemaks läinud. Neil oli punši klaasides — ja major oli unustanud maja tabanud mured ning oli valjuhäälne ja lõbus. Niisuguseks oli ta loodud ja keegi ei imestanud selle üle. Aga Adelheid vaatas suurisilmi noort Dagi, kui too jõi enne ühe ja siis veel mitu klaasitäit, mis oli sootuks ebatavaline.

Jõudnud üles kambrisse, läks Dag oma tuppa, süütas kaminas tule, istus selle paistele ja vahtis üksisilmi leekidesse. Adelheid tuli uksele ja seiras teda kaua. Tema silmis oli hirmu, kui ta aeglaselt kamina poole astus ja pooleldi Dagi taha teisele toolile istus.

„Sa ei peaks ehk viina jooma, niikaua kui su pea ei ole terve," ütles ta.

Dag pööras näo pooleldi tema poole ja ta silmis püsis üha seesama kauge ilme ning näol kummaline naeratus.

„Pea?" kordas ta. „Kas sa arvad, et mu peal on midagi viga?"

„Jah," vastas Adelheid vaikselt, aga kindlalt, „sa kõneled tihti väga kummaliselt unes — ja sa oled muutunud nii hajameelseks ja vaikivaks, et ma ei tunne sind enam ära. Ja sa naeratad nii kurvalt."

„Jajah, niisuguseks vist muututakse Vaimudemäel käimisest."

„Sa ei tohi sellele mõtelda," ütles Adelheid, „pead püüdma seda päeva unustada."

„Seda päeva? Tegemist ei ole mitte üksnes selle päevaga. Olen käinud seal üleval mitu-mitu korda."

Adelheid vahtis teda õudust tundes ja kõik temas hakkas hirmust värisema. Lugu Dagi peaga näis olevat halvem, kui tema oli arvanud. Tal tuli küsitleda teda ettevaatlikult ja püüda selgusele jõuda, kui raske ta vigastus oli.

„Sa oled käinud seal mitu korda?" ütles ta nii rahulikult kui suutis.

„Jah," ütles Dag ja naeratas jälle nukralt. „See ei ole mitte ainult kivi ja lumi ja tuul, mis seal on, Vaimudemäe kohal on midagi iseäralikku." See tuli vist harjumatust viinajoomisest, et tema, kes ta muidu oli nii sõnaaher, istus nüüd Adelheidi ees, nägu tule poole, ja kõneles iseendast edasi — — —

„Olen käinud seal hiljem — mitu korda — ja lamanud mäel — kõige kõrgemal pilvede vahel — ning vaadanud selle taha. See ei ole lumi — ega kivi, mis seal on. Need on — hinged — mis on kinnitatud sinna alla varjude sügavusse. Mõni on madal, teised kõrgemad, ja osa ulatub kõrgele üles nagu mäetipp päikese poole."

Adelheid väratas. See oli ju sama, millest ta oli unes kõnelnud.

„Need hinged on seal nagu taimed, tihedalt nagu kõrred — nagu rohi all metsaojas, nagu vesiroosid metsajärves. See ei ole lumi, mis tuiskab — ega tuul, mis puhub — need on hinged, mis virdavad millegi mõjul, mis pole tuul. Küllap see on igatsus millegi järele, mis paneb nad liikuma. Nad sirutuvad taeva poole ja voogavad, aina voogavad nagu rohi ojades, nagu vesiroosid lainete käes — aga — ka hinged ei saa paigast — nad on juurdunud sinna, nagu nad olid elus, kui surm neid rabas.

Nad kõik on tumedad all juure ligi, pimedas sügavuses, aga ülespoole on neil teised värvused. Neid on kõiksugu värvi. Mõni on punane, teised valged ja kõrgeimad — need on nagu voolav kuld päikese käes. Nad lainetavad nagu lõputu meri. Nii näeb välja Vaimudemäe taga.

Lõuna poole üle eluorgude kerkib mäetipp näona üle kogu maailma. Imelik on istuda seal üleval ja vaadata üle kogu elu kaugusse. Inimesed all on nagu pisitillukesed tuled — mõni on kahvatu nagu jaaniussikese helk suveööl, teistest kiirgab suuremat valgust. Nad kõik virdavad põhja poole — Vaimudemäe poole. Mõni kiiresti, teised aeglasemalt — kuid kõik hakkavad lähenema, niipea kui nad süüdatakse. Nad ujuvad üksteisele peale, tõuklevad, mõni suudleb teist, tõtlikult nagu välk surma poole — ujudes ise samaaegselt järjest lähemale.

Elu voolab üle mäe ööd ja päevad.

Mõni elutuli on tugev, aga jäledat värvi. Nad veavad teiste inimtulede jõgesid vastu mäge — ujudes ise sinna. Kui on sõda, siis kaigub surma lõugade vahelt nagu naeru. Nii õudne kui see ongi, paneb naerma, kui seda näed. See on niivõrd käsitamatu,

et seda on inimmõistusega võimatu taibata, nähes seda ülalt surma silmnäolt.

Istuda seal ülal ja näha kõike mõttetut, mis sünnib lühikesel hetkel inimeste elutule süütamisest, kuni nad tuiskavad vastu mäge ja kustuvad ning muutuvad seal hingetaimedeks kõigi teiste kõrval, sellest on küllalt, et peast imelikuks minna."

Adelheidi pea hakkas õudusest pööritama. Dag oli pea vigaseks läinud — ta oli täiesti sõgedaks läinud.

Korraga pööras Dag näo tema poole, naeratus pisut rõõmsam kui enne ja silmad jõulised ning selged.

„Sa istud vist ja mõtled, et ma olen päris hulluks läinud," ütles ta, „aga ära seda karda. Ma ei ole seal mäe otsas rohkem käinud kui see üks kord, olen end sinna ainult kujutlenud ja unes näinud, et olin jälle seal. Tahtsin üksnes jutustada sulle pisut nägemustest ja ulmadest ning mõtetest, mis mul pärast seda on olnud, kui ma seal mäel olin. See tuleneb vist küll sellest väljavaatest, mis iseendast oli tõesti kummaline, ja natuke ehk ka kohtlemisest, mis mulle allakukkumisel osaks sai — samuti nägemustest, mis mul olid, kui ma meelemärkusetult hütis lebasin — ja kõigest, mis ma pärast seda unes olen näinud. Osa võib-olla ka kõigist raamatutest, mis sa oled mind meie abiellumisest saadik lugema pannud.

Aga kõigest sellest on midagi mulle tõeliseks saanud," lisas ta, ja naeratus hajus tema näolt. „Ma läksin mäe juurde mõttega, et kogu elul võiks olla lõpp. Aga kui jõudsin üles — ja taipasin, et on peaaegu võimatu eluga alla pääseda, ning hakkasin mõtlema, et võib-olla ongi lõpp — igaveseks lõpp, siis sai mulle selgeks, et ma olin elust ainult läbi kõndinud — natuke üle kolmekümne aasta, mõtlemata lõpule, mõtlemata, et kord saabub lõpp. Ma ei olnud millegi mõtelnud, polnud üldse mõtelnud, olin ainult elanud nagu enamik inimesi, just nagu kestaks elu tuhandeid aastaid."

Ta tõmbas sügavasti hinge, sirutas end ja naaldus siis toolileljale. Nägu oli taas pööratud tule poole, silmis oli kauge pilk, kuid suu ei naeratanud.

Adelheid vaatas teda. Hoolimata hirmsatest armidest laubal, mis haavad olid sinna jätnud, näis talle, et ta polnud teda kunagi ilusamana näinud. Alles nüüd tajus ta, et polnud talle iial kui täiskasvanud mehele vaadanud. Temas oli alati ilmnenud midagi poisikeslikku — tema ujeduses ja selles, et tema mõtted ei olnud nagu küllalt tõsised — polnud midagi läbielatut, mis oleks omanud sügavust. Muinasjutt, mille ta nüüd oli talle jutustanud, ja tema hea meeleolu selle juures, tegi Adelheidi ebakindlaks. Pärast seda ei olnud kerge öelda, mida Dag elu sündmustest mõtles.

Adelheid oli enne Dagi ees respekti, jah, isegi veidi kartust tundnud — tema suure jõu, rutu ja sõnakehvuse pärast. Nüüd oli ta ka täismehe võimu saavutanud.

„Miks sa kogu aeg naeratasid, kui isa kõneles sündmustest — laias maailmas?" küsis Adelheid järsku.

„Ah, küllap ma mõtlesin, et inimesed rassivad ja võitlevad nii palju siin elus, otsekui mõtleksid nad igavesti elada — ja ometi oleme kõik ainult lühikesel jaamavahel — teel igavikku. Nägemus, millest ma sulle jutustasin, seisab mul ikka veel üliselgena silme ees, nii et ma pean naeratama, kui mõtlen, kuivõrd kibekiirem inimestel on kõige muuga kui mõtlemisega tõelisusele, sellele, et me oleme rännul — surmamaale. Sest see ongi elu suur tõelisus — ainus, mida me teame — et elu on surm.

Kui minna mäe otsa ja vaadata alla inimestele, nagu nad elavad, — siis käitub enamik neist narridena, ja mina olen olnud üks nendest."

Noor Dag tervenes täiesti ja läks ühel päeval taas metsa. Ta pidi tõotama Adelheidile, et on ettevaatlik ega roni enam Vaimude-mäele. Dag naeris pisut, kui Adelheid seda mainis, ja ütles, et ta ei tunne niipea tungi sinna jälle pääseda.

Adelheid tundis, et ta saab jälle lapse, ning oli ühtaegu õnnelik ja kõhklev. Ta ei vabanenud mõttest, et uus inimene, kelle ta sünnitab, peab otsekohe alustama matka surma poole. Kestval juurdles ta selle üle ja mõtles isegi õpetaja juurde sõita, nagu ta kord oli lubanud, kui tal selle järele tarvidust peaks olema. Ta oli tõotuse oma suures õnnes unustanud, ja ka mures laste pärast ei olnud ta õpetajale mõtelnud. Keegi ei saanud niikuinii surnuile elu tagasi anda. Nüüd mõtles ta õpetajale, aga kõige rohkem Vana-Dagile.

Ta kõneleb Vana-Dagile, kuidas temaga lood on. See rõõmustab teda. Ta vananes silmanähtavalt, leinates väikesi poisse, kes olid surnud. Ka oleks Adelheid tahtnud jutustada talle natuke kõigest, mis noor Dag oli ütelnud, ja kuulda Vana-Dagi arvamust. Jah, ta lootis, et viimane mahendab veidi Dagi sõnade sünguse.

Suve tulek viibis — ja õhtuti oli nagu peaaegu alati eesto kaminas tuli. Ühel õhtul, kui Vana-Dag seal üksi istus, suitsetade oma pikka piipu, tuli Adelheid ja istus kudumistööga suur tooli, milles ta oli istunud esimesel Bjørndalil veedetud õhtul. Na vahetasid mõne sõna ilmast ja tuulest.

Adelheid oli pidanud Vana-Dagi küsitlema, et Dagiga juhtun seost leida, ja vana lugu Vaimudemäest oli ta kuulnud temal. Seepärast alustas ta sellest otsast ja mainis noore Dagi sõnu ni oma mõtteid — ja et ta kannab last. Vana-Dag vaikis, kuid tundu nagu tõusnuks tema pea vanasse asendisse, kui ta kuulis Adelhei last nimetavat.

Nad kõnelesid natuke edasi-tagasi, kuni jõudsid sinna, kuhu Adelheid soovis — kogu elu juurde, mis sündis, et surra.

Vana-Dag noogutas selle peale, mis poeg oli ütelnud, ja naeratas pisut nukralt. Ta mõtles mõtetele, mis tal endal elu ja surma kohta olid olnud. Aga ta oli pojast nii palju vanem. Ja ta ei olnud muretut elu elanud, mõteldes üksnes endale. Ta oli kogenud palju elusündmusi ja õppinud mõtlema asjade üle, olgu või surmaga tegemist. Ta nõustus sellega, mis poeg oli ütelnud, aga leidis pehmemaid mooduseid selle väljendamiseks — Adelheidile tema praeguses seisukorras.

Ja inimhingel on jõudu kõigest läbipääsemiseks, olgu või surmast risti läbi.

Ta mõtles kaua, otsides oma arvamusele sõnu. Tema arvamus oli kindel, aga oli tarvis sõnu, et seda teisele edasi anda. Ta tõusis ja vantsis toas edasi-tagasi, käed seljal ja piip kõlkumas ühes käes.

Adelheid jälgis teda ja pisarad tulid talle silma. Kõige tasuks, mis Vana-Dag talle oli andnud, oli Adelheid täna õhtul andnud midagi temale. Vana-Dag oli nüüd jälle endine — nagu enne poiste surma. See, mida Adelheid oli sosistanud uuest elust, oli süttinud temas nagu säde. Ta oli ruttu juukseid silitanud, nii et need lebasid jälle elavais laineis ümber pea, ja käis nüüd, selg sirge ja pea püsti, ning oli taas täiesti endine.

Adelheid oli nii süvenenud sellesse, et ta lausa võpatas, kui Vana-Dag järsku ringi pööras ja tema ette seisma jäi. Ta tõmbas tooli tulele lähemale ja istus sellele, selg taha toetatud, kuid pea ettepoole kallutatud. Nägu oli jõuline ja elav — ning kaminatule paistel kummaliselt särav.

Adelheid seiras teda kõrvalt, nagu oli seiranud oma meest, ja mõtles, kas noorel Dagil on kunagi niisugust elust raiutud nägu nagu Vana-Dagil. Kui ta seal nõnda istus, siis oli, nagu oleksid kõik elu mured ja võitlemised tema näost üle käinud — ja seda voolinud, lõpmatuseni voolinud, kuni see oli saavutanud kirgastunud ilme, mis tema näol nüüd oli. Sellelt ei saanud peaaegu silmi pöörata.

Pööramata pead, istudes nagu võlutud mingist nägemusest leekides, hakkas ta kõnelema. Pikkamööda ja madala häälega tulid sõnad, aga nad olid kõigutamatult kindlad.

„See, mida Dag elust ja surmast ütles, on õige. Näha oma elu otsekui ülevalt — nõnda et näeb, et see on ainult lühike teeosa kahe igaviku vahel — ühest me tuleme ja teise läheme — on esimene tingimus seose äranägemiseks.

Ja seos väljendub selles, et meis on igavesest ajast igavesti midagi Issandast, kui me ei kaota seda kergemeelselt lühikesel matkal, mida nimetatakse eluks.

Meis on midagi Issandast. Seda võib seletada kolme sõnaga, mis seisavad piiblis: need on vist usk, lootus ja armastus,

aga mina mõistan seda paremini, kui teen need sõnad niimoodi ümber: usk Jumalasse; usaldus ja üksteisemõistmine. Sel kombel on nad tihedamini koos, nad ei ole lahutatavad. See ongi see, mis meis on Issandast, ja see kannab meid kõrgelt üle Vaimudemäe, Adelheid."

XXV

Vana-Dag oli nuhelnud nimismeest ja teinud lõpu tema koera-kurjale. Sellest ajast alates ei teinud nimismees tegemist inimestega, kellega Dagil oli suhteid. Aga ta jõi niisama metsikult nagu enne, võib-olla veel hullemini, ja mängis ööd ning päevad kaarte — aasta aasta järel.

Ühel hommikul pärast säärast ööolengut leiti nimismees surnult toolil istumas, käsi laual viinaklaasi ümber. Öeldi, et ta joonud end surnuks.

Siis maeti ta nagu teisedki inimesed, aga nimismehe matusel juhtus midagi ebatavalist.

Õpetaja pidas kõige iseäralikuma matusekõne, mida keegi säära-seil juhtudel oli kuulnud. Ta ütles lihtsalt, et lensman elanud igas mõistes jumalavallatut ja ebakristlikku elu, olnud pahanduseks kogu piirkonnale ja vaaruvat nüüd Jumala ette sessamas seisu-korras, nagu ta suuremalt osalt oli elanud, nimelt joobnuna. Jah, õpetaja kõneles täis püha viha, nii et kõigil, kes seda pealt kuulsid, jooksis külm judin üle selja. Ta vihjas isegi sellele, et on kaheldav, kas lensman tuleb matta õnnistatud mulda, ja mõtles vist sellega, et ta polnud parem kui enesetapja.

Lensmanil ei olnud õieti ühtki sõpra; aga tal oli vähemalt kaks naist ja rikkalikult järeltulijaid. Ja kogu see perekond arvas, et õpetajast oli jõle surnud mehest tõtt kõnelda ja täpselt sedasama ütelda, mida kõik teised ümberringi asundustes oleksid ütelnud.

Nad arutasid seda kõikjal, ja võimumehed, ametikandjad ja teised suurnikud pidasid õpetaja käitumist ebasündsaks. Valitses üksmeel, et õpetaja kohus on matuseliste ees peenetundeliselt ja avalikult valetada.

Võib-olla oli nende suurnike seas üks või teine, jah, võib-olla oli neid palju, kel oli põhjust karta, mis säärasel õpetajal võib pähe tulla ütelda nende endi lahkumise puhul elust. Ja kuidas nad oma elu ka ei elanud, arvasid nad endal lõpuks õiguse olevat õpetaja ilusale iseloomustusele.

Mõnel neist olid omad suhted ja asi läks niikaugele, et piiskop tuli erakorralisele visitatsioonile, et võimatu õpetaja kohta andmeid saada. Piiskop oli oma aja laps. Külmas kiriklas arvukate laste hulgas, kus toidu kõrvale kasinalt veini pakuti, ei tundnud piis-

kop end hästi, ka ei olnud talle õpetaja rangelt piiblijärgsed pühapäevajutlused meelepärased. Ta laskis õpetajal oma rahulole-matust tunda ja noomis teda ärasõidul otseselt matusekõne pärast nimismehe muldasängitamisel. See haavanud koguduse sündsus-tunnet, jah, äratanud jälestust — ja teinud õpetaja seisukoha koguduses ebakindlaks — aga sellest kuuleb õpetaja hiljem.

Õpetaja Ramer oli tugev ja uhke mees — oma toas, kui ta Jumalaga nõu pidades oma jutlusi ja hingekarjasetegevust ette valmistas. Kõigeks, mis tema ametisse puutus, ammutas ta jõudu oma toas. Aga muis asjus ei olnud ta tugev.

Ta ei olnud neid pastoreid, kes õpetavad talumeest olema põllumees. Ta ei olnud eeskujuks põllutöös, ja kirikumõisa maja-pidamine ei olnud hea. Halvad aastad olid teda nagu kõiki teisigi halvanud ja tal oli igasugu elatusmuresid. Et ta ei olnud piirkonna võimumeestega heas vahekorras, aitas vist küll omajagu kaasa, et sissetulekud jäid väikeseks. Ta ei olnud praktiline mees, ei — ta oli sedavõrd kõike muud, et see oli nõrgendanud aja jooksul lugu-pidamist temast ja ühes sellega ka veidi ta sõnadest. Ja tema ja ta perekond ei käinud ühegi inimesega läbi. Suured kohad olid talle suletud ja väikestele ei tulnud mõttessegi õpetajat külla paluda. Tema ranged sõnad aja kergemeelsusest ja joomatõvest aitasid vist ka omajagu kaasa, et inimesed pidasid teda vähe-seltsivaks meheks.

Nõnda oli õpetaja teda ümbritsevast elust kõrvale tõrjutud ja ta sulgus üha enam oma kontorisse, sest korratuses talu, murelik naine ja kehvalt rõivastatud lapsed ei meelitanud kedagi ligi. Kõigele sellele lisandusid nüüd veel piiskopi külaskäik ja ähvarda-vad lahkumissõnad.

Lähenes 1815. a. kevad.

Õpetaja istus oma kontoris ja vaatas mõttes olles üle nurmede, kus siin-seal oli veel lumehangesid. Laual tema ees lebas avatud piibel, mille vahelt paistis arvukaid märkideks vahele pandud paberitükke. Suur paber märkmetega pühapäevajutluseks oli piibli kõrval, kuid tema mõtted olid viimaseil nädalail väga rahutud olnud. Neid oli raske ainult ühele asjale koondada.

Ta oli piiskopi külaskäigule järgnenud ajal vähe und saanud. Selle taga võis olla nii palju vastumeelsust paljude poolt, nagu talle tundus, ja tuleviku kohal lasus ähvardav ebakindlus.

Kas ta oli oma töös liiga enesekindel olnud? Kas ta oleks ehk pidanud oma tegevuses siiski käima mugavat keskteed ja kõnelema nimismehe matusel ainult mõne üldise sõna Jumala armust? Ta oli pidanud õigeks need põhjalikult äratada, kes olid kohanenud

nimismehe siivutu eluviisiga, püüda neid põhjalikult järele mõtlem ja sellest ära pöörama panna.

Jah, ta oli arvanud, et suudab hajutada kogu pahanduse, mi nimismehe kardetavast eeskujust võis tekkida. Ta oli tahtnud nei kõikjal mõistma panna, et säärane elu on hukkamõistetav.

Piiskop oli ütelnud, et ei ole meie asi kohut mõista; jah, ta o maininud variseri ja tölnerit.

Oli ta variser?

Kas õpetaja kohus oli uinutada inimesed jätkuvasse liiderlikk eluviisi, tasandada kõike ja olla leebe kõigis asjus? See oli mugav aga kas see oli Jumala tahtmine?

Õpetaja mõtted muudkui rändasid — ja riivasid seda, mid tema silmad nägid — mulda, mis hakkas paistma lumehanged vahelt. Kevadtööde aeg lähenes ja mõtted mitmesuguste kulutustest seemneviljale ja seemnele ning tööriistadele hakkasi teda rõhuma, ja kõige üle lasus piiskopi lahkumissõnade sugenenud ebakindlus.

Tema mõtteisse murdis vankrirataste ja raskete hobusekapjade hää Ta ajas end sirgu ja kuulatas ning kuum rahutus — jah, hirm tõusis temas. Kas keegi tuli teatega, mida piiskop oli ette kuulu tanud?

Väljas käis uks, ja eestoa põrandalt kostsid kindlad, julge sammud. Koputus — mitte nagu argliku, aupakliku koguduse liikme koputus, vaid kindla, rahuliku inimese oma. Ta tõusi tahtmatult, pöördus ukse poole ja tõmbas sügavasti, värisede hinge, enne kui ütles: „Sisse!" nii rahuliku häälega kui suuti

Uks ei avanenud pikkamööda ja kõheldes nagu tavaliselt ning õpetaja silmad suurenesid ja vahtisid.

See, keda ta kõige viimasena ootas üle oma läve tulevat, Van Dag Bjørndal, astus sisse ja ulatas käe. Õpetajat oli küll om Dag Bjørndalile pulma kutsutud, aga ta oli viimasel hetkel ä ajal Bjørndalile pulma kutsutud, aga ta oli viimasel hetkel ütelnud. Ei temal ega naisel olnud tahtmist sinna kõigi suu suguste hulka minna. Niisugustel suurtel pidudel polnud õpetaja e kunagi hästi tundnud. Tema kunagine ülijulge otsus lähene inimestele metsapiirkonnas, oli üha edasi lükkunud ja aastate kul des ununenud. Ja Adelheidil ei olnud teda ka tarvis olnud.

Õpetaja nihutas kiiresti tooli paigale, asetas märkmetele piibli vahele, sulges selle ja pani kõrvale — tõstis siis sule ja tin teise paika — ja jälle tagasi, aga istus viimaks ometi tooli ja pööras näo ootamatu külalise poole. Küllap Dagki oli kuuln lensmani matusekõnest ja tuli nüüd tema üle kohut mõistma.

sügisel tuli Bjørndalilt kiriklasse suur põder ja see oli väljastpoolt tulev saadetis, mida õpetajanaine sai. Terve oli midagi, millest jätkus lastekarjale. Õpetaja tabas end lt, et ka põdrasaadetistele võib lõpp tulla — ja tal tõusis pisar , kui ta mõtles, et lugu temaga on läinud niikaugele, et esimest korda oma kontoris nähes peab ta mõtlema säärasele le.

oleks vist pidanud ütlema mõne sõna selle kohta, et ta on tu külastuse üle rõõmus, ja olema sõbralikult naeratav, ta muidu tavaliselt nelja silma all oli. Kuid unetuil öil ldasil päevil oli rahutus end temasse puurinud ja tema id piinanud, pannes need üha tihedamini valusa koha ümber ma. Kas ta oli esinenud variserlikult — ja missugused on tagajärjed temale — ja iseäranis kõigile ta omastele? Ta oli dunud, et see ootamatu väisang on ühenduses kogu vastu- usega, mida talle igast küljest vastu õhkus. Kõik tahtsid teda lda, teda surve all hoida. Nad tahtsid, et ta saaks tavaliseks lt kõnelevaks õpetajaks.

oli selles nii kindel, et istus kibestunult ja vaikides ning tas ootavalt külalise poole. Vana-Dag oli pööranud veidi tooli, t ta istus nüüd seljaga pooleldi akna ja näoga toa poole, ures silmad vaatasid õpetajast mööda.

na õpetaja jätkas vaikimist, pööras Dag poolujeda küsiva temale.

„ ei tea vist, mispärast ma tulin?"

etaja kummardus pisut ettepoole ja tema nägu süngestus. iski," ütles ta, „ma tean küll — miks maailma vägevad tule-

kergitas kulme ja vaatas talle otsa. Ta oli hoomanud kibestunud häält, aga tema sõnade mõtet ta ei taiba-

lõi õpetaja korraga käed kõvasti tooli käetugedele ja püsti.

h, ma tean, miks te tulete. Nad on siin käinud — kirjutaja ogt ning piiskop ja teisi — ja tahtnud mind nuhelda ja tada mind jutlustama nende eeskirjade järgi." Ta tormles lt ebaõpetajalikult toas ringi ja vehkles vabisevate kätega, värisedes liigutusest peaaegu nagu nutma puhkemise eel. ähvardavad mind ameti kaotamise ning minu ja mu omaste attumisega. Aga ma mõtlesin seda, mis ma nimismehe kohta n, ja ma mõtlen seda, kui püüan oma jutlustes kinni Jumala puhtaist sõnadest. Kas kuuled, Dag Bjørndal?" Ta Dagi ees, laotades värisevaid käsi.

na-Dagi näoilme oli segasest hämmastusest külmaks rahuks nud. Nüüd tõusis ta täies suuruses püsti ja pani käe likult õpetaja õlale.

„Kas sa ei tahaks istuda?“ ütles ta. „Siis ma ütleksin sull
paar sõna.“

Õpetaja vaatas hämmeldunult üles. Dagi hääl ei olnud äge nagu teistel. See oli vaikne ja sõbralik. Nad laskusid mõlemad tooli ja Dag pööras taas näo ära, et õpetajat oma vahtimisega mitt piinata.

„Ma tulin küll hoopis teisel põhjusel,“ alustas Dag, „kui nii- sugustest asjadest kõnelema; aga kuna sa seda ise nimetasid ja sell all oled kannatanud, siis võin minagi sulle oma arvamuse ütelda. Olen sellest natuke kuulnud, mis on sündinud, ja ma oleksi heameelega varem tulnud, kui ma oleksin teadnud, et see sull südamesse läheb. Mis sa nimismehe kohta ütlesid, selle üle otsus- tada ei ole minu asi. Me ei olnud sõbrad. Aga see, mida sa jutlustad olgu kirikulistele või nendele, kes seisavad surnud mehe kirst ümber, on igati õige — minu silmis. Olen tegelnud igasug asjadega, aga õpetajat jutlustama õpetada, selleks ei ole ma kunag arvanud end küllalt asjatundja olevat. Aga kui sa kuulda tahad, si võin sulle sel hetkel ütelda, et sa oled parim õpetaja, keda m olen kuulnud.“

Õpetaja kaldus toolil ettepoole ja vahtis Vana-Dagi poolel ärapööratud nägu. Mitte ainsatki neist rahulikest, kaalukate sõnadest ei tahtnud ta kaotada. Kui Dag vaikis, lausus ta tasake ainult ühe sõna:

„Tänan!“

Siis istusid nad kaua vaikides. Viimaks pööras Dag pead j vaatas õpetaja poole, kes istus mahalöödud silmil ja oli vist kü kõigi endiste murede ja nüüd osakssaanud rõõmu murrukoha Küllap märku andmaks, et tal on rohkem südamel, pöör Dag tooli ja iseenda demonstratiivselt otse õpetaja poole — ning see vaatas talle küsivalt ebaledes otsa.

„On midagi muud, mida ma tahaksin sulle ühtlasi ütelda, ku tohin,“ sõnas Dag ja jätkas vastust ootamata vaikse südamlik häälega: „Sa oled käitunud vääralt, õpetaja, mitte selles, mida s mulle nimetasid, vaid teisel viisil. Sa jätad hooletusse oma talu — oma naise — ja lapsed — ja iseenda, ja kaotad seelä inimeste lugupidamise — enda — ja võib-olla ka oma jumalasõn vastu. Sa tunneksid end tugevamana kodus ja inimeste seas nin kantslis, kui su majapidamine oleks parem. Siis kasvaks ne lugupidamine sinu vastu, ja sa ise ei lööks kohe araks, kui tule ebameeldivusi.“

Õpetaja oli püüdnud tõusta, kuid loobus sellest ja libist värisevaid käsi nõutult tooli käetugedel edasi-tagasi. Taas mööd tükk aega vaikuses. Aga näis, et Dag ei tahtnud enam mida ütelda, ja siis tuli õpetajal vastus leida.

„See on kahjuks õige, mida sa ütled,“ lausus ta, „aga kõi mis sa maailmas ette võtad, maksab raha, ja mul ei ole...“

Vana-Dag katkestas teda kiire köhatusega.

„Ma tean, et sa oled raskes seisukorras ja et sul on võlgugi. Inimesed teavad seda ka, ja see on halb. Ma olen nüüd paljudele aidanud, kes ei seisa mulle nii lähedal kui sina, nii et kui sa tahad, siis ma aitaksin sind võlast ja kõrgetest protsentidest välja, millega ma olen kuulnud sind heitlevat. Ka võiksin ma sulle anda niipalju, kui on vaja talu kordaseadmiseks, nii et sinust saaks vaba mees.“

Õpetaja oli Dagi sõnadest ilmselt liigutatud ja pidi käega silmi pühkima, ja tema hääl värises märgatavalt, kui ta viimaks pika vaikuse järel vastas ja tänas.

Lõpuks suutis ta ütelda, et pärast seda, mis oli juhtunud, ei ole [illegible]oline, et ta siin enam kuigi kaua õpetaja on.

Dag soovis teada, mis oli juhtunud. Ja ta kuulis kõigist [illegible]meestest, kes olid ühinenud õpetaja vastu, ning piiskopi lahkumissõnadest.

Vana-Dag kaalutles kaua. Ta ei olnud sellega harjunud, et on [illegible] võimsamaid mehi. Aga piiskop oli midagi päratu suurt. Ta polnud ühtegi piiskoppi isegi mitte näinud. Tema lähim side piiskopi kui niisugusega seisnes selles, et Adelheid oli piiskopi [illegible]tütar. Ta juurdles kaua, kuid ei suutnud leppida mõttega, et ta ei saa asja ühel või teisel viisil ka piiskopiga korraldada. Lõpuks tegi ta hääle kindlaks ja ütles:

„Ma kavatsen lähemail päevil linna sõita — ja küll sa näed, siis laheneb ka asi piiskopiga.“

Õpetaja teadis, et Eidsvolli koosoleku päevist saadik oli sündinud suuri muudatusi. Ta teadis, et isegi ametiisikuil, ükskõik kui [illegible] nad ka ei olnud, oli oma lugupidamine, jah, kartus uue võimu ees riigis — või õigemini vana võimu ees, mis nüüd pidi riigipäeval jälle ülivõimsaks saama. „Talupojad on kogu võimu enda kätte saanud,“ oli ta kuulnud öeldavat. Ja ta lohutas end oma [illegible] mõttega, et Vana-Dag Bjørndal sõidab linna — ja kõneleb [illegible] pärast inimestega. Dag oli kuulu järgi võimas mees, ja just nüüd oli tal lisaks sellele riigipäev seljataga. Kas oleks midagi, miks teda ei valitaks, kui ta ühel päeval esile astuks? Keegi ei võinud teada, mida säärane mees ette võtaks, kui talle mingi [illegible] vastuvõetav ei ole.

Kaua nautis õpetaja rõõmu võimsast mehest oma lähikonnas. Ta oli palunud ööpimeduses, anunud ja palunud abi ja juhatust — ja siis tuli Vana-Dag otsekui Kõigevägevama tööriist ise tema juurde.

Aga — see võis ka ahvatlus olla. Võib-olla oli see ainult üks [illegible] tema katsumustes? Õpetaja muudkui juurdles — ja tema [illegible] rahunes ning tugevnes nagu üksildastel tundidel siin [illegible]oris, kui ta karastus esinema Issanda sulasena — jah, see

saavutas kindluse nagu siis, kui ta astus kantslisse. Palju mõtt
oli temasse hoovanud — ja nüüd tõstis ta pea ja vaatas Dag
kindlalt silma.

„Oled sa kuulnud kellestki, kelle nimi on Tetzel?“ küsis

Dag kortsutas kulme ja mõtles järele. Jah, ta oli seda ni
kuulnud, aga — mis laadi mees see oli? Ta oli kord juureln
kas see, mida Lutheri teesideks nimetati, oli saanud oma ni
patukustutusemüüja järgi, ja sellepärast meenus talle nüüd, kes
mees oli. Aga ta ei saanud aru, miks õpetaja seda temalt kü
Viimaks ta vastas, et teab küll, kes Tetzel on.

„Jah,“ vastas õpetaja kindlalt, „mina ei ole Tetzel. Kui sa tu
siia usus, et raha ja võim, mida sa minu abistamiseks pak
tuleb sulle sealilmas kasuks, siis on mu kohuseks sulle ütelda,
oleks pettus minu poolt seda vastu võtta. Sa oled mulle täna pa
andnud. Ka mina tahan anda — natuke sellest piskust, mis mul
Tahan meenutada sulle nelja silma all, et ükski and ei loe Issa
ees, kui siht selle taga on endale armu osta. Raha ja võim, mis s
elus kuuluvad, on väärtused, mis on antud sulle üksnes valit
miseks, — ja loeb see, missuguse südamega sa neid valit
Otsusta nüüd ise, kas ma võin su abi vastu võtta või mit

Dag oli uhkelt pea tõstnud ja külmalt õpetajat silmitse
kuid siis tabas ta end sellelt ja vajus jälle pisut kühmu, ja t
käed tõusid ning nägu peitus karedate pihkude vahele.

„Kas see ongi, mida inimesed minust arvavad?“ küsis ta kum
liselt väriseva häälega. „Et käin ringi ja ostan patukustutus

Nüüd oli õpetaja kord lohutada. Ta tõusis ruttu püsti, läks D
juurde ja pani käe talle õlale.

„Ei, Dag Bjørndal, keegi ei ole mulle sinu kohta midagi sää
ütelnud. Paljud on nimetanud sind heaks meheks. Sa ei tohi mu s
nõnda mõista. Tahtsin seda sulle üksnes meenutada — jär
mõtlemiseks — sulle endale, kui sa peaksid eksinud olema.
lõpmata palju inimesi, kes selles eksivad.“

Dag ajas end vähehaaval jälle sirgu — ja vaatas õpeta
kindlalt otsa. Tema silmis oli niihästi nukrust kui ka vankum
rahu. Talle meenus, kui palju tunde ta oli sellesama üle juureln
ja surus maha haavumuse, mida ta oma uhkuses oli tundn
Küllap temagi oli selles kaua eksiarvamisel olnud.

Tal polnud põhjust õpetaja sõnadest solvuda. Vastupidi, ta
austust tundma mehe vastu, kes nii suures hädas nii ka
sõnu kõneles. Kui ta ise oleks mõni aasta noorem olnud, o
õpetaja nüüd abi kaotanud. Siis oleks tõenäoliselt juhtunud
ta oleks tõusnud ja ruttu lahkunud. Aga vanadus ja aastad tal
tavad — ja õpetavad enesetunnetuse rasket kunsti.

Niisiis naeratas Dag õpetajale ja ütles, et ta võib rahuli
vastu võtta rahalaenu ja abi linnas — samuti nõuan
mida Dag mõtles talle talupidamises anda. „Sest,“ lisas

lõpuks, „ma ei tulnud siia mitte üheski neist asjust. Neile pidin ma
mõtlema alles sinu sõnade järel alguses.“

Uurivalt silmitses õpetaja Dagi.

„Mis see oli, mille pärast sa tulid?“ küsis ta — ja tema hääl
reetis, et ta soovib kaaluvat põhjust, et võida kindlalt uskuda, et Dag
polnud sugugi tulnud selle ainsa pärast, mis tema enda mõtteid ööd
ja päevad oli vaevanud.

„Ma tulin ristimist tellima,“ ütles Dag, ja tema silmad olid
täis uhkust ja siirast rõõmu.

„Ristimist? Kas teil on jälle laps sündinud?“

„Jah,“ vastas Dag ja tema muidu range nägu oli lausa särav
rõõm. „Issand ei ole nii karm kui õpetaja — ta annab veidi
patukustutust vanale mehele.“

Õpetaja pidi naeratama ja ähvardas teda sõrmega. Ta teadis, kui
raskesti mure mõlema surnud poisi pärast Bjørndali inimesi —
ja eriti Vana-Dagi oli rõhunud. Ja ta teadis, mida see Dagile
tähendas — mitmel moel —, et oli tulnud uus. Ta oleks tahtnud
küsida, kas see on poiss, kuid ta talitses end, läks kapi juurde
kirikuraamatut tooma ja istus siis, valmis sisse kandma. Ta vaatas
mõlema esimese poisi juurest järele ja kandis sisse vanemate täis-
nimed, enne kui küsis, mis lapsele nimeks saab.

„Torgeir, minu isa järgi,“ avaldas Dag.

Niisiis poiss.

„Aga kas sa ei taha teda Dagiks ristida?“ küsis õpetaja.

„Ei, mitte teda,“ kostis Dag.

„Kas sa arvad, et neid tuleb rohkem?“

„Jah,“ vastas Dag kindlalt, ja õpetaja kirjutas. Aga kui ta
hakkas liiva peale puistama, köhatas Vana-Dag ja ütles: „Sa võid
ühtlasi veel ühe sisse kanda, kelle nimeks saab Dag.“

Õpetaja tõstis silmad ja vahtis talle otsa.

„Kaksikud — seekord,“ seletas Vana-Dag mõnu tundes.

Midagi ei võidud teha küllalt põhjalikult, selleks et uued elud
saaksid püsida. Seepärast oli Vana-Dag otsustanud ise õpetaja
juurde sõita neid sisse kandma. Siis sooritab ta ühtlasi külas-
käigu õpetajale, mida ta oli juba ammu mõttes kandnud. Tal oli
väike aimus, et Issandale meeldib, kui ta selle reisi ette võtab — ja
võib-olla natuke sel põhjusel laseb Issand poistel elada. Just
mälestus neist mõtetest pani teda õpetaja patukustutuse-meenuta-
mise juures pead norgu laskma. Inimesel ei ole kerge hoida
mõtteid oma heategude taga patukustutamissihtidest puhtad.

Aga kõik muu, mida ta oli õpetajale pakkunud, oli olnud
silmapilgu sisendus.

„Nonoh,“ ütles ta iseendale, kui ta koduteel sellele mõtles,

„kas istud nüüd ja kiitled oma hea südamega — ning mõ
ekstra patukustutusele, mille sa selle eest tahad saada?"

Vana-Dag sõitis linna. Kellega ta kõneles ja mida ta muidu
võttis, sellest ei saanud keegi kunagi teada; aga piisko
saabus õpetajale kiri ja selles seisis, et ta kuulnud kihelko
oludest täiesti usaldatavast allikast lähemaid üksikasju ja se
pärast pole tal õpetaja töö kohta enam midagi ütelda.

Kõik tuleb päevavalgele. Need, kes olid teda piiskopi
laimanud, kuulasid järele ja nägid ära, et nende rünnak oli ko
varisenud. Ja ei olnud mingi saladus, et Dag oli käinud kirikl
hiljem linnas.

Ja inimesed raputasid pead ja ütlesid, et see on Vana-D
teene...

Ristsetest Bjørndalil võtsid osa õpetaja, tema naine ja k
suuremat last — ja see ei jäänud nende viimaseks sealkäig

Õpetaja kuulutamine muutus üha vägevamaks ja Dagi nõua
hakkas ta inimeste seas liikuma ja sai kõrgesti lugupe
õpetajaks. Tema talukorraldamise ja rahaasjadega oli Vana-D
kestvaid raskusi — sest õpetaja ei olnud ega saanud neis a
praktiliseks. Alles siis, kui Dag tuli mõttele panna tema n
talutööd juhtima ja kõiki rahaasju korraldama ja selleks õp
nõusoleku saavutas, algasid õpetaja elus ka sellest küljest he
mad ajad.

XXVI

Seal oli see jälle!

Suur-Marte kergitas pea padjalt, tõusis voodis hääletult
kile — ja kuulatas pimeduses.

Ta haaras voodiservast kramplikult kinni ja vabises, nii et v
värises. Ka hambad hakkasid plagisema ja oli, nagu roomaks
uss tema selga mööda üles.

Nüüd oli ta seda selgesti kuulnud. Keegi kõndis köögis.
põranda naksumist seal ta tundis. See ei tulnud iseendast,
sellest, kui keegi läks suure kapi poole, siis naksusid põra
lauad selle ees. Ja ukseprao vahelt ei paistnud tuld. Sea
pime — nii et inimene see ei võinud olla. Ta muudkui kuul
aga nüüd oli taas vaikne.

Ei olnud hea koha pealt sobimatul ajal lahkuda, aga kui
iga öösi peaaegu arust ära hirmutati, tuli vist parem jälle ini
juurde asuda. Siin Borglandil ei olnud enam olemist. Siia k

...a kambrisse ei saa igatahes enam keegi teda elavalt sisse. See
...li päris kindel.

Mõni püüdis teda küll nöökida, kui ta rääkis öistest kummi-
...test köögis, aga nad olid ise ka näost täiesti kaamed. Oli
...gi peale tema, kes olid kuulnud nagu haige koera ulumist
...kudes ja treppidel, ja jõle naer, mis kostis kusagilt, kui
...d läinud nädala ühel õhtul köögis istusid, ei olnud elava inimese
...a.

Mäletamatuid aegu oli siin Borglandil sündinud nii palju patust,
...t polnud midagi imestada, kui keegi siin öösiti kummitas ja
...listas.

„Tasa... Seal oli see taas, kaks korda järjest, ja..." Suur-
Marte ajas end värisedes sirgetele kätele, valmis voodist välja
hüppama. Ta kuulis häält — nagu kapiukse avamist, selle avamist,
mis oli kindlasti lukustatud... nüüd kostis nagu kokkupõrkavate
kivinõude kolinat ja tasast oigamist.

Kaua aega oli täiesti vaikne, aga Suur-Marte vabises nii,
et pidi keele hammaste vahele lükkama, et need ei hakkaks kuulda-
valt plagisema.

„U-uuh..." Seal oli, nagu kobaksid käed seina mööda tema
kambri ukse poole...

Kostis selge köögiukse kriuksatus, kaikuv jõle naer lõikus
läbi köögi pimeduse, millele järgnesid meeleheitlikud oiged — ja
siis uppus kõik prahvatavasse kärasse... Nüüd kuulis ta igast suu-
nast selgesti otsekui köögis kõlisevate kettide häält ja tema toa-
seina taga ning igal pool ümber köögi kolises ja mütsus ühtaegu.

Suur-Marte oli voodist välja karanud ja voodi taha kössi
...nud, ja seal ta istus ja nuuksus hammaste plagisedes ja
...ülejäänud osa ööst arust ära.

Et üks kummitus ringi käis ja narris, oli juba küllalt paha;
...a kui neid tuli terve salk ühekorraga — siis...

Hommikul olid tinataldrikud köögi põrandal ja nurkades laiali.
Neil oli muidu oma koht kambriukse kõrval seinal. Kapiuks oli
avatud ja lukul ei olnud mingit vägivalla jälge.

Et Borglandil kummitas, sellest olid kõik teadlikud, aga see läks
juba liiga kaugele.

...l päeval, kui Elisabeth sai teada, et pärisomandi vabaks-
...mise viimane tähtaeg on möödas, et Dag Bjørndali omandiõigus
...n kõigutamatu ja Borgland igaveseks kadunud, oli ta isaga tülit-
...nud, nii et seda oli üle poole maja kuulda, ja mõni arvas isegi
kuulnud olevat, et ta paneb majad põlema, niipea kui Vana-Dag
Bjørndal ja Adelheid nägu näitavad.

Siis oli nagu kõrvakiil laksatanud ja selle järel oli kõik järs vaikseks jäänud. Ja sellest päevast alates ei olnud preili Elisab enam oma toast välja tulnud, teati kõnelda. Kuidas ta il söögita elada sai, see oli arusaamatu, aga ta keeldus koloneli sü alla lauda minemast ja ei tahtnud mingil tingimusel sööki ül oma tuppa — ei tahtnud arvatavasti süüa Vana-Dagi armu

Pärast Elisabethi sulgumist oma tuppa võis vend Lorentz e taas vabana tunda. Ta hakkas jälle igal pool ja igal ajal ri tilbendama nagu enne, viites kõigil, kes teda kuulata viitsis oma sõgeda jutuga aega.

Ta lobises midagi selletaolist, et kohanud Elisabethi ühel ülal käigus, aga kõik, mida ta ütles, oli ainult hullu jutt. arvas teda nägevat, sest oli tema ees alati hirmul olnud. „Ku võtab ta kord elusalt," ütles ta vahel, ja see oli rahva meel ainus mõistlik asi, mida ta ütles.

Kolonel võis olla väga erinevas meeleolus. Ta ajas vahel tu sirgu, proovis oma vana hoiakut ja katsus veidi vilistada aga suuremalt osalt ta unustas selle ja kõndis noruspäi n rusutult oma vaikseid teid.

See aitas natuke, et Syver Tagasõitja tervitas nii aupaklik ja kui ta sai ühel päeval Vana-Dagilt kirja palvega maj seisukorda silmas pidada, kui on midagi, mis vajab parandam ärkas ta nagu pikast unest. Ta määras ja otsustas, nautides se kuni see kestis. Pärast paluti teda sõbralikult majapidamist sügisesi töid juhtida, kui Syver ei peaks seal olema.

Nii läks koloneliga kuidagiviisi.

Dag ei tahtnud solvata teda raha saatmisega vaeva eest, a linnakoormatega tuli Bjørndalilt tubakat, viina ja veini ning anti otsekohe koloneli hoiu alla. Esimesel korral, kui see juht laskis ta kaupadel kaua seista, enne kui ta neid puudutas, hiljem ootas ta vahel põnevusega järgmist saadetist.

Kõige halvem lugu oli rõivastega. Tal oli palju mantleid van heast ajast, aga oli imelik hakata kauge mineviku rõivas ringi käima, nagu vend Lorentz juba kaua oli teinud.

Syver Tagasõitja lonkis Borglandi õunaaia ja kivitara vahel teed mööda läänepõldude poole. Viljalõikuse aeg oli käes ja päev pingelised, aga Vana-Dag oli käskinud temal särgivarrukad puht hoida ja rohkem jälgida, et töö korralikult tehtud saaks, ja vähem pingutada. Pidagu meeles, et ta on Bjørndali vanasulane ärgu ooberstile suitsu näkku puhugu.

Syver oli rohkem harjunud ise kõige raskemale tööle oma ka

...mblad külge panema ega tundnud end hästi niisama ringi käies ja ...i kontrollides... Aga siin Borglandil tuleb sellega leppida, kui ...na-Dag juba nii ütles. Ta keeras suus tubakanutsu ja sülitas ...augele.

...rsku jäi ta seisma ja vahtis põõsaste vahelt aeda.

...eal oli midagi.

...urske ja kindel, alates vestiseljast ja edasi üle tagumiku, jah, ...ni lohmakate säärsaabasteni välja — võttis ta koha sisse ja vahtis ...lishimulikult. Suvepäike ja talvine tuul, kurnav töö ja higi olid ...ajutanud ta näkku sügavaid vagusid ja kortse ja volte. Ja iga ...imane kui volt, mis ta näos oli, liikus ja pürgis silmade poole, ...st just nende ümber oleksid nad kõik nagu kokku koondunud.

...a kükitas maha ja vahtis ja tema silmad, mis olid nii muutli...ud — olles kord karmimast karmid, kord kavalad, kord lõbusa...itu, olid nüüd õige lõbusad. Lõug, mille ta igaks pühapäevaks ...oga puhtaks kraapis, aga mida praegu vastu nädalalõppu tihe ...abemeharjas kattis, käis tubakat närides hoogsalt üles-alla. Ta ...etas lühikeseks kulunud, paksude sarvestunud küüntega kämblad ...lja tagant vastu puusi ja laskus vähekeseks põlvili ning pugistas ...uval kurgus naerda.

...eisel pool põõsaid oli kruusatatud plats, mille taga heki sees ...eisis lusthoone, ümbritsetud suure aia vanadest puudest.

...ruusatatud platsil tippis vend Lorentz. Ta oli endale oma ...iilgavast noorusajast pärit rõivad selga ajanud.

...aterkuub oli erkpunasest riidest ja hõlma äärtest paistis hele...ine pleekinud siidvooder. Vestil oli säilinud veel midagi endisest ...ilasläikest, aga see oli pigem hall kui kollane ja sametpükstel ...ois näha kõikvõimalikke värvivarjundeid tumesinisest kuni halli...kaarva roheliseni. Kroogitud pitsid rinnaesisel ja käiseotstes ei ...lnud sel sajandil enam valged olnud — ja kunagi samuti valged ...lnud siidsukad olid üpris päevinäinud väljanägemisega. Aga ometi ...i mulje, nagu oleks vend Lorentz pannud vana pidurüü elama ja ...rama, kui ta seal sügispäikese käes kõrge kontsaga kingades ...ngi tippis, mõlema käega enda ees keppi viibutas ja pea selga ...jas, kolmnurkne kübar kollakasrohelisel puuderdatud parukal.

...a ümises mõne takti kusagilt menuetist ja tegi paar üllatavalt ...erget sammu, kummardas ja tõmbas jalaga kraapsu, ja keppi hoidis ...a nagu flööti suu juures ja Syverile tundus, et ta vilistas õrnalt ...a ilusasti.

Äkitselt laskis vend Lorentz kepi alla, kallutas pead ja tema ...äole ilmus kaval ilme nagu hulludel vahel ikka. Ta hoidis keppi ...nda ees ja tegi sellega paar liigutust, justkui koputaks uksele.

„Oled sa seal toas, Elisabeth?" küsis ta parajalt pilkava tooniga.

„Kas ma toon sulle täna öösel köögist süüa, nii et sul pole ise ...aja minna?" Sellele järgnes nii kuratlikult jube naer, et Syver pol...nud oma elus midagi nõnda eemaletõukavat kuulnud.

Aga kui hull siis kübara peast võttis, kummardas ja omaen kätt suudles, nii et parukas ettepoole vajus ja selle pats ta silma peale jäi, ei saanud Syver oma kuiva naerukõginat tag hoida, ja kui Lorentz sellest häälest nii kohkus, et minema jook ja enda lusthoone taha peitis, jättes kepi ja kübara ja paru kruusatatud platsile maha, naeris Syver Tagasõitja laginal, nii kaugele oli kuulda.

Säärast narrimängu pole veel keegi näinud.

Kolonel pidi ühel päeval peapöörituse, köha, palaviku ja külm värinate pärast voodisse jääma. Ta värises, nii et voodi vapp väitis tüdruk, kes teda põetas. See oli lõikuseajal ja inime liikusid iga päev Bjørndali ja Borglandi vahel edasi-tagasi.

Keegi mainis siis arvatavasti, et kolonel on haigeks jään ja järgmisel päeval astus Vana-Dag esimest korda üle Borgla läve. Ta istus natuke aega koloneli magamistoas ja tal oli pu kõige peenemat prantsuse konjakit ühes, mida ta soovitas kolon tulikuumas grokis juua.

Kui Vana-Dag tuli ja kui ta läks, liikus preili Elisabethi a taga kardin.

Kolonel tahtis terve õhtu lakkamatult grokki, ja oli juba hiline kui tüdruk — Netta-nimeline otsekohene jumalakartlik va naisterahvas — võis lõpuks puhkama minna.

Jõudes teel oma kambrisse pimedas trepist üles, nägi ta kahva valgusekuma koridori teises otsas, kus asus preili Elisab tuba. Koridor tegi sel kohal terava käänaku ja preili toa uks nurga taga, nii et seda polnud pikemast jaost näha. Aga kui u preili tuppa oli lahti, nägi siit valgust vastasseinal, ja sealt vast seinalt paistiski nüüd vagusekuma.

Tüdruk jäi seisma, tipsides ühelt jalalt teisele, kõhel kas minna oma kambrisse või pageda taas trepist alla. Valgu kuma nurga taga oli nii tumepunane ja ähvardav, ja õhus tunda kärsalehka ja suitsu, jah, õnnetust... ja tüdruku s hakkas taguma — üha kiiremini, ja kõrvus hakkas üha valje huugama. Ta oli võimetu jalga tõstma — ja valgusekum pilku pöörama...

Nüüd avanes yist preili toa uks pärani, sest kuma se laienes ja paisus tugevaks ning lõõmavaks. Tüdruk haaras pöörit tundes rinnust kinni. Tume varjukogu kasvas valgusekum seinal üles, kummardus üha suuremana ettepoole — suun kambri poole — ja korraga lõi kuju ümber leegitsema, nii pragises. Kõle karje surmahirmus inimese kõrist lõikus läbi m kostis tume müts — ja siis jäi kõik pimedaks ja vaikseks.

Nad leidsid tüdruku trepijalamilt, ta oli viga saanud ja verine ning peaaegu meeletu. Kolonel tuli palavikust värisedes ja kõigist grokkidest vaarudes, küünal käes, ja igast küljest jooksis kokku tüdrukuid, nende hulgas ka üks poiss.

Kolonel tahtis teada, mis kisa ja kära see trepil on — ja tüdruk kogeles mõne seosetu sõna: „Preili tuba — saatan ise — sädemed lendasid ja suitses — ja preili õudne karje."

„Hm." Kolonel oli ühekorraga kaine ja näis väike ning vananenud. Tema pea vajus alla, ta hingeldas, ja kortsud tema näos kiskusid piinavas valus ja õuduses kokku. Ta tõstis küünla kõrgele ja lükkas teised väriseva vasaku käega kõrvale, komberdas trepi juurde ja sealt üles — nii kiiresti, kui jalad teda kandsid.

Teised vahtisid talle järele ja tüdrukud värisesid õudusest.

Poiss seisis kahevahel olles, kuni kolonel oli üläl koridoris, kuid siis kargas ta kergejalgselt trepist üles. Hetk hiljem tuli ta niisama reipalt tagasi — hingeldav ja salapärane.

„Preili on surnud," ütles ta, jättes sel korral nimetamata, et vana haige kolonel oli olnud nii agar ja arusaamatult tragi põrandalt räbalaid ja kilde kokku kraapima, kui poiss tema selja tagant tuppa piilus.

Nõnda lõppes sellega, et kurat oli võtnud preili elusalt.

„Ettevaatamatus tulega," ütles kolonel, kelle rõivad olid eest täiesti põlenud.

Ei olnud ühtegi inimest, kes oleks pärast seda kätt preili külge pannud, nii et kolonelil endal tuli ta kirstu panna. Ja sellepärast, et ta pidi teda puudutama, saigi ta oma kätele vastiku haava, mis ei tahtnud kinni kasvada.

XXVII

Pärimuse järgi on Läänenõlva-onn esimene maja, mille esimene Bjørndali mees endale ehitas, kui ta läänest tuli — endast vägevamate vaenlaste vastu siinsetes laantes.

Onn seisab veel praegu kivise mäeaheliku ees noorte kaskedega nõlvakul, mis on metsa ülemine piir, enne kui algavad kaljumäed. Sealt võib lõpmatuseni lasta pilgul libiseda alla üle metsaste voorte, mis laskuvad läände — teiste külade poole.

Onn on allatuult viltu puhutud ja igivana. Aastasadade päikesekuumus, vihmade niiskus ja talvised paukuvad pakased on seinapalkide kallal hävitustööd teinud. Need on valkjashallid ja koorunud, jah, karvased — kuni südamikuni ulatuvate hiiglasuurte keerduvate pragudega.

Lobedaks kulunud tapid nihkuvad ja kisuvad irvakile, kui torm

tõuseb. Ja kui tuul vaibub, siis lõtvuvad tapid üha rohkem ja roh-
kem ja onn kaldub tasapisi viltu ja vajub lääbakile. Aga kui torm lausa rajuks paisub, rappub onn nagu jonnakas vihas — ja jää püsti.

Ühel vingetuulisel päeval varakevadel tuli alt asundusest läbi läänemetsa mägedesse võõras mees. Männimetsasel mäekuplil istu ta natukeseks maha ja vaatas uurivalt allapoole, kust ta oli tulnu — libistas pilgu mööda läänemetsi alla nende varjus peituv asunduse poole. Aeg-ajalt pööras ta pead ja kuulatas ja vaatas k enda ümber igale poole. Tugev jõhker nooruk, kirves vöö vahel j suurte, nahavärvimisest või teab millest mustade kätega. Hap õlu, kuhu roostes rauatükk sisse lastud, ja see, millega sel ajal nahk värviti, jäi pärast kauaks ajaks käte külge.

Mees pööras oma käsi seda- ja teistpidi ja vahtis neid, nag oleks ta selle üle imestanud, kui mustad need on. Ta tõusis püst vaatas ringi — ja märkas kõrgel kaasikus Läänenõlva-onni.

Seal valendas veel lumi nagu südatalvel.

Mees vaatas surmahirmul silmadega hoolega ringi — kõige roh kem allapoole, kust ta oli tulnud. Siis hakkas ta äkitse läbi nõmmemänniku onni suunas astuma.

Hakkas lund sadama — ja tuul lõõtsus — ikka vingemalt vingemalt, mida kõrgemale ta jõudis; aga ta muudkui rühk vastutuult — ja vahtis igasse ilmakaarde, kuid kõige rohkem sel taha. Nii lõputult pikk oli tee üle ja ümber mäeseljandik mis kõrgusid üksteise taga, ja kurnav oli tõus viimasele nõlvale ja lumi läks aina sügavamaks, mida kõrgemale ta jõudis — ja tu oli lõikavalt ning talviselt külm.

Mees sumpas ja sumpas lumes — ikka lühemate ja lühema sammudega ja aeg-ajalt pööras ta veidi pead ja vahtis selja taha oma jälgi, aga tuul ja tuisk olid need minema pühkinud.

Väsimusest kokku kukkumas, sai ta onniukse lahti ja läks sis

Noor Dag oli üle elanud midagi, mille peale vähesed elav inimesed tagasi mõelda saavad. Ta oli kord surnud olnud.

Sel korral, kui ta üleval Vaimudemäel enda lahti laskis ja al kihutas — tundis ta mõne hetke jooksul, olles täie teadvu juures, pea selge ja mõtted erksad, et nüüd — on surma mine Jah — tal oleks nagu olnud pärast seda mälestus — mitte ain neist allakihutamisel saadud rebenditest ja kriimustustest, vaid sellest purustavast hoobist pähe kõige lõpuks — mis oligi s u r m. Tal oli seejärel mitmesuguseid mõtteid peas olnud — mi ainult need viirastuslikud nägemused, mida ta oli Adelheidi kuul maininud.

Elu on surm, oli ta öelnud — tookord, ja need ta oma suust lausutud sõnad olid pöördunud tema enda vastu — läinud tema sisse — ja seejärel oleks ta nagu tunnetanud surma paljus, mis on elu — enda vahetus ligiduses.

Ta oli mõelnud tagasi oma elule, paljudele juhtumitele — kui ta karuga vastakuti seisis — ja haavatud põdraga — kui ta haukapesi ja kotkaid otsides kaljulõhedes ronis, loendamatutest järsakutest suuskadega alla kihutas, kui ta hoolimatu ükskõiksusega üle kevadnõrga jää kõndis — ja jahipüssiga hooletult ringi käis, nii et juuksed meelekohal lasust kõrbema läksid.

Surnud oli ta olnud üks kord, kuid surmasuus oli ta olnud palju kordi. Elu kätkes endas surma.

Ta võiks ju oma talus püsida — ja ennast hoida. Aga on ju teada, et inimesed surevad igas vanuses. Välk lööb inimese surnuks ta oma majas, hobune lööb maha, mõni sõidab enda sodiks ja igasugu haigused kipuvad kallale inimestele, kes istuvad kodus. Tema oma ema libises jääkoorikul ja suri sellest.

Ei — pole mõtet ennast hoida. Igaühel on oma saatus.

Nii oli ta need mõtted lõpuni mõelnud. Ükskõikselt ja turvaliselt käis ta oma vanu radu pidi — metsades — veel hoolimatumalt kui kunagi varem.

Ta arvas, et tema tunneb s u r m a. Tema ja surm oleksid teineteisel otsekui käest kinni võtnud.

Aga elu tegi teda rahutuks. Kõik elav on nii üürike. Ta ei suutnud unustada oma vanemat poissi, kes oli olnud juba inimese eest — omamoodi mõtete ja sõnade ja küsimustega. Ja viimane pilt temast — väike surmast kurnatud nägu, see jääb teda igavesti piinama.

Dag oli jäägitu nagu sealsed inimesed varemalt ja ta oli kogu hingest oma poissi armastanud. Midagi säärast nagu sellele järgnenud lein ei ole võimalik veel kord üle elada.

Võib-olla tuli see sellest, et ta ei tundnud nii suurt rõõmu oma uutest poistest — hoidis ennast taas rohkem kodunt eemale, ja poistest ja Adelheidist — ja talust ja e l u s t. Ta ei julgenud enam millessegi liiga j ä ä g i t u l t kiinduda.

Ka praegu tundis ta nagu varemaltki meeletut igatsust kodu järele, kui ta oli parasjagu kaua eemal olnud — poiste järele ja Adelheidi järele — ja oma suure ja turvalise toa järele seal, mis ootab teda, uks lahti kambrisse, kus on kolm inimest, kes kuuluvad t e m a l e. Ja ta oli mitu korda teel jalapealt tagasi keeranud — ja tuhatnelja kodu poole kihutanud, et õhtuks pärale jõuda.

Ta laskis ennast kaasa tõmmata õdusaid õhtuid veetma, kui Adelheid eestoas spinetti mängis — ja oma ilusaid kõlavaid laule laulis, nii et see tal luust ja lihast läbi käis, või kui naine kambris või tema toas kamina ääres oma lauto hõbedasele häälele tasakesi kaasa laulis.

Kuid harva viibis ta kaks niisugust õhtut järjest kodus. Elu õn kohutas teda. See oli nii üürike — ja tema süda oli nii jagamatu.

Ta ei teadnud seda küll väga selgesti, aga mingi sisetunne tema hoiatas — ja sellepärast hoidus ta kõrvale.

Adelheid ei taibanud midagi ja oli sageli suures meeleheites — aga kui Dag tuli, siis unustas ta kõik mõtted ja mured... Siis häiri tema õnne ainult üks viga ja selleks olid mõtted, mis võisid ted äkitselt tabada nagu külmavärin. Kui Dag niimoodi mööda mets kolab, siis võib juhtuda — kord — et ta e i tulegi enam koju.

Samal päeval, mil lääneasundusest tulnud mees Läänenõlva-onni jõudis, oli noor Dag samuti põhja kandi metsades.

Ta kavatses teha väikese tiiru lääne poole. Tema ajal ei olnud sealsetel kuplitel puid maha võetud. Väga võimalik, et seal e olnud seda üldse tehtud. Suur puutumatu mets, täis tuulemurdu j kõdu.

Põhja poolt mägedest jooksis oja ja läks läbi järve läände, kuid sealt edasi vuristas see end järsult itta suure jõe poole, mi Bjørndali nõlvade alt läbi voolab. Ta tahtis nüüd enne kevadis sula pilgu veevoolule heita — kas saab järgmisel kevadel se palke parvetada, kui lääne kandis puid maha võtta.

Ta oli teel sinna, aga metsa põhjaservas männikuplite lähenedes hakkas tema süda rahutust tundma.

Põhjatuul tõi mägedest lumelõhna ja meenutas veel midagi. T ajas pea selga ja nuusutas — ja pikkamööda keerasid tema jalad — põhjakaarde. Mida tal praegu, n i i vara kevadel veel kaugema põhja poole asja on?

Juba kõrgematel männikuplitel oli ta keset lumesadu ja talve tormi — ja põhjas kasenõlvadel oli kõik valge — ta nägi tuiskava talve.

Ühe kõveriku männi okste vahelt leidis ta oma suusad. Ta o sügisel siin ringi uidanud; aga sellest kevadest saadik kaks aast tagasi, ei olnud ta siit kaugemal käinud.

Siis pistis ta jalad suusasidemetesse ja läks — põhja poole — otse vastu tuult, mis aina tugevnes, mida kõrgemale ta jõudis — jah, paisus tormiks.

Ta oli päris põhjas kasenõlvade kohal kõrguva mäeaheliku kuru Ja seal seisis ta kaua — väsimusest värisedes pärast pöörast sõi lõpututest järskudest nõlvadest üles — ja vaatas nagu kevadel ka aasta eest üle tundru — Vaimudemäe poole. Tuisk kooris te näolt nahka, tuul puhus jäiselt läbi riiete, nii et tal oli tunne, na seisaks ta seal alasti. Ta oli üdini läbi külmunud.

Aga mägi ei näidanud ennast. Ümberringi oli vaid torm ja kihutav lumi.

Viimaks keeras ta tagasi ja laugles koos tormiga natuke maad läbi kaasiku alla, otsekui tahaks ta minna tagasi männikuplitele ja metsanõlvadele. Aga kaasiku all peatus ta järsult ja pöördus läände. Õhtul võib ta Rausi onnis väikese puhkuse teha, öösel edasi läände, siis jõuab ta varahommikuks läänemetsade ja oja kanti.

Ümberringi möllas maru, aga tema oli pähe võtnud minna Rausi onni — ja ta läks.

Teed, mida oled palju kordi varem käinud, venivad pikemaks, kui torm sulle rahu ei anna — nad venivad käsitamatult pikaks. Dagile, kes oli juba enne väsinud, tundus tee lõputuna. Võib-olla eksis ta natuke suunaga ja paikadega. Võib-olla ta ei teadnud, kus ta on, sest tuisk piiras vaatevälja.

Ta pidi kogu oma tahte ja jõu mängu panema — ja ikkagi ei oleks ta nagu üldse paigalt nihkunud.

Kas lumi oli valge?

Ei — see ei olnud enam valge. Hall oli see — ja see tumenes. Lõpuks oli kõik tema silmade ees nagu must öö — ilma piirjoonte ja vormideta.

Sellesse musta ilmus heledaid lõhesid — tema ümber lahvatas veripunane kuma, aga see kustus jälle — ja muutus halliks — mustenes ja muutus mustaks — mustaks.

Tal oli vere maik suus — tulisoolase vere, iiveldamapanevalt magusa vere maik — ja jälle soola — ja mulla maik — ja ta jalgealune kadus ära — jalad, suusad, lumi — isegi maapind libises ära. Lumi ja maapind tõusid talle vastu. Ta kobas kätega sügavas lumes toetust vastu maad, mis seisis tema ees püsti.

Meelemuljed kusagil alateadvuses — vaist — ütlesid lõpuks talle, et ta on p i k a l i m a a s — neljakäpakil lumes.

Poolsegasena toppis ta jalad uuesti sidemetesse — ja tõusis püsti, ja sellest liigutusest läbi tema keha tulvanud veri äratas temas nähtavasti midagi, nii et jalad liikusid jälle. Jah, isegi siis, kui torm tugevnes, nii et tõstis ta poolest saadik õhku, isegi siis surus ta ennast edasi. Ja kui öise raju esimene metsik huile üle tundrute ja mägede kaikus, vajus Dag Läänenõlva-onni palkseina taga tuulevarjus kokku.

Torm oli teda narrinud. See oli alguses puhunud otse põhjast ja selle järgi oli ta orienteerunud. Tuul peab puhuma paremalt, oli ta endale juhtnööriks võtnud — nii et ta uneski teadis — siis läheb ta läände — ja Rausi onni juurde põhja pool järve kaasikunõlva jalamil jõuab ta hommikuks. Aga tuul pööras, puhus ikka rohkem ja rohkem idast — ja Dag oli koos temaga pööranud —

oli jälginud, et tuul puhuks kogu aeg paremalt, ja läinud nii mööd nõlva üha kõrgemale ja kõrgemale — ikka rohkem ja rohkem põhja poole, oli Rausi onnist põhja poolt mööda läinud ja jõudnu kõige äärmise läänepoolse kaljumäe jalamile.

Ta oli küll lõpuks aimanud, kuhu ta on välja jõudnud, sest t oli läinud otse onni suunas, ja nüüd ajas ta enda poolest saadi püsti, kobas sõrmedega ust ja sai selle kuidagi lahti, ja veel viima temasse jäänud elusädeme ja mingi loomusunni varal sai ta jal lumehangest välja ja prantsatas, pea ees, onni. Tuul lõi tema sel taga ukse kõvasti kinni.

Oli, nagu oleks torm nimelt teda taga ajanud. See möirgas na meeletu onni ümber — leidis endale tee läbi mäekuru alla — tu igalt poolt. Lumemöll tuiskas ja keerles nagu kõige tormisem me kuhjus hangedesse — kustutas onni maa pealt maha, pöörles tantsis öösinisena seal, kus kord oli onn paistnud.

Tunnid möödusid ja öö möödus ja torm ulus — murdis mäekup tel tema teele ettejäänud saja-aastaseid mände nagu pilpaid susises — talve viimane raev.

Kui torm oli haripunktil ja Läänenõlva-onn üleni valges möll ja tuisus, siis immitses sellelt kohalt, kus katus oli lumekee sesse kadunud, sinine suitsuviirg. Suits haihtus samal hetkel, k immitses uuesti nähtavale — ja kadus keereldes tormi.

Dag praadis vastu hommikut kolde kohal pekki.

Ta oli külma käes ja halvas asendis, pea ees, käed enda põrandale lamama jäänud ja paar tundi maganud — ja oli läbi k munud ja kange, kuid hakkas nüüd tasapisi sooja saama — pekipannilt levis nii head lõhna.

Ta tõstis pea ja kuulatas. Torm möirgas ja raevutses ja rappus pisut ühele ja teisele poole — millega ta oli harjunud palgid nagisesid ja raksusid. Talle tundus, et ta kuulis mingit häält — aga arvatavasti oli see vaid torm. Ta kummar jälle tule kohale.

Kuulmine, alateadvus või veel midagi muud. Keegi ei tea, mis t valvsad inimesed nii valvsaks.

Dag pööras äkitselt pea lavatsi poole — ja s e a l t va vastu — surm. Tugev, metsiku väljanägemisega mees, sil mõrtsukatööst tardunud — või oli see hirmust — ja ülestõst kirves hiiglaslikkudes mustades värisevates kätes.

Kirves langes ja mees vajus Dagile selga, kes oli välgukiir järilt vastu mehe jalgu viskunud. Kirvetera tabas koldekivi, et sädemed lendasid.

Mõni üürike hetk urisevat heitlust kahe metsiku looma vahel siis kaikus valu ja surmahirmu karjatus — karjatus, mis k läbi tormi ja kõige muu.

Üks loomadest tõusis värisedes põlvedele — ajas enda püsti — täies pikkuses — teine loom seljas rabelemas — läks ukse poole — tegi selle põlve ja jalalaba abil lahti — ja läkitas kandami tormimöllu.

Uks langes kinni — krambipulk vajus obadusse — ja Dag seisis jälle koldevalguses.

Kirvevars hõõgus tules, lõhnas kärssama läinud peki järele — tuli nilpsas praepanni, lahvatas sinise leegiga ja põles kaua.

Dag ei pööranud millelegi tähelepanu. Ta seisis liikumatult nagu kivirahn, ainult rind tõusis ja vajus — ja kuuevarruka otsast immitses verd ja tilkus põrandale.

Hea, et Adelheid ei näinud teda praegu. Ta ei olnud ilus vaatepilt. Sassis juuksetuustid püsti — rõivad korrast ära. Aga hoopiski mitte s e e ei teinud teda hirmsaks. Vaid nägu.

Sügavad ninasuunalised kurrud olid naha otsaesisel pingule kiskunud, kulmud olid teravalt kokku tõmbunud nagu pistrikutiivad ja silmad nende all olid tundmatuseni tumedad. Sinine vikerkest oli silmaava ümbert kadunud — ja silmaava oli kohutavalt suur ja sügavmust. Nina oli tavatult kitsas ning luu tungis naha all teravalt esile ja sõõrmed liikusid ähvardavalt. Vasak suupool oli irevil ning kokkupigistatud kollakasvalged hambad paljastusid vastikus irves ja selle all tungis esile lai ja jonnakas lõug, väike suursugune lohk keskel, mis Ane Hamarrbøl oli nii silmatorkav olnud ja mis oli ka Vana-Dagil.

Pea oli rinnal ja seljalihased tõmblesid ja värisesid nii, et õlad liikusid, ja süda tagus rinnus metsikult ja keevaliselt.

Võtab aega, et seda loomalikku kihu endas jälle maha suruda — kui see t ä i e s t i valla on pääsenud.

Kes kutsub mõrtsuka tuppa tagasi, kellega pidid enne viimast jõudu välja pannes kähmlema, et ta ohutusse kaugusse toimetada.

Dag tegi seda.

Mees võib seal väljas tormi käes surnuks külmuda, mõtles ta, tegi krambi lahti ja läks uksest välja. Ei sadanud enam, aga endist viisi puhus külm tuul, keerutas lund ja tuiskas. Mees lamas seal, kuhu Dag ta oli tarinud — lumi oli talle peale sadanud, nii et Dag ei leidnud teda enne, kui talle otsa komistas.

Dag tiris ta onni põrandale ja keeras teda ja kuulatas. Jah, eluvaim oli veel sees; aga üks käsi lebas nii imelikult vastu rinda — kakluse ajal ei olnud mees vigane olnud, meenutas ta.

Dagil oli metsas igasugu asju ette tulnud. Juhtub mõndagi, kui väikesed inimesed suurte puude kallal vaeva näevad — juhtub, et käsi läheb liigesest välja. Siis sellepärast oligi mees nii jubedalt röökinud, et käega juhtus see. Dag sättis mehe õigesse asendisse — et tal oleks võimalik järsu võttega käsi liigesesse tagasi panna.

Ta oli nähtavasti natuke liigutanud vigasaanud kätt, mis peal kauba oli külmast kange. Mees tuli teadvusele ja vahtis talle meel tus hirmus otsa. Samal hetkel vabastas Dag põlve ja käte abil lih sed pingest — ja käsi naksatas paigale. Mees ei olnud veel pä ärkvel, et taibata, mis tegelikult toimus, ja arvas vist, et s hirmuäratavalt tugev inimene tahab teda päris sandiks teha. T tundis koledat valu ja hakkas möirgama, nii et Dagil huuga kõrvad tükk aega tagantjärele.

Võttis aega, enne kui ta sai mehele selgeks tehtud, mis o juhtunud, kuid viimaks ajas võõras end üles ja istus lavatsil kuhu jäi haigest õlast kinni hoidma — ja Dagi vahtima. Aeg-aj käis tema kehast läbi võbin, nii et hambad plagisesid. Küll valust ja külmast, mis tal veel kehas oli — aga võib-olla hirmust — millegi ees.

Dag ei vaadanud tema poole, vaid läks kolde juurde ja tõmb poolenisti hõõguva panni tulest välja.

„Sinu pärast läks mul pekk ka põlema," ütles ta, just na oleks see hoopis tõsisem asi kui kirvehoop.

Ka kirvetera hõõgus veel tules — vars oli ära põlenud. Dag harjunud tööriistade eest hoolt kandma. Sellepärast tõmbas ta kirvetera tulest välja. Seejärel pani ta panni poikvel ukse vahele, see tuule käes jahtuks. Kui pann oli piisavalt tuuldunud, ta selle tuppa tagasi, otsis paunast veel pekki, lõikas viilud ja praadis.

Mees vahtis ahne pilguga lavatsilt ja tõmbas lõhna ninna; ta ei uskunud oma silmi, kui Dag võttis panni ja jäi ja pa ning tuli lavatsi ette, pani panni tema kõrvale asemele ja lõi paunast võetud leiba lahti.

„Eks sul ole kõht tühi," ütles Dag ja mees ei vaielnud va Dagil oli pekiviilude õngitsemiseks nuga; mees pidi abiks võt leivatüki ja terve käe ja põletas ennast tsipake ning puhus pe ja oma näppudele.

Kui kõige hullem nälg oli kustutatud, vaatas Dag talle korr otsa — ja naeris oma vaikset poisikesenaeru.

„On sul alles hirmus amet," ütles ta.

Mehe kehast oleks nagu värin läbi käinud, ta heitis silmanurg pilgu Dagile. Seejärel vaatas oma mustadele kätele ja pom midagi kingsepp olemisest.

„Laibasepp," ütles Dag külmalt ja vaatas tungival pilgul te ebalevatesse silmadesse.

Mees tahtis küsida, mida Dag selle all mõtleb — kuid sai vast enne, kui küsimuse välja jõudis öelda.

„Mille eest sa ta maha lõid?"

Mees ei püüdnudki enam tagasi ajada. Silmad maas ja värisev kätega jutustas ta igivana loo truudusetust naisterahvast ja v näst ja liiga raskest löögist — mis osutus surmavaks.

Lõpuks tahtis ta teada, kas see on siis tema näost näha, et ta on mõrtsukas, kuna Dag oli seda nii kindlalt öelnud. „Oo," ütles Dag, „kui keegi kihutab keset lumetormi üles mägedesse, ilma et tal sinna asja oleks — ja läheb kirvega mitte milleski süüdi olevale inimese kallale, siis peab ta midagi teinud olema, mis ta oma elu hinda nõuab."

Mees tahtis teada, kas Dag saadab talle lensmani kaela, ja tema silmad olid hirmust tardunud.

„Mina olengi siin lensman," teatas Dag, „ja kui ilm natuke paremaks läheb, viin ma su alla ühte onni, mida Svarttjerni onniks kutsutakse, ja panen su sinna aresti. See sobib su mustade kätega."

Mees vahtis Dagile otsa, kui see rääkis. Niisugust kummalist inimest ei olnud ta veel kohanud. Ilusa ja peene väljanägemisega, kuid kohutavalt tugev nagu mõni loom, kindla silmavaatega, külma ja halastamatu jutuga — ja ometi... Ta oli päästnud ta kindlast surmast väljas lumes, pannud tema käe paika ja andnud talle süüa. Oli see nüüd tõsi, mida ta arestist rääkis, või oli see nali.

Natukese aja pärast küsis Dag, miks mees ei virutanud talle siis, kui ta põrandal magas.

„Kas sa magasid?" küsis teine imestunult. „Mina magasin ka... lavatsil. Kui ma ärkasin, olid sa üleval ja praadisid."

„Ja sa olid paugupealt valmis — selja tagant hoopi andma?" ütles Dag külmalt.

Mees vaatas talle pikalt otsa ja seejärel oma kätele ja ütles, et ta oli nagu hirmu pärast peast segi — arvas, et Dag jälitab teda.

„Et kui sul juba hoog sees on, siis võid umbropsu ükskõik kelle maha lüüa — nii arvasid või?" Dag tõusis püsti ja läks uksele ilma vaatama. Torm oli pisut vaibunud.

Dag viis mehe ida poole Svarttjerni onni ja näitas talle, kus kirves on, ja et pada ja teised asjad ripuvad lae all, ning andis talle pauna järelejäänud toidupoolise, öeldes, et ta võib esialgu enda siin sisse seada. Kui keegi teda otsima tuleb, võib ta pageda otse põhja poole ja peita enda mägedesse. Üldiselt võib ta endale kusagil metsas väikese maatüki raadata, kui ta tahab. „Aga kui sa siin kellegi maha lööd," lisas Dag, „siis ei leidu sinu jaoks enam pelgupaika." Mees heitis vargsi pilgu Dagile. See ei olnud nali.

Dag lonkis lääne poole tagasi ja vaatas üle oja, kus võiks palke parvetada — asus, pea mõtteid täis, koduteele — mööda nõlvakuid alla.

Ta mõtles natuke mehe peale ja kalur Børre peale. Børre oli tema isalt saanud kaitsekirja, ta oli aru saanud, et ka Børre oli

kord olnud liiga raske käega — kallima pärast. Nii absurdsek võib elu kujuneda, et see tung, mis on elu a n d m i s e k s — võib tõugata inimest elu v õ t m a.

Ja ta mõtles ka selle peale, et ta oli käinud üleval mägedes j näidanud ennast Vaimudemäele — ja et talle tundus, nag oleks mägi saatnud selle tormi, mis oleks ta äärepealt mah murdnud — aga kui selle jõud temast siiski üle ei käinud, oli mä keeranud tuule teise suunda ja ajanud ta onni mõrtsuka kätt

Aga ta ei olnud mäe peale tige. Sellel oli oma õigus. Ei to tallata seal üleval — surma pealael — ja pärast tulla näitama, e sa oled veel elus — ja norida tüli just sel ajal, mil mägi on tõstm oma palge keset kevade kohinat nagu ohuhoiatuse elu kohal

Et ta sellest eluga välja tuli — ka seekord — see on hämmasta Tema mõtted libisesid sõnadele, mida Adelheid oli kunagi lausunu Ta oli öelnud, et loeb igal õhtul tema eest ühe palve.

Ja noor Dag vantsis läbi metsade lõuna poole — võib-olla lä ta koju — tal oli juba küllalt elamusi — selleks korraks.

Ta ei vaadanud valitseja pilguga ringi oma isade ääretul maal ta ei ajanud nina püsti ega uhkustanud.

Ta läks noruspäi — ja küllap olid tal oma mõtted mõeld Põhjalikult tuttav surmaga — aga mitte eluga.

XXVIII

Kaksikpoisid Bjørndalil olid esimesel eluaastal karjunud j sipelnud ja ema sedavõrd vaevanud, et teda võis järgmise su lähenedes vaevalt ära tunda. Kartus, mis oli tekkinud mõlem esimese lapse surma järel, pani Adelheidi nüüd ööd ja päev valvama. Ja omajagu mõjus muidugi ka see, et neid oli ka korraga.

Vana-Dag tundis mõlemast tervest siplevast kehast rõõm Tüdrukud, kes neid korraldada aitasid, nimetasid esimesena sünd nut „ilusaks" ja teist „teiseks". Unn Hamarrbø, kes nad vastu o võtnud, tegi hoolega vahet, kumb on vanem. Vana-Dag oli teda üh uuesti küsitlenud, kas ta on selles kindel, ja nii kummalis „ilusalt" „teisele" vaadanud — peamiselt „teisele". Unn kahelnud hetkegi, kumb neist esimesena oli tulnud. Noorem, k ristiti Dagiks, ei olnud ilus. Temas oli midagi nurgelist ja aren matut, mitte ainult vastsündinuna, vaid ka esimestel kuud Adelheid oli teda korraldades seda kord ise maininud.

„Oh," oli Vana-Dag siis ütelnud, „niisamuti oli minuga

...giga ka, et me olime emaihust tulles ainult kirvetöö, elu on ...d hiljem nii talutavaks tahunud kui me oleme."

...iis oli Adelheid mõistnud, mida ta oli mõtelnud, küsitledes ...nni korduvalt, kas ta on kindel, kumb oli sündinud esimesena. ...ag oleks muidugi meelsamini näinud, et viimane oleks tulnud ...ailma esimesena.

...ise poole, pärast preili Elisabethi surma, tuli Vana-Dag jälle ...orglandile, seekord mitte haiguse pärast. Ta oli seadnud nii, ...t see toimus pärast linnavoori kojutulekut, nii et kolonel ei ...leks tema tulekul joogi pärast kimbatuses.

Nad olid sel õhtul koloneliga paljudest asjadest kõnelnud ja Vana-Dag oli avaldanud, et ta ostaks meeleldi kõik ära, mis majas ...ööbli ja muu kraami näol leidus — väikesed ja suured esemed, ...ii et see oleks tema omandus. Kolonel elagu edasi ja kasutagu kõike nagu enda oma, niikaua kui ta elab.

Kolonel oli tõele vastavalt kostnud, et kõik liikuv, millel oli väärtust, nagu hõbe ja muud pisiasjad, oli ammu müüdud, kuna mööbel ja muu ei olnud säärases seisukorras, et selle eest võiks raha maksta. Asi lõppes sellega, et ta andis Dagile dokumendi, et kui tema ise ja ta vend on auväärselt maetud, läheb kõik Borglandil olev Dagi või tema pärijate omandusse. Sellega oli kolonel kindlustanud endale ja vennale väärika ja korraliku hauda-pääsemise ning kindla eluaseme surmani.

Peale selle saatis Dag talle summa raha ja tisleri, kes pidi Borglandil parandama ja kõik hästi ning põhjalikult korda seadma. Dag oli saavutanud sellega õiguse valvata, et kõik oleks korras ja püsiks kohal, kus see oli mäletamatuid aegu seisnud, nii et keegi võiks sinna kord omanikuna sisse astuda.

...ah, Vana-Dagil oli palju mõttes. Ta rõõmustas väikeste poiste üle, mõtles nende tulevikule ja korraldas seda nii, et nad saaksid ...seisvateks, vabadeks meesteks. Aga kõiges selles ei unustanud ta ...a poiste ema. Suvel pärast poiste sündimist oli ta püüdnud ...eda meelitada välja õhu kätte minema ja liikuma, kuid Adelheid ...olnud suutnud neist vähekegi aega eemal olla. Vana-Dag nägi ...ist küll, kuivõrd kurnatud ta hakkas välja nägema, ja Vana-Dag mäletas hästi. Ta mäletas ilusat inimest, kelle nimi oli kord Adelheid Barre.

Ta oli pidanud leppima esimese suve ja talve, kuid uue suve poole tuli Bjørndalile linnast hobune. Dag ostis aeg-ajalt parajale ...attudes musta täku või mära talu mustade hobuste vere värsken-damiseks. Aga uus hobune ei olnud must, see oli pruun, lühikese karvaga ja läikivalt sile. Ka ei olnud ta tugevate liikmetega

veohobune, vaid kõrgejalgne, peen ja ilus. Dag kutsus Adelheid välja teda vaatama, ja Adelheid arvas, et ta ei ole iial nii ilusat looma näinud.

„Ta olevat Inglismaalt," seletas Vana-Dag, „ja ta on sinu oma, nii et sa võid vahel ratsutada, kui sul lusti on."

Adelheid ei aimanud kohe tema sõnade mõtet, aga siis meenus talle, kuidas ta oli kord Vana-Dagile oma lapsepõlvest jutustanud, et kümneaastase tütarlapsena oli ta isaga võidu ratsutanud ja armastas üldse väga ratsutada. Nüüd tõrkus ta põhjendusega, et ta ei oskagi enam seda kunsti ja et seda ülemäära toredat hobust on temale liiga palju.

Dag vastas, et ta oli tulnud Bjørndalile nii hulga kinkidega, et hobune ei ole nimetamisväärtki, ja kui ta kunagi on osanud ratsutada, siis tuleb muudkui jälle peale hakata. Ta on veel noor ja hobune väga ettevaatlik ning kindla jalaga.

Ka sadul oli linnast kaasas, ja Adelheid pidi Vana-Dagile alistuma, ronima hobuse selga ja sooritama ettevaatliku tiiru mööda puiesteed alla ja läbi asunduse — ning hobune kõndis nii kergelt ja uhkelt tantsiskledes, et Adelheid tegi peagi iga päev ratsasõidu, kusjuures tema toaõhust kaame nägu omandas tuulest ja päikesest jume.

Ühel õhtutunnil liitus Vana-Dag temaga. Ta kõndis ainult Adelheidi kõrval, kui see puiesteele ratsutas. Tükk maad puiesteed mööda alla viis vasakule kitsas tee lehtpõõsaste taha, mis varjasid nende taga olevat maa-ala. Dag viipas ta endaga sinna. Tee kulges algul pähklipuude vahel, kuid järsku avardus väljavaade maale, mida Adelheid kunagi enne ei olnud näinud. Sel aastal oli idatasandikel heinamaa, ja tuul liigutas rohtu, pannes selle kergelt ja pehmelt neile vastu lainetama, tuues ühes päikese ja niitude ning tuhande lille lõhna. Lehtpuud ja põõsad piirasid aasa, sulgedes väljavaate.

Niitude keskpaigas oli valgete tüvede ja vabiseva lehestikuga kaasik, hele ja suvine päikese all, kuid salapäraste varjudega tihnikus. Vana-Dag sumas heina sisse ja viipas Adelheidi enda järgnema.

Nad otsisid teed läbi lillede ja kivikuhilate, mis olid ümbruse koristamisel aasale heidetud. Dag käis ees ja hobune järgnes. Adelheid pidi kummarduma ja end kallutama ning allarippuvaid oksi vältides hobust kõrvale pöörama, aga ta järgnes kindlalt Dagile. Tüvede vahel hakkas aegamööda valgenema — ja äkitselt peatas ta hobuse ja vaatas.

Siin oli nagu kirik — nagu pühapaik.

Pikad ja saledad, seisid kasetüved korrapärases ringis ümber halja väljaku, ja väljaspool sisemist puuderingi oli teine, päris

ring. Kõik tüved olid pikad ja sirged, nagu oleksid nad varem tihedamalt koos kasvanud ja pidanud ülespoole püüdma, et latvadele valgust ja päikest saada. Mõni oli noor ja neitsilikult peenike, läikiva, hõbevalge tüvega, teised vanadusest laastatud, pahkliku ja krobelise koorega, mustade lõhedega valges, aga nad seisid seal, olid sambad muinasloos ja kandsid oma lehestikku kõrgele päikese ja ääretu taeva poole.

Kesksuvine õhtupäike kuldas puid halja väljaku idapoolsel küljel, paistis ka rohule aasa serval ja tõstis esile seal kasvavate lillede värve.

Vana-Dag oli kogu rännakul puiesteelt siiani vaikinud, ja Adelheid tundis teda küllalt hästi, et vaikida, kuni ta on tema mõtet taibanud. Aga selle mõtet ta ei mõistnud — muudkui et see oli oli imekaunis, et kas või nuta — sest inimese elu on nii lühike, liiga väheste suvedega.

Viimaks sosistas ta:

„Mis see peab olema?"

„Oh, sa ütlesid kunagi, et ei unusta iial kasepuiesteed, kus sa olid noore tütarlapsena edasi-tagasi ratsutanud. Mul polnud sulle kasepuiesteed anda ja selle istutamine võtaks aega. Sina jääksid vanaks ja mina — oleksin ära, enne kui sellel saaks ratsutada. Siis märkisin siin läinud suvel ära ja lasksin sügisel raiuda, juurida ja veidi tasandada, seejärel külvasime kevadel rohtu ja oleme seda mõned korrad niitnud, nii et see on tüvede vahel tasane ja läbipääsetav. Sa võid nüüd sisemise ja välimise puuderea vahel ringi ratsutada, niikaua kui heaks arvad. Ja kui sa peaksid tahtma üle niitude kaugusse vaadata, siis on ka kogu tee väljaspool tagumist puuderida liikumiskõlvuline."

Adelheid silitas hobuse siidiselt läikivat kaela ja vaatas alla Vana-Dagi poole. Too seisis, jalad tihedalt koos ja õlad siit ülevalt vaadatuna tohutu laiad — hiiglane kogult, kuid kummaliselt noruspäi ja temalt ärapööratud pilk üle rohetava välja suunatud, kus õhtuvarjud tüvedel kerkisid ja päikesesära lehestikul vähehaaval kahvatus. Vana mees — päikeseloojangul — mõtetes, mida keegi ei osanud mõistatada — Jumala enda ehitatud kirikus.

Adelheid ei saanud parata. Tema tunded olid aastatega tugevamaks muutunud kui tahe. Ta pani käed hobuse turjal kokku, langetas nendele pea ja puhkes nutma. Vana-Dag vaatas altkulmu tema poole, kuid pööras siis pea taas ära ja vaikis.

Kui nutt viimaks vaibus ja Adelheid end veidi üles oli ajanud, ütles Vana-Dag:

„Lase hobusel üks ring teha, enne kui me koju läheme."

Sõna lausumata pööras Adelheid hobuse sammaskäiku ja ratsutas sammu ümber rohelise väljaku. Vana-Dag jälgis teda silmadega, pööras tema lõpetades ringi ja hakkas tema ees tuldud teed tagasi puiesteele ja sealt õue minema.

Õhtulauas ütles Adelheid:

„Ma pole iial midagi nii kaunist näinud. Oled lausa sunnitud paremaks inimeseks saama, liikudes seal tüvede vahel. Aga kuidas sa kõige peale tuled — muu hulgas ka säärasele igavikupuiesteele?“

„Patukahetsus,“ vastas Vana-Dag lühidalt.

„Mida sa selle sõnaga mõtled?“ päris Adelheid.

„Küsi... õpetajalt,“ oli Dagi vaikne vastus.

Nii sündis, et üks teine daam hakkas teedel ratsutama — aasta aega pärast Elisabeth von Galli muldasängitamist.

Adelheid tegi ratsaretki päris kiriklani välja, ja juhtus, et ta astus Borglandile sisse ja tervitas koloneli, paludes teda oma isaga Bjørndalile kaarte mängima. Ja kolonel tuli ning tundis end selle juures arvatavasti hästi. Ta ei võlgnenud enam kellelegi midagi. Ta oli vaba mees ja elas Borglandil võlgadeta — teadis ise, et pääseb auväärselt hauda. Paljude piinarikaste aastate järel oli see talle nagu kindel puhkus. Vana-Dag oli andnud talle tõendi, et need on koloneli õigused elus ja surmas.

Adelheid ratsutas paljudesse kohtadesse — ka kõigil teedel asunduses ja Hamarrbøl, aga kõige sagedamini idapoolsetel aladel ja kasesalus seal, ja keegi peale Syver Tagasõitja ei tohtinud tema hobust puutuda. Too harjas teda, nii et ta läikis nagu atlass — ja rahvas nimetas teda Adelheidi siidhobuseks.

„Ta istub hobusel hästi,“ ütles Vana-Dag.

„Traguniveri,“ ütles major Barre ja paisutas rinda.

XXIX

„Tule silmapilguks siia,“ ütles Vana-Dag ühel hommikul Adelheidile ja avas kirjutustuppa viiva ukse. Adelheid heitis talle kiire ja ehmunud pilgu, kuid järgnes siis talle.

Vana-Dag oli viimasel ajal tublisti vananenud ja vaikivaks ja rõõmutuks muutunud. Isegi väikeste poiste innukas püüe jõuda üle põranda teineteisest ette tema põlvede juurde ei pannud teda naerma nagu varem.

Ta sulges Adelheidi järel ukse ja läks raskel sammul puhveti juurde, võttis sealt mõne raamatu ja pani need akna alla lauale.

„Tule istu siia,“ ütles ta. Päris segasena vaatas Adelheid teda nüüd. Kas tema pidi istuma vana Klinge toolile tema kirjutuslaua taha? Aga Vana-Dagi pilk oli üksnes raamatuile suunatud ja ta osutas toolile. Ja Adelheid komberdas tooli juurde ja istus.

Päike langes põiki lauale — ja paistis eredalt Dagile, kui ta kõrval istet võttis. Adelheid seiras teda vargsi. Kunagi polnud ta nii vana ja hall välja näinud — isegi silmad, mis tavaliselt võisid olla nii erksinised, olid nagu halliks läinud.

Dag toetas küünarnukid lauale, hõõrus käega laupa ja laskis sel varjates silmade ette vajuda, üteldes:

„Küllap minugagi on ühel päeval lõpp — ja Dag on nii hajameelne — sündmustest saadik seal Vaimudemäel. Sina, Adelheid, oled nüüd siin majas kõige tugevam — ja pead sellepärast hakkama seda valitsema, mille su poisid kord peavad üle võtma. On hea, kui sa tuled vahetevahel, kui aega jätkub, siia ja tutvud raamatutega ning küsid minult, kui peaks olema midagi, millest sa aru ei saa. Sa nägid, kust ma raamatud võtsin, sinna võid sa need tagasi panna.“

Adelheid vaatas teda ja raamatuid ning nende kappi. Ta oli alati leidnud, et kirjutustuba siia tehtud suure aknaga on mugav ruum. Aga hoolimata tuba kuldavast päikesest, kärbeste suminast ja vanast hubasest tubakalõhnast, mis pärines vist küll veel Klinge ajast, tundus ruum talle nüüd järsku sünge ja külm. Jah, nii, otsekui puudutanuks teda Vana-Dagi sõnade juures jääkülm hauahõng.

Ta kogeles mõne sõna selle kohta, et Dagil on kindlasti veel palju eluaastaid ees — tal pole ju midagi viga — ja ei ole kaugeltki kiiret raamatute ega muu ülevõtmisega. Viimaks nuttis ta vana Klinge raamatute kohal ega teadnud mingit nõu.

Aga Vana-Dag tõusis ainult ja palus teda ühes tulla. Tal oli Adelheidile rohkem näidata. Tema hääl oli väsinud ja kõlatu.

Nagu unes tõusis Adelheid ja järgnes talle uksest välja, läbi ees ja tagatoa, ning astus esimest korda üle suurde magamistuppa viiva ukse läve.

Aken ses toas oli avatud ja kardin õõtsus päikeselises õhus, kuna eesriie suure perekonnavoodi ümber, mis kord hulga aastate eest linnast Holderite majast oli tulnud, liikus samuti raskelt ja väärikalt. Taamal seina ääres seisis raske kirst — rauast ja lukupealististest külm ja must.

„Selles kirstus on lauakatted, hõbe Holderi majast ja — vana hõbe siit talust; ja ühes peidikus on kullast pisiesemeid,“ seletas Dag. „Sa saad pärast võtmed enda kätte.“ Ta võttis voodi juurest raudkangi ja laterna, milles läitis küünla, avas siis voodi varjus põrandas oleva keldriluugi luku, viipas Adelheidile, et ta järgneks, ja laskus ees redelist alla. Niiske keldriõhk lõi Adelheidile vastu, ja Vana-Dagi kõigutamatu tahe oli ainus, mis võis panna teda talle sinna alla järgnema.

Kelder oli tühi, vormitu ruum, tõenäoliselt kaljusse raiutud. Põrandal lebas mõningaid kokkupandud lamedaid kive. Vana-Dag tarvitas kangi ja lükkas kivid kõrvale, võttis siis redeli ja asetas selle alla auku. Ta laskus ees sügavusse, ja Adelheid järgnes talle. All seisis kaks kirstu. Dag avas ühe nendest ja tõstis kaane väikeselt peidikult, pistis käe sisse ja tõstis sealt mõne kimbu kokkupandud pabereid laternavalgusse.

„Need on ülekandeürikud ja muud dokumendid selle peale, mi inimesed võlgnevad," ütles ta, pani paberid tagasi ja asetas kaan peale. Siis lükkas ta kõrvale naha, mis oli laotatud kirstu suurel vahele. „Siin on kopitanud raha," ütles ta, pistis käe peaaeg ägeda liigutusega nende vahele ja lükkas rahatähti hunniku üle kirstuääre põrandale. „Aga siin põhjas on veel hõbedat – vanast ajast ja nõbu Holderi müüdud vilja eest. Ka Hamburgi müüdud vilja eest sain hõbedat, see on üleval raamatutes ja vastava dokumendid on siin kirstus paberite seas, mida ma sulle en näitasin. Osa hõbedat tõin ka siia — ja see on siin all — va juures. Loeme selle nüüd üle." Tema hääl oli ükskõikne.

Ühest taskust tõmbas ta väikese nahkkoti, avas selle ja laot lahti — ning toetudes kirstuäärele sellesama käega, millega t kotiava hoidis, tõstis ta raskelt üle ääre kummardudes üh peotäie hõbetaalreid teise järel välja ning luges nad valju tuima häälega kotti. Neid sai mitusada, enne kui ta lõpetas kotipaela taas kinni tõmbas. Ta kobas veel kord kirstus, se kõlises, kuid ta ei lausunud selle peale midagi, vaid pingut paela ja asetas koti põrandale. Pärast lükkas ta paberrahatäh jalgadega põrandal kokku, kuhjas need kirstu, laotas naha üle lukustas kirstu. Siia-sinna põrandale oli mõni kortsunud rahatä maha jäänud.

„Peidan need siia alla tulekahju kartusel," seletas ta, ja k kaenlas, läks ta laternaga ees — Adelheid tema kannul. D asetas kivid põrandal paigale ja lukustas keldriluugi magam toa põrandas, pani laterna ja kangi kohale ning sammus ees kirj tustuppa.

Seal tühjendas ta koti lauale ja palus Adelheidil üle luge Sõnagi lausumata, nagu kaugel teises maailmas viibides, lu Adelheid uskumatu hõbedahunniku üle, ja ei puudunud midagi s lest summast, mida Dag oli nimetanud. Vanamees oskas ra lugeda.

Kui Adelheid oli lugemise lõpetanud, vedas Dag rahahunni üle lauaääre kotti, tõmbas selle paelaga kinni ja sidus söl peale. Võttis siis laki ja pitsati, rebis kapist paberit süütas küünla ja varustas paela pitseriga.

„Inimeste hõbe," ütles ta sellesama ükskõikse häälega n enne. „Patukustutusraha," lisas ta pärast.

Adelheid tõstis kiiresti pea ja silmitses teda uurivalt. Nü

oli ta jälle seda sõna kasutanud, nagu tol õhtul, kui ta näitas talle igavikupuiesteed kasesalus. „Patukustutus..." oli ta ütelnud ja lisanud: „Küsi õpetajalt."

Hõberaha, mille Vana-Dag oli kokku lugenud, tuli Syver Tagaöitjal foogti juurde viia. See oli summa, mis oli Dagile riigis asutatava uue panga osamaksuks määratud. Enamikul ei olnud hõbedat ja teistel oli seda ainult vähe, ning mõni ei tahtnud sellega välja tulla, mis tal oli, aga nad kõik pidid maksma kakskümmend viis pabertaalrit iga topelthõbetaalri eest, mis neil puudu oli, ja foogt vajas kõigi paberilipakate vedamiseks suuri kohvreid ja lisasõidukeid.

„Sugenes täielik vaikus, kui ma koti lauale panin," seletas Syver tagantjärele. „Ja silmad olid kõigil pungil peas, kui nad kõik need suure nina ja parukaga ehitud Kristjanid ja Frederikud kotti tagasi lugesid."

XXX

Vana-Dagi meeleolu oli vahelduv. Oli päevi, mil ta võis poistega mängida ja päris rõõmus olla, siis jälle päevi, mil ta oli üleni hall — juuksed ja nägu ja silmad — ja need hallid päevad sagenesid üha.

Ühel sügispäeval ratsutas Adelheid kiriklasse. Ta tahtis teada saada, mida Vana-Dag oli mõtelnud, tarvitades sõna „patukustutus" ja käskides seda õpetajalt küsida.

Ta seletas, mis Dag oli ütelnud, aga õpetaja ei taibanud, mida ta sellega võis mõtelda.

„Kas te ei ole kõnelnud kunagi — patukustutusest?" päris Adelheid.

Nüüd kerkis õpetajas korraga esile mälestus esimesest tähendusrikkast kokkupuutest Vana-Dagiga, ja ta kordas nii täpselt kui suutis, kuidas sõnad olid kõlanud — Tetzeli ja muu kohta.

Adelheid ratsutas pika tee koju, leidmata seost — kui oli üldse mingit seost Vana-Dagi nüüdsete kurbade päevade ja ammu lausutud sõnade vahel. Dag oli küsinud õpetajalt, kas inimesed arvavad, et ta ostab endale patukustutust. Võis olla kibe mõelda, et rahvas seletab tema heategusid sel viisil; kuid — Vana-Dag oli liiga suuremeelne, et sellest pikalt hoolida, mida rahvas temast arvab.

Ei, pidi olema midagi, mis oli ses sõnas tema sisimat tabanud — ja toonud võib-olla kaasa surmamõtteid, mis tal võisid olla pärast esimeste poiste surma — ja lugu Dagiga. Oli, nagu ei oleks ta enam vähimastki hoolinud.

Kui ta kannatas hingemurede all, siis ei olnud tegemist õige kristlusega, sest see pidi olema siiras, oli Adelheid piiskopist vanaisa ülestähendustest lugenud, ja ta oli sealt veel lugenud, et mitte kõik usumõtted ei olnud kristlus, kuigi käsitlesid tõelist Jumalat.

Ka oli Adelheid mures noore Dagi pärast. Dag viibis taas peamiselt metsas ja oli harva kodus — ning oli iseäralik ja nukrameelne. Juhtus, et poistega mängides unustas ta järsku kõik ennast ümbritseva, istus ja vahtis ainult enda ette.

Ta peab nad mõlemad elule tagasi võitma, muidu kaob ka tema elujulgus. Vana-Dag oli ütelnud, et ta on kõige tugevam. Siis tuleb tal selles tugev olla; aga kuidas ta peab alustama?

Ühel päeval ei tulnud Vana-Dag hommikueineks tagatuppa ja Adelheid küsis neiu Kruselt, miks teda ei ole. Ta läinud hommikul vara välja, metsarõivad seljas ja mitme päeva toidukott ühes.

Seda ei olnud sündinud noore Dagi õnnetusest saadik, ja enne seda polnud palju aastaid enam juhtunud, et Vana-Dag oleks öösek metsa jäänud, nagu Adelheid oli kuulnud.

Ta tõusis kibekiiresti lauast, võimetu neelama ainsatki pala — ja tegi korralduse rõivaste, saabaste ja toidukoti asjus.

Ta oli kord varem metsas rännanud. Tookord oli kevad ja pikad päevad, nüüd oli sügis ja pikad ööd. Ta polnud nüüd se matkal nii südikas, kuid ta pidi olema tugev — nagu Vana-Da oli ütelnud.

Vana Bister oli läinud aastal ära surnud, aga Adelheid lask Syver Tagasõitjal tuua teise koera, kel oli hea nina — ja kelle t sai võtta pika rihma otsa.

Ja siis rändas Adelheid veel kord üksi suurtesse metsadess

Viimane mulje, mis tal metsadest oli, pärines tollest korrast, ku ta oli Svarttjerni hütist teel koju. Siis oli särav ja kohise kevad — metsades ja temas endas. Nüüd oli sügis — kõige

Adelheid ei tundnud end tugevana, kui koer juhtis teda pi Røysla järve kivist idakallast. Lõunaaeg oli ammu möödas ja t polnud ei puhkamiseks ega söömiseks aega võtnud, oli ainult tu tunni järel kõndinud.

Ta oli tundnud, et on maailmas sõnulseletamatult üksi. Ta o

Vana-Dagiga nii palju kaotanud. Alles nüüd, üksildasel rännakul, oli talle selgeks saanud, kui lõpmata palju Vana-Dag talle tähendas, kui kindlana ta end tema kõrval Bjørndalil alati oli tundnud. Jah, alles nüüd oli ta näinud, mida tugev, kindel inimene oma ümbrusele tähendab.

Vana-Dag oli ütelnud, et nüüd on tema, Adelheid, kõige tugevam. Kuid ta ei tundnud end nüüd tugevana. Võib-olla ta saab kord kaua aja järel tugevaks — nagu vanaema; aga veel mitte. Ta ei tahtnud tugev olla — veel mitte, ta tahtis puhata varasema elu järel — tahtis Vana-Dagi kindlate silmade all veel natuke aega — väike olla.

Røysla järve lained murdusid vaikselt laksudes vastu kivist kallast. Väsinud hääl — ja ka tuulekohin oli väsinud — väga väsinud, tundus Adelheidile.

Koer nuuskis ja tõmbas rihmast, kuid peatus siis järsku ja tõstis pead. Haistis korraks õhku, tasane innukas auh — ja pani siis täie kiirusega minema. Adelheid pidi kiiremini jalgu liigutama ja äratati sellega mõtetest. Ta vaatas erksate silmadega ringi — üle sügiseselt halli vee, mis rahulikult lainetas.

Järves oli väike saar, kus kasvas tihedalt vägevaid kuuski. Adelheid leidis, et see on nagu omaette saladus. Aga koer tiris ja tõmbas nii ägedalt, et Adelheid pidi ette vaatama, kuhu jalga panna, heites vahetevahel põnevuses pilgu üle vee.

Saare taga ilmus nähtavale väike laht, kus rohunõlv ulatus alla rannani, ja sedamööda kuidas nad läksid ning saar üha rohkem kõrvale jäi, nägi Adelheid seal sügiseselt kolletanud nõlvu, kus vanal ajal oli olnud Røysla karjamaa, ja kõrgemal metsa ääres silmas ta nüüd väikest hütti, mis oli jäänud sinna tollest ajast, kui seal oli karjamaa. Seal nägi surnud ja mahajäetud välja.

Väljavaade kadus metsa-alade taha, mis tulid läbida lõuna ja lääne poolt järve. Läbipääsemine tihedast metsast oli vaevaline ja nad olid juba kaua käinud, kui Adelheid nägi korraga läbi puudevahelise avause otse enda ees karjusehütti. Tema huuled hakkasid värisema, kui ta nägi igivana meest aeglaste, ükskõiksete liigutustega kalavõrke seinale riputavat. See oli Vana-Dag. Adelheid oli muidugi leidnud, et ka kodus talus nägi Vana-Dag viimasel ajal vana välja, aga nii vanana ei olnud ta teda kunagi näinud.

Pisarais silmi ja värisevi huuli astus ta Vana-Dagi poole, kui see samme kuuldes välkkiirelt ümber pööras.

Nad jäid seisma, silmitsedes teineteist. Adelheid vaatas ainiti tugevat, kallist, nüüd nii vananenud nägu. Missugune meeleheide oli neis hallides kurbades silmades!

Vana-Dag vaatas vastu. Ilus oli Adelheid alati olnud, aga nii ilusana kui nüüd ei olnud ta teda kunagi näinud. Tema suurtes

ilmekates silmades oli sügav pilk — ja jooned, mis olid tekkinu laubale ja suu ümbrusse pärast Bjørndalile asumist, tegid tem näo üliarmsaks. See oli ema nägu.

Viimaks suutis Vana-Dag pomiseda, et Adelheid poleks pidanu tema pärast nii palju vaeva nägema, ta ei vääri seda.

Adelheid võitles pisaratega. Ta tahtis olla tugev, aga tema hää värises nutuselt, kui ta palus teda ühes koju tagasi tulla ja mitt teda, Adelheidi, täiesti üksi jätta.

„Dag läheb minema — ja sina lähed minema," ütles ta. „Kelleg ma siis räägin? Kas me ei või kahekesi kõnelda, kas sa ei võ mulle ütelda, mis see on, kas me ei saa teineteist aidata, niikau kui elame?"

Vana-Dag tundis häbi — et Adelheid oli tema pärast pika te maha käinud — samuti tema sõnadest. Ta ütles, et tal on tarv mõtelda, seepärast oli ta arvanud selle siin üksinduses, ku ta nooruses oli liikunud, hõlpsamini minevat.

Adelheid pidi mõtlema sellele, mida ta oli kuulnud loomadest — kuidas nad vanadusest või muidu haigestudes püüava jõuda tagasi sinna, kust nad pärit on, pugedes seal surma oodate kõigi silmade eest varjule.

Ja nüüd oli Vana-Dag läinud — tagasi metsadesse.

Lõppes sellega, et Vana-Dag riputas võrgud sisse laepalkid alla tagasi, seadis end korda, sulges ukse — ja pöördu koos Adelheidiga koju tagasi.

Kõndides nõnda kahekesi metsaüksinduses, vahetades pikkad vaheaegade järel mõne sõna, avanes viimaks Dagi sisemus ja t hakkas kõnelema, sõna järgnes nende minnes sõnale, ja Adelhei adus, et see oli õpetaja sõna, patukustutus, millega Vana-Da polnud hakkama saanud. See oli puurinud end temasse ja kasvanu ühte surmamõtetega — meeleheiteni välja.

Adelheid tuli talle üksikute ettevaatlike tähendustega vastu Vana-Dag sai üha enam hoogu, ja peagi kujunes nii, et na astusid üsna teineteise ligi hoides aeglaselt metsanõlvadest alla kuna Vana-Dag kõneles ja Adelheid kuulas.

„Mul on olnud palju arvamusi elust ja surmast — ja inimest mõtetest — ja Issandast, Adelheid, kõik need aastad, mis ma ole elanud.

Inimesed, kes usuvad, et ma olen kaval rebane rahaasjus j muus seesuguses, arvavad vist küll suuremalt osalt, et muidu el käsitlevates mõtetes olen ma kohtlane vanataat. Omamoodi või see nii ollagi, aga päris tõsi see ei ole.

Oma nooruses elasin ma üksvahe linnas — istusin õhtut kõrtsides ja trahterites, kuulsin inimesi aja ja mõtete üle arutlevat — ja puutusin Holderi juures õhtuti pärast äriarvete korralda

mist väga mitmesuguste inimestega kokku, samuti asjaajaja ja teiste isikute juures. Ma ei ole sugugi ainult siin endamisi juurelnud.

Olen kuulnud omal ajal nii palju arvamusi selle kohta, mida inimesed nimetavad tõelisuseks — et Issand on üksnes kujutlus — ja et tõeline seisneb igapäevases leivas ja kõiges muus säärases — just nagu loomadelgi.

Aga me oleme loomadest erinevad, Adelheid. Kui jõuame piiripealsete aastate ja vanaduseni, oleme iga päev teadlikud, et peame surema. Loomad seda ei tea.

Mida teised inimesed tõelisuseks nimetavad, sellest me teame vähem. Inimestel kujuneb elus väga mitut moodi — läbitulemisega — tervisega — ja muuga. Keegi ei tea, kuidas need tõelisused neil arenevad. Aga surmast on kõik teadlikud — see on ainus tõelisus, mida me kindlalt ette teame ja millele me võime end kohandada.

Ja kõik meie mõtted surmast ja kõikidest asjadest on samuti tõelisus. Muud ei tasu mulle ütelda. Kuigi nad ei ole käegakatsutavad, on nad niisama tõelised nagu see, et ma elan ja kõnnin siin täna õhtul.

Me võime end loomadeks muuta, kui tahame, ja edasi tormata, mõtlemata muule kui elualalhoiule ja muule seesugusele, ning nimetada seda tõelisuseks. Ka mina tormasin nõnda edasi — mitu aastat, aga nüüd on mul olnud mõni aasta aega mõtelda — teistele tõelisustele — ühenduses surmaga.

Kui meile on antud inimmõistus igal elatud päeval surmast teadlik olemiseks, siis oleme vist küll saanud sellesama mõistuse võimete kohaselt surma vastu valmistumiseks. Ja meis on võimeid, mõtteid, tahet ja tunnetusi, mis lähevad kaugemale kui surm — jah, mis lähevad Jumala juurde. On raske kõige väljendamiseks sõnu leida — aga isegi kui ma ei saa seda sõnadega ütelda, nagu tahaksin, on minus nii mitmekesiseid tundeid, mis kohanevad ainult sellega, et meie üle ja meie ümber ning meis endis on keegi. Ja need tunded on mulle niisama tõelised nagu — raha ja toit. Jah, need on nii suur osa minust, kui ma siin teel kõnnin, et kui need minult ära võetaks, vajuksin ma maha ega liiguks enam paigast. Siis oleks nii, nagu Dag sulle kord ütles, — et elu on surm."

Vana-Dagi muidu nii rahulik hääl oli kõneldes omandanud harjumatu, elavama kõla ja värises lõpu poole sügavast seesmisest liigutusest.

Adelheid oli kõndinud noruspäi ja maha vahtides, midagi nägemata. Nüüd tõstis ta pea ja suunas silmad kaugele — tähtedele, mis süttisid ülal taevasinas, sellal kui maa peale laskus õhtu.

Vana-Dagi hääl jätkas:

„See ongi mind viimasel ajal piinanud, et pide, mis mul oli

asjas, millest ma kõnelesin, on lõdvenenud. Mul ei ole enam kindlat rõõmu, mida ma enne tundsin.

See tuli õpetaja sõnast patukustutuse üle. Mõtlesin selle juba tookord koduteel põhjalikult läbi; aga see pöördus tagasi — üha nõudvamalt.

Kord püüdsin leida teel surma poole mõtet elus ja kohustustes. Ja ma elasin selle järgi, nii hästi kui suutsin, aidates inimesi enda ümber, kes käivad sedasama teed surma poole, püüdes vabastada neid pisut orjusest, et neil jääks teel aega mõtlemiseks.

Nüüd näen, et kõik, mida ma olen teinud, kõik, mida ma olen mõtelnud, on sündinud ainuüksi enda päästmiseks — sealpool surma.

Oma sügavaimas sisimas tegin ma seda kõike sellepärast, et Jumala sõprust võita. Ja kui ma iseenda üle seepärast kohut pean ja veale viitan, siis teen sedagi iseenda õigustamiseks. Kõik minus toimub sihilikult, et saavutada veelgi rohkem vastutasuks.

Patukustutuse-raha, patukustutuse-mõtted, patukustutuse-teod — patukustutus kõige eest, mida ma ehk muidu ülekohtust olen teinud — aga patukustutus ja muu seesugune, Adelheid, ei ole asi, millega võib Jumala ette minna. Ma ei saa mõtelda ainsatki mõtet, teha ainsatki tegu, ilma et selle taga ei piidleks mu oma kasu. Olen juurdunud maasse — mind ei saa üles kiskuda."

Adelheid oli kuulnud omal ajal pühapäeviti järjekindlalt vanaema kõrval kirikus viibides palju jutlusi, lugenud palju piiskopi raamatuid ja mõtelnud ka ise natuke, aga see, need surmtõsise häälega lausutud troostitud alistuvad sõnad tugevaima inimese suust, keda ta oli tundnud, — see oli nagu surm. Sõnad, millele ta mõtles, närbusid suhu, laused, mida ta teadis, hajusid, miski ei suutnud lohutada. Vana-Dag oli ise kõik ära mõtelnud, mida sellest sai mõtelda, kuni jõudis lihtsa, alasti järelduseni. Adelheid tundis teda endistest kõnelustest paljude asjade üle hästi.

Nad läksid üle mägikarjamaa nõlvaku. Suveõhtuti mäletsesid seal soojadena ja elavatena lehmad. Nüüd kohises ja sosistles ainult sügistuul ümberringi kuuskedes ja nagistas kergelt laudauksi. Nad ronisid üle tara ja sukeldusid küngaste vahelt metsapimedusse. Konn sulpsatas väikesse ojja ja vajus pimedusse, siil keris üle kivide ja kadus, muidu oli metsakohinas kõik vaikne.

Lumi oli mäekünkad juba valgeks võõbanud, aga päevade päike oli selle osalt ära sulatanud. Pärismäed kaugel silmapiiril olid kiirgavalt valged, aga ees, kõrgel üle kivitasandike, kase- ja männi-

metsade, seisis Vaimudemägi, lumi pealael ja laigud allpool, nii et nägi, mis nime ta kannab.

Sügispäikese õhtupaiste kuldas läänest — muutus punaseks — ja heitis verise helgi Vaimudemäe silmnäole, kui see pimedusse vajus...

Kui päike oli kadunud, tuli mägedest uludes torm. Vajus tagasi ja vaikis, kuid tuli taas ja vingus üle kivitasandike — koondas mägede taga jõudu ja pöördus tagasi, hoo järgnedes hoole. Taandus veel kord, ohkas nagu sügaval mägimaailmas — ja puhkes siis üle tasandike vinguma — üle metsade uluma — kuid vauges taas. Urises ja nuras pisut Vaimudemäe taga, laotus selle ümber suureks neeluks — ning sööstis siis metsadesse ja maailma.

See kähises ja mühises alla mööda kasenõlvu, vilistas männilatvades ja kõmas tumedalt nagu metall tüvedes — see uras läbi tihniku ja laulis kõigi puuvõrade kohal — kõrgel asunduse kohal — ja keerutas jäiselt üle lausmaa sügispaljaste nurmede. — Hilissügiseselt külm.

Adelheid ja Vana-Dag peatusid viivuks suure nõlva pöörangul, kust avaneb väljavaade kaugele üle talu ja asunduse.

Nõrk valgusekuma akendest, või mis see võis olla, joonistas õuele ebamäärase nelinurga. Tuhmi valgust paistis paarist kohast asunduses — ja Hamarrbølt, kuna ülal taevapimeduses süttisid üha tihedamini tähed, ja põhja pool metsades kõlas järjest valjemini torm.

Seistes seal lähestikku pimeduses, kaks väikest inimest tähtede all võimsas metsalaulus, tundis Adelheid, et tal on Vana-Dagile vastus anda. Vastus, mis sobis sõnadega, mida Vana-Dag kord teda lohutades oli kasutanud: usk, usaldus ja üksteisemõistmine. Oli veel neljas sõna, mille peale Vana-Dag oma nüüdsetes süngetes mõtetes polnud tulnud, sõna, mis ühendas kolme eelmist, andes neile jõudu ja elu surmale vastuminekuks. Aga kust võtab ta julguse talle seda nimetada? See sõna ei sobi Vana-Dagi loomusega.

Siiski, nüüd teadis ta ka seda, kuidas ta seda peab ütlema.

Õnnelikuna tuli ta metsadest tookord koos noore Dagiga, ja õnnelik oli ta nüüd, rännates pimedas metsades üle viimaste küngaste alla.

Nad olid söönud tagatoas ja istusid nüüd eestoas kamina ees, kus Vana-Dag oli üle pika aja jälle piibu süüdanud, popsutas seda vaikselt ja vaatas tulle.

Südamepuistamine Adelheidile oli küll veidi kergendust toonud, ent mõtted tulid nagu ennegi ja närisid üha, sest tema pea vajus järjest rohkem longu ja ta unustas piibu.

Siis tõusis Adelheid püsti ja läks viivitades trepist üles kambrisse, ning ta tundis nüüd, et on tugev. Vana-Dag kõõritas talle otsa vaadata, kui ta sealt tagasi tuli, raske raamat käes — see oli ristl ja lukuga piibel. Vana-Dagi palgesse tõusis kohmetu puna. Kas Adelheid arvas, et ta ei olnud püüdnud oma mõtetest vabaneda ja rahu leida, lugedes niihästi piiblit kui muudki?

Aga Adelheid lähenes nii aeglaselt ja pühalikult — ja küll see oli tore piibel. Vana-Dag pidi end pisut pöörama ja vaatama. Adelheid tuli üsna tema lähedale ja pani piibli talle sülle.

„See on vanaisa piibel," ütles ta.

„Piiskopi?" ütles Dag üles vaadates.

„Jah," vastas Adelheid. „Ta oli tugev mees nagu sina — ja isegi temal olid omad — kiusatused. Sa leiad selles palju tema käekirjaga märkmeid ja pabereid, nii et sa võid lugeda, kuidas tema leidis tee — rahule — ja esimesele lehele on ta kirjutanud midagi — sinule."

„Minule?" Vana-Dag teadis, et piiskop oli Adelheidi sündides juba surnud, ja vaatas Adelheidile küsivalt otsa.

„Sinule — ja kõigile." Seepeale läks Adelheid trepist üles kambrisse, väsinud pärast koormavat päeva, aga õnnelikum, kui ta kaua aega oli olnud. Ta kummardus oma väikeste poiste üle, kes hingasid rahulikult hällis — avas siis uksakna, astus rõdule ja vaatas taevasse, kus tähti oli nüüd nii tihedalt, et sina oli ainult nagu loor, ja ta pani käed kõvasti-kõvasti kokku ja palvetas sosinal Vana-Dagi eest all eestoas, Dagi eest metsades, poiste eest kambris, kõigi asunduse inimeste eest — ja kõige viimaks ka pisut enda eest.

Vana-Dag istus kaua, piibel süles — oli, nagu oleks temas süttinud väike lootusesäde — piiskopi piiblis võis ju olla — jah, pidi ju olema vastus tema küsimustele.

Ta tõusis ja läks, piibel kaenlas, magamistuppa. Ta süütas seal tule, lõi piibli kummutil lahti ja luges esimesele lehele kirjutatut, mille kohta Adelheid oli ütelnud, et see on temale määratud.

Ta ajas end nõksatades sirgu ja vaatas pettunud pilgul enda ette. Kõndis siis, käed seljal, paar korda üle põranda, sattus akna alla ja vaatas välja. Oli tore tähistaevas. Ta jäi seisma ja üles vaatama, heites pilgu ka üle asunduse. Seal vilkus veel mõni tuli, samuti Hamarrbøl. Vaatas siis taas kaua tähistaevasse ja hakkas vähehaaval riidest lahti võtma.

Valmis voodisse heitma, pöördus ta uuesti kummuti juurde tagasi ja luges veel kord piiskopi piibli esimesele lehele kirjutatut — ja sõnad olid need:

PALVE

On omavahel seotud meie mõtted ja tarm,
ei üksipäini raja Jumalani teed,
ent temast saab alguse palve jumalaarm,
me püüdlustele õnnistuse annab see.
Üle elu, üle surma, üle tähistaeva
ta palge ette läheb palvete lend
ja pärale jõuab läbi kauguste vaeva.

On palve Jumala juurde su tahte ränd.

EI LÄHE KÕRVALTEED

ESIMENE OSA

I

Mekkal Raidur komberdas pimedas nii kärmesti ja käratult kui sai üle idapõldude kõrrestiku.

Kraavi ületamisel tuli tal raskelt kepile toetuda, ja kui ta jala tee peale asetas, pragises jää veelompidel nii kuuldavalt, et ta oli ehmatusest peaaegu kraavi kukkumas.

Ettevaatlikult astus ta tee veerde rohule ja pööras pead, kuulatades tagasi talu suunas, ent polnud kuulda muud häält kui kangeks külmunud rohu krabisemist tema jalgade ümber ja tuulekoha, nagu see vaiksel hilissügisesel ööl oli. Kui ta võis usaldada oma meeli, silmas ta parajasti talu katuseharju taevataustal, aga oli nii pime, et küllap see oli ainult kujutlus.

Vaikus tema ümber ja seik, et ta kellegi nägemata oli õnnelikult maanteele jõudnud, aitas tal pärast pingutust rahuneda, ja nukralt vahtis ta tagasi sinna, kus pimedus varjas maju.

See oli viimane talu, kus ta oli olnud aus sulane. Ta oli saanud enese kohta käiva otsuse vanamehelt eile õhtul. Vanamees oli tema pärast õpetaja juures käinud, ütles ta, ja nüüd pääseb Mekkal muretu elu peale — vaesteküllа. Vaja ainult endast õpetaja juures teatada — siis...

Vanamees oli langetanud otsuse tema üle raskusteta, jah, tema hääles oli isegi nagu heateo kõla.

Mekkal pigistas rõivakompsu vastu keha — et proovida, kas ta tunneb veel nagu tookord, kui oli sulane. Ta polnud enam millegi peale päris kindel. Oli kummaline, et üksainus sõna ühe inimese suust võis teisele nii tugevasti kõrva hakata, et tegi ta kogu kehast nagu täiesti tundetuks. Ta oli lamanud öösel lauda eesruumis oma kastis ja nuusutanud kopitanud lõhna ning sooja ja vänget laudalehka. Ja ta oli kobanud ühe käega teist, võtnud kinni lagunevast kastiservast ja pannud nagu imeks, et võib puudutada iseennast ja haista täiesti nagu enne seda, kui vanamees oli poetanud sõna vaesteküla.

Talle oli tundunud käsitamatu ülekohtuna, kui lausuti see sõna. Tema, kes raius nii hoolega kui sai ja kandis puid, nii et neist kunagi puudu ei tulnud, oli abiks kõiges, mida tal paluti teha, ning püüdis pealekauba kasulik olla iga minut, mis tal oli. Kes see oli, kes toimetas äkked ja adrad sügisel kindlalt rehealla, kui nad olid sinna taha nõgestesse visatud? Kes see oli, kes hakkas puukuuri tagaseina kelleltki käsku ootamata kahe tugeva latiga toetama, kui see hakkas kokku varisema? Seda ja palju muud vaevalist oli ta ette võtnud, aga kes seda teadis? Ja siis pidid kuulma, et sa ei olnud toitugi väärt — — —

Jah, nõnda mõtles ta esmalt — aga on nii imelik, kui mehel lasub säärane märksõna. See võtab kogu kindluse. Ta oli muutunud ebakindlaks iseeneses — ei teadnud enam, mida arvata. Jooksva oli juba sügisel kurjasti vaevanud. Oli olnud nõnda, et ta oli tundnud õudust kirvevarre kättevõtmise ees, ja esimesed kirvehoobid hommikul olid pannud tema kange õla raksuma, ning selg, kui tuli põhult tõusta — ei — sulast temast enam ei olnud.

Oli küll kõige parem, nagu vanamees oli ütelnud, vaesteküll muretu elu peale saada. Muretu, jah, naiste lõksutused ja laste vembud ümberringi ning sõimunimed õelalt noorsoolt ja haletsevad pilgud nendelt, kes on mõistlikumad. Ta oli kõigest sellest väikselt eelmaiku saanud.

Ta oli öösel unetult lamades ja sellele mõeldes ägestunud ning püüdnud ennast uskuma panna, et kui ainult jälle kevad ja soojemad päevad saabuvad, leeveneb jooksva, ja küll ta siis juba näitab, et on töömees. Aga siis meenus talle, et tal ei ole paika, kus talve veeta. Vanamees oli olnud nii vankumatu, et tema juba järele ei andnud, ja muud kohta, kus olla, polnud nüüd talve tulles leida, kõigis oli liiga palju inimesi.

Ei, kõrvalteed polnud olemas — ja kui olid kord juba hoolealuseks saanud, ei läinud enam teed tagasi, tehku siis suvepäiki sind nii terveks kui tahes. Ka teistesse paikkondadesse ei võinud ta rännata. Vastavalt seadusele saadaksid nad ta sealt vaid pilke ja häbiga tagasi.

Ta polnud öösel sõba silmale saanud, nii rängalt oli ta mõtelnud juurelnud, kuid siis lõpuks oli ta tulnud mõttele, et tõuseb enne peret üles ja läheb oma teed, teeb ausa inimesena ringi läbi asunduse — viimast korda, enne kui läheb õpetaja juurde. Oli vähe talusid, kus ta polnud oma raskeid hoope lüües olnud, kui oli veel noorem ja painduva seljaga. Ta tahaks veel näha ühte ja teist paika, kust tal oli mõni mälestus — paarist tüdrukust, kes võistlesid pisut tema pärast — toona — — ja paljudest teistest asjadest — rõõmust ja murest, töörohketest, kuid jõulistest päevadest, jah, nii paljust, mis elus juhtus.

Mekkal oli raiunud enese läbi elu. Väikese poisina, popsikohal, kust ta pärines, raius ta hagu, hiljem jämedamaid puid ja

täiskasvanuna palke, ning oma kirve suure jõu pärast sai ta hüüdnime Raidur. Esimesest juurehoobist peale kuni puu varisemiseni läks nii uskumatult vähe aega, et keegi ei jaganud seda. Pärast tulid uuesti küttepuud, ja aiateibad — ja nüüd lõpuks taas haod.

Seistes seal sügisööl ja vaadates tagasi talu poole, teadis ta, et temast jäi kirves raiepaku sisse — ainus märk, mis tema pikast töörohkest elust järel oli. Päeva peale tõmbab mõni teine kirve paku seest — ja sellega ei ole maailmas enam mingit märki Mekkal Raidurist.

Hüüdnime, mille üle ta oli uhke olnud, sest see tähendas midagi rohkemat kui teistel, ei lausu enam keegi. Tüliks ja vaevaks on ta siitpeale, kuhu aga läheb, ja ei ole puudu meenutustest, et ta sööb armuleiba.

Tema vanad konksus käed värisesid, lõikav valu surus end läbi rinna ülespoole nagu toona, kui ta veel nutta sai. Ta vaatas veel kord tardunud pilgul kottpimedas lösutava talu poole ja hakkas siis tasa mööda rohtunud teepeenart minema, et tee veelompide jääle astumisega mitte liigset kära teha. Küllap ta tundis, et elust lahkudes tuleb tasahilju liikuda.

Hommikul seisis pikk küürus rauk saaresalu taga teekäänakul ja vaatas taamale kirikla poole. Alahuul rippus värisedes habemesse ja silmad vahtisid kangelt nagu õuduses. See oli Mekkal Raidur.

Ta oli hommiku poole ööd asunduses juba kolmes kohas sees käinud. Sedamööda kuidas ta oli edasi liikunud ja päev oli hakanud koitma, oli temas nagu mingi trööst esile kerkinud. Ta polnud omal ajal mingi tavaline töömees olnud. Temas oli olnud midagi edasipüüdlikku. Seepärast polnud vist küll päris kindel, et ta on määratud vaesteküla minema, niipea kui üks vanamees heaks arvas seda mainida. Veel võis olla mõni, kes teda vajab. Tal oli nii paljudest asjadest taipu.

Nende tunnetega oli ta end karastanud, ja ta oli teinud end rõõmsaks ja enesekindlaks, kui ta nii pikkade ja vankumatute sammudega kui võimalik oli pärast tubli tund aega kestnud vantsimist ühte tallu sisse astunud. Ta oli mõtelnud, et ei tee kõigest väljagi ja pakub ennast tööle — sest selles talus tunti teda tema parimast ajast. Aga kiired pilgud ühelt teisele ja haletsus, mida nad teda nähes oma silmis varjata ei suutnud, võttis talt kogu julguse. Oli pakutud süüa ja aetud pisut ilmajuttu — siis oli ta edasi komberdanud. Veel kaks korda oli ta söandanud sisse minna taludesse, kus ta oma jõulisil aastail oli heameelega nähtud töömees olnud, aga sealgi oli üksnes pilkude ja söögi ja kerge jutu juurde jäädud. Keegi polnud midagi sõnadega maininud, aga pilgud

olid väljendanud kõike, mida tal oli vaja taibata, et iseseisva sulase põlvel on igavesti lõpp. Elu oli karm, ilma igasuguse armuta.

Talle meenus nüüd nii palju, mida ta kunagi varem polnud nagu tähelegi pannud. Ühes kohas, kus ta kaua aega tagasi oli töötanud, oli keegi, kes oli heitnud ühele vanamehele sõnad, et raskeim töö, milleks ta nüüd kõlbab, on küll pudrunärimine. Ta oli tookord koos teistega naernud — — —

Nüüd seisis ta siin saaresalu taga ja vahtis. Kirikla oli talle varem nii väärikas paik olnud, et ta oli sellest möödudes peaaegu pea paljastanud. Nüüd mõtles ta sellele, mida ta oli kuulnud vanainimestest, kes olid läinud sinna samas asjas, mille pärast ta ise väljas oli, et neile oli osaks saanud piiblisõnu ja igasugu manitsusi tänulikkusest ja valmistumisest viimseks teekonnaks.

Jah, kirikla, mis varem oli talle nagu pühadus olnud, oli nüüd nagu kogu elu viletsuse lävi. Tundus, nagu oleksid sügispaljaste pärnapuude oksad kirikla ümber tema järele haaranud ja talle pikka nina näidanud — jah, nagu oleksid nemadki pilke vahetanud ja temast tuule käes sosistanud.

Alt teelt kostis vankrimürinat. Ta puges saaresalusse ühe tüve taha, nii et oli ise peidus ja võis piiluda teele. Viimaks tuli vanker nähtavale. See pani Mekkal Raiduri pealaest jalatallani värisema. Ta pidi vasaku õla vastu saaretüve suruma, ja vasak käsi vajutas küüned kõva koore sisse, kuna parem käsi kangestus värisevas haardes ümber kepi. Rõivakompsu oli ta enese ette maha pillanud.

Võis küll olla teisigi talusid, kus oli sääraseid hobuseid, aga see ilus kuldkõrb, see tuli nagu põletav mälestus Mekkali jõulisest ja õnnelikust noorusest.

Ta oli sündinud metsakohas, kaugel põhja pool lausmaad, Bjørndali piirkonnas — ja lõunapoolseim talu selles piirkonnas oli Hamarrbø, ja selles talus olid neil kuldkõrvid nagu see. Ta vahtis üha terasemalt — ja sedamööda kuidas hobune lähenes, läks värin tema kehas tugevamaks. Jah, ta tundis perekonna joont vankris istuva mehe näos. See oli Hamarrbø rakend. Veel kaua pärast seda, kui vanker ja hobune olid silmist kadunud, seisis Mekkal tihedalt vastu saaretüve ja vahtis nagu meeletu ainult põhja poole. Tema põlved muudkui nõtkusid, ja käed, üks küüntega puutüve küljes ja teine kepi ümber, olid peaaegu ainsad, mis hoidsid teda kokku langemast. Kõrgel tema kohal liikusid saare oksad kangelt ja aeglaselt tuule käes, osutades üles taeva poole nagu märgiks, et nemad on nüüd tähiseks kokkuvariseva inimese üle, kes pälvib paremat eluõhtut.

Ükski inimene ei ole nii vaene, et tal ei ole mõnda helget mälestust. Mekkal Raiduril oli terve maailm häid mälestusi — kuid ta pidi need kõrvale tõrjuma, et taluda olemasolu, nagu see talle oli kujunenud.

Ta pärines ühelt metsakohalt Bjørndali piirkonnas, jah, — ja seal otsatuis metsades oli ta kasvanud meheks — — teiste meeste ees. Seal oli ta saanud oma hüüdnime, kõikide teiste tugevate meeste ees, kes seal metsa raiusid.

Siis oli ühel ööl viinapõletamise ja naistega kiitlemise juures juhtunud, et ta läks metsikuks. Ta lõi kirvega üht meest ja põgenes selsamal ööl läbi asunduste nii kaugele lõuna poole, kui arvas minema pidavat. Hiljem oli ta kuulnud, et mees oli elama läinud, ja siis oli ta põhja poole, ääreasundustesse läinud, aga kaugemale põhja polnud ta kunagi julgenud minna.

Talle oli mehelt, kellele kuulusid metsad ja maad seal põhjas, nooruses nii palju häid sõnu osaks saanud. Selle mehe nimi oli Dag Bjørndal, ja ta oli tookord noor ja äsja abiellunud naisega, kelle nimi oli Therese ja kes pärines linnast. Mekkal ei tahtnud teda enam kohata. Vana-Dag Bjørndal, nagu teda nüüd hüüti, oli pärast seda nii lõpmata rikkaks läinud, oli ta kuulnud, ning rangeks ja armutuks. Viimasel ajal oli ta mõistlikumaks muutunud, teadis rahvas rääkida, ent Mekkali meeles püsis Dagi pilt niisugusena, nagu ta oli selle enesele nooruses mällu vajutanud. Siis oli Dag sõnaaher ja õiglane. Üheainsa hea sõna najal tema suust võis kaua elada. Ja Mekkal oli saanud oma hea sõna. Ta polnud tahtnud Dagiga pärast seda metsikut ööd kohtuda ning külma pilgu ja võib-olla ühe sellise kõnekäänu osaliseks saada, millega Dag võis mehe maha lüüa.

Aastakümned olid läinud ja Mekkalile oli elu tema jõulisil aastail pärast seda olnud nagu tuiskavate pöörangute ja mühisevate karestikkudega jõgi. Ta oli tuimastanud kõik vanad mälestused, lõhkudes äripäeviti tööd ning veetes vabad tunnid naiste ja joomingutega. Vananema hakates oli ta kõrvale tõrjunud kõik mõtted noorusaastaile, suutmata selles suunas mõtelda. Aga tal oli põhja pool metsapiirkonnas poeg. See oli saanud hüüdnime oma isa järgi — ja teda hüüti nüüd Martin Puuraiduriks, oli ta kuulnud. Vaikseil silmapilkudel oli juhtunud, et ta oli mõtelnud sellele pojale, keda ta ise harva oli näinud. Oleks kena poissi kord jälle näha. Kuid ta oli need mõtted lämmatanud.

Hiljem oli metsapiirkonnas kõik mõttetuks muutunud, oli ta kuulnud. Noor-Dag, kes oli Mekkaliga samavanuse Vana-Dagi poeg, oli samuti linnast naise saanud, ja see oli nii imepeen, et midagi ei võinud enam nii olla, nagu seal põhjas varem oli olnud.

Sõnad sellest olid nii mureks kui lohutusekski olnud.

Mekkal seisis kiriklakäänaku juures salus saaretüve taga, lõu vastu kõva koort, ja vahtis põhja poole kuldkõrvile järel, keda enam ammu ei kuulda ega näha olnud.

Olid need saareoksad kõrgel tema pea kohal või midagi unarus jäänud mälestustest temas eneses, mis ometi kogu unustuse ta edasi elasid, aga otsekui raskeilt kuuseokstelt vaikse hiiliva tuule kanduv tasane sosistav hääl voogas temast üle.

Kui Mekkal oli jälle täiele teadvusele ärganud, seisis t mõlema käega saaretüve ümbert kinni hoides. Kepp oli rõiv kompsule kukkunud. Mälestused, mis Hamarrbø kuldkõrb tem oli äratanud, olid temas ta praeguses olukorras nii tugevasti torml senud, et ta oli lausa arutu olnud.

Ta kiskus enda tüvest lahti ja ajas sirgu ning kor rõivakompsu ja kepi üles — ja veel enne, kui tema kolu täie selgeks sai, hakkas ta kiriklast eemalduma — teed mööda põh poole minema. Säilinud aru tahtis, et ta ümber pööraks, selle hoolimata viis tema tee — põhja poole.

Nagu soovide, tunnete ja aru virvendus oli nüüd tema teadv Ta võib ennast ometi päevaks või paariks vabaks võtta — en kui kirikla kaudu eluviletsusse läheb. Süüa ta seal vist kü saab, kuhu läheb — ja magamisaset leiab ka — kuidagi. K jooksva sellest halvenebki, teda ei peeta ju niikuinii enam tö meheks, ja siis võib minna kuidas tahes. Midagi tema jõul päevade ükskõiksusest tungles temas üles. Ta järgis hetke mee olu — ja pidi leppima sellega, mis hiljem järgnes.

II

Mekkal Raiduril oli õnne olnud. Üks rakend oli ta peale võtn ja kaugele lausmaa põhjaserva viinud. Ta polnud seal põh kunagi tööd otsimas käinud. Igivanast ajast oli lausmaa ol nagu vaenlasemaa metsapiirkonnale põhjas, kust ta ise pärin Ta teadis seda — ja küllap sellepärast polnudki taht seguneda inimestega, kes olid tema kodukoha vastu.

Ta oli saanud oma jalavarred pärast sõitu jälle liikuma, ja viis vähehaaval künkast üles ja alla ning Hovlandi kõrgend lähedal taas ülespoole — ja siis oli asi niikaugel, et ta komber kivi juurde teeveeres ja istus selle peale. Ta oli viima künkast nii üles tulnud, et oli hingetuks jäänud.

Kaugel põhjas Borglandi niitude taga aimas ta nüüd Bjørnd piiravat metsaseljakut — ja oli, nagu kikitaks ta kõrvu hä poole ja nuhutaks ninaga põhja, metsade poole. Järelmaik noor mälestusrikkast ajast muudkui kääris temas.

Ta jäi istuma ja enese üle veidi juurdlema. Mis liiki asi see oli, mille pärast ta väljas oli? Asi? Kas ta ei tohtinud metsapiirkonnale natuke lähemale uidata ja veel kord pisut põlismetsa nuusutada, enne kui ta elust lahkub? Jah, kas selles oli midagi väära, kui ta vantsis üle esimese metsaniidu põhja poole, istus õhtu tulles lattaia äärde ja laskis pilgul libiseda üle piirkonna, kus ta oma noorpõlves oli olnud tuntud ja lugupeetud igas majas ja hütis? Lattaia taga oli vanal ajal lambalaut, küllap see oli alles. Seal võis ta mõned okaspuuoksad lambasõnnikule laotada ja öösel lamada. Seinad seal ei olnud vist küll kindlamad kui tolles lauda eesruumis, kus ta viimased aastad oli maganud.

Tema sisimas oli palju säärast, mis teda tagasi hoidis, hirm kokku sattuda vanade inimestega, kes võisid teda ära tunda ja näha, missuguses seisukorras ta oli. Kui võõras vanamees nagu tema oli sel aastaajal kompsuga teel, oli hõlpus ära arvata, et tal polnud kohta, kus olla. Neile mõtteile lisandus veel, et sellal kui ta vaikselt tuule käes istus, olid tema jalad tänasest harjumatust käimisest paistesse läinud. Aga temas oli trotsi, ta tõusis ja asus teele, ja hoolimata sellest, et mõttes läks ta mõistlikult lõuna poole, kandsid jalad teda põhja poole.

Borglandist mööda vantsides piilus ta puiesteed mööda üles mõisa poole. Selle üle oli sama väärikust kui toona, kui ta seda viimati nägi. Tookord tundus, otsekui vaadanuks just see mõis kõige ülpsakamalt kõigile metsapiirkonna inimestele, aga nüüd oli sündinud niisugune arusaamatu lugu, oli ta kuulnud, et Vana-Dag Bjørndal oli saanud ka Borglandi omanikuks. Jah, selle aja sees, mis tema oli olnud lõunaasundustes, oli siin põhja pool nii palju juhtunud, et tal tuli peast vajaka kõige selle jälgimisel. Dag Bjørndal oli tookord olnud suurim tema elus, ja pärast oli ta järjest suuremaks muutunud, nii et ükski inimene ei saanud seda enam mõista. Aga et Mekkal nüüd üle esimese metsaniidu nõlvaku taha komberdas ja viimast korda üle piirkonna vaatas, sellel polnud Vana-Dagiga midagi tegemist. Sel polnud ühegi inimesega midagi tegemist.

Mekkalis tõusis järsku kummaline palav tunne. Ta tajus metsade esimest kauget kutset. Tuul kandis talle vastu lõhna — õige metsa lõhna koos selle häältega. Tema jalad astusid üha kiiremini — jah, nad polnud mitu aastat enam nii kerged olnud, ja temas kerkis midagi lõbusat esile, midagi — tollest ajast. Ta hakkas trallitama, jah, metsaniidul esimest nõlva ületades laulis ta vaikselt endamisi vana laulunatukest, mida tal kõik need aastad polnud mõtteski olnud:

Lööb männipuusse kirves vahe
kui sihikindel mehe tahe,
puid raiub, laasib, peeneks teeb
kui mehe tahe omal teel.

Kesk simmanit kui kirves vahe
end maksma paneb mehe tahe,
ta valitseb seal naistekarja
ja nopib magusaima marja.

Kuid mehe tahe, kirves vahe,
neid kõrvale võib heita vahel,
võib nüriks minna kirvetera,
sind kurdiks teha eideplära.

Ta lõpetas järsku ja kuulatas. Kas ta oli nii valjusti laulnud, et keegi oli teda ehk kuulnud? Vähe sellest, et olid vaeseks ja vanaks jäänud — pidid peale selle veel nii arutuks muutuma, et laulsid maanteedel. Aga küllap ta oli ainult endamisi pomisenud. Ta tatsas innukalt edasi ja ümises metsatihnikut läbides ikka sedasama.

Seal, kus tee teeb viimase käänaku, enne kui pöördub viimaste puude vahelt välja, peatus Mekkal ja jäi raskesti hinge tõmmates seisma. Päev kaldus juba õhtusse, kuid ei olnud veel nii pime, et ta poleks pärale jõudes kogu piirkonda näinud — ja nüüd oli veel ainult mõni samm järele jäänud.

Ta pidi natuke mõtlema, enne kui läheb edasi. Ta oli kõndinud ja laulnud, ja — vana kergemeelsus oli temas taas esile kerkinud, see, mis oli teda elus nii paljude õnnetuste sisse viinud. Parajasti, kui tal oli kõige raskem, nagu täna hommikul, tuli temas vahel täielik pööre, nii et ta võis päris siia põhja minema söösta — ja laulda pealekauba nagu nooruse õnnelikul ajal — keset õnnetust. Vanaks oli ta jäänud, jah, igivanaks, nii et ei kõlvanud enam milleksi — aga täiskasvanuks, täiskasvanuks saada polnud tal veel aega olnud. Ta vangutas pead. Tundus, nagu ei peaks ta ennast edasiminemise vääriliseks.

Tubli töömees oli ta küll olnud, aga muidu kergemeelne ja ohjeldamatu, ja sellepärast seisis ta nüüd nõnda maailmas, nagu seisis. Üksnes häbiks oli ta olnud oma kodukohale. Sellest oli kaua aega möödas, kui ta sääraseid mõtteid oli mõlgutanud, aga nüüd, mõni samm jällenägemisest, varisesid kogu nurjunud elu tunnetused tema üle kokku.

Mekkal oli jõudnud lattaia juurde. See vajas parandamist, uued poste ja vitsu — ja latte ka — tuleks teha täiesti uus. Ta oli omal ajal nii palju aedu teinud, ta tundis seda kunsti, ja siis tulid töömõtted vahele, nagu selle juures tihti juhtub, kes on olnud auahne töömees, isegi keset suurt pühalikkusetunnet.

Ta istus lattaia taha kivile, peitis end sinna — ja ulatus parajasti üle pealmise mädanenud lati piiluma. Pilt oli teistsugune, kui ta

oli arvanud. Majad asusid tihedamalt koos, vahemaad olid väiksemad, kõik oli kitsam, kui talle oli meelde jäänud — nagu kaua aega avarais oludes viibinud jällenägemisel lapsepõlveümbrusega ikka on. Algul oli see nagu pettumus, aga siis jäi ta tõsiselt ringi vaatama.

All vasakul silmas ta Hamarrbø turvaskatuseid. Seal oli palju maju, ja ta mäletas häid õhtuid, mil ta oli kindlana ja lugupeetuna heade inimeste keskel istunud. Ja majad kerkisid koos mälestustega üles ja muutusid üha suuremaks — ja nõnda läks ühe kohaga teise järel läbi piirkonna alla, sedamööda kuidas mälestused tulid. Ta vaatas altkulmu läänenõlvade poole. Sinna kõrgele üles Brovolli ja Steinrudi vahele oli tekkinud uus asustusala majade ja avarate aasadega. Oo jah, palju oli vist muutunud kõigi nende aastatega, mis ta oli ära olnud.

Viimaks tõstis ta silmad ja vaatas ainiti otse üle piirkonna põhjanõlvakute — Bjørndali poole. See näis suurem kui tema ajal. Ta oli ju kuulnud suurest uuest majast, mis oli ehitatud aastal pärast seda, kui tema talust lahkus, aga kogu rikkus, millest ta oli kuulnud, ja mälestused kõigist ilusaist päevist, mis ta oli seal üle elanud, aitasid vist küll samuti muljet luua, et vana talu näis võimsam, kui oli säilinud tema mälus.

Õhtu laskus maailmale. Raudhall novembrikuu taevas vajus üha madalamale, ja oli, nagu tõmbuks see üha tihedamini piirkonna ümber kokku ja välistaks kogu päeva vastukuma.

Põhjas, kus asus suurtalu, tekkis pimedas mõnda aknasse tuli, ja seejärel tulukesi Hamarrbøle — ja siia-sinna alla asundusse.

Mekkal istus, habemes lõug nii kõvasti vastu lattaia veert surutud, et oli valus, kuid see oli ainult pisike osa sellest suurest valust, mis temast nüüd üle uhtus.

Ka siin asunduses ja metsades leidus vanu ja vaeseid inimesi. Jah, ta oli kuulnud, et siin oli veel nagu vanal ajal, mil siia valgus teiste paikkondade vanu inimesi, kel lubati Bjørndalile jääda. Aga kellelgi polnud siin vist veel lõunaasunduste kombel meelde tulnud inimest sõnaga vaesteküla asukas nii ära märkida, et ta enam milleksi ei kõlvanud. Siin võisid vanad inimesed ringi liikuda ja nii kasulikud olla, kui nende ervis lubas — ja kõik teadsid siin, et nad isegi jäävad vanaks, kui elavad, ja leidsid, et oli vähe põhjust vanadega karmikäeline olla.

Nad mõtlesid siin metsade all rohkem järele — see oli nagu teine rahvatõug. Ja siia oli temagi kuulunud, aga ta oli enese oma metsikusega nii halba seisukorda pannud, et ei võinud ennast siin enam kunagi näidata.

Just siis, kui Mekkal oli selle pärast kõige sügavamasse raskemeelsusse jõudnud, hüppas temas esile kergemeelne mõte. Tema vana südikus polnud veel päris surnud. Aru küll tõrkus

veidi, aga kergemeelsus muudkui kasvas. Ta võiks nüüd pimedas läbi piirkonna põhja poole ja kord veel Bjørndali õuele minna ning seal majade hääli ja põlismetsade mühinat kuulatada — ja siis jalapealt ümber pöörata ning taas lõuna poole vantsida. Aru temas tõrkus ja hoiatas, et ta võib seal vanu inimesi kohata, kes tema pikasäärelise kogu ja suure kongnina ära tunnevad. Kuid sääred tõstsid ta üles ja tüürisid tee poole, ning niihästi kepp kui ka jalad komberdasid küngastest alla asunduse poole, hoolimata tahtest kasutada aru ja kavalust.

III

Mekkal läks sama teed läbi asunduse, mida ta oli noorpõlves külla ja tantsule ning tüdrukutega mängima minnes nii tihti käinud. Oli paljugi, mida ta sellest ajast hea meelega mäletada ei tahtnud, ent pildid tulid hea ja halvaga, sedamööda kuidas ta tuttavaist paigust möödus. Siin teeveertel oli ta koos teiste noortega valgeil suveöil ja pimedail sügisõhtuil istunud ning kõik kaasa teinud, mida noored ette võtsid.

Nüüd oli ta ülal talu künkal, kiviaiaga puiesteel. Edasiminek oli vaevaline, ja ta oli nii kärmesti üles tulnud, et rind oli muutunud raskeks ja ta pidi maha istuma. Ta läks kiviaia juurde ja istus, toetas selja ühe vana puutüve najale ning vaatas tagasi üle piirkonna, mis lebas nagu rahumaa all pimeduses, tulukesed siin ja seal. Ta teadis küll, et nendegi majaseinte taga seal all võis olla haigust ning surma ja muid muresid, aga oma elatusvõimalus neil oli — ja vaestekülla ei saadetud kedagi, ei.

Korraga jäi ta kuulatama. Kaugelt, kaugelt eemalt kostis nagu tuttavat laulu. See oli vist küll tuul põlismetsade kohal. Ta tõusis vaevaliselt. Jalad olid nõrgaks läinud ja rinnus oli talumatu, ängistav. Metsad, jah, kus ta oli üles kasvanud — ja elanud oma hunnitud päevad. Kui saaks ainult veel kordki rännata üle mäe, seljakute mööda radu Frilandi ja Røyslasse, kaugele põhja, Svarttjerni hüti juurde ja kõigisse teistesse kohtadesse, kus ta oli elanud nii jõulisi päevi ja kus tal oli olnud nii palju rahulikke hetki. Tema käeselg tõusis silmade juurde. Raske oli mäletada nii palju — sellel, kes oli kõik ära pillanud.

Üks kahest raskest väravapostist Bjørndali õue sissekäigu juures liikus pimeduses. Oli, nagu oleks selle ühele küljele muhk tekkinud. Muhk liikus ja läks suuremaks — kadus äkki — ja ilmus taas nähtavale teisel pool. See oli Mekkal Raidur, kes seisis tulba taga, piilus õuele ja hingas sisse vanast ajast tuttavat talu ja

metsa lõhna. Siit-sealt aknast langes veidi valgust, aga kõik oli nii kummaliselt vaikne, et ta julges tulba tagant välja tulla ja paar sammu õuele astuda — ja veel paar sammu lisaks — ja edasi üle maja poole. Ta sirutas end, et valgustatud aknast sisse vaadata, ja selle taga oli vist köök, sest seintel helkisid puunõud, ja ta nägi üht naist liikumas. Kaugemal ruumis oli vist küll teisigi, sest naine pööras pead ja kõneles ning naeris kellegi poole. Talle meenus järsku, et tal on kõht tühi — see oli nii ammu, kui ta oli söönud.

Ta oli päeva kuludes üha arutumaks muutunud. Kui ta läheks nüüd ka veel nii segaseks, et astuks kööki ja teretaks? Vanasti tuli siia igal ajal inimesi. Kõik said süüa, ja kes tuli hilja, sai ka magamisaseme. Taamal idanõlvadel oli vanasti lambalautu, ja küllap neid oli seal veel praegugi. Need olid nüüd hilissügisel tühjad. Seal kusagil võiks ta koiduni lamada. Kui ta natuke toitu saab, võib ta jälle minna ja mitte enam tüliks olla. Köögis pole küll kedagi, kes teda ära tunneb, nii et seal pole hädaohtu karta.

Ta nihkus üha lähemale ja nägi peagi kogu kööki. See oli nii suur ja särav, et ta pidi ennast sellega lohutama, et küllap nad on näinud palju sääraseid viletsaid vanamehi nagu tema — enne kui söandas ukse poole nihkuda. Ta tõmbas sõrmedega läbi habeme, võttis mütsi peast ja silus juukseid, korrastas ja kasis end kaua ja hästi, enne kui astus köögitrepile, koputas ja avas ukse. Neli naist vaatas talle vastu, kui ta kogu oma viletsuses sisse tatsas ja enese järel ukse sulges. Üks neist pidi küll olema see, keda hüüti neiu Kruseks. Ta nägi nii range välja ja oli teistsugune kui teised. Ta oli trummar Kruse tütar lausmaalt. Mekkal oli kuulnud, et ta oli olnud siin sellest saadik, kui ta oli väike tüdruk, et Vana-Dagi naine oli ta välja õpetanud ja et ta oli üle kõigi naiste siin talus.

Ta vaatas Mekkalile algul üsna teravalt ja uurivalt otsa — kuid osutas siis vaevalt märgatava käeliigutusega pikklauale. See oli vist küll nagu korraldus tüdrukutele, siis läks ta minema. Tüdrukud ei vaadanud vist selle peale lahkelt, kes tuli asjata tüli tegema — ja tema peale nad lahkelt ei vaadanud. Tal oli tunne, nagu poleks tema küljes paika ega plekki ega viga, mida nad poleks näinud, aga üks neist ütles viimaks, et istugu laua taha ja et küllap ta tahab süüa. „Aitäh pakkumast," ja ta vedas enese laua juurde ning istus pingile.

Oleks ju parem olnud, kui see olnuks vana poolpime köök, kus tal oli nii palju mugavamaid hetki olnud — aga ta oli ometi jälle Bjørndalil, nii arusaamatu kui see oligi. Ta sai putru ja kausitäie sooja piima, aga — see maitses teisiti kui igal pool mujal. Peale sai ta viilu leiba ja tüki praetud kala. Säärast ei antud hulkuritele lausmaal. Seal anti külma putru ja kooritud piima, mitte midagi muud.

Mekkal ei tahtnud tüliks olla, ei. Ta oli ruttu söönud, kiit ning ülistades tänanud ja enese püsti ajanud, kuid tõusmin läks täna iga korraga raskemaks. Temast ei olnud küll ena nii pika tee käijat. Jalad olid paistes — ja hingatagi oli rask Õhust tuli nagu puudu. Kui see oleks mõni teine koht olnud, olek ta tüdrukutele jumalagajätuks mõne oma vana rõõmsa sõn lausunud, aga siin talus tuli temasarnasel tagasihoidlik oll Ta noogutas siiski igaühele neist eraldi ja jõudis üle põrand välisukse juurde.

Seal avanes majast tulev uks — ja Mekkal tardus pealae jalatallani. Tema kõrvus kohises — ja kõik käis ringi.

Kõrvalt tuli tema poole — Vana-Dag. Ta oli noor olnu kui Mekkal teda viimati nägi, aga eksida polnud võimalik. Sam kõrge kasv, sama võimukus. Ta ei olnud nii küüru jäänud e hädine kui tema ise. Mekkal oli näo ruttu kõrvale pööranud j püüdis jälle minema hakata, kuid Dag tuli talle päris lähedal astus tema ette ja vaatas talle teravalt otsa.

Mekkal oli kord lähedalt näinud kulli oma saagi kallal. Van Dagi silmis oli nüüd midagi, mis pani teda meenutama kul tookord kaua aja eest. Niisiis pidi ometi juhtuma, et ta pär kõiki neid aastaid peab kuulma Vana-Dagi külma arvamust o õnnetustest ja et teda naiste kuuldes häbiga minema aetak

„Ma arvan, et see on Mekkal Raidur ise?" Mekkal kõõrit kõrvale Dagi poole. Dagi hääl polnud külm — ja sõnad olid kummalised. Ta kõõritas uuesti, värisev ja ebakindel. Ta oli e karmist kohtlemisest kõige ees äärmisele pelule üles kihutat Ta ei suutnud enam midagi mõista, ja oli, nagu ei oleks t rinnas õhku olnud, kui ta kähedalt vastas — jah.

Vana-Dag ütles mõne vaikse sõna — ja tüdrukud taipasid vä ja Mekkal veelgi vähem, kui ta pidi Vana-Dagi sõnade pe pöörduma ja minema — läbi ukse teise tuppa. Dagil oli köö mõni sõna lausuda, kuid ta tuli ruttu järele — ja läks siis te ees ja Mekkal komberdas nagu unes järele — läbi tubade koridoride uues majas ja sealt selle ruumi kaudu vanasse maj mis vanasti oli olnud köök ja millest nüüd oli saanud kirjut tuba raamatute ja paberitega akna all laual — ja sealt vana eestuppa, kus ta nii palju kordi oli käinud mitmesuguseid teat toomas. Ta polnud veel kunagi seal istunud, aga nüüd pani Van Dag ühe tooli kamina ette laua juurde, palus teda istuda ja võt siis ka ise istet.

Eestoas valitses seesama vana hubasus. Midagi polnud kõi neil aastail muutunud. Värisedes jõudis Mekkal tooli juurde ja ist Ta ei taibanud midagi, aga ju see vist polnudki temataolis taipamiseks. Võib-olla tahtis Vana-Dag teda ainult köögist vä

saada, et talle epistlit lugeda; aga miks pidi ta istuma, ja miks oli Dagi hääl nii mõistlik?

Oli nii mõnus olla rahutus hämaruses kamina ees, ei mingit suurt valgust tema viletsuse üle, ja see lähedane soojus pärast pikka külma päeva oli kontidele nii hea — aga mõtted lendlesid tagasi käsitamatu juurde kõiges selles. Tema ajal polnud veel iial juhtunud, et kedagi vanadest inimestest, kes tulid rännates, oleks palutud eestuppa, isegi talu inimesi polnud kunagi sinna istuma palutud. Alati üksnes kõige vajalikumad sõnad korralduse tegemiseks või küsimuseks ja vastuseks, siis mindi kohe välja.

Vana-Dag istus vaikides laua juures ja vaatas üksisilmi tulle. Mekkal vaatas vargsi tema poole, kuid pööras silmad ruttu jälle ära. Isegi nüüd vanas eas oli Dag vaatamisväärne — ja Mekkal, kes teadis, et nad olid umbes samavanused, ei mõistnud, et keegi võis oma vanadust nõnda kanda. Aga mitte see ei pannud Mekkalit silmi kiiresti ära pöörama. Vana-Dagi näol oli rahu, mis pani Mekkalit kõrvale vaatama. Küllap ta meenutas midagi oma pikast jõulisest elust, midagi, millesse teised ei pidanud segama.

Mekkali taga käis uks, noored jalad tipsisid üle põranda, ja midagi kõlises tema selja taga laual — ja siis tipsiti taas ja uks käis.

Vana-Dag kõneles: „Ma käisin köögis, et midagi sooja saada. Läksin eile öösel metsa, kaugele, ja olin seal terve päeva, nii et külm puges kehasse. Sinagi oled vist täna kaua väljas olnud?"

Mekkal muudkui pööras ennast, et leida asendit, mis võimaldaks lauale vaatamist. Klaasid ja aurav kann, millest Vana-Dag klaasidesse kallas — ja siis ootas Dag, kuni Mekkal sai klaasi kätte, ja siis nad jõid. Tubakas ja savipiibud olid kaugemal laual.

Mekkal istus kaua nagu oma kõverasse asendisse tardunud, kui oli klaasi käest pannud. Sellest oli terve igavik, kui tal oli olnud väljavaateid kangemat kraami saada. See polnud vist küll nii kange, kui tema oli harjunud jooma; aga selles oli põletatud viina, seda ta tundis, ja see oli magus, tulikuum ja vürtsitatud. Dag tegi käeviipe, Mekkal kobas endale piibu, sai tubakat sisse, komberdas kamina juurde ja läitis selle seal.

Mekkal ei mõistnud kõike seda. Oli kõige kummalisem päev tema elus. See algas nii pimedana, et ta ei käsitanud seda, ja lõppes nüüd nii helgena, et ta ei suutnud ennast koguda.

Sellal kui ta selle üle rängalt juurdles, käis taas uks ja põrandal tipsisid sammud. Vaiksed sõnad tüdruku ja Vana-Dagi vahel — ja viimane pöördus tema poole. Kus ta harilikult magas? Jäi mulje, nagu oleks ta ainult nädal aega ära olnud. Ta oli maganud poistetoas, tollal, kui ta siin talus oli, aga ta ei taha minna kõigi nende sekka, kes seal nüüd on! Talli eesruumis seisis siin tema ajal magamispink — ja talli eesruumis oli ta

viimased aastad maganud, siin olid kindlad seinad, ka talli ees-ruumis, teadis ta. Ta ütles, et kui ta tohib siin ööbida, siis on tal seal hea — siis ta on üksi.

„Sa ei saa seal rahu," ütles Vana-Dag, „hobuste kära tallist ja need, kes hommikul vara söötma tulevad, häirivad sind." Ag Mekkal jäi kindlaks. Kui ta tohib seal magada, on ta suur tänu-võlglane. Vana-Dag vaatas teda kaua, aga siis tehti tüdrukul korraldus ja ta läks minema — ning tuli tagasi, tõi laterna ja läk jälle.

Mekkal ja Dag istusid ja jõid kannu tühjaks — ja Dag rääki pisut inimestest metsas ja talus, samuti nendest, kes olid möödunu aastal mulla alla läinud, aga ei pärinud sõnagagi, kus Mekkal ol olnud.

Kann ja klaasid olid tühjad, piibud kustunud, Vana-Dagi jut lõppenud. Mekkal ajas enese toolilt üles, võttis laternast küünla ja läks sellega kamina juurde tuld võtma. Kui ta oli küünla jälle kohale asetanud ja oli ukse poole minemas, jäi ta järsku seisma hoidis laternat enesest kaugel ja vahtis seda. Tema käsi värises — latern klirises. Selg oli tal pooleldi Dagi poole pööratud.

„Ma tahaksin andeks paluda," ütles Mekkal, ja tema hääl oli kähe ja värisev, „selle pärast, tookord."

Dag oli istunud mõtteisse süvenenuna, aga nüüd pööras ta pead ja vaatas tähelepanelikult Mekkalit, kes seisis küüru laternavalgus kõrge kõhna kogu ümber. Mida ta mõtles? Kas kang jook oli talle pähe hakanud? Aga siis taipas Dag, et see oli too igivana juhtum, mis Mekkali nii palju aastaid tagasi talu pagema pani, mis temas täna õhtul esile tungis. See oli ju tal nagu elupööre olnud.

„Niisugustest asjadest ei maksa meil vanainimestel kõnelda," ütles Dag kindla häälega, seirates samal ajal Mekkalit, kes seisis ning värises, ja näis, nagu vajuks ta üha enam küüru ning latern kliriseș, nagu oleks ta seda maha pillamas.

Ümber pööramata asetas Mekkal laterna enese taha lauaotsa. „Ma ei lähe magama," ütles ta, „pean lõuna poole teele asuma — ma pean vaestekülla minema. Olen seadnud oma elu nii — ja ja ma ei ole enam töömees." Viimane tuli nagu karjatus.

Vana-Dag ei tõusnud. Istus ainult ja vaatas kindlal pilg Mekkali viletsat kogu. Tal oli viimasel ajal vist küll toitu nap olnud ja ta oli pikast rännakust väsinud, ja siis olid punšiklaas talle tugevasti mõjunud, nii et vana trotslik uhkus, mida Dag oli näinud temas nooruspäevil ja kui ta asundusest ära läks, oli tem nüüd taas ärganud. Tähendab, ei tohtinud teda ärritada.

Rahuliku, kuid kindla häälega ütles Dag:

„Sul tuleb nüüd siia jääda. Ei ole tarvis, et väljas asun dustes räägitakse, nagu poleks meil siin omainimeste jaoks ruumi.

Sõnad „omainimeste jaoks" andsid Mekkalile viimase hoobi — ja langes luksuva, südantlõhestava nutuga kokku. Ta pööras selja täielikult Vana-Dagi poole, käed tõusid näo ette ja ta nuttis nii südantlõhestavalt ja õnnetult, nagu ainult kalk mees võib nutta.

Dag oli näinud paljude inimeste õnnetust ja tal olid olnud omad mured, ja ta andis Mekkalile aega.

Kui nutt viimaks vaibus, tulid Mekkali sõnad luksete vahel: „Ma ei kõlba — enam milleski — jooksva — on mu sandiks teinud — ei midagi enam — —"

Vana-Dag ootas veidi, aga ütles siis vaikselt: „Me kõlbame vist sama palju, sina ja mina, Mekkal. Sa võid natuke puid lõhkuda, kui saad, ja muidu võid käia metsas või kus sul kõige parem on. Säärasega tegelen minagi peaasjalikult."

Mekkal vaikis pisut ja kuulatas Dagi sõnu, aga siis puhkes nutt taas valla. Ta nuttis vist küll kogu elu õnnetuse pärast — ja see valmistas nii suurt piina, nagu oleks ta lõhkemas.

Nüüd tõusis Vana-Dag ja lähenes talle pikkamisi.

„Sinu inimesed on siin kogu aeg kaasa töötanud ja töötavad veelgi. Sul on õigus siin olla — suurem kui paljudel teistel, kes siia tulevad. Magamisaseme sa saad — see on minul ka — ja toidu ning vajalikud rõivad — ja muidu nokitse, kus tahad, ümberringi talus või metsades — sina nagu minagi. Ega minulgi ole muud — seisku pealegi nii paljudel paberitel, et mulle kuulub — ja kuulub —" Vana-Dagi hääles oli lõpuks nagu kibedust.

„Me läheme mõlemad viimsele rännakule vastu. Õhtu meie ümber läheneb, Mekkal — me peame sellega leppima — —"

Jah, nõnda kõneles asunduste kõige võimsam mees vana Mekkal Kalduriga — või kõneles ta niisama palju iseendaga?

Uks oli Mekkali järel sulgunud, ta oli jõudnud trepist alla ja välja plankudele, ning seisis seal, kergitas laternat ja vaatas ringi. Enese taga hüvakul silmas ta uut elumaja, see oli kange maja — ja siis kulges vanade, rõdudega majade rida lääne poole, ja seal asus nagu ennegi vana tulemaja. Õue lääneküljes olid küünid, laudad ja tallid põhja poole suunduvas reas; põhja-külje sulgesid poistetuba ja teised majad, ning keset õue oli, nagu vänleksid kolm tammetüve elavaina laterna võbisevas valguses.

Ta surus kompsu ja kepi vasaku kaenla alla, valgustas teed ja komberdas edasi — talli poole. Ta oli nüüd tagantjärele seenese peale tõinamise pärast eestoas veidi pahane — aga nii palju elu mälestusi oli vallanud teda pärast pikka vaevarikast päeva. Tal polnud enam tervist nii pikkadeks rännakuteks, ja siis varises kõik tema ümber kokku.

Aga ta oli palju kummalisi sõnu kuulda saanud, ja kogu võrratu

pidulikkus, millega teda oli vastu võetud, oli arusaamatu. Kõige
on oma mõte Issanda käest, oli ta kuulnud õpetajat kord ühe
matusel ütlevat — ja temale oli täna juhtunud kaks kummalist
asja. Esiteks, et ta nägi Hamarrbø rakendit, nii et tal tuli pähe
põhja poole minna, ja siis, et Vana-Dag ise, kes oli vist küll
ainus, kes võis teda veel ära tunda, oli viimasel minutil köök
tulnud, enne kui Mekkal oli hakanud ära minema — ja Dag e
käinud vist kuigi palju kordi aastas köögis. Vanasti ei juhtunud
seda kunagi.

Mööda planke, üle jäätunud veelompide ja läbi härmatise
kahiseva rohu jõudis Mekkal talliukse juurde. See polnud kool
dunud logisev laudauks nagu lõunaasundustes. See oli tihedalt
sulguv hästitehtud uks heade hingekonksudega, mis ei olnud
valmistatud mitte ainult tõkkeks, vaid ukseks, mis ei tohtinud
külma sisse lasta, ja mitte üksnes haagiga, vaid lingiga seest-
ja väljastpoolt avamiseks. Mekkal oli siit ligemale nelikümmend
aastat ära olnud, aga kõik oli nii muutumatu — ja kõik, mis ta
tollest ajast mäletas, kogunes tema praeguses meeleolus nii
võimsalt tema ümber, et sellest oli nagu kõigest paar päeva, kui
ta viimast korda Bjørndali talliukse linki katsus.

Ta valgustas talli eesruumi, astus üle läve ja sulges enese
järel ukse. Sees tõstis ta laterna ja vaatas igale poole.

Talli viiv laudauks oli ainult kinni lükatud, haagita — õhk
oli hobustest vänge ja soe, ja lakaaugust rippus lõhnavat hein
põrandani. Päitsed ja riistad rippusid reas nagide otsas, j
seal seisis tööpink igasugu tööriistadega. Täpselt nagu viimane
kord, kui ta noorena, tugevana ja muretuna siit tallieesruumi
läbi läks.

Vasakul seisis vana magamispink palkseina ääres vastu lõuna
küüni. Selle seina taga oli lõpmatuid koormaid heinu ja põhku.
Võis olla nii tuuline kui tahes, aga selle seina läbi ei tulnud
ainustki puhangut — ja välissein, kus oli uks, oli igivanade
kõvasti liitunud palkidest tihe.

Ta pani laterna tööpingile ja vaatas ringi. Tema pika küüru
kogu vari langes teravalt üle põranda ja edasi seinale nii
oli nagu elav saatja.

Magamispingile oli tehtud ase lina ja padjaga ja peatsis leb
särk. Kõik oli jämedast linasest, kuid pestud ja keedetud, nii e
lõhnas kaugele. Nõnda võeti Bjørndalil vastu kõiki rändajaid,
nõnda oli olnud Therese, Vana-Dagi naise ajast saadik.

Mekkal Raidur nuusutas. Ta oli pidanud viimased aastad i
oma särgiräbalaid pesema nagu kõik vanad inimesed lausmaal, j
üha harvemini oli ette tulnud, et ta enesele selleks aega võttis
ja ka siis vaid suurema musta mahaloputamiseks. Pesulõhn
magamispingilt oli talle nii harjumatu, et ta jäi nagu pühade
tundega seisma — ja homme on laupäev ja köetakse sauna. Ku

...ed homme õhtul valmis on, võtab tema sarast sületäie puid ja
...b enesele saunas pühapäevapesemise. Ta mäletas magusat
...htuselõhna, mis ümbritses teda pärast seda, ja selle tundega
...eb ta siis puhta särgi selga ja magab linade vahel nagu
...asti.

...a siis tõmbas Mekkal Raidur lakaluugist rohkesti heinu
... magamispingi kõrvale põrandale — kuhjas hunniku pea-
...eks — ning tõmbas seinalt paar hobusetekki ja ühe kulunud
...dinahateki, pani laterna maha ja heitis ülimalt rahul olles
...randale heinte peale, laotas hobusetekid ja hundinahad enesele
...le ning kustutas laterna.

Ta nuusutas — kõiki segunevaid lõhnu — tallist ja vast-
...ritud rakmeist, heintest läbi lakaluugi ja puhtusest magamis-
...il tema kõrval. Hääled hobuste juurest, külm tuul, mis sisse
... leidmata ümber seina pühkis — kõik aitas kaasa toreda
...dlustunde loomiseks tema ümber.

Ta lamas pimedas ja mõtles asemele, millel pidi magama
...mme — ja elule, nagu see siitpeale pidi kujunema. Peen polnud
... kunagi olnud. Ta oli ööbinud, kus juhtus — kuuseokste peal
...naridel — ja lageda taeva all — oli tihtipeale nagu väsinud
... maha vajunud. Aga pesnud oli ta end toona metsamehena
...ekindlalt. Ta oli õppinud leidma teed sauna talvel ja oja-
...lude juurde soojadel suveõhtutel. Pärast oli ta maganud koos
... paljude higist mustade meestega — aga nüüd oli sellel lõpp.
...eal, kus ta oli liikunud oma kõige jõulisematel päevadel —
...sades —, seal oli vihmast ja tuulest ja valgest lumest puhas
... värske, ja õhk oli karge.

Ta lamas ja kuulatas tuult, mis kauge lauluna käis üle metsade —
... üle asulate — ning naeratas endamisi. Siia tihedate palk-
...nte taha ei ulatunud ükski tuuleiil. Jooksvat, mis temas otsekui
...mbavalu öösiti möllas, kui külmahood hõredate seinte vahelt
...ast üle käisid, oli täna õhtul vaevalt märgata.

Pidevalt pöördusid tema mõtted tagasi selle arusaamatu asja
...rde, et ta oli Vana-Dagi endaga eestoas istunud, piipu suitse-
...nud ja kanget jooki joonud. Homme selgub vist küll, et ta on
... ainult unes näinud, sest säärast polnud maa peal hulkuriga
... juhtunud. Mekkal ei aimanud, et Martin, tema poeg, oli
...etanud Vana-Dagi poja, noore Dagi katuse alla, kui too oli
...mudemäe jalamil suremas, ja et hoolitsus tema enese eest võis
... juhtumiga seotud olla.

Tema mõtted valgusid teistele radadele. Söösteid kohtadesse,
... ta oli elanud oma parimad päevad — ja millele ta oli nüüd
... nii lähedal. Selgesti ja nagu otse enese ees nägi ta üht
... teise järel: oja suvepäikeses, ta keetis seal toitu; väikese
...ve laht, kus ta kalastas — hütt, kuhu ta õhtu tulles jõudis,
... peavari lagunenud lattaia taga. Väiksemaid asju poisikese-

päevilt — lõhkirebitud püksid, mulda täis katkine king, halli-vöödiline kass — iseenesest tähtsuseta asjad — aga pildid, mis tulid — elavalt, nagu toimuks kõik nüüd — sel hetkel.

Poiss, kes tuli hommikul vara hobuseid söötma, nägi põrandal Mekkalit. Ta imestas, et keegi lamab seal, läks ligi ja juhtis valguse üle hundinaha, kõvasti kokkusurutud käte — avatud suuga habemes näo ja pärani, klaasistunud silmade. Ta valgustas uuesti nägu ja katsus käsi. Need olid kanged ja külmad nagu laibal. Ta pööras ringi ja ruttas välja — üle õue köögi poole, mis oli ainus koht talus, kust paistis valgust.

IV

Palja peaga, kehvalt riides popsitüdruk pööras maanteelt Borglandi puiesteele. Tema kulunud kingad olid läbiligunenud teedest täiesti märjad, ja väsinult ning ükskõikselt paterdas ta otse läbi vee-lompide.

Tema nimi oli Jonetta ja ta oli pärit popsikohalt, mida hüüti Søstuks ja mis asus kõrgel ülal Jomfrudali kaljude aluse lõunanõlvakuil. Mitu aastat oli ta igal kevadel selsamal kuupäeva aprilli keskel seda teed käinud. Tema emapoolne vanaema ela ühes piirkonna idapoolses popsikohas ja iga aasta tema sünnipäev saadeti Jonetta terviste ja kompsudega teele.

Kuus aastat tagasi oli ta ühel niisugusel retkel siin puiestee midagi üle elanud, midagi, mis talle alati meenus, kui ta seda tee käis — jah, ta mäletab seda surmani. Puiesteel oli lähenenud ratsutav daam. Jonetta oli püüdnud üsna puutüvede lähedalt mööd hiilida, sest daam oli preili Elisabeth Borglandilt. Aga kuna Jonett polnud tervitanud, oli preili Elisabeth ta peatanud ja piitsaga tem kõrvu peksnud. Sellest oli nüüd läinud kuus pikka aastat ja prei Elisabeth oli ammu surnud, kuid õudse elamuse ja hirmu tõttu, mid õel preili esile kutsus, hakkas Jonetta süda iga kord ägedas taguma, kui ta puiesteed läbis. Jah, oli, nagu näinuks ta preilit j hobust veel tänapäev selgesti oma silme ees.

Nagu kinninaelutatult jäi Jonetta äkitselt seisma, käed haaram rinnast, otsekui tahtes südant paigal hoida. Silmade vahtid meeletult puiesteed mööda üles liikus ta ühe puutüve pool, libises pooleldi selle taha ja vahtis nagu sõgestunult, kuna süd tundus taguvat päris kurgus.

Borglandi õuelt oli pööranud puiesteele hobune — ja hobu seljas istus rühikas daam — nagu preili Elisabeth. Jonetta o küll kuulnud, et inimesed olid näinud preilit veel kaua aega pära

muldasängitamist teedel ringi ratsutamas. Aga nad olid näinud teda õhtupimeduses, ja nüüd oli hele päev.

Rahulikult lähenes hobune — ja liikumatult ja ähvardavalt istus daam hobusel, tundus Jonettale. Värisedes tõmbus ta puu taha küüru — ja tundis nagu ette, kuidas kõrvad kipitavad piitsalöökidest. Ta sulges silmad ja surus end puu lähedale, kuna kabjalöögid üha lähenesid. Nüüd oli hobune jõudnud tema kõrvale — ent ei juhtunud midagi, ja kabjalöögid ja sadulanagin olid möödas.

Jonetta avas ettevaatlikult silmad ja piilus, ajas end siis sirgu ja tõmbas sügavalt hinge. Nii intensiivselt oli ta mõtelnud õudsele mälestusele, unustades kõik enda ümber.

See polnud mingi kummitus, kes mööda ratsutas — see oli tõeline Adelheid Bjørndal.

Jonetta ruttas puu tagant välja ja vaatas ratsurile järele. Ta oli kuulnud nii palju Adelheidist ja tema siidisest hobusest, kes öeldi kord Inglismaalt toodud olevat ja keda Bjørndalil keegi peale vanasulase Syver Tagasõitja enda puutuda ei tohtinud. Ja Adel-heidist teadsid inimesed üpris palju kõnelda — aga tundus, nagu poleks nad söandanud seda päevavalgel ütelda, seda mainiti üksnes suletud uste taga õhtutule ääres ja tasaste, pelglike sõnadega.

Vana-Dag Bjørndal kogu oma võimuga oli inimestele metsades ja popsikohtades läbi piirkondade küll ka nagu muinasjutt, kuid ta oli muinasjutt, mida võis uskuda.

See, mida Adelheidist kõneldi, ei olnud tavalistele inimestele mõistetav. Need olid nagu lood nägemustest, kummitustest ja ebaloomulikest asjadest.

Keegi polnud varem siin ümbruses näinud nii ilusat inimest, ja teda ümbritses pidevalt nagu lillede lõhn, kõnelesid Bjørndali inimesed. Tema rõivad olid nii peenest riidest, et iga kord käis kahin, kui ta liigutas, ja külalispidudel olid tal säärased rõivad seljas, et võis täpselt näha, kuidas ta on loodud. Ja kui ta oli ehitud, olid tal ehted ja sõrmused selgest kullast, nii et säras kaugele. Ta ei kõndinud kunagi rutates ega kõnelnud valjusti. Kas ta oli leebe või vihane, seda ei võinud keegi teada, sest ta rääkis alati ühtviisi tasase häälega. Üteldi, et iga üksik juuksekarv tema peas on iga päev samas asendis. Tal ei olnud oma mehega ühist magamistuba, vaid omaette kamber. Seda hüüti neiukambriks tema mehe tädi järgi, kes oli elanud seal palju aastaid, see oli nii peen ja täis igasugu iluasju, et tüdrukud olid surmahirmul seal midagi purustada. Ta oli ratsaväemajori tütar, seepärast ta istuski nii rühikalt hobuse seljas, ning ühe piiskopi tütretütar ja peaaegu samasugune raamatutark kui õpetaja.

Seda ja veel rohkem säärast kõneldi — ja seda oleks kuidagi taibatud, kuid sellele lisandus kõik muu, ja inimesed sosistasid seda nimetades veelgi tasemini. Ta oli nii kange, et ei olnud lapsi

ilma sünnitades häältki teinud, ja ta oli aastatega oma mehe vastu nii imelikuks muutunud, et oli võimatu teda mõista. Kord oli ta üksi metsa läinud, nii kaugele põhjametsadesse, kui need ulatusid, saatjaks ainult vana koer ja niisugust asja ei olnud ükski naine maailmas enne teinud. Sääraseses oli midagi ebainimlikku.

Nii kõneles rahvasuu Adelheidist ja see oli kaheksandal aastal pärast tema abiellumist Bjørndalil — ja oli 1817. a. kevad.

Täna oli ta käinud Borglandil külas, et tervitada oma tädi Eleonore Ramerit, kel oli nüüd seal kindel elukoht, pärast seda kui kolonel oli talvel surnud. Viimane, kes Gallide soost veel Borglandil elas, oli hull vend Lorentz, ja kuna koloneli enam ei olnud, ei tahtnud ükski teenija sea' püsida. Seal kummitas ja oli nii palju ebakristlikku öist lärmi, et oli võimatu öörahu saada.

Preili Ramer oli jõulu ajal Bjørndalil olnud ja kuulnud olukorrast, milles Borglandil oldi. Ta oli tõele vastavalt ütelnud, et kõik laguneb majas, kui keegi seal ei ela, ning et on vastutustundetu lasta sõgedal inimesel üksi olla. Vana-Dag oli vahest arvanud, et tädi Eleonore varandus oli raskeil raha-aastail eimillekski kokku kuivanud ja et ta võiks vajada paika elamiseks, kuid ta tegi seda vist ainult naljatades, kui küsis, kas tema, tädi, tahaks Borglandil maja pidada.

Preili Ramer oli kõhklemata vastanud, et küll tema juba kõik kummitused välja tuulutab, kui Vana-Dag tahab seal majapidamiskulusid kanda.

Siis oli tädi Eleonore mööbel linnast ära toodud ja ta oli vanasse härrasmõisa nii põhjalikult ja endastmõistetavalt elama asunud, nagu oleks ta eluaeg üksnes seda oodanudki. Oma viiekümne seitsme aastaga oli ta veel rühikas daam, ja ta oli piiskopi tütar ning pärines vanast kuulsast soost.

Ta oli alati olnud võimukas daam, ent väikeste võimalustega, mis tal olid olnud, ja oma preiliseisuse ranges piiratuses oli ta oma iseseisvust seni ainult vähe kasutada saanud. Sellepärast kujunes see tema elu kõrgpunktiks, kui ta valitsejatarina Borglandile asus.

Põllutöö korraldati nagu seni Bjørndalilt, aga suures mõisas oli iga päev midagi teha, ja preili Ramer oli sündinud maal, sellal kui tema isa oli õpetaja, ja näinud maapidamist varasest lapsepõlvest saadik. Nii sündis, et Borglandil oli taas elu ja liikumist.

Vanad teenijad olid tagasi tulnud ja kõik läks nagu vanal heal ajal.

Preili Ramer oli valinud endale preili Elisabethi kambri. Üks endistest tüdrukutest, kes sai käsu seda puhastada, väitis, et selles toas kummitab kõige rohkem, ja kui need sõnad ei mõjunud, täiendas ta, et selles toas võtnud kurat Elisabethi elusalt.

„Siis on ülim aeg, et seal teostatakse põhjalik puhastus," vastas preili Ramer ainult ja asus kõigi kohkumuseks kambrisse elama.

Esimesel jumalateenistusel pärast seda oli sündinud uskumatu lugu, et Borglandi kirikupingil istus kirikuliste tulles inimene. Kuuldus levis asundustes kiiresti talust tallu ja paljud teadsid preili Ramerist, kes oli Borglandile elama asunud. Ka teadsid nad, et ta on piiskopi tütar ja kauges suguluses kohaliku õpetajaga, kelle nimi oli samuti Ramer, aga kui Vana-Dag, kellele Borgland kuulus, ei olnud sellele kirikupingile istunud, pidasid inimesed sündmatuks, et preili Ramer sinna istus.

Adelheid ratsutas Borglandi puiesteelt põhja poole. Tema isa, major Barre, oli eile saabunud ja Vana-Dag oli ütelnud, et ta tahab homme väikest külalispidu pidada ja et Adelheid palugu tädi Eleonoret tulla, ning siis oli Adelheid teinud oma tänase ratsasõidu Borglandile, et kellelgi teisel ei tarvitseks ainuüksi selles asjas sinna sõita.

Jõudnud maanteele, peatas ta hobuse ja laskis pilgul käia üle lausmaa avarate niitude ja järvekeste. Lysne järvelt kaugel idas kostis kevadrännul sinna Bjørndali metsavetesse laskunud metshane- ja pardiparvede prääksumist. Teeäärses lombis otse tema ees podisesid ja krooksusid konnad, kel oli kevadine kudemisaeg jääkülmas vees, ja veepind kubises kullestest.

Kevade sissemurd kõikjal, kuid Adelheid ei paistnud seda märkavat. Tundus, nagu oleks tema pilk kõigelt maa peal taevasina lõpmatusele pöördunud. Ta keeras hobuse taas põhja poole ning ratsutas, pea norus ja pilk kinnitatud hobuse kaelale, aeglasel sammul edasi. Ei mingit elu- ja rõõmujälge tema näos ja hoiakus — ainult külm, üllas ilu.

Küngastelt, mis metsaseljakult lõuna poole laskusid, tõusis soe päikeseline lõhn nagu aasadelt heinaajal. Adelheidil oli ebatavaliselt terav haistmismeel ja tundus, nagu oleks ta järsku selle suvemeenutuse peale ärganud ja alles nüüd aru saanud, et on kevad. Ta peatas hobuse üleval kasesalus, kust algab metsaseljak, pöördus ja vaatas erksate silmadega kaugele üle piirkonna tagasi.

Jah, oli kevad, lindude elus, tuules ja lõunaküngaste lõhnas. Väikest kollast liblikat, kes puiesteelt talle kogu tee oli järgnenud, silmas ta nüüd ka ja märkas värsket mõrkjat kaskede lõhna ümberringi ning nägi nende tumelillat värvitooni, mis reetis esimest kevadist eluavaldust mustades okstes. Adelheidi mõttes näkku tekkis tähelepanelik elav ilme. Ta nägi kuuskede ja sambla tumedat rohelust, kui ta metsateel edasi ratsutas. Üks rästik vingerdas

välkkiirelt teelt ja kadus kiviaia alla, ning ümberringi kostis rästa vilistamist.

Jah, maailmas oli kevad — väljaspool teda.

Jõudnud harvikule metsapiirkonna vastas, peatas ta kolmandat korda hobuse ja vaatas kaua Bjørndali maju. Kord oli ta nii palavalt igatsenud sünget talu seal ülal ja nüüd oli see peaaegu kaheksa aastat olnud tema kodu — tormitsevas rõõmus ja mustas mures ning kõigis seisundites mõlema äärmuse vahel, millega elu inimesi lihvib.

Need olid olnud rikkad aastad, nii tugevate vastandlikkustega, et ta polnud kunagi osanud arvata, et elu võib olla nii mitmepalgeline.

Ta oli seal sõpradest ümbritsetud, alates Vana-Dagist kuni vanima üle õue tatsava raugani. Siiraste silmadega tervitasid nad teda ja vaatasid tema ilu, soovides talle ainult head. Ja tal oli kaks väikest poissi, kes olid nüüd kaks aastat vanad ja rõõmsalt ning vaimustatult tema ümber kääratsesid, kui ta tuli, nii et tal süda läks soojaks. Kõikjal oli jõukus ja edu — ja ometi tundus, nagu poleks tal kojujõudmisega ruttu, jah, nagu oleks tal lõpmata palju aega istuda siin puude varjus hobusel ja vahtida rõõmutult ning kaugele koha poole, kuhu oleks pidanud olema koondunud kogu tema elu rõõm. Väike kollane liblikas lendas siia-sinna, üles ja alla tema ümber, ent tal polnud enam silma selle jaoks.

Neil kevadpäevil oli juhtunud midagi, mille tulemusena Adelheid oli kaotanud kindla pinna jalge alt ja kõik oli muutunud arusaamatuks.

V

Vana-Dag läks üle Bjørndali õue, ta tuli põhja poolt karjamaadelt ja metsadest. Ta ei kõndinud enam nii pikkade sammudega nagu noores eas, kuid temas oli ikka veel metsamehe sitket vastupidavust. Täna oli ta vist käinud nii kaugel, et oli sattunud hoogu, sest temas oli endist reipust ja nõtkust. Saapad olid märjad ja porised, et oli ilmne, et ta polnud püsinud rajatud teedel.

Müts oli tal käes ja pea polnud norus nagu muidu viimasel ajal. Paistis, nagu tõstaks ta nägu kevadilmale vastu. Hõbevalged juuksed lainetasid laubal ja meelekohtadel nagu alati, kui ta end soojaks oli kõndinud.

Keset õue, kust läbi värava näeb kaugele puiesteele, pööras Vana-Dag pead. Tema kuulmine oli veel terav ja ta oli kuulnud hobusekapjade häält ja näinud vilksamisi Adelheidi, kes lähenes ratsutades all puiesteel, langetatud päi, nagu sügavais mõtteis. Kuid Vana-Dag ei peatunud ega läinud talle vastu, nagu ta varem

ingeli oli teinud. Vastupidi. Ta astus tõtates edasi, ja eestoas ei riputanud ta oma ülekuube uksekonksu otsa, ei istunud maha ega võtnud saapaid jalast, nagu ta muidu tavaliselt tegi. Ei, tal oli nii kiire, et ta unustas isegi mütsi varna riputada. Ta trampis poriste saabastega üle eestoa valgeks küüritud põranda magamistuppa, pani seestpoolt krambi ette ja jäi siis kuulatades seisma. Ta hingas kiire käimise järel raskelt.

Magamistuba ei olnud täiesti nagu Therese ajal. Suur nikerdiste ja raskete eesriietega voodi, samuti kummut ja raske, raudadega äälistatud kirst hõbeesemetega olid küll alles. Aga akna alla oli nüüd asetatud laud raske piibli ja teiste raamatutega, ning üks suur hea tool, mille Jørn Mitmekesine kord oli teinud, seisis laua ees.

Vana-Dag oli sel talvel magamistoas palju küünlaid tarvitanud, istudes siin laua juures ja lugedes ning juureldes hilisööni, nii et tal oli harjumuseks saanud hommikuti hilja tõusta.

Ta oli olnud omal ajal halastamatu inimene, käinud teistega julmalt ringi — rikkuse ja rahavõimu pärast.

Surm ja üksindus olid karistanud teda ning heade inimeste sõnad ja eeskuju olid juhtinud teda õigematele radadele. Nii oli saanud temast arusaaja inimene vastavalt oma mõistusele ja võimetele. Jah, ta oli võidelnud lõpuni mitmesuguseid võitlusi, et jõuda ühendusse nende heade inimestega, keda surm oli tema ümbert ära viinud, ja ta oli oma võitlemisega niikaugele jõudnud, et Jumal ja elu pärast seda olid juba leidnud koha tema mõtetes raha ja varanduse väärtuse asemel, ja see oli kinkinud talle õnnelikke hetki keset suuri muresid, mida tema lähedaste surm ja õnnetused talle vahetpidamata olid toonud.

Aga siis oli üks väike kirikuõpetajalt kuuldud sõna näidanud talle kätte, et ta eksib, kui arvab, et võib Jumala peale mõtlemisega ja oma heategudega iseennast patust puhtaks pesta.

Siis haaras Vana-Dagi suur meeleheide.

See oli vallanud teda viimasel sügisel — ja ta oli metsadest varju otsinud, pagenud eemale inimeste kisast ja kärast nagu noorpõlveski iga kord, kui tusatuju tema üle võimust võttis — et mõelda rahus oma mõtteid.

Adelheid oli tulnud talle järele, toonud ta koju. Teel läbi metsa oli Vana-Dag talle kõik südame pealt ära rääkinud — paljastanud tema ees kõik oma mõtted. Adelheid oli andnud talle oma emapoolse vanaisa piiskopi piibli koos viimase ülestähendustega — ja sisendanud talle rahu ja olnud tugev ja palunud tal lugeda, mida piiskop oli kirjutanud oma piibli esimesele leheküljele kõigi inimeste jaoks. See oli nagu kirikulaulu salm ja kõlas nii:

On omavahel seotud meie mõtted ja tarm,
ei üksipäini raja Jumalani teed,
ent temast saab alguse palve jumalaarm,
me püüdlustele õnnistuse annab see.
Üle elu, üle surma, üle tähistaeva
ta palge ette läheb palvete lend
ja pärale jõuab läbi kauguste vaeva.

On palve Jumala juurde su tahte ränd.

Vana-Dag oli selle üle sügavalt järele mõelnud ja sügise ja talve tormistel öödel siiralt ja kogu oma tugeva tahtejõuga palvetanud — ja ta oli muudkui lugenud piiskopipiiblit kuni hilisööni, nii seda, mis sinna oli trükitud, kui ka seda, mis piiskopi käega oli kirjutatud — ja ta oli istunud koos Adelheidiga eestoas kamina ääres ja pidanud aru sõnade ja mõtete üle kogu talv läbi igal viimasel kui õhtul.

Vana-Dag istus magamistoas laua juures. Ta ei lugenud jumala-sõnaraamatuid. Ta tõmbas ainult metsasaapad jalast, tõusis ja riputas kuue seinanagisse ning jäi siis sokkides ja särgiväel keset tuba seisma. Tema silmad olid suunatud laual asetsevaile raamatuile. Sellest oli kaua aega möödas, kui ta oli neid lugenud, aga ta ei olnud tahtnud seda Adelheidile ütelda, polnud tahtnud neid talle tagasi anda. Nii olid nad siia jäänud ja ta oli sunnitud olnud osa võtma õhtustest kõnelustest, mis keerles alatasa ühtede ja samade mõtete ümber — — —

Adelheid oli üles neiukambrisse jõudnud.

Nagu unes läks ja avas ta rõdule viiva uksakna ning istus suurde tooli — ja vajus kevadeilma võimsuse all kokku. Oli, nagu oleks ta ära tarvitanud kogu jõu, hoides hobuse seljas istudes ja majja jõudmisel pea püsti.

Poisid olid all köögis. Ta oli täiesti üksi — temast polnud kellelegi kasu.

Ta oli silmanud Vana-Dagi, kui too metsarõivais üle õue läks, ja näinud, et ta teda nähes võpatas ja sammu kiirendas, et ta polnud riputanud mütsi ega kuube eestuppa ega võtnud saapaid jalast. Vana-Dag vältis teda, pages, kui nägi teda lähenevat.

Niisiis ei olnud maailmas enam kedagi, kes teda vajas.

Tema pojad olid kõigest kaheaastased ja nõudsid igal moel hoolitsust, ja kui nad olid haiget saanud või milleski pettunud, oli ema ainus, kes sai aidata, ja nad tormlesid ja mängisid ka muidu tema ümber — kui isa polnud läheduses. Aga Adelheid nägi juba, et nendega läheb samuti nagu mõlema esimesega, ke

rid — et isa metsast kodus olles tõmbas poisse vastupandamatu jõuga Adelheidi kambri kõrval olevasse suurde tuppa — koerte, relvade, kaminatule ja saladuste juurde seal hämaruses.

Sellel, kes harva tuleb, on hõlpus armastatud olla.

Jah, Adelheid tundis südames algavat kadeduspistet noore Dagi vastu. Dag oli möödunud talvel üha rohkem endasse sulgunud, kauem oma metsaretkedel viibinud, ja oli juhtunud, et neil harvadel päevadel, mis ta veetis kodus, ööbis ta all tulemajas nagu vanul päevil. Oli, nagu ilmutaks ta selgeid ükskõiksuse tunnuseid, ja mõnikord harva, kui Adelheid oli Vana-Dagiga sõbralikult kõneldes eestoas istunud, oli Dagi silmis otse nagu vihkamise säde, kui ta oma naise otsa vaatas. Ta ei kõnelnud kunagi midagi peale hädatarviliku ja tundis üha harvemini vajadust tema järele.

Tajudes kõike seda, mis pani teda ennast üha väärtusetumana tundma, oli ta üha sügavamini sisse elanud kõnelustesse Vana-Dagiga — elust pärast surma. Tunne, et ta on Vana-Dagi tugi ja jõud tema nõutus otsinguajas, sai tema lohutuseks kõiges mus, ja see tunne segunes rännakutega, mis nad jumalasõna kaugustesse ühiselt ette võtsid, jah, need ühinesid sellega — ja muutusid kaitseks maailma kõigi pettumuste vastu väljaspool.

Sellepärast oli teda nagu hoop tabanud, kui ta oli siin ühel päeval selgusele jõudnud, et Vana-Dag ei olnud enam kaua aega nende keskustelude vastu huvi osutanud. Ta oli pime olnud, et ta polnud seda varem märganud.

Viimase piirini oli ta lootnud, et see on mööduv, ent mida kaugemale kevade poole nad olid jõudnud, seda vähem aega oli Vana-Dagil olnud temaga rahulikult koos istumiseks. Ühel aprillikuu esimestest päevadest — ta oli sel päeval hoomanud joobnustavat kevadet õhus — oli Vana-Dag esimest korda pärast seda, kui tema, Adelheid, oli ta sügisel metsast koju toonud, metsa läinud. Ta oli läinud enne, kui Adelheid hommikul tõusis, lausumata talle sõnagi eelmisel õhtul — ja ta tuli hilja koju, oli väsinud ning heitis kohe pärast õhtusööki puhkama.

Sellest alates oli seda mitu korda juhtunud, ilma et ta oleks lausunud sõnagi selle muudatuse seletuseks. Vahel harva oli tal koer ja püss kaasas ning ta tuli tagasi saagiga, näis, et ta oli oma endist jõudu üha suuremal määral tagasi saamas.

Eile, kui saabus Adelheidi isa, major Barre, istus Vana-Dag temaga üle tavalise magamaminekuaja ja jõi mõne klaasitäie, kuulates majori lõbusat juttu. Ja ta oli palunud Adelheidi kutsuda järgmiseks päevaks tädi Eleonore, et neil oleks veidi pidulikum. Täna oli ta vara metsa läinud, hoolimata majorist, ja nüüd, kui Adelheid nägi teda õuel, ruttas ta ees, et vahetada rõivaid, ja õhtul jääb ta vist küll jälle tema isa seltsi istuma.

Adelheid istus neiukambri uksakna ees ja mõtles kõigele sellele.

Kas Vana-Dagi tõsidust täis aeg oli olnud ainult sügisemeeleolu pimeda talve tulekul? Ja kas tema muutus nüüd oli kevadetunne — vastu elule ja suvele?

Kas inimese elus polnud midagi tõsist ja terviklikku, kas kõik oli üksnes meeleolu ja muutus? Kas isegi Vana-Dag, suurim inimene, keda ta tundis, oli ilma tõelise kindlameelsuseta? Kas põhjuseks oli see, et aastaajad mõjusid talle, nagu ta oli kuulnud neid mõjuvat vanadele inimestele, tuues sünget julgusetust sügisel ja talve tulekul ning uut lootust kevade ja suve poole? Ja võib-olla oli aastaaegade vahetusel tugevam mõju neile, kes olid kasvanud üles looduses endas, kui inimestele linnades?

Selles oli nagu teatavat lohutust, et kui sügis taas läheneb, võib kõik jälle samaks kujuneda, kui oli olnud talvel, — ent see lohutus oli habras nagu ämblikuvõrk. Esiteks ei uskunud ta, et Vana-Dagil on nii painduv loomus — ja teiseks ei saavutaks tema, Adelheid, enam kunagi kindlat usaldust, mida ta tookord oli tundnud. See oli temas igaveseks purunenud.

Kui Vana-Dag vähemalt mõne sõnagagi oleks avaldanud, mis temas toimub, või ei olnud see ehk talle eneselegi selge? Oli nagu poleks tema südametunnistus Adelheidi ees puhas. Ta vältis teda. Täna oli Adelheid seda selgesti näinud.

Nagu pühadus oli olnud Adelheidile niimoodi teisele inimesele hingepõhjani lähedal seista, pealegi suurimale inimesele, keda ta oli kohanud. Ta oli unustanud mured ja igatsused ja — mõistlikkuse. Nüüd oli ta väärtusetu — kõigile — — —

Metsahüttides ja popsikohtades, piirkonnas ja lõunaasunduste sosistasid inimesed Adelheid Bjørndalist, kui hästi tal elus läks, ja sellest hoolimata oli ta uhke ja jäik ja õel oma mehe vastu. Aga ilusas neiukambris istus Adelheid nüüd ja vahtis tardunud näoga enda ette.

Ta oli kolmkümmend viis aastat vana, ja juba lapsepõlvest alates nii palju ja kibedat üle elanud. Tema vanemad läksid lahku, kui ta oli kümme aastat vana, ja pärast oli ta elanud kümme aastat oma kibestunud ema ja range vanaema juures, ja pärast nende surma oli ta elanud vaesuses oma ebakindla isaga, kelle nõrkus nii naiste kui viina suhtes oli üldiselt tuntud.

Nüüd oli ta elanud kaheksa aastat Bjørndalil toreduses ja rõõmus, arvasid inimesed. Aga siingi oli tal olnud suuri muresid. Kui tema esimesed pojad surid, oli ta kaua hullumeelsuse ääres olnud — ja siis juhtus tema mehega õudne õnnetus Vaimudemäel. Meeltesegaduses läks ta tookord metsa — ja võitles kogu jõuga, mis tal kehas ja hinges oli, palju öid ja päevi noore Dagi elu eest —

ning tundis selle järel nädalaid ja kuid hirmu ja rahutust, et kohutav mäelt allakukkumine oli ehk tema mõistust kahjustanud.

Ta polnud kunagi oma meest mõistnud. Tundus, nagu olnuks too sootuks teine inimtõug kui tema ise ja need, keda ta enne oli kohanud. Ta oli ise kõigi ees uje ja tagasihoidlik olnud, aga kui nende abielu ja kõik sellega ühenduses juba teoks oli saanud, tundis ta eneses palavat rõõmu, et tal on inimene, kelle ees ta võib olla vaba ja soojasüdameline, ilma uhkuseta ja elu rusuvusi arvestamata.

Tal olid alguses hunnitud päevad olnud — aga siis pidi Dag metsa minema — ja ta oli kõik need aastad pead murdnud ja juurelnud, kas ta oli ehk ütelnud mõne sõna, heitnud pilgu või teinud midagi muud, mis oli võinud teda solvata, sest pärast esimest metsaretke polnud nende vahekord enam endine. Sellest ajast peale tundus kogu aeg, nagu olnuks Dag valvel, kas tema, Adelheidi või siis millegi suhtes iseendas — nagu valitsenuks temas ujedus, mis teda alati tagasi hoidis — ja mis oli ühteviisi elav pärast igakordset tunnetele alistumist.

Pärast suurt õnnetust mägedes oli ta tükk aega teistsugune. Tundus, nagu oleks surmale silmavaatamine kõik talle elus vähem tähtsaks muutnud. Temas oli midagi mahedat ja andunut, mida Adelheid pärast enam kunagi ei suutnud unustada. Küllap see oli pisut ühenduses kõige sellega, kuidas ta oli tema elu päästmisel võidelnud. Aga vaevalt oli ta metsa minekuks küllalt terve, kui tema vana loomus ilmus taas nähtavale — ja muutus aja kuludes üha tugevamaks. See meenutas Adelheidile ujedust, mida ta oli alaealiste poiste juures tähele pannud, ja ka muidu oli noores Dagis palju, mis meenutas poisiloomust.

Oli aegu, kus ta leidis, et selles on ahvatlevat põnevust — ja — tema sügavas sisimas oli see põnevus ühä elav, muutes kannatuse mehe hajameelse olemuse pärast kahekordseks.

Kas ta ei suuda kunagi selle määratuni tungida, mida ta arvas tema tagasihoidlikkuse all vilksamisi näinud olevat, või oli see ainult midagi, mida t e m a enda meelest oli näinud? Kas poisikeseliku ujeduse taga polnudki mingit suurust? Ja mida tähendas kibe säde, mis viimasel ajal tema silmis vilkus?

Jah, Adelheidi õnnelikul elul, millest inimesed kõnelesid, oli nii suuri varjukülgi, et need tumestasid kogu tema õnne. Aga maailm ei teadnud seda, sest Adelheid ise vaikis.

Ükski katsumus ei tule üksi. Vahekord noore Dagiga piinas Adelheidi, sellele lisandus Vana-Dagiga toimunud muutus, mille kõrval teda vaevas veel midagi muudki.

Viimasel poolaastal olid tema isa külaskäigud Bjørndalile harvenenud. Vana-Dag on talle liiga kristlikuks läinud, ütles ta.

Täisvereline major ei õdunud ilma hulga peekrite ja lõbususeta — ja Adelheid oli sel paaril korral, kui major oli siin olnud, ning iseäranis eile õhtul tema saabudes tähele pannud, et isa on kiiresti alla käimas.

Kui ta eile õhtul eestoa poole minnes kirjutustoast läbi läks, nägi ta avatud uksest, kuidas isa, kes istus seal laua juures, selg tema poole, kasutas Vana-Dagi parajasti väljas olles juhust oma suure punšiklaasi täitmiseks konjakiga ja jõi selle ühe sõõmuga tühjaks. Adelheid oli kirjutustoa seina äärde tõmb ud ja seal seisnud, värisedes õudusest ja häbist jõleda vaatepildi üle.

Adelheid tõusis toolist püsti ja astus avatud uksele — ning jäi seisma, käed toetatud uksepiitadele. Tema kõrge kogu oli veel sale ja kergete liigutustega, ja nägu oli kõigest hoolimata säilitanud oma suurejoonelise ilu — aga elu jäljed olid selgemini esile tulnud. Laup oli viimastel kuudel nii harva silenenud, et kortsud olid jäänud püsima. Kord nii kaunilt rahulikud kulmud olid tõmbunud koomale ja selged valujooned läbisid lauba kortse.

Tema silmad vaatasid kevadtaevasse metsaseljaku kohal lõunas — ilma pisarateta.

VI

Adelheid oli näinud Borglandi rakendit all asunduses tee peal ja võttis tädi Eleonore ise eestoa uksel vastu. Ta teadis, et tädi soovib nõnda.

Polnud raske näha, et preili Eleonore Ramer ja Adelheid on lähedases suguluses. Adelheid oli, tõsi küll, pikemat kasvu ja näis tugevam, kui tema tädi oma nooruses oli võinud olla, aga muidu oli sarnasus rabav.

Preili Rameril olid oma väga kindlad elureeglid, ja üks neist oli, et kui ta tuli külla vormilise kutse peale nagu nüüd, oli õige pererahvale mõista anda, et ta on kutsest vaimustatud. Ta kinnitas, et rõõmustanud nagu laps selle peale, kui Adelheid eile tema juures käis, kuni hetkeni, mil ta sesse armsasse paika astus. Tema muidu nii range nägu oli üksainus naeratus, sellest hoolimata oli Adelheidil tunne, et tädi targad silmad seirasid läbi naeratuse korduvalt uurides tema nägu. Adelheid oli sel ööl vaevalt tunni und saanud ja ta oli piinavaist mõtteist nii vaevatud, et tundis vallutavat tungi oma tugeva tädi kaela langeda, end tühjaks nutta ja talle kõik hinge pealt ära rääkida — kõik, suured ja väikesed mured, aga ta oli vanaema juures ja hiljem elus nii karmi kooli läbi teinud, et säilitas oma rühi ja leidis sobivaid sõnu vastuseks ja tervituseks.

Adelheid oli esimestest Bjørndalil veedetud jõuludest alates kuni selle päevani läinud tagatoa rikkalikku lauda väga erinevais meeleoludes, aga veel kunagi ei olnud ta tundnud end nii väärtusetuna ja kõigest eemal seisvana kui täna. Ta istus oma harilikule kohale lauaotsas. Vana-Dag istus oma suures toolis teises lauaotsas ja tema lähedal noor Dag tädi Eleonore kõrval. Major oli preili Ramerit jahedalt tervitanud ja ilmutanud silmatorkavat indu teisele poole lauda pääseda.

Jah, see oli kummaline kogu inimesi, need viis, kes istusid esimese peolaua ümber sel aastal. Küllap Vana-Dagi silmad vaatasid rahulikult kõigi otsa? Ei, mitte kõigi, mitte Adelheidi otsa. Tal oli hämmastavalt kiire paremale ja vasakule ja enda ette taldrikule vaatamisega, üle laua Adelheidi poole ta ei vaadanud.

Adelheidil oli ainult üks koht, kuhu vaadata — tädi Eleonore. Ta polnud suuteline tõstma silmi Vana-Dagi koha poole, ja noore Dagi ilusat, aga külma ja ükskõikset nägu oli ta ainult korra pilguga riivanud. Sellest piisas — pisarad olid puhkemas ja ta oli pidanud sügavalt hinge tõmbama, et saada üle kummalisest ebamäärasest süütundest ja kibedaist etteheiteist, mis voolasid temas kokku ängistavaks mureks, nähes mehe rõõmutut nägu. Majori õhetav nägu, mis varem kandis nii lohutavat endaga rahul olemise ilmet, reetis nüüd õnnetut rahutust — ja silmanähtavat allakäiku. Adelheid ei suutnud tema otsa vaadata.

Tädi Eleonore oli salgamatult põlanud majorit need kakskümmend viis aastat pärast seda, kui õde temast „hooramise" pärast lahku läks, nagu ta kõigile lihtsalt ütles, kui jutt majorile kaldus.

Major ei kandnud kellegi peale viha. Kõigi oma vigade juures oli tal säilinud niipalju enesetunnetust, et talle piisas omaenda nõrkusest, ja ta oli üpris mõõdukas oma arvamustes teiste kohta. Hoolimata kogu lõbusast jutust kõige ja kõigi üle, oli Vana-Dagi tähelepanu äratanud, et ta kunagi ühegi inimese kohta halba sõna ei lausunud, aga kui keskustelus satuti preili Ramerile, muutus major tummaks.

Majori kõrist voolas nüüd palju klaasitäisi alla, enne kui ta taibus sellest, et preili Ramer istub samas lauas, kuid ta jõi ruttu ja ligedalt ning muutus viimaks vist küll pimedaks tema külmadele pilkudele, sest enne kui nad lauast tõusid, oli ta lõpetanud oma kaheteistkümnenda luulendi. Tema sõnad kõlasid pingutatult ja mitte nii lõbusalt kui varem, tundus Vana-Dagile, aga võis ju olla, et see ainult temale nõnda tundub, arvas ta.

Kas see oli majori või Vana-Dagi ettepanek, igatahes otsustati juua kohvi väljas aias uue maja ees, sest oli üks kauneid kevadpäevi, mil päike soojendas nagu suvepäeval.

Adelheid ja tädi Eleonore panid mantli selga, kuna meestel piisa seljasolevaist rõivaist.

Piki päikesepoolset lõunaseina oli osa põõsaid hakanud leht minema ja ühe aiatee äär sinerdas sinililledest, mis Adelheid oli lasknud läinud aastal metsast tuua ja sinna istutada. Saali ukse ees olid laud ja toolid ning seal pakuti kohvi ja kooke, mille järgnes aurav punš, suhkur ja konjak meestele ning vein daamidele.

Majoril oli harjumus kõnet pidada, kui ta oli paraja klaasid hulgani jõudnud. Võib-olla oli ta kord mõne kordaläinud kõne eest kiitust lõiganud. Siis ta jätkas seda. Seekord toimus se teise punši juures. Ta koputas klaasi pihta, tõusis, ajas la rinna ette ja köhatas. Adelheid laskis pea alla ja preili Ramer pööras näo kõrvale. Major kõneles tugevasti looritatud häälega, tarvitades suuri sõnu, mis aeg-ajalt katkesid, nii et tal ei läinud korda neile selget mõtet anda, ent tüdimatult jätkas ta kevade, päikesest, elust, vabadusest ja isamaast, tõstes lõpuks klaasi:

„Norra, võitlejate sünnimaa..."

Ta pühkis ära laubale kinnihakanud sääse ning jätkas sügav tõsiselt ja lällutava häälega:

„Su auks me selle klaasi joome."

Nüüd pigistas preili Ramer huuled kokku, tõusis ja läk väga sirgelt oma tühjendamata veiniklaasi juurest minema saali uksest sisse — ja veidi aja pärast tõusis Adelheid vaikselt ja järgnes talle. Tema nägu oli tardunud ja kaame. Just nüüd, mil ta tundis enese täiesti üleliigse olevat, tuli isa ja tegi end narriks — joobnuna ja tuimana.

Noor Dag pööras Adelheidi minnes pooleldi pead, muidu ni külmades silmades abitus ja kaastunne. Kui Adelheid oli maja kadunud, tõusis ta järsku ja lonkis noruspäi majadeääri mööd aeda. Vanatare seina ääres, kus põõsad teda isa ja majori pilku eest varjasid, seisatas ta viivu, tõstis pead ja vaatas üle kevad õhtuse piirkonna.

Ta oli oma rahva, pika küttide ja talunike rea poeg, kellel oli lnud end kaitsta metsloomade ja inimeste vastu ja kes oli eluaeg orjanud siin põldudel kivist maad harides, ladunud kivia mõlemale poole puiestee äärde, jätnud endast mälestusmärkide kivihunnikud põllupeenardele ja toonud ilmale kangeid hingi, nag oli Vana-Dag ja ta ise. Ja niisama pika rea tugevate, parima seast väljavalitud emade poegi.

Ja noor Dag ei olnud kõige selle peale puhkama heitnu Ta oli võidelnud ja rassinud metsades poisikesepõlvest alates j säilitanud värskena ja erksana kõik, mis ta pärandusena kaa oli saanud. Ta oli nagu kummitus lõpmata kaugest ajast nen suguvõsas, täisverd kütt.

Seepärast polnud ime, et ta oli nii ilus inimene ja et tema kogus ja silmis oli midagi kardetavat. Isegi nüüd tegevusetult seal kevadeõhtus seistes tundus, nagu oleks ta valmis selsamal hetkel kõige kallale sööstma, mis tema teele ette astub. Oli, nagu vabisenuks ja heidelnuks midagi tema välise rahu all, midagi, mida raudne tahe pidi maha suruma.

Aga kütt ei käsita kõike. Ja Dagil olid omad sügavad põhjused, miks seda mitte mõista, mida tema mõtted nüüd riivasid. Ta oleks tahtnud lohutada Adelheidi tema isaga juhtunu pärast, mis näis teda väga valusalt puudutanud olevat, oleks tahtnud oma kämblaga tema õlga silitada ja mõne hella sõna lausuda. Ta oleks soovinud meeleheitel inimese rõõmust nutma panna, aga pööras selle asemel ümber vanatare nurga ja kadus tulemajja.

Kui talule oli laskunud õhtu, lonkis ta, metsarõivad seljas, aeglaselt ja nagu sihitult üle õue, ja jõudnud karjamaale, eemale inimeste nägemispiirkonnast, lisas ta sammu ning tõttas kiiresti ja kärkelt eemale kõigist muredest, mõtetest ja joobnud inimeste mälestustest. Utheimil oli tal koer ja püss. Borghild, peretütar, kellele ta palju aastaid tagasi silma oli heitnud, oli ammu abiellunud. Nüüd elasid seal ainult Vana-Gunder ja üks pahur vanapiiga, seepärast põikas ta nüüd teel metsadesse ja tagasi julgesti sinna sisse.

Vana-Dag oli daamidele nende minnes järele piilunud, ja kui poeg samuti minema läks, tõusis temagi ja arvas, et kas nad ei uitaks veidi aiateedel.

Major vahtis klaase ja — lubas kohe tulla, ning kui Vana-Dag oli jõudnud esimeste põõsaste taha, valas ta endale klaasitäie konjakit ja jõi selle kahe lonksuga ära. Tõusis siis ettevaatlikult püsti, saavutas mõnevõrra oma vana uhke rühi ja järgnes algul veidi ebakindlate sammudega Vana-Dagile. Viimane ei olnud veel kaugele jõudnud. Ta kohtus majoriga kevadiselt roheliste põõsaste taga, olles nagu tagasi minemas, ja tema silmis oli seesugune mõtlik ilme, kui ta võttis majoril sõbraliku sõnaga käealt kinni ja juhtis ta rahulikult konjakipudelist ja aiast eemale.

Sellest päevast alates olid joogid kummaliselt kätte mõõdetud, leidis major Barre. Mitte silmapilgukski ei jätnud Vana-Dag teda viinapudeliga üksi. Aga klaasitäieks jätkus iga päev, nagu oli kombeks külalise puhul, kes pidi varsti jälle lahkuma. Vana-Dag meelitas ta ilusate kevadeilmadega metsamatkadele kaasa, ja major elunes. Jah, ta sai osaliselt oma endise hea meeleolu tagasi ja lobises kergelt ning lõbusalt kõigest taeva ja maa vahel, jutustas vanu ja uusi lugusid endise hea tujuga. Ta naljatles tüdrukutega,

jah, isegi nii range isikuga nagu neiu Kruse kõneles ta lõbusalt ja kiitis tema head toitu. Ja kõik oli nagu varemgi, keegi ei suutnud major Barrele vastu panna, kõik pidid teda tahes-tahtmata armastama. Tädi Eleonore oli ainus, kes ei alistunud. Ta ei tõstnud jalga Bjørndalile, niikaua kui teadis majori seal viibivat.

Kas see oli majori lõbususe pärast või mingil muul põhjusel, aga ka Vana-Dag hakkas üha enam elavnema.

Nagu torge läbis Adelheidi paaril esimesel korral, kui ta kuulis Vana-Dagi pärast sügavtõsist talve naermas. Kas see tuli sellest, et Adelheid võttis seda üha kasvava eemaldumise tunnusena kõigest, mis neil oli olnud ühist, ja ühes sellega tema endast, või sellest, et vahe Vana-Dagi vaiksete talveõhtute sünge meeleolu ja tema hea tuju vahel nüüd tundus lõpmata suur — selle ei olnud Adelheid selgusel — aga küllap oli tegemist mõlema põhjusega.

VII

Suvi ja päike asunduste ja piirkonna ning kõikide metsade kohal.

Pikajalgne vanamees rändas päikesepaistel aeglaselt üle kõrbenud metsaala Steinrudi vastas kõrgel ülal lõunanõlvadel Bjørndali asunduse kohal.

Steinrudi ümber oli kõik heas korras. Isegi kõrbenud maa oli nagu aed. Räägiti, et vana Espen Steinrud käis pange ja labidaga ringi ning korjas üles lammaste pabulad ja lehmasõnniku ühes kõigega, mis võis paiga näotuks teha. Kadakas oli ainus puu, millel seal kasvada lubati. Ema Steinrud keetis ladvakasvudest ekstrakti mitmesuguste haiguste vastu ja tarvitas marju pruulimiseks. Nii lubati ainuüksi kadakail jääda ja nad kasvasid sirged ja kõrged. Ladvapügamise tõttu muutusid nad ühtlaseks ja seisid nagu noored tüdrukud kenasti üksteise kõrval.

Siin-seal oli kivihunnikuid, andes tunnistust, millist vaeva inimesed olid haljaste aasade rajamisega näinud. Nendele kivihunnikutele pidi soojal suveajal kardetav olema istuda. Seal oli palju rästikuid. Aga vanamees istus julgelt ja rahulikult kividel ning vaatas ringi. Siit üle küngaste avanes nii ilus vaade, ja läbi harvikute puude vahel idas nägi päris alla asundusse.

Kui inimesed Steinrudil põhja pool mäeseljakut oleksid teadnud, et see mees istub siin kivihunnikul, oleksid nad kõik sinna paika jätnud, mis neil parajasti käsil juhtus olema, ja niihästi vana kui noor oleksid tulnud teda vaatama. Vanad olid küll mõnikord varemgi näinud teda mööda vilksatamas, kui neil oli

alla tallu asja olnud, aga keegi neist ei olnud teda õieti näinud, ja noored polnud näinud teda vilksamisigi. Aga niihästi vanad kui noored oleksid tahtnud seda vanameest hästi täpselt näha.

See oli Vana-Dag ise, kes oli väljas uitamas. Ta tavatses muidu alati põhja poole metsadesse minna, sest harvad talud seal asusid üksteisest nii kaugel, et neid vältides võis inimesi kohtamata metsadesse pääseda.

Siin läänenõlvadel oli ta pärast noorpõlve üksainus kord käinud, ja see oli tookord, kui noor Dag oli õnnetusse sattunud ja Vana-Dag ja Adelheid ta koju tõid. Nad olid tol korral ainult teid mööda siit mööda rännanud.

Talud asusid siin tihedamini ja oli peaaegu võimatu inimestega kohtumist vältida.

Dag vaatas oma istmelt põhjalikult ringi. Jah, Steinrud oli alati heas korras olnud. Ta teadis, kui tublid nad igal popsikohal olid, kuigi ta oli neid viimaseil aastakümneil õige vähe oma silmaga näinud. Ta pani tähele, kes alatasa abi vajas ja kellest ta kunagi midagi ei kuulnud. Ja ta küsitles Syver Tagasõitjat ja teisi, kellel sellega tegemist oli, ning sai aeg-ajalt pisut teada.

Steinrud oli, tõsi küll, üks suuremaid kohti. Nende tallis oli üks metsahobune, kellest neil oli sellal palju kasu, kui polnud palkide vedu, kuna mõned teised suuremad kohad, kus oli samuti hobune, olid sellest hoolimata ühe või teise asja pärast kitsikuses. Steinrudilt ei mäletanud ta kunagi ühtki sõna kuulnud olevat.

Ta oli täna kaugelt kuusetuka tagant mööda läinud ja hoolega maju silmitsenud. Ruumika talli ja küünid oli ta lasknud mõne aasta eest sõja ajal ehitada, nii et neid võis peaaegu uuteks pidada. Teised hooned olid igivanad, aga ta oli tähele pannud, et need olid hästi säilinud. Neid oli usinasti tõrvatud ja inimesed olid vaevaks võtnud uusi palke panna, kus see oli vajalik olnud. Mis tal oma rännakul muidu mõttes olla võiski, säärast ei saanud ta tähele panemata jätta. Steinrudil oli kõik nagu pühapäevane.

Ta oli mööda minnes näinud seda põldudel ja nägi nüüd uudismaal, et see polnud maa, mis oli siia jõukuse toonud. Kivipõhi tungis kõikjal läbi. Maa oli lahja ja kivine. Kui inimesed olid hakkama saanud nagu need siin, siis tuli see sellest, et nad olid tublid inimesed.

Ta tõusis ja läks edasi, pikkamisi — tal oli aega küllalt. Kied olid tal selja taga ja ühes neist kõlkus liigendnuga, kui ta kõndis. Mütsi tal ei olnud, juuksed olid päikese eest kaitsemiseks veel küllalt paksud. Ta kõndis enamalt jaolt langetatud päi ja maha vaadates, aga juhtus ka, et ta sirutas kaela ja vaatas puid ning kuulatas metsahääli. Oli, nagu oleks ta pärast pikka töörikast elu kõndides puhanud ja oma maal ringi vaadanud.

Siin karjamaa ümber oli lattaed, aga ta ei läinud piki seda väravat otsima. Ta astus latile, võttis postist kinni, ronis aia otsa —

ja hüppas mustikavarte peale maha. See polnud mingi poisihüpe, ei — aga raugalikku puisust selles ka polnud.

Ta käis tiheda metsa all ja puud kaugemal olid juba lehes. Pind oli siin niiske, ja läinud tükk maad edasi, tõstis Vana-Dag pead ja nuusutas. Soolõhn. Siin kusagil pidi asuma Stjernebekk, koht, kus inimestel oli alati raskusi omadega läbi tulla. Tal ei olnud noorusajast meelde jäänud ega olnud ta ka hiljem kuulnud mainitavat, et siin oli soomaa.

Vana-Dag oli sattunud liiga kõrgele küngaste vahele — ja nägi Stjernebeki hooneid all oma jalgade ees — allpool sood, mida mööda ta oli siia tulnud. Oja, mis oli kohale nime andnud, voolas soo tagant ja ei olnud enam oja. Soo keskpaigas võis veel näha, et siin oli kord olnud järv, mis oli nüüd kinni kasvanud — oja juurest ära —, ja nüüd vajus kevadel ja sügisel vist küll soovett alla põldudele ja tegi need hapuks. Hiline küpsemine — varajane külm, seda pidas Dag üheks põhjuseks, et inimestel oli siin toimetulemisega raskusi.

Seega oli talle selge, mida tuleks teha, et koht siin jälle korda seada, nagu see arvatavasti oli olnud, kui see esimest korda põldudeks muudeti. Vesi tuleks ojasse tagasi juhtida. Otse soo kohal oli ojas kaljurahn. Soo kinni kasvades polnud vesi sellest üle pääsenud. Siis tuleb neil suurel hulgal oksi ja puid koguda ning tuli teha, hoida seda ööd ja päevad lõkkel, kõrvetada kalju, kuni see habrastub ja külma vee ja vasaralöökide abil puruneb. Ja siis tuleb soo kraavitada ja kraavid vanasse ojasängi juhtida, nii et vesi endist teed mööda välja pääseb.

Simen Stjernebekk raius puukuuri ees hagu, kui Vana-Dag piki ojasängi lähenes. Simen varjutas käega silmi ning vahtis ja uuris, mis võõras mees see võis olla, kes tuli ülalt nõlvade vahelt. Ta laskis käe pisut alla ja vaatas veel kord, aga siis vajus käsi ruttu päris alla, ja parem käsi, mis oli kirvest hoidnud, vallandas haarde ning kirves kukkus raiepaku kõrvale maha. Simen jäi seisma ja pükste külge käsi pühkima. Aga siis ta vist taipas, et polnud hea olla üksi, kui juhtus nii ebatavalisi asju, sest ta eemaldus pikkamisi pakust ja tormas majja.

Kui Vana-Dag lähenes, ilmusid Simen ja tema eit üsna teineteise lähedale surutuna majanurga tagant nähtavale. Nad teadsid, et Vana-Dag oli kohanud oma elus igasugu inimesi ja jäänud suurimaks kõigil kohtumistel, saanud rikkamaks ja tugevamaks iga korra järel. Ta oli suurim inimene, ja Simen Stjernebekk tühiseim — ja tema eit vana kombe järgi tühiseima inimese eit. Nad taganesid Dagi tulles nurga taha — ja uksest sisse.

Dag läks pikkamisi järele. Ta istus kolmejalgsele järile, mis oli nii logisev, et võis iga minut kokku langeda.

Simen mõtles sellele ja ei saanud sõna suust, ja eit oli pooleldi tema selja taha pugenud.

Kui palju Vana-Dag nende segadust oli märganud, seda ei teadnud tagantjärele keegi. Ta ütles ainult:

„Käisin siin ülal ja vaatasin pisut ringi. Me tuleme — ja teeme oja korda, nii et su põllud jälle hingata saavad. Ja kui sul muidu millestki puudus peaks olema, siis tule alla tallu."

Simen ja tema eit seisid ukselävel ja vahtisid Vana-Dagile veel kaua pärast seda järele, kui too oli metsatuka taha kadunud. Need polnud niivõrd tema sõnad ja lubadused, mis neid paigale naelutasid, vaid see, et *tema* oli tulnud üle nende ukseläve ja et *tema* oli istunud logiseval järil.

Vana-Dag vantsis üle küngaste koju. Käed liigendnoaga olid selja taga, kuid ta ei käinud enam, pea maas. Ta vaatles puid ja taimi ning libistas pilgu üle piirkonna Bjørndali poole, mida ta aeg-ajalt vilksamisi kaugelt puude vahelt nägi.

Esimese metsatüki taga tõstis ta kõrvu teritades pead. Ta oli kuulnud innukaid lastehääli. Stjernebeki lastel oli täna siin vist küll mänguplats.

Vanad kütid, harjunud luurama igasugu loomi, astuvad tahtmata ettevaatlikult, kui mõni hääl nende tähelepanu äratab.

Hääletult lähenes Vana-Dag käratsevale ja omavahel jagelevale lastesalgale. Neli poissi ja üks tüdruk olid teinud endale käbidest terve pulkadest jalgadega karja. Dag nägi ja kuulis neid, seistes ise sarapuupõõsa taga varjul. Kõige väiksem poiss tahtis, et nad teeksid karu, nii et lehmade seas ärevus tekiks, ta leidis, et mängul puudub elevus. Ta oli üht suurt käbi vastu maad nühkinud, nii et see oli hästi turris, ja tahtis, et see oleks karu, kuid teised leidsid, et see sarnaneb liiga palju lehmakäbidega.

Sel ajal kui nad selle üle tülitsesid, kiskus Vana-Dag oma selja tagant maa seest ühe kadakajuure välja, raputas sellel mulla küljest ja lõikas seda veidi liigendnoaga. Seejärel lükkas ta kanarbikku ja sammalt jalaga pisut kõrvale, torkas juuretüki maasse, et lõikekohti tumedaks määrida, ja silmitses seda siis. Jah, nüüd see oli üsna sarnane ja sobivalt palju suurem kui käbidest lehmad. Sel oli küll ainult kolm ja pool jalga, aga juurenarmad rippusid karvadena üle. Ta viskas selle kõrgelt üle sarapuupõõsaste, nii et see langes otse põlvili roomavate ja loomi ümberpaigutavate laste lehmakarja keskele. Kõik viis last vahtisid taeva poole ja näisid nii jahmunud, et Vana-Dag pidi peaaegu valjusti naerma pahvatama. Vanim poiss kogus julgust ja puudutas karu. Ta tõstis selle üles, ja kõik vahtisid kummalist karukeha.

Aga poiss oli küllalt arukas nägemaks, et see oli noaga lõigatud; ta tõusis korraga püsti, vaatas hoolega igale poole ringi ja läks viimaks isegi sarapuupõõsaste taha, aga siis oli Vana-Dag juba ammu kadunud. Ta oli omal ajal nii paljude loomade ümber ringi hiilinud, et lapse käest pääsemine oli väike kunst.

Kui lapsed koju tulles kummalisest juhtumusest rääkisid ja karu näitasid, vahetasid vanemad tähendusrikka pilgu, ja Simen võttis karu ning asetas selle nagu pühaduse kõrge riiuli peale.

Vana-Dagil oli tulnud mõte, et kui siin tema külaskäigust kõnelema hakatakse, tunnevad Steinrudi inimesed seda häbina, kui ta nende juurest mööda läheb. Ta oli pidanud ruttama, et pääseda poisi käest, ja ta oli sellest peale kogu aeg kiiresti käinud, nii et tal oli palav hakanud ja ta tundis väsimust, kuid ta pidi osutama tähelepanu, nii et polnud midagi parata. Ta läks Steinrudi järsku kallakuid mööda üles, aga pidi siis maha istuma, et veidi puhata, enne kui vantsis edasi.

Küllap nad olid teda akendest näinud, enne kui ta sisse astus, nad istusid nii sirgelt, enne kui tõusid püsti. Aga nad ei olnud nii suures segaduses nagu Stjernebekil. Seesama uhkus, mis siinseid inimesi alati oli pannud omadega toime tulema ja punktipäraselt metsa- ja lõikustöödele ilmuma, aitas nad üle ka nii ootamatust juhtumist nagu see. Hea küll, see oli Vana-Dag Bjørndal, kes tulnud, aga nad olid alati oma kohust täitnud — neil polnud midagi karta.

Vana Espen pühkis mõlemaid käsi pükste külge, nagu enne käeandmist sünnis oli, kuid ootas, kuni peremees ulatas oma kämbla esimesena. Dag teretas teda, tema naist ja tütart kättpidi. Pojad olid hõrnasepüügil.

Siin ei seisnud naine abitult mehe selja taga. Ta tõi panniga külma praetud sealiha, asetas kaks pulka valgeks küüritud lauale ja panni nende peale, nagu siin kombeks oli. Sellal kui naine lõikas mõne viilu saiapätsi küljest, tõi mees nurgakapist napsi.

Esiteks oli Vana-Dag tänasest pikast rännakust näljane, ta oli vara väljas olnud — ja teiseks ei olnud rikkus temas kunagi seda lämmatanud, et talle meeldis lihtsate inimestega koos olla. Ta pani hoolega ja rohkesti liha ja rasva paksule leivaviilule ja jõi Espeniga mitu napsi kõrvale.

Ta nägi, et nad olid saanud klaasiga akna, ja kõik oli heas korras, et ta ei leidnud midagi, milleks oma abi pakkuda.

Kui ta tõusis, et minema hakata, sosistas naine Espenile midagi kõrva.

Kõige halvemal paberraha ajal, kui vara üleöö kadus, oli Vana-Dag kogu oma sissetuleku eest karja ja tööriistu ostnud. Ta oli parimais taludes lautu ehitanud ja sinna karja viinud. Steinrudi oli toodud kolm lehma, kaheksa lammast ja korvitäis kanu, ja nüüd nimetas Espen neid loomi ja küsis, millal Dag tahab neid tagasi saada.

„Aitäh kostitamise eest," ütles Vana-Dag, jättis kõiki käteldes jumalaga ja läks.

Nõnda liikus Vana-Dag nüüd kõigis kohtades ja oma võlgnike juures ringi.

Stjernebekile tuli mehi ja hobuseid. Nad vedasid hagu ja teibaid kokku, ning pärast pidid Simen, tema naine ja suuremad lapsed südasuveni ojasängis oleva kaljurahnu all järgemööda tuld alal hoidma. Selle järel tulid tugevad mehed raskete vasaratega ja katsusid raiuda, kuid pidid loobuma. Veest uhutud kivi oli sile ja kõva ning kalju põletamine ülalt igavene töö. Nad püüdsid kaevata, et tuld kivi alla juhtida, aga tegemist oli sileda ja ümmarguse pragudeta kiviga, võimatu oli selle ümbert ojasse teed leida. Kuid kõik teadsid, et ei tasunud minna Dagi juurde ja öelda, et seda on võimatu teostada. Tuli järgmisel suvel otsast peale hakata.

Langes palju ebakristlikke sõnu soo ja oja kohta, kaljurahnu ja Simen Stjernebeki kohta, aga Vana-Dagi nimi oli kaitstud.

Aastad läksid ja Vana-Dag sai oma tahtmise selles asjas nagu kõiges muuski. Reibas noor mees Steinrudilt asus järgmisel suvel sinna ja võttis Simeni ning tolle vanima poisi enesele abiks tuld valvama. See peab päeval ja öösel suure leegiga põlema, ütles ta, nii et kalju läheb läbipalavaks, ja ta oli käinud Bjørndalil kange ja meisleid ja vasaraid toomas. Ta ei rahuldunud enne, kui oli saanud hõõguvasse kaljusse külma vee ja tööriistadega esimese prao, ja jättis enesele töö vaheaegadel palju öid-päevi vabalt aega puhkamiseks, enne kui oli rajatud põhjalik tee läbi trotsliku kiviseljaku. Hulk mehi oli proovinud jõudu kangete vannete, aga vähem tugeva tahtega. Steinrudi poisil polnud aega olnud palju sõnu kulutada; ta tahtis kaljust läbi pääseda.

Pärast tegi ta Simeni, tolle naise ja laste abiga puudest, põõsastest ja okstest tee läbi soo. Tee viis päris alla vee äärde, kinnikasvanud järve keskpaika, kus siples veel ülirammusaid hõrnaseid — sellest ajast, kui siin oli olnud suurem järv ja värskem vesi.

Kogu hilissuve ja sügise jätkas noormees väljavoolukohtade tegemist vanasse ojasse. Algul vajus soo tema kraavide ümber kokku, aga siis sööstis ta Bjørndalile ja kõneles Syver Tagamõtjaga, ning soole toodi terveid koormaid teibaid, nii et pärast võis ta kraave vaiade ja kuuseokstega toestada.

Kui sügisvihm pani soo paisuma ja valmistuma oma mädavee saatmiseks üle Stjernebeki nurmede, seisid Simen ja Steinrudi poiss ühel vihmasel õhtul teine teisel pool ojasängi, kus soo oli surunud kõva turba vastu kiviseljakut. Kraavitamine oli jõudnud sinnamaani, ja nad raiusid ja kaevasid ja said renni läbi viimase

tüki, ning vesi hakkas vähehaaval valguma vana ojasängi poole. See polnud mingi mühisev ojavool, mille nad nagu hästitehtud töö lõpetamiseks vallandasid. Esialgu oli see ainult väike nire.

Vihma valas üha hullemini ja olnuks hea katuse alla pääseda. Simen mõtles sellele ja mainis seda. Siis sumas Steinrudi poiss sookraavi keskele, nii et seisis puusadeni vees, ja hakkas turvast labidaga mõlemale poole kühveldama. Simen ei lasknud end säärasest asjast kaasa kiskuda. Ta jäi kaldale kõplama, ja kui öö laskus nende üle, pani ta kõpla maha ja ütles, et läheb koju söögipoolist tooma. Poiss kraavis ei vastanud, kaevas muudkui edasi ja viskas turvast mõlemale poole.

Simen jäi kauaks ära, ja kui ta viimaks toiduga tagasi tuli, oli poiss nii kaugele jõudnud, et see oli päris arusaamatu. Ta võttis Simeni toodud toidu, kugistas selle sealsamas kraavis alla ja kaevas edasi.

Puhte ajal mainis Simen taas katuse alla pääsemist, sest sadas, nagu olnuks taevas avatud.

„Nüüd on ainult õhuke koor veel järel," vastas poiss ja jätkas. Simen songis ja tagus — suurema tuluta, sellal kui poiss kaevas edasi, nii et aitas.

Vihm oli lakanud ja päike murdis lõunas pooleldi läbi, kui Steinrudi poiss ja veesurve paiskasid viimase kõva turba seina lõpuks kiviseljaku prakku.

VIII

Kaks väikest inimest tulid hommikuhämaruses noore Dagi toast välja. Nad jätsid ukse enda järel lahti ja tatsasid paljajalu, pikk särk seljas, trepi juurde. Üks tõusis varvastele ja sai kõrge käsipuust kinni, teine hoidis tal käest ja nii jõudsid nad alla eestuppa.

Seal seisid nad veidi aega kuulatades, sest kõikjal oli ebatavaliselt vaikne. Läksid siis tagatoa ukse juurde ja vajutasid raske lingi all, nii et uks avanes. Nad kuulatasid taas, sest kuulsid nüüd ühtlast rümavat häält, mida nad veel iial polnud kuulnud. Aga nad võtsid jälle teineteisel käest kinni, läksid üle läve ja läbi tagatoa magamistoa ukse juurde. Mürin tuli vanaisa juurest. Nad seisatasid ja naeratasid teineteisele kelmikalt. Nüüd oli jälle leidnud midagi kummalist, millega neid kohutada.

Kaua seisid nad ukse juures ja kuulatasid, aga siis upitas üks neist ennast üles ja sai ukselingi otsa kätte. Ta vajutas selle alla, aga see libises tal käest ja ukse avanedes tõusis link tagasi

oma kohale. Mürin toas lakkas korraga ja poisid vaatasid teineteisele otsa, kohkunud lingi lõksatusest ja mürina järsust vaikimisest. Nad jäid tõsiselt teineteisele otsa vaadates ja siis igasse külge vahtides seisma — ja nende silmadesse sugenes midagi ebalevat, kui nad kuulsid toas naginat ja riiete kahinat. Ja kui nad kuulsid paljaste jalgade lähenevaid samme, oli neil kange himu põgeneda.

Üks avati täielikult, vanaisa seisis nende ees — näides pikas särgis pikem, kui nad olid harjunud teda nägema.

Tema jalad olid suured ja sinkjaspunased, jämedate soontega, ja sääred olid tal karvased. Nad polnud varem seda näinud, ja juuksed rippusid tal laubal ja olid kõrvade juures ja pealael turris. Tema silmad olid algul nii suured ja ranged, aga mahenesid siis korraga. Ta silitas juhusliku liigutusega juukseid, nii et need langesid tavalisse lainetusse, ja kummardus nende juurde alla — naeratas oma tavalisel nukral viisil ja võttis teise teisele käsivarrele. Nad unustasid kõik jubeda, mida nad olid näinud, ja tundsid end tema tugevatel käsivartel turvaliselt. See oli uus ja põnev, kui ta nad oma suurde voodisse ühes võttis ja ise sinna pikali heitis, teine poiss teisel pool. Nad tundsid küll, et siin lõhnas teisiti ja vängemalt kui ema voodis ja suures kambris isa juures, aga see ununes peagi, kui nad istusid põnevil teine teisel pool rahulikult lamavat vanaisa, kes vaatas ühe otsast teise otsa ja vestles nendega.

Alati, kui isa oli kodunt ära ja nad pärisid tema järele, said nad vastuse, et ta on metsas. Kui vanaisa oli kodunt ära ja nad pärisid tema järele, siis üteldi vahel, et ta on linnas või asundustes — aga temagi puhul kõlas vastus enamasti, et ta on metsas. Metsas, kuhu nendel oli keelatud minna. Alati, kui nad olid sinna minemas, tuli keegi ja tõi nad koju tagasi. Nad võivad ära eksida, sohu sattuda või alla kukkuda, ja peale selle on seal karusid. Nad olid mangunud isa, et see neid metsa ühes võtaks. „Kui suureks saate," vastas isa alati. Siis olid nad mangunud vanaisa. „Pärast kunagi," oli tema vastus. Aga eile tal olid vist teised mõtted olnud, sest ta oli vastanud: „Homme, kui te nüüd kohe magama lähete, nii et te homme hästi vara üles saate."

Poisid ärkasid alati puhte ajal ja siis saatis Adelheid nad harilikult Dagi kambrisse. Seal oli neil kepphobusid ja puukirveid ja puupüsse ning mitmesuguseid teisi kanne, mis isa, vanaisa ja teised olid neile teinud. Siis mängisid nad seal, sellal kui ema sai paar tundi puhata, magades pisut ja kuulates neid ja nende mängu.

Täna olid nad põnevusest varem ärganud kui tavaliselt — sõrgilväel isa kambrisse hiilinud ja siis trepist alla paterdanud, valvama, et vanaisa neil käest ära ei lipsa.

Vana-Dag ei taibanud algul, mida nad oma jutuga mõtlesid, et lähevad temaga metsa, aga siis meenus talle, et ta oli tarvitanud nende magama meelitamiseks seda mõtlematut ütlust. Ta oli arvanud, et nad magavad selle maha, aga talle polnud ebameeldiv, et nad olid nii innukad temaga metsa pääsema.

Tal oli tahtmine veel pisut suikuda ja ta püüdis neid enda kõrval rahule sundida, aga nad vähkresid rahutult ja ajasid end kohe jälle istukile. Ta kaalutles natuke, kuidas eile lausutud sõnu tagasi võtta, kuid otsustas siis järsku ümber. Neile ei pidanud vanaisast mälestust jääma, et ta pole sõnapidaja. Nad olid küll alles kolme ja poole aastased, kuid nobedate jalgadega, nii natuke maad võis ta nad metsa ühes võtta. Tuli vist küll pisut pahandust Adelheidiga, aga sellega pidi ta leppima.

Adelheid ei taibanud midagi, kui poisid tema juurde tormasid, seletades, et lähevad vanaisaga metsa ja et vanaisa läheb ilma nendeta, kui ema neid kohe kiiresti riidesse ei pane. Ta vaigistas neid tõreldes ja vitsaga ähvardades, kui nad kohe kambrisse mängima ei lähe, kuid nad jäid nii kangekaelselt oma nõudmise juurde, et ta mõistis — vastab ilmselt tõele, et vanaisa oli lubanud nad ühes võtta.

Ta ei tahtnud küsima minna. Ta paneb nad parem riidesse. Kui see ei olnud tõsi, et nad võivad temaga ühes minna, siis olid nad ikkagi päevaks riidesse pandud.

Neile rõivaid selga pannes imestas ta, mis see peaks tähendama. Vana-Dag muutus üha arusaamatumaks. Nüüd pidi ta ka esimene olema, kes poistega metsa läheb. Adelheid oli neid ju ise ühes väikesest saadik niitudele ühes võtnud, aga metsa ei julgenud ta enam minna. Ta ei mõistnud isegi, kuidas ta oli kaks korda julgenud kaugele metsa minna. Aga temas oli veel palju muud, mida ta ei mõistnud. Oli, nagu oleks kõik temas selle viimase kahe aasta jooksul purunenud. Elujulgus oli kadunud.

Ta oli möödunud sügisel oodanud, et Vana-Dag pöördub sügise pimedate õhtute saabudes tagasi tõsiduse ja raamatute ning ühes sellega kõneluste juurde temaga. Sest kõnelused Vana-Dagiga eelmisel sügisel ja talvel olid pühalikud nagu jumalateenistus. Tundus, nagu oleks kõik, mis Vana-Dag oli avaldanud oma pika jõulisest võitlusi täis elust, ja kõik mõtted, mis tal olid elu ja surma kohta, neil õhtuil kirikuvõlvina nende üle kõrgunud, kui nad juttu ajades eestoas istusid.

Ta oli möödunud sügisel oodanud, et see jätkub, ja ta oli nüüd viimastel päevadel, mil puud kolletusid ja närbunud lehed hakkasid üle küngaste lendlema, suure põnevusega oodanud, et Vana-Dag pöördub selle juurde tagasi, mis tundus talle suurim, mida

Vana-Dagis oli näinud — ja mis vastas tema enese praegusele meeleolule.

Kogu öö oli metsas ja majade ümber torm möllanud. Ta oli kaua ärkvel lamanud ja võimsaid hääli kuulatanud. Need olid kooskõlas kõigega temas endas — need kandsid ta välja üle elu ja aja, välja — igavikku...

Elu ja aeg ei teinud temaga tegemist: keegi ei vajanud teda. Väikesed poisid vajasid teda küll veel veidi, aga — kui kauaks?

Nii rändasid tema mõtted poisse riidesse pannes, ja ta nuttis, nii et pisarad voolasid, kui ta neile lõpuks saapaid jalga aitas.

Ta ei mõistnud enam Vana-Dagi. Temagi oli kindlasti öist tormi kuulnud, ja pärast kõike, millest nad olid kõnelnud, teadis ta, et tema kõrvad olid säärastele häältele avatud — aga just nüüd tahtis ta mõlemad väikesed ühes võtta ja nendega tuulele ja sügishäältele otse vastu minna.

Kaksikud olid sageli ema nutmas näinud. Nad olid sellega harjunud. Torgeir, kes oli neist esimesena ilmale tulnud, ilus ja Adelheidiga silmanähtavalt sarnane, oli võtnud tal pea ümbert kinni, kui oli kuulnud teda nutvat — ja tahtnud seda üles tõsta — ja pannud käed tema ümber, kuid katsunud siis ainult kiiresti uksest välja saada. Teine, Dag, pikem ja nurgelisem ning arenematum, oli seisnud noruspäi ja vaadanud teda, kui ta nuttis. Ta polnud tihenenud, et teda lohutades emmata, kuid oli uksel venna selja taga ümber pööranud ja talle pika tõsise pilguga otsa vaadanud. Veel enne, kui nad trepist alla jõudsid, olid mõlemad unustanud niihästi ema kui ka tema nutu.

Vanaisa ootas neid tagatoa uksel. Nad sõid muidu harilikult köögis, aga nüüd on ka nende jaoks siia kaetud, ütles ta.

Palju mõtteid oli läbinud Vana-Dagi pead sel lühikesel hommikutunnil, sellest peale, kui poisid tulid tema juurde ja nüüd rõivastatult tuli alla. Torgeir oli pannud pea tema kõrvale padjale ja väike pehme põsk oli sattunud Vana-Dagi põse vastu. Vana-Dagi karmil teel polnud esinenud palju hellitusi — ja nüüd tundus, nagu oleks väike see põsk temas midagi mäletamatuist aegadest esile kiskunud.

Siis oli ta tulnud mõttele, et poisid võivad süüa tagatoas — tema lähedal, iga päev. Nad olid söönud köögis, et teda mitte häirida. Nüüd tahtis ta, et teda häiritaks, tahtis poiste puhelemist ja elu enese lähedal. Sellega pidi kohe — juba täna algust tehtama!

Vana-Dag istus laua otsas oma suures toolis, ja poisid olid teine teisel pool teda põlvili oma toolidel. See päev oli kõige pühalikum, mis nad olid üle elanud. Muna polnud nad veel kunagi äripäeviti saanud, aga vanaisa lõi ühe muna keskelt pooleks

ja vajutas kummalegi ühe poole leivatüki peale. Nad pea kõvasti sööma, ütles ta, sest metsaskäimine on pingutav. Et ta enesele muna ei jäänud, seda poisid ei märganud.

Seistes eestoas, valmis minekuks, viivitas Vana-Dag ja kõhkl pisut — aga võttis siis varnast püssi ja viskas õlale. Sa hetkel olid poisid trepist üles tormamas. Vana-Dag küsis, mis sinna lähevad. „Püsse tooma," vastasid poisid teineteise võidu.

Toonud püssid alla, olid nad õige õnnetud, et neil pole rih küljes ja nad ei saa neid vanaisa moodi õlale visata, seepär pidi ta üle õue minnes nendega talli juurde sisse astuma rihmatüki püsside külge kinnitama. Kui nad tallist välja tulid üle õue põhja poole läksid, seisis Adelheid eestoas ja vaatas n läbi akna järele. Seal nad läksid, Vana-Dag ees, sirge ja kõr kasvuline nagu oma parimail päevil, püss ja toidukott õlal, t kannul Torgeir, puupüss üle pea ulatumas, ja mõni samm tema t Väike-Dag.

Adelheid oli lauast näinud, et poisid olid söönud tagat ühes Vana-Dagiga. Elu siin läks oma rada — elavalt ja liht suurtele ja väikestele — temast mööda, teda vajamata.

Ülal küngastel, Utheimist lääne poole, oli lõunasse kalduv k pinna ja kaljurahnude ning nende vahel kasvavate rohututti harvik, mis sobis lambakarjamaaks. Seal olid nad söönud, Vana- ja poisid, ja jõnglased olid olnud vaimustatud kõigist häist as mis vanaisal toidukotis kaasas oli. Nad olid rännaku lõpul v hädaldanud ning janused ja näljased olnud, kuid ta oli nendega edasi läinud, et harjutada neid vastu pidama, nagu metsateel va on. Ta oli tahtnud nendega sellele harvikule jõuda, enne kui puhkama jäävad, ja nad olid kaasaskäimisega hakkama saanu

Vana-Dag oli end hästi riidesse pannud, sest oli sügi tuuline, ja ta oli arvanud, et väikeste poistega tuleb aegl kõndida ja sagedasti puhata. Nüüd lamas ta, soojalt riide päikesest soojal kaljurahnul turvaliselt selili, ning kuulatas t mis rebis ja rahmis siin harvikul — kohises ning vaibu mühises taas üle metsade. Pilved kihutasid taeva all, reben õhulisteks triipudeks ja haihtusid — aga uusi muudkui järg Poisid olid söönud ja pikast teekonnast taltsad. Süütult askeld nad tema ümber, rääkisid ja küsisid. See ei pidanud viima korraks jääma, et ta nad metsa ühes võttis, mõtles Vana- endamisi.

Korraga ajas ta end istukile — ja heitis pilgu mängiv poistele. Reipalt ja kiiresti tõusis ta püsti, tõmbas noa välj lõikas väikese kuuse küljest, mis kasvas kalju kõrval, mill oli lamanud, ühe oksa. Peaaegu niisama reipalt nagu noor astus ta paar sammu edasi, pani kuuseoksa maha ja va

kinni. Jäi siis seisma, piilus poiste otsast kuuseoksa poole ja tõmbas käega läbi juuste.

„Noh, mis te seal teete?" küsis ta valjusti. Poisid pöörasid ümber. Ta palus neid enda juurde tulla, siis saavad nad midagi iseäralikku näha; ja tormates tulid nad. Vanaisa oli kogu tee kõnelnud neile kividest ja taimedest ja puudest ja lindudest ning näidanud neile küll rebase ja jänese ja kärbi ja kaljukassi jälgi ja veel palju muud, millest nad aru ei saanud. Sellel pole piire, mis mõttele tema võib tulla, arvasid nad.

Ta näitas neile maas lebavat kuuseoksa ja küsis, kas nad saavad seda jooksma panna. Nad ruttasid seda maast üles võtma, kuid ta hoidis neid tagasi. „Ei, me peame siin seisma," ütles ta, „ja mitte sinna minema, sest siis see ei ole asigi." Nad ei taibanud midagi ja hoidusid üsna tema lähedale. Vana-Dag lõi jalaga paar korda vastu maad ja tegi suuga kummalist häält. Kuuseoks liigatas väheke, kuid sööstis järsku maad mööda edasi. Jäi siis ühe kadakapõõsa varju pidama. Midagi nii imelikku ei olnud poisid veel iial näinud ja nad küsisid, kas vanaisa oskab veel rohkemgi, kas ta suudab kuuseoksa veel kord jooksma panna. Jah, üheainsa korra ehk veel suudab. Poisid hoidsid tal kõvasti kuuest kinni, pooleldi hirmunud selle arusaamatu üle, astudes kuuseoksa poole. Vana-Dag lõi jälle kiiresti jalaga vastu maad ja tegi sedasama häält mis ennegi, ja oks liikus ja sööstis lähemasse varju minema.

„Nüüd me ei saa seda enam teha," ütles Vana-Dag. „Nüüd peame hakkama koju minema." Ta saatis poisid toidukotti ja püssi tooma, ja niipea kui nad olid selja pööranud, jooksis ta kuuseoksa juurde ja võttis selle ära siili seljast, kelle poisid olid üles ehmatanud ja kes oli ta sellele mõttele viinud. See tehtud, oli ta enne poisse püssi juures, sest see oli laetud.

Üks poiss kummastki püksisäärest kinni hoidmas, läks Vana-Dag pikkade sammudega metsaradu mööda alla. Püss oli tal nüüd käes ja ta kõndis, nagu olnuks tal veel midagi iseäralikku varuks. Poisid olid valvel, piilusid teineteisele otsa, vaatasid vanaisa poole, püüdsid hoida oma puupüssi, nagu tema hoidis oma relva, ja olid põnevil. Vana-Dag vaigistas neid, et nad ei kõneleks ega astuks okste peale, vaid kõnniksid käratult. See tegi põnevuse peaaegu talumatuks. Nad läbisid tihniku teist teed, kui olid tulnud, ja valgenes ja pimenes ja kohises ja vaikis ja oli kummaliselt salapärane.

Käänukohas ühe harviku ees kuulsid nad just nagu tõllamaha hõõrdumise nagisevat häält, ja veel enne, kui nad midagi taipasid, mürises lask nende üle ja püsis kõmana veel kaua nende ümber. Nad jäid jälle Vana-Dagi taha seisma — aga seesama kohkumus, mis oli nad toppama pannud, pani neid ka kiiresti edasi tõttama ja vanaisa jalast kinni võtma.

„Minge sinna selle haava taha," ütles Vana-Dag, „siis leiat sealt maast ühe suure linnu." Nad kartsid pisut, aga hakkasid sil minema — üha kiiremini ja kiiremini. Nad otsisid kaua, sest lind ol lebanud otse haava taga; aga viimaks nad leidsid selle — ja pil väikesest harvikust haavalehtede ja teiste sügisvärvidega nin mõlema väikese poisiga, kes teine teisest tiivast mõtust vedasid, pani Vana-Dagi silmi pilgutama ja kiiresti nina nuuskama.

Tükk maad allpool sattusid nad metsaseljakule, kus kord ammu ol põleng olnud. Mustal kaljupinnal hakkas siin-seal silma ainult vei sammalt ja mõni harv söestunud puukänd, õõnes jäänus puude, mille võrad kord selle seljaku kohal olid kõrgunud. Siin jäi Vana-Dag puhkust pidama ja võttis toidukoti esile. Nagu kaks koer tormasid poisid kohe selle kallale. Vana-Dagi näol oli väljendama rahu ja rõõmu ilme, kui poisid olid midagi oma pisikesse pihk saanud, istusid tema najal ning näsisid ja sõid. Tema lai rin kerkis, ja kui ta välja hingas, kostis, nagu oleks ta oma sügavaim sisimast ütelnud: „Issand Jumal." Poiste pead kerkisid ja n küsisid, mis ta ütles, aga tema raputas ainult pead — ja edasi.

Sellal kui Vana-Dag toidukotti kinni sidus, jooksid poi seljakust alla, liuglesid samblal ja ei kärsinud vaadata, mida teeb.

Ta võttis püssi ja toidukoti, hüüdis poisid enda juurde ja lä siis kummaliselt vaikivana seljakust alla, nagu kartes libed samblal jalgealust kaotada.

Poisid tõstsid pead ja kuulatasid. Nad hoidsid vanaisal kä kinni, aga nende taga oli keegi — ja siis pöörasid nad üm ja vaatasid — ja hakkasid teineteise võidu seletama. Vana-D pööras pikkamisi ringi. Temagi jahmus söestunud tüve üle, m seisis keset seljakut ja rümas ning pobises endamisi, ajas sul välja ning pildus läbi suitsu sädemeid, ja ta pomises ja turtsu lõõmas sisimas. Siis lõid leegid läbi õõnsa söestunud tüve välja hääl paisus mühisevaks käraks, katkestatud kõhast ja läkastuse kähisevast oigamisest. Jah, lõpuks ulus känd metsikult n võimetus raevus.

Kaua seisid poisid nagu kummalisest elamusest lummat aga nad polnud vanaisale päris kindlad. Viimaks hakkasid n veidi maad tema ees minema ja vaatasid üles, sest tema su kostis samasugust häält nagu söestunud tüvestki. Tal olid lõb päris pisarad silmas, ja näis, nagu olnuks tal suur himu valj naerda.

Söestunud tüvi oli kõva ja sitke. Kulus aega, enne kui varisema hakkas, ja Vana-Dag ei lahkunud enne, kui see oli põlenud ja ta oli söed hoolikalt kustutanud. „Me ei tohi kun

...le juurest ära minna, enne kui oleme sellest jagu saanud," ütles ...a.

Sellest metsaretkest vanaisaga sai poiste esimene elumälestus. Nad ei unustanud seda kunagi. Vana-Dag oli muinasjutt väikestele ja suurtele metsades ja asundustes — ja muutus selleks nüüd ...iselt ka väikeste poiste südames, olgugi et hoopis teisel viisil kui ...tele inimestele.

IX

Pikkamööda ja väsinult läks Adelheid trepist üles kambrisse. ...al läitis ta küünla ja vaatas end peeglist. Tema silmadesse oli ...kkinud uut elu ja väsimus ei tulnud mitte üksnes julgusetusest ...a elutüdimusest. See oli terve väsimus pärast töörikast päeva. ...lu oli teda korraga kutsunud ja vajanud tema võimeid.

Neiu Kruse, see sitke inimene, oli mõnda aega põdur olnud ...a pidanud nüüd sügise saabudes mõneks päevaks voodisse jääma, ...a siis oli Adelheid esimest korda igapäevastest majapidamis-...ödest osa võtnud. See sai talle elamuseks ja rahuldas teda. ...alle avanes võimalus näidata, et ta pole päris väärtuseta, et ta ...i karda käsi külge panna.

Köögis äratas suurt imestust, kui ta tuli ja küsis ning vaikse ja ...ahuliku häälega oma korraldused tegi. Kui kiiresti kõik tema ümber ...ra tehti ja kui käratult ja vaikides. Nagu uus elu läbis teda selle ...ugupidamise juures, mida nad talle nii selgesti näitasid.

Ta seisis kambris peegli ees, püüdes vaadata iseendasse nagu nii ...mõnigi kord varem, kuid pööras siis ümber ja hakkas kobavate ...sammudega edasi-tagasi käima. Sisimat iseendas — seda ei võinud ...peeglist näha. Ja tema sisimas vist polnudki enam midagi, see oli ...vist küll kustunud. Rõõm köögitööst osavõtu üle oli ainult nagu ...rõõm uue mängu üle lapsepõlves, mis järgmisel päeval unustati. ...Sügavamale see ei ulatunud.

Oja, mis enne kõrvalhoonete tagant ringi läks ja väikese joana ...ile seljaku alla asundusse vulises — ja ida poole puusilla alt läbi, ...al, kus algas talu juurde viiv puiestee — ja edasi suure jõe poole ...lapiirkonnas — selle oja olid nad sügisel ümber juhtinud ja piki ...maja idaseina aeda suunanud. Väikeste langustega pidi see aiast läbi ...vulisema ja mänglema ning aia alt üle seljaku nirisema, enne kui ...voolas all asunduses vanasse sängi.

See oli kindlasti Vana-Dag, kes oli lasknud seda temale meele-...heaks teha. Ta oli kord jutu sees nimetanud, kuidas ühes paigas, kus

ta kunagi oli olnud, oli oja läbi aia voolanud. Nüüd, hulk aega hiljem oli see Vana-Dagi mälus esile kerkinud, ja siis oli ta töö käima pannud. See oli meenunud talle ehk selle tõttu, et ühes popsikohas läänenõlvadel oli ühele ojale uus säng kaevatud.

Adelheid teadis küll, et Vana-Dag pidas tegusid enamaks ku sõnu, aga need olid sõnad, üksainus sõbralik sõna, mida ta nüü vajas, kuid keegi ei usaldanud teda — mitte keegi.

Ta oli neiu Kruse haigestudes lasknud poiste voodid Dagi tupp tõsta. Kambris oli neil vähe ruumi, ja nüüd, kus ta õhtuti al hilja üles tuli, oli parem, kui nad olid mujal, nii et ta neid häirinud. Ta avas Dagi tuppa viiva ukse ja astus ettevaatlik sisse, et vaadata, kas nad ei ole riideid pealt ära ajanud. Torg magas rahulikult sulgvaiba all, kuid Väike-Dag lamas pa tagumikuga voodiriiete peal ja viskus küljeli, kui Adelheid te kohale kummardus.

„Isa," ütles ta.

„Ei, see on ema," seletas Adelheid. „Ma katan su ainult kinn

„Isa!" karjatas poiss.

„Isa ei ole siin," sosistas Adelheid ja laotas talle va peale.

Väike-Dag lõi silmad lahti ja ütles sügavtõsiselt:

„Isa oli siin."

Kogu see poiste jutt isast lõikas sügavasti Adelheidi hin Ta vaigistas Väike-Dagi ja ütles, et see näinud und; aga poiss kindlaks.

„Isa oli siin," ütles ta.

„Kuss," ütles Adelheid, „heida pikali ja maga. Isa ei ole käinud."

Nüüd tõusis poiss voodis istukile ja lausus tõsiselt:

„Isa käis siin."

„Kas sa siis kõnelesid temaga?" päris Adelheid.

„Ei, ma magasin," vastas poiss.

„Aga siis sa ei või teada, et ta siin käis."

Poiss mõtles pisut.

„Siiski," ütles ta kindlalt. „Isa pani näo mu lauba v ja siis ma ärkasin, aga kui ma talle järele vaatasin, oli ta ukse juures ja pani selle enese järel kinni. Ma hüüdsin teda, ta ei vastanud."

Adelheidil läks korda teda rahustada — ja ta pöördus kambr tagasi. Seal jäi ta sügavais mõtteis seisma. Tal oli varemgi ol tunne, et Dag käis vahetevahel tema teadmata kodus ja öőbis all tulemajas, kus ta enne nende abiellumist oli elutse Väike-Dag oli seda nüüd nii kindlalt väitnud. Siis oli Dag kä ülal kambris, näinud seal poiste asemeid — ja läinud — tulemajja. Aga tema süda on poiste vastu hell — ta surus nende laubale — kui arvas neid magavat.

Adelheid avas uksakna ja astus välja rõdule, kuulatades sügisööd. Nad olid oja täna kindlasti uude sängi lasknud — sest ta kuulis läbi öökohina selle uusi mänglevaid hääli. Ta mõtles paljudele õnnelikele hetkedele, mis ta oli siin üle elanud, ja kuidas väikese oja laul oleks teda rõõmustanud, kui — jah, kui ta poleks olnud nii üksi...

Ja kuidas ta ka ei juurelnud ja mõtelnud, et leida põhjusi, miks kõik temast eemale hoidsid, ei jõudnud ta selgusele.

Ta pöördus sisse tagasi, sulges ukse ja hakkas vähehaaval riidest lahti võtma. Ent korraga turgatas talle meelde, et veel teinegi niisama üksildane inimene nagu tema lamab haigena paar sammu eemal kambris.

Sest ka neiu Kruse kuulus üksildaste hulka, kuigi tema päevad olid varahommikust hilja õhtuni täis tööd ja vaeva. Tema vanemad lausmaal olid surnud ja kõik õed-vennad laiali pudenenud. Mõni oli abielus, mõni väljas teenimas, ja paarist ei teadnud ta midagi.

Adelheid oli näinud mitmesuguseid varjundeid neiu Kruse silmis, kui tal mõni harv kord tuli tegelda väikeste poistega või nende rõivastega. Nende muidu valvas, peaaegu jäik ilme, kui ta oli oma päevatöö juures, hajus, kui ta võis askeldada poistega, ja soe südamlik sära tekkis selle asemele; aga ka valu ja puuduse ilmet oli Adelheid tema silmis sääraseil hetkil näinud. Neiu Krusel olid küll oma mitmekesise tööga rikkad päevad, aga arvatavasti oli temaski tung millegi muu järele.

Adelheid otsustas enne voodisse heitmist korraks neiu Kruse juurde minna ja temaga veidi vestelda. Siin liikus ta ringi, arveldes sisimas, et omaksed temast eemale hoidsid, ja polnud ise kunagi mõttele tulnud, et üks inimene, kes elas üsna tema ligidal ja kel polnud lähedasemat kui tema, võis samuti veidi sõbralikkuse järele igatseda.

Adelheid oli sulgenud enese järel neiukambri ukse ja ruttas koridori mööda edasi.

Siis kuulis ta häält, meeleheitlikku, summutatud oigamist, mis lõikas risti läbi kogu tema mure ja enese peale mõtlemise. Nagu halvatus laskus talle, ta jäi tardunult seisma ja kuulatama.

Hääl kordus — ja äratas ta nüüd tardumusest.

Tema jalad olid veel nagu põranda külge kinni naelutatud, aga süda tagus korrapäratult ja värinal nagu rusuvat hirmu tundes, ja metsikud mõtted valgusid nagu liustik tema üle.

Neiu Kruse haiguses oli olnud midagi, mis ainult korra oli pannud tema mõtteid riivama võimalust, et neiu Kruse oli end mõne mehega unustanud, kuid ta oli selle mõtte enesest otsekohe eemale tõrjunud. Neiu Kruse ei suhelnud talu teenijatega ja ta polnud talust sellest saadik ära olnud, kui ema kahe aasta eest

suri. Aga nüüd meenus Adelheidile, et viimasel ajal oli ta kandnud neiu Dorthealt päritud kleite, neid vanamoelisi, rikkalike voogava kroogetega kleite.

Jah — — halvatus laskus taas Adelheidile. Vana-Dag oli meelt ja loomust muutnud — hoidis temast ilmselt eemale. Ta sõitis nagu ennegi läbi lõunaasunduste ja käis püssiga metsas nagu noorusaja, ja tema silmis oli Adelheid näinud vana metsikuse sädet. Ja noor Dag? Neil harvadel kordadel, kui Adelheid teda nägi — see sündis alati tagatoas söögilauas —, oli tal norus pea ja jäiga näo üle alati midagi, mis võis ükskõik millises metsikus valla puhkeda.

Adelheid oli näinud muutust neiu Kruse silmis, kui nee vahel harva Vana-Dagi või noore Dagi silmadega kohtusid. Kogu neiu Kruse uhke rüht vajus ükskõik kumma ees kokku.

See ja kõik sellega ühenduses olev vajus nüüd nagu enese mõistetavuse laviin üle Adelheidi.

Kumb nendest see võis olla?

Nagu põletav haav tungis kindel teadmine läbi tema hinge ja keha — teadmine, et see peab olema üks nendest.

Vihkav kibedus neiu Kruse vastu muutus lõikavaks meeleheite meeste metsikuse pärast, mis võis heita kõrvale kõik, austuse tem ja vaese neiu Kruse vastu, kes oli siin aastakümneid nii ustav päevad ja ööd töötanud — ja kelle kaebed, mida ta nüüd kuulis, tulnud mitte üksnes valudest, vaid peamiselt vist küll sellest, et kõ tema usin elutöö uppus häbisse.

Kogu kibedus kadus Adelheidist nende mõtete juures — ja oli üksnes elav, kaasatundev süda, kui ta lähenes neiu Kru uksele.

Uks oli suletud ja kogu tema koputamine ja anumine ei aida midagi. Ainustki häält ei tulnud vastuseks.

Adelheidil oli kord juhtunud, et neiukambri uks oli läinud luk Ta polnud tahtnud kedagi häirida ja oli üksi uksega jännan Kui ta oli lingi kõvasti alla vajutanud ja samal silmapilgul õl kõvasti vastu ust surunud, oli lukk seestpoolt järele andnud.

Ta ei olnud mitte ainult üks ema perekonna pikki ja väärik naisi, temas oli tarviduse korral ka isa perekonna karmi sõdurlu Ta haaras neiu Kruse ukselingist kinni ja lõi selle kõvasti alla, ku õlg samal hetkel kogu jõu ja raskusega vastu ust põrutas.

Veel iial polnud sügisöö nii hääletu olnud kui siis, kui ta ne Kruse toast verise lina sisse mähitud kompsuga välja trepi poole alla eestuppa hiilis ning sinna värisedes seisma jäi... Mi ainustki häält väljastpoolt aitamas — mitte mingit tuulekohin ja uus oja pidi küll ummistunud olema. Aga siin, elumaja sei vahel, kus ta soovis, et kõik oleks vaikne, siin naksusid põrandad seinad...

Ta hiilis kirjutustoa ukse juurde ja katsus igivana luk

...ratult järele andma panna — aga see ragises kuuldavalt.

Adelheid ruttas läbi uue maja eestoa ja kabinettide ning avara, ...rte akende tõttu kummituslikult valgustatud saali aeda, lootuses ... oja kaevamistööde juurest labidat leida.

Hetk hiljem kostis kaugelt aiast läbi ööpimeduse rautatud ...bida lööke vastu maa sees peituvaid väikesi kive.

...s käis roosteselt krigisedes kirjutustoa uks — ja Adelheid ...s eestoas. Ta tõmbas sügavalt hinge, tõstis pead ja kuulatas. Mitte mingit häält väljast ööst ega seintest siin sees. Ainus, ... liigatas, oli õudne pinevus tema ümber ja rasked, värisevad ...amelöögid tema sisimas.

Ta oli lubanud ja tõotanud neiu Krusele kõige juures, mis ...le püha, et ta ei reeda iial midagi kellelegi. Nähes, et laps on ...nult sündinud, oli kõik talle selge olnud. Keegi peale neiu ...se ja tema enese ei tohtinud sellest teada saada, ja tema, kelle ... oli kord olnud Adelheid Barre ja kes oli kord olnud kõige ...kem ja seisnud kaugel kõigest säärasest nagu see, oli lohutanud ... sosistanud ning anudes tunginud läbi valu ja õnnetuse ühe ...mese sisimasse, tõotades neiu Kruset kõigest meeleheitest läbi ...ta, kui ta jälle tõuseb ja oma töö juurde asub nagu enne — nagu ...eks midagi juhtunud.

Ja seistes seal eestoas — pärast kõike seda, milles temal ...nud osa olnud, kuid mis ta ometi oli korda saatnud —, läbis teda ... kramp mõttest, et ta polnud suutnud sundida neiu Kruset ...aldama — kes on lapse isa. Aga ehk oli ta selle unustanud — ...ge muu kõrval — või polnud ta tahtnud piinata vaevatud ...mest küsimustega, mis koormaksid teda kahekordselt, kui küsi... on tema — sest neiu Kruse vähestest nutusegastest sõnadest ... ta mõistnud, et tal on põhjust seda põhjatu häbina tunda, ... Adelheid talle sõbralikkust osutab.

Adelheid ajas end rusuvate mõtete all sirgu, selgesti teadlik ...bidalöökidest all öiselt pimedas aias ja niisama selgesti teadlik ...gist tema üle kokku tulvanud mõtteist — ja kõigist neist, mis ...evad nüüd öösel ja tulevikus. Kas ta pidi nüüd, mil neiu ...se oli nii nõrk, juhust kasutama, et teada saada, kes see oli? Ei, ...limata raevust, mida ta eneses tundis kasvavat, ei suutnud ta ...eldagi õnnetu inimese vastu kalk olemisele.

Tema on ainus, kes aitab neiu Kruset, kui ta on jälle jalul. ...gi lõksutavatest tüdrukutest köögis ega mujal ei pea saama ...lesse pilku heita.

Kambris jäi ta üksiku kummutil asetseva küünla valguses seisma. Tema silmad vahtisid, nagu Vana-Dagi silmad kord olid vahtinud — ...hja igavikku. Nägu oli tardunud, suu kramplikult kokku ...statud, ja põskedel oli pisarate jälgi. Vana-Dag või noor Dag —

mõlemad olid ühtviisi võimatud. Kõik, mida elul oli kord tal
ilusat anda — oli nüüd igavesti jäle ja verine.

Adelheid vihkas südamest oma meest, tema isa ja — nel
Kruset, hoolimata kogu kaastundest, mida ta tema vastu tundis

Kui kambriuks Adelheidi järel sulgus, hiilis söögitoa pimeduse
eestuppa mees. Kamina nõrk tulekuma valgustas ähmaselt Vana
Dagi näojooni. Ta laskis pilgul käia üle trepi ja langetas pea
nagu midagi kuulates. Tema pea oli sügavasti norus ja näg
pöördus aegamisi süte poole. Näojooned muutusid selgemaks. Need
olid tardunud valu ja viha — või oli see häbi — meelehelt
kätte. Silmad vaatasid hajameelselt tulle, nagu sureks kogu elu mõt
ühes kustuva söehunnikuga kaminas.

X

Vana-Dag tuli pimedas Storkolleni juures künkast alla. O
novembri lõpp ja pime, ning külmunud maa oli libe, nii et tu
kõndida aeglaselt ja ettevaatlikult.

Püssitoru paistis tema õlgade tagant, küljel rippus kaks val
jänest ja paar suurt tumedat lindu. Major oli külas, kuid ei tahtn
metsa kaasa minna. Siis läks Vana-Dag üksi, sest temaga o
nõnda, et ta pidi üha tihedamini metsas käima. Ka oli sel aast
ajal kõigi säravate värvidega nõmmedel ja soodel ja küngas
lehestikus väga ilus. Metsa häältes oli nagu kutset tema nooru
ajast — ja temas eneses nagu üha tugevamat igatsust sel
aja järele. Ta meenutas käies nii paljusid kauneid ja rahulik
hetki. — Ja ta vajas rahu mõtlemiseks kõigele, mis elu oli tal
kanda pannud.

Ta kuulas voolu kohinat. Oja oli külmast veidi taltsutatud
voolu mühin ei olnud nii tugev kui varasügisel. Ta heitis pimed
pilgu alla veskirattale, kui läks üle silla. Viimasel palgil jäi
langetatud päi seisma, nagu millegi üle juureldes. Kas ta oli
pimedas vees midagi silmanud? Käsi toestikul, astus ta samm
tagasi ja siis veel ühe.

See oli kummaline. Vahu kohal all veskiratta juures o
pilkases pimeduses nagu üsna väike valguskuma. Pidid olema ter
vad silmad, et seda märgata, kui oldi täis teisi mõtteid, a
Vana-Dagi silmad olid veel teravad.

Sulastetoas ja köögis teadsid vanemad inimesed palju pa
tada häältest ja sinkjast kumast vana veskiratta ümber
veskijärve sügavuses, ja Sven Barskolt oli ühel sügisõht

...st tulles oma silmaga näinud, kuidas vana mölder oli juga
...a vahu peal niisama kergelt üles kõndinud, nagu inimene
...b maanteel. Ta oli läinud otse läbi veskimüüri ja pannud
... tühjalt käima, nii et see mürises hullemini kui juga ja
...med lendasid välja kõigi pragude ja luukide vahelt. Kõige
..., mida oli räägitud, oli jäänud nii, et keegi ei läinud pärast
...duse saabumist enam heameelega üle silla.

Vana-Dag laskis pea viltu ja vaatas, laskis teisele poole ja
... jälle. Ta ei olnud kunagi lasknud end ebausust heidutada.
... oli ainus elav inimene, kes oli käinud Jomfrudali süga-
..., kus kuulu järgi paljud olid surma meelitatud ja kus tema
... poeg oli lõpetanud oma elupäevad, kuidas see ka ei juhtunud.
... oli käinud seal all veel kord, viinud kaasa risti ja raiunud
... kaljurahnu sisse, mis oletatavasti oli tema poja enda alla mat-
...

Aga Vana-Dag oli nüüd eakas ja tal ei olnud vist küll enam
... südikust. Ta seisis kaua sillal ja vaatas üksisilmi alla
...dusse. Parajasti kui ta arvas nägevat nõrka kuma, oli see
... kadunud — aga need võisid ju olla vahupritsmed, mis aeg-
... hämaruseni tõusid ja järgmisel silmapilgul enam nii kõrgele ei
...dinud, mõtles ta kainelt. Jah, seal nägi ta taas kuma. See
... paistma vee peale ühest luugist veski alumise poole seest.

Ta võttis püssi õlalt, ja vasak käsi püssiraua ümber ning
... päästikul, läks ta pikkade sammudega piki vee äärt rada
... veski poole.

All pimeduses seisatas ta korra ja kuulatas. Astus siis rajalt
...le, sammus oja kaldal läbi kanarbiku ja lähenes veskile,
...tud veski põhjapoolse nurga juures üle vee rippuvatest
...stest.

Peagi kostis ukse kääksumist, lai valgusjuga langes pime-
... ja vana piuksuv hääl ütles: „Head õhtut siis, major, ja kui
... jälle käraka järele vajadus tuleb, siis tead küll, et võid selle
...sti siin veskis võtta."

Major rühmas tänusõnu, lisas, et oli olnud väga mõnus, ja vaarus
... rajal Dagist mööda.

Vana-Dag ei läinud veskisse. Purjus inimestega rääkimisest
... tulu — aga võib-olla oleks hea tulla siia mõni teine päev,
... Siin kõrvaldati kindlasti vilja ja põletati viina, oletas ta, ja
... oli selle jälile saanud, sest see polnud tal vist küll esimene
... siin olla. Kui Dag järele mõtles, oli major mitu korda
...st õhtusest grokist arusaamatult purju jäänud. Küllap ta oli
... Dagi metsas olles enne siin käinud.

Vana-Dag ootas, kuni major oli hea tüki maad ette jõudnud,
... kui hakkas pikkamisi järele minema. Kui ta koju jõudis, oli
...r eestoas kaminasse puid lisamas. Ta ajas enese sirgu, niisutas
... ja näis rõõmustavat tubli kange groki üle möldri juures

saadud armetu viina peale. Aga kui Vana-Dag ei teinud grok suhtes korraldust, valdas majorit ilmne rahutus. Tema liigutus olid kärsitud, silmad vilasid ja lõbusad sõnad ei tahtnud tul Pikapeale hakkas veskis saadud kange viin arvatavastı mõjuma, se ta hakkas natuke luksuma ja vajus toolil üha enam kokku.

Äkki ajas ta enese püsti ja vahtis tardunud silmil otse ett „Ma pean veel täna õhtul ära sõitma," ütles ta.

Vana-Dag vaatas teda uurivalt. „Ööseks jääd ikka siia," ütl ta, aga major taarus tarmukalt trepi poole. „Toon oma rõivad," ütl ta. Dag vaatas talle pikalt järele, kui ta trepist üles komberd Kui ta oma tuppa jõuab, jääb ta arvatavasti magama, sell seisukorras, nagu ta on.

Aga major tuli tagasi, tassides oma rõivaid ja reisikot Keset treppi lõi ta äkki kõikuma, nii et oli peaaegu tasaka kaotamas, kuid jõudis siiski terve nahaga alla. Vana-Dag mõtl et Adelheid on nüüd voodis ja kuuleb seda kõike. Ta oli viima ajal nii vaikseks, kurtunuks ja hajameelseks jäänud. Ta ei söön midagi ja oli täiesti muutunud. Vaja temaga ük::ko peaaegu õhtul kõnelda, aga oli nii palju, milles ta ise pidi enne otsus jõudma.

Kõik Dagi püüded majorit takistada ei aidanud, ta pidi tunnipe ära sõitma.

Tal oli linnas midagi edasilükkamatut ees. Ta oli selle unusta ja pidi nüüd ööd ja päevad teel olema. Vana-Dagil olid ses as omad mõtted, et Korsvollil, lähimas hobujaamas, võis viina saa Veel iial polnud ta majorit nii meeletuna näinud, ja mõt järgnesid üksteisele Vana-Dagi peas. Ta tõusis ja väljus ning l üle õue sulastetuppa. Kui ta tagasi tuli, istus major toolis norskas, kuid kargas üliärksana püsti, kui kuulis ust käiv

Veidi hiljem oli vanasulane Syver Tagasõitja hobuse ja vankri nahktekk all ja peal, ukse ees. Major tõusis vaarudes püstl tuigerdas välja vankrisse. Majori asjade pealepanemine võ Syveril lõpmata palju aega. Ta seadis ja korraldas ja sikut tekke ning kattis majori hästi kinni. Aga siis oli Syver unusta kaerakoti ja pidi minema seda tallist toora, ja see võttis pa aega, ja kui ta viimaks tagasi tuli, norskas major, nii et see ko kaugele. Syver istus taha ja ajas hobuse liikvele, aga selle ase et värava poole sõita, pööras ta ümber, tegi aeglase ringi üm õue ja sõitis eestoa ukse ette tagasi. Vana-Dag tuli välja ja ka nahkadesse mässitud majori Syveri abiga eestuppa ja sealt l tagatoa Dagi magamistuppa. Seal panid nad ta põrandale mah katsid nahkadega hästi kinni.

Syver sai käsu sellest juhtumist mitte iial juttu teha. Nõ sündis, et Syver, kes oma sõitudest meeleldi ja hästi jutus ei rääkinud kunagi kõige lühemast sõidust, mis tal oli oln

Majoı ei ütelnud midagi, kui ta Dagi magamıstoa põran

kas. Ta mõtles, et oli trepist ülesminekuks grokist liiga väsinud olnud ja et Vana-Dag oli ta sellepärast siia enese juurde toonud. Talle ei meeldinud end pärast seda päevavalgel näidata, tal oli piinlik ja ta oli alistuv, ja küllap sel põhjusel ja et Adelheidi silma alt pääseda, kui too peaks sellest hullust loost midagi märganud olema, laskiski ta ennast Vana-Dagil metsaretkele kaasa meelitada. Neil oli mõlemal püss, sest major polnud halb kütt, kui ta hoogu sattus.

Major oli oodanud tagatoas söögilauas hommikust napsi nagu mingit tasu metsa kaasamineku eest, kuid pettus selles. Aga Vana-Dag ei olnud kõvema südamega, kui et esimesel peatusel Utheimi juures avas ta toidukoti, valas tubli peekritäie majorile ja moepärast lonksu enesele. Siis pani ta aga pudelile kohe korgi peale ja pistis selle kotti tagasi.

Major oli täna nii leplik, et ei kibestunud Vana-Dagi ihnsuse üle, ja väliselt oli ta vaikne ning masendatud. Ta vaatas rahutult ringi, sest tajus, et Vana-Dag juurdleb millegi üle. Dag oli teatavaks teinud, et nad ööbivad võib-olla metsas — ja major oli seda kuulnud.

Loode pool metsas, kaugel kõigist taludest, asus suure järve kaldal igivana karjasehütt. Järve nimi oli Røysla ja karjamaal oli olnud seesama nimi, aga nüüd oli seal ainult hütt järele jäänud vanade niitude lääneserval, kus kasvasid kased ja väikesed kuused.

Vana-Dag oli käinud siin kord vana kapten Klingega, kes oli tema juures kirjutajaks olnud. Nad olid kohanud siin noort Dagi ja veetnud rahuliku tunni, mida Vana-Dag eales ei unustanud. Pärast oli ta käinud siin veel kord ja siis oli Adelheid tulnud ja ta koju viinud. See oli sügisel kahe aasta eest.

Mõlemal korral oli ta tulnud siia muredest aetuna, ja mõlemal korral oli tal õnnestunud tulla mõtetele, mis teda hiljem nendest üle aitasid.

Ta oli käinud siin palju poisikesepõlves. See oli kaugeim paik, kuhu neil lubati minna. Sügavamal metsas oli tookord kardetav karude ja huntide pärast. Jah, Røysla karjamaal oli Vana-Dagi kõrvus oma kõla — poisikesepõlve helgest muretust ajast, samuti kõige raskemaist päevist, mis tal oli tulnud üle elada.

Keskpäev oli ammu möödas, kui Vana-Dag ja major pärale jõudsid. Vee kohal lasus külm udu ja lahte kattis jääkoorik, kuid õhk kõige üle oli vaikne ja selge, ning kaugelt paistis päike.

Ehk küll hütt oli tühi, tundus siiski, nagu poleks see kunagi

elaniketa. Seintel rippusid tarvitamiskõlblikud kalavõrgud ja nari veel mitte päris kuivanud kuuseoksad, panges oli veidi vett ja puusöed tuleasemel polnud tolmunud. Juhtus muidugi, et noor Dag ja veel teisigi ööbis siin, ja talvel kasutasid hütti metsatöölised.

Major ja Vana-Dag riputasid püssid ja toidukotid üles, Dag lõhkus puid ja süütas tule. Major tõi vett ja nad riputasid paja tulele, mispeale Dag võttis võrgud, et neid natuke tuulutada. Siis asus ta nari jaoks kuuseoksi raiuma. Olles söönud, suundusid nad kumbki oma teed õhtusele matkale. Neil olid püssid ühes juhuks, kui nad kusagil puu otsas mõnda lindu näevad. Pikkade vaheaegade järel kõmises õhtuvaikuses kolm lasku. Vana-Dagil oli tagasi jõudes üks mõtus, major oli sattunud jänesele ja olnud küllalt nobe seda laskma. Peale selle oli tal teder, ja ta oli kange mees.

All kaldal oli praam, hiljuti talveks kuivale tõmmatud. Nad said selle vette ja panid ööseks paar võrku välja. Õhus oli nüüd õhtu saabudes veidi tuult ja veepind kurdus, tekkis hõbevööte ja halle triipe, tumesinist võbelevat voogamist — ja metsad hakkasid tasase hootise kohinaga elama.

Kui nad olid tulle puid lisanud, piibud süüdanud ja teine teisel poole kollet istunud — polnud kangelaslikkusest, mida major omal jahisaagiga tagasi tulles oli tundnud, enam midagi järel.

Sellele, kes on häil ja õnnelikel aastail metsas liikunud, kätkeb mets kogu eluks unustamatuid mälestusi, loob päevade teekonnal mitmesuguseid pilte — nukralt rahulikke muljeid, süngeid, karme ja uhkeid kangastusi.

Major oli veetnud oma varajase nooruse maal mõisas, oli too olnud kütt ja liikunud metsades paljudes paikades, enne kui tuli Bjørndalile ja käis siin koos Vana-Dagiga metsas. Pärast kurja ärkamist täna hommikul ja pikaajalist alandavat elu, täis lõputut joomist, oli see päev täna siin metsas olnud rännakuks kohtamiseks, kohtamisele oma varasema eluga — tolle ajaga, kui ta polnud veel kaotanud lugupidamist iseenese vastu — jah, päris tolle ajaga, kui tal oli veel uljast väärikust. Istudes seal kolde ees lagunenud järil ja suitsetades savipiipu, rändasid tema mõtted tagasi teedele, kus ta oli täna käinud, peatusid selle juures, mille mets oli nii elavalt esile mananud — mälestuste juures elu headest päevadest. Ta unustas piibu, unustas kõik enese ümber, ja tema pea vajus üha sügavamale. Sellest oli nii lõpmata palju aega möödas, kui ta oli iseenesest lugu pidanud. See oli nii kauges minevikus, et sellena küündinud enam iial. Allapoole — ainult allapoole — siitpeale.

Vesi pajas kees, Vana-Dag pani munad sisse — ja hakkas õhtusööki korraldama. Ta hoidis praepanni tulel ja praadis liha, tal oli üpris kiire, kui major enese viimaks sirgu ajas. Kas Dag oli teda tema endassesüüvimisel suitsu taga silmas pidanud, seda ei tea keegi.

Nad sõid, ja Dag poetas vahetevahel mõne sõna. Ka major sõi, aga mitte nii, nagu ta muidu pärast harjumatult ränka matka värskes õhus oleks toitu ette võtnud — ja ta oli ebatavaliselt vaikne ja hajameelne.

Pärast söömist popsutasid nad jälle piipu ja major ootas võibolla ebateadlikult, et Dag aitaks tal rusuvaist mõtteist selle ühendiga pääseda, mida major ise nendest vabanemiseks kasutas. Ta piilus Dagi seljakoti poole, milles oli viinapudel.

Vana-Dag istus ettepoole kummargil kolde ääres, piip põlve peal käes. Ta oli tublisti puid tulle pannud ja põrandalt mitu peotäit koorepuru peale visanud. Sedamööda kuidas puru süttis, tihenes suits ja kerkis läbi suitsuava sambana üles, elava, liikuva sambana Dagi ja majori vahel.

Vana-Dag köhatas pead tõstmata.

„Sa vist tead, mis neiu Krusega juhtus?" ütles ta vaikselt.

Majori järi ragises teravalt, siis oli tükk aega kõik vaikne.

„Ei — — kas temaga on midagi juhtunud?" Majori hääl oli katkendlik ja võõras.

„Eks sina peaksid seda kõige paremini teadma," vastas Dag vaikselt.

„Hm — ei — ei — mida sa sellega tahad öelda?"

„Oh — küllap sa juba tead — isa. Aga laps oli surnud."

Mitte naksugi järilt, mitte ühte sõna suitsusamba tagant.

Tuul lähedal asuvais metsades oli paisunud laulvaiks helideks — ja vaibunud nõrkadeks oheteks — et vaikida täielikult vee kohal. Ikka ja jälle, palju kordi, enne kui majori järi nagises ja ta käheda, äratundmatu häälega ütles:

„Kas Adelheid — teab — midagi?"

Niisama vaikselt nagu enne kostis Vana-Dagi hääl:

„Ta mattis — omaenese kätega — oma õe või venna öösel pimedas — aeda."

Südantlõhestava nuuksega sarnanev hääl kostis majori suust, siis nagises järi ja käsi näo ees hoides tõusis major püsti ja tormas nuuksudes uksest välja.

Dag ei liigatanud, naaldus ainult raskelt ettepoole ja vaatas üksisilmi tulle.

Põgus metalli kõla välisseinal pani ta kiiresti pead tõstma ja ringi vaatama. Tema püss rippus seinal, aga major oli unustanud enese oma sisse tuua.

Vana-Dag kargas püsti ja ruttas välja. Kulus paar silmapilku, enne kui ta suutis ähmases kuuvalguses midagi eristada, aga siis astus ta paar pikka sammu ja lõi jalaga vastu püssipära. Samas käis lask ja püss kukkus mütsatades maha. Major tuikus edasi, põlved kõverdusid, ja langes kokku.

Lasu kõmin veeres lõputult üle metsade ja püsis kaua isegi Dagi

harjunud kõrvus. Nagu tardunud, jäi ta majori poole vaadates seisma.

Kas ta oli oma sõnadega liiga karm olnud? Ta oli tahtnud ütelda mõne tõsise sõna, et majorit tema ükskõiksusest üles raputada. Aga inimene ei võta endalt ühe sõna pärast elu, ükskõik kui karm see ongi. Majori lõbus ükskõiksus pidi olema üksnes välispidine. Tema sisimas pidi küll juba ammu pime viletsus valitsema, ja siis pani see viimane temas kõik kokku varisema.

Major oli käitunud halvasti, aga seda olid ka teised omal viisil teinud, mõtles Dag, kui vajus põlvili, surus kõrva vastu majori selga ja katsus kuulatada. Aga Vana-Dagi kõrvus tuhises nüüd nii raskelt, ta ei suutnud eristada südamelööke metsahäältest ega külmunud rohu sahinast.

Ta tõstis pea ja kuulatas öövaikust, kõiki väikesi tuulest kantud hääli metsast ja puudelt ning alt vee äärest. Ja koos häältega tulid mõtted — mõtted sellele, et ta oli käinud siin ja tundnud end majori närususe kõrval õiglasena, olnud üliväga nördinud tema käitumise pärast vaese neiu Kruse ja ühes sellega Adelheidi ja nende kõikide vastu.

Keset surmatõsidust nägi ta selgesti omaenda hoolimatut ükskõiksust niihästi oma lähimate kui kõigi teistegi vastu sel ajal, kui ta oli ainult rahale ja rikkusele mõtelnud. Kui paljud oli ta tookord oma rangusega tarbetusse õnnetusse tõuganud. Kui paljudesse kodudesse oli ta muret toonud. Tema teguviis oli seaduspärane ja inimeste poolt tunnustatud, jah, kui iga mehe õigus, kuna majori teguviisi mõistsid kõik hukka — ent vaatega, milleni Dag end viimaste aastatega oli läbi võidelnud, oli talle selgem kui kunagi enne, et nooremas eas polnud ta majorist karvavõrdki parem olnud ja et sellepärast puudus tal põhjus major Barre üle kohut mõista.

Niisugused mõtted olid Vana-Dagil, kui ta oma vesti lahti nööpis ja särgi küljest tüki ära rebis. Ta tegi mingisuguse sideme ja mähkis selle majori lauba ümber, et takistada verejooksu, kuni ta teda hütti toimetab. Dagile meenus, et eelmisel õhtul oli ta majorit kanda aidanud, samuti see, kui palju temast kõrgemal seisvaks ta ennast oli pidanud. Nüüd pidi ta katsuma teda üksi, ilma kõrkide mõteteta kanda.

Sellest oli kaua aega möödas, kui Vana-Dag oli lihaseid pingutanud, aga ta sai raske majori õlale, kandis ta sisse ja pani selili nari peale. Ta viskas kuivi kuuseoksi tulle, nii et see lõi lõkkele, ja tõstis veenõu nari äärde. Ta päästis sideme majori pea ümbert lahti ja pesi vere ja püssirohutahma tema laubalt ära. Lask oli rebinud lauba sisse haava, aga siin hämaruses ei näinud, kas see ulatus sügavale. Verd tuli lakkamatult. Majori silmad ei olnud lahti, nagu Dag surnutel tavaliselt oli näinud — ja soe oli ta

ka, aga polnud vist veel nii palju aega möödunud, et ta oleks saanud külmaks minna.

Sellal kui Dag tema rõivaid lahti nööpis, et südant kuulata, hakkasid majori silmalaud värisema — ta lõi silmad lahti ja vaatas segaselt ringi. Dag pakkus talle tassist vett, kuid ta ei liigatanud, et seda juua, vahtis ainult meeleheitlike silmadega otse üles laepalkidele. Dag oli märja sideme talle laubale pannud, et veri näkku ei valguks, ja jäi teda seirates seisma.

Majori näojoontes oli nüüd midagi võõrast, ta näis kalk ja otsustav, nagu ta vist küll oli olnud päästikule vajutades. Dagile tähendas perekond nii palju ja ka nüüd mõtles ta sellele. See oli vist küll õige major, keda ta nüüd nägi, niisugune, nagu ta oli olnud, enne kui Dag teda tundma õppis, ja nagu oli olnud tema vapratest ohvitseridest sugu, kellest Dag oli kuulnud.

„Sa võiksid sõnakese rääkida," ütles Dag.

Major liigutas veidi nüüd nii tundmatut, kindlat suud, kuid vaikis. Tema huuled liikusid korduvalt — rahunesid ja liikusid uuesti — ja viimaks tulid sõnad:

„Sul poleks tarvis olnud selle jalahoobiga nii väga rutata — — siis oleks kõik nüüd möödas olnud."

Majori muidu nii lõbusas hääles oli säärast südantlõhestavat ahastust, et Vana-Dag ei leidnud vastust.

„Nüüd pole mul enam paika maa peal — pärast seda, mis sa nimetasid," jätkas Barre kobava, peaaegu sosistava häälega. „Kogu mind ümbritsevas pimeduses, mida ma püüdsin kogu oma jutuvadina taha varjata — teiste ja iseenese eest —, oli mul veel üks paik, kus oli valge." Major vaikis viivu, kuid jätkas siis niisama vaikse häälega: „Palju aastaid oli see ainult nagu väline tunne — nagu kõik muugi minu juures. Aga see valgussäde oli tunginud sügavamale minusse, kui ma ise teadsin. Tajusin seda sellest, mis sa enne ütlesid. Oli säilinud ainult üks valgussäde, ja selleks olid mu külaskäigud siia sinu ja vaese Adelheidi juurde. Ja siis ma mõistsin, kuidas ma olen kõik ära rikkunud — ka siin Bjørndalil — ja siis lõpuks see, mis sa rääkisid. Ükski inimene ei saa elada valgussädemeta enese ees pimeduses, ja minu viimne kustus — kui sa mainisid seda Adelheidi kohta all aias."

Major vaikis — huuled värisesid ja suletud silmalaugude alt veeresid pisarad üle meelekohtade.

XI

Koduteel Røyslalt oli Vana-Dag kaalutlenud, kas leppida majoriga kokku ja seletada kodus, et major kukkus ja lõi augu lauba sisse. Aga see tähendaks valetamist tõsises asjas, sellepärast

tuli sellest loobuda. Ütelda, et ta oli olnud püssiga ettevaatamatu, ei olnud küll ka mitte päris õige, aga sellega tuli Dagil leppida — majori ja iseäranis Adelheidi pärast.

Dag korraldas nõnda, et major heidab nende koju jõudes kohe voodisse ja lamab ühes uue maja kambris, et poisid ja muu kära teda ei häiriks, kuni nad jõuavad lõunaasundusest arsti tuua.

Arst tuli ja puhastas haava. Kuul oli purustanud otsmikuluu ja tunginud peaajule nii lähedale, et lahkudes sosistas arst Vana-Dagile, et pole päris kindel, kuidas asi kujuneb. Major olgu täielikus rahus voodis, kuni ta paari päeva pärast tagasi tuleb. Lasu rohujäänustest oli haavas küll ka valu või mürgitust karta.

Adelheid oli lapsepõlves isa relvi näpitsenud, siin Bjørndalil olid tal alati püssid silma all ja tal oli oma terane mõistus, kuid paaril esimesel päeval oli ta liiga hõivatud isa õnnetusest — ja tema uuest tõsidusest, et midagi kahtlustada.

Neiu Kruse oli juba ammu jälle tööle hakanud. Adelheid oli ütelnud talle kindlalt ja otsustavalt, et ta võib olla niisama rahulik nagu enne ja teha oma tööd, kinnitanud, et kõik on unustatud ja keegi ei saa kunagi midagi teada.

Ja neiu Kruse töötas koidust hilja õhtuni, aga kindlus oli tema häälest kadunud ja silmade pilk ei olnud enam nii rahulik kui enne. Ta oli ju haige olnud — nii et ta ei saa ju kohe täiesti sama olla mis enne, mõtlesid inimesed.

Adelheid oli saatnud sõna ja palunud neiu Kruset üles kambrisse tulla. Ta istus uksakna juures suures toolis, kui neiu Kruse tuli. See oli neljandal päeval pärast majori voodisseheitmist.

Adelheid oli istunud, nägu käte vahele peidetud, kuid ta tõstis pead ja pühkis kiiresti silmi, kuuldes trepil samme.

Neiu Kruse oli nüüd, nagu iga kord, kui oli Adelheidiga sellest raskest ööst saadik kõnelnud, kokku varisemas hirmust, et Adelheid hakkab teda küsitlema.

Enne oli neiu Kruse liikunud rahulikult ja kindlalt, olekus kogu Therese ajast pärinev autoriteet. Kui Adelheid toona tallu tuli, oli ta kahevahel olnud, kuidas edaspidi kujuneb, aga Adelheidil oli iseenese ja oma asjadega küllalt tegemist olnud ja ta polnud vist ka neiu Kruse töösse sekkumiseks põhjust leidnud, sest seda tehti tema arvates isegi nii põhjalikult. Pärast õnnetust oli Adelheid hakanud teist nägu näitama. Neiu Kruse haiguse ajal oli ta ju pidanud ise käed külge panema ja tutvunud igapäevase tööga — ja vaatamata kogu heale tahtele kõigest

väiklusest üle olla, polnud temagi muud kui inimene. Enese teadmata oli inimlik enese esiletõstmise tung temas ärganud, kui ta selleks neiu Kruse alandusega seoses võimalust nägi. Kibestus, mida ta kogu oma hea tahte all neiu Kruse vastu tundis, mõeldes, et lapse isa peab olema üks neist kahest, keda tema mõtleb, oli vist küll samuti kaasa mõjunud.

Neiu Kruse suhtes oli välja kujunenud hoopis teine Adelheid kui enne. Hoiak, näoilme, hääl — kõik oli sellest päevast päeva eemaldunud, mis oli olnud enne.

Neiu Kruse oli ukse kõrvale seisma jäänud. Kogu kambri pikkus oli nende vahel. Neil kordadel, kui neiu Kruse oli saanud käsu siia tulla, oli Adelheid viimasel ajal alati külmalt ja kangelt keset põrandat seisnud ja teinud oma korraldused kõlatult, kuid otsustavalt, märgatavast kõrgusest. Neiu Kruse oli tajunud seda üha sügavamini, sedamööda kuidas päevade rahutus ja ööde hirm küsimuse ees, mis pidi tulema, olid teda piinanud. Sest pärast seda küsimust oleksid tema päevad Bjørndalil loetud.

Seistes seal ukse juures, reetis kogu tema olek silmadest käteni rahutust, ja see, et Adelheid ei seisnud keset põrandat nagu tavaliselt ega tõusnud püsti, vaid jäi ettepoole kummargil istuma, äratas neiu Kruses säärase õudustunde, et tema kõrvus tuhises ja vaade tuhmus.

Adelheid liigatas pisut, nagu tahtes tõusta, ent langes samasse kummargil asendisse tagasi, jäi istuma ja põrandale vahtima. Kordagi ei vaadanud ta sinnapoole, kus neiu Kruse seisis, ja oli, nagu oleks ta üha sügavamini kokku vajunud iga sõna järel, mis ta viimaks esile kogeles:

„Oli — see — — isa?"

Neiu Kruse suust ei tulnud sõnagi. Ta vajus ukse najal kokku ja jäi minestanult põrandale lebama.

Adelheidile oli tundunud, et Vana-Dagi hääl oli olnud nii ebakindel, seletades, et tema isa oli püssiga ettevaatamatu olnud. Ja isa pelglikud silmad ja see, et haav oli keset laupa, olid temas pikkamööda kahtluse äratanud — ja sellest hetkest alates, kui tema mõtted olid riivanud võimalust, et isa oli seda võib-olla meelega teinud, olid tema mõtted ka juba teise õudse asja juures, mis oli sündinud. Ta oli märganud neiu Kruse meeleliigutust, kui tema isa talle mõne kiitva sõna lausus. Pärast kaks päeva kestnud piina tahtis ta nüüd selgusele jõuda.

Sellest oli möödunud tunde, kui neiu Kruse kambris käis. Adelheid istus üksi toolis — nagu tema tulleski.

Oma murest hoolimata oli Adelheid pidanud neiu Kruset lohu-

tama, ta kambrisse viima ja nagu väikese lapse voodisse panema. Aga enne kui nad niikaugele jõudsid, oli neiu Kruse talle kogu oma sisima avanud.

Tundide viisi oli Adelheid nüüd istunud ja neiu Krusele ja iseenesele mõtelnud. Siin oli ta lasknud oma murel kasvada — Dagi eemaloleku üle — ja selle üle, et ta oli kaotanud Vana-Dagi usalduse. Ta oli küll kogenud elu kogu rikkust, tal olid tema pisipoisid ja ta oleks pidanud olema kannatlik... Nüüd oli ta kuulnud teise saatust — igatsust elu järele, mis neiu Krusele ei saanud vist küll iial muuks kui — igatsuseks. Ja see, mis teistele tähendas õnne, oli neiu Krusele toonud hirmu ja õudust ning talumatuid südametunnistusepiinu.

Ja Adelheid oli mõlgutanud karme mõtteid Dagi ja Vana-Dagi ning neiu Kruse kohta — ja oli nüüd teada saanud, et see oli tema ise ühes isaga, kellele langes häbi.

Kõigis elu raskustes oli ta rühikas olnud, säilitanud uhke hoiaku ja ammutanud sisemist jõudu oma rühikast välimusest.

Nüüd oli see möödas. Ta vajus ettepoole ja mattis näo sügavale käte vahele. Elu ei lõpeta kunagi tema mahalöömisega, vaid läheb üha samal kombel edasi. Hoobid olid ettevalmistus — surmaks.

Keegi tuli trepist üles, raskelt ja aeglaselt. Adelheid tõstis pea käte vahelt ja kuulatas, tõusis siis ruttu püsti ja tõttas peegli juurde. Ta pühkis taskurätikuga silmi ja nägu ning korraldas juukseid, ja vana harjumus pani teda end sirgu ajama.

Metsikud mõtted läbisid teda. Miks Vana-Dag tuleb? Ta polnud sellest ajast siin kambris käinud, kui tema, Adelheid, lamas siin kaksikute järel kolm ja pool aastat tagasi. Kas ta teab midagi isast ja neiu Krusest? Adelheidi silme ees pimenes, kui ta mõtles, mida küll Vana-Dag selle kohta ütleb. Kas ta tahab tema, Adelheidi käest küsida? Ja mida ta peab vastama?

Vana-Dag oli sisse tulnud. Ta oli keset tuba seisma jäänud ja ringi vaadanud — nagu poleks ta varem siin kambris käinud. Tema kulmud olid tihedalt koos ja laup sügavalt kortsus, tema üle oli sünget tõsidust.

Adelheid oli paar sammu tagasi astunud, ta seisis ja näpitses suurt tooli.

„Kas sa ei tahaks istuda?“ suutis ta viimaks kogelda.

„Jah.“ Dag läks tooli juurde ja istus.

„Sa ei ole kahel viimasel päeval oma isa juures käinud,“ ütles ta vaikselt. „Ta küsib sinu järele.“

Adelheid pööras pikkamisi ümber ja läks uksakna juurde, kus ta jäi seisma, norus pea vastu kardinat. Vana-Dag jälgis, kuidas ta vähehaaval pead tõstis ja kuidas tema näojooned tardusid.

„Me ei pea kohut mõistma,“ ütles Vana-Dag vaikselt, „meiegi pole ehk kõikidele meie ümber hoolivust osutanud.“

Adelheid võpatas. Mis see oli, millele ta vihjas? Kas ta teadis midagi, või mõtles ta, et see oli isa joomine, mille pärast Adelheid teda hukka mõistis?

Vana-Dag vaatas teda — nägi nõutust, mis oli võtnud temalt korraga rühi. Ta ajas enese toolis sirgu, kuid laskis pea alla ja vaatas ainiti põrandale.

„Kõike, mida sina tead — seda tean ka mina — seda neiu Kruse lugu — ja kõike,“ ütles ta kindlalt.

Nüüd vajus Adelheid täiesti kokku ja nuttis südantlõhestavalt kardina juures. Vana-Dag oli teadnud seda — ja tuli nüüd teda lohutama — just nüüd, kui kogu elu oli musta ööna Adelheidi ümber kokku varisemas.

Dag laskis tal end tühjaks nutta, tõstis ainult pead ja vaatas jälle ruumis ringi, nagu imestades, et see näeb nii välja.

„See kõrvetab uhkust, säärane asi — mis nüüd on juhtunud,“ ütles ta süngelt, „aga elu muljub meie uhkust, Adelheid — ja me mõistame elu kõige paremini, kui see on purustatud.“

Ta tõusis ja astus paar sammu ukse poole, aga pööras siis ringi ja vaatas tagasi.

„Meil on veel paljust rääkida, sinul ja minul — aga mine täna õhtul oma isa juurde — ei ole kindel, et tal on veel palju päevi järel.“

Nende sõnadega läks Vana-Dag minema ja trepp nagises raskelt tema jalgade all.

Adelheid pööras pooleldi ringi ja jäi tardunud silmil ukse poole vaatama.

Vana-Dag oli võtnud temalt õuduse, mida ta oli juhtunu üle tundnud, üteldes, et teab kõike. Säärase kaasteadjaga oli kergem, ja ta oli tulnud tema juurde üles seda ütlema ja teda lohutama, ja ta oli lubanud talle midagi oma vanast usalduslikkusest. See oli teda läbinisti soojendanud ja trööstinud — ja tema oli — nagu alati — ainult iseenesele mõtelnud.

Siis tulid viimased sõnad isa kohta — et tal pole ehk enam palju päevi järele jäänud. Viha isa vastu, häbi, mure ja nüüd troost — kõik, mida ta oli sel päeval mõtelnud ja tundnud — lahtus pärast Vana-Dagi viimaseid sõnu.

Oli, nagu kasvanuks täpselt sinna üks kogu, kus Vana-Dag oli seisnud ja need sõnad lausunud. See sai tema isa selgeks pildiks — nagu ta oli seisnud all kirjutustoas tema pulmaööl ja soovinud talle head ööd, enne kui Adelheid üles läks. Ta oli saalist ja muusika juurest ära tulnud, kohmetult tema põski silitanud ja mõne sõna kogelnud, et Adelheidil on talle nii palju andestada — kuid et ta on kord — sõdur olnud — ja selleks on ta jäänud. Ta oli palunud sõnadega ja anunud niiskete silma-

dega — andestust, et ta on, nagu on. Aga kas tema, Adelheid, oli talle kunagi andestanud?

Ta oli vihanud ja põlanud teda kümne-üheteistkümne aasta vanusest peale, õpetatud selleks oma õnnetu ema poolt, ja see tunne oli edaspidi isa nõrkuste läbi tugevnenud, jah, ta oli teda selle hetkeni vihanud ja tema pärast häbi tundnud. Vana-Dag oma range loomusega oli andestanud, aga tema, Adelheid, mitte.

Mitte kordagi polnud ta teinud midagi tema rõõmustamiseks — ega mõtelnud temale soojusega.

Nüüd, kus Vana-Dagi sõnad olid olnud nagu viimse kella löök, alles nüüd nägi ta oma isa, nagu too vist küll kõik need aastad tema ees oli seisnud — paludes andestust — ja võib-olla natukenegi sõbralikkust.

Kui ta oleks teda tookord kirjutustoas põgusalt põsele suudelnud või talle sooja pilgugi kinkinud — aga ta oli nii ennast täis olnud ja minema tormanud — — —

See oleks teda kõigil neil kibedail aastail vahest natuke aidanud, kui ta oleks talle mõne sõbraliku sõna ütelnud — jah, kui ta tema lahkudes Bjørndalilt ja minnes oma kitsastesse oludesse linnas kordki oleks ütelnud, et ta tuleks õige pea jälle ja et ta on teretulnud. Selle asemel oli ta olnud jäik ja vaikiv, lastes tal tunda, et ta on tema lahkumise üle rõõmus — — —

Kui ta trepist alla läbi kirjutustoa uude majja läks, kogunesid kõik head mälestused isast tema ümber. Tormitsev rõõm, mida ta oli tundnud väikese tüdrukuna, kui isa oma särava tuju ja lõbusate ideedega koju tuli. Isa oli õpetanud teda ratsutama ja hobust juhtima ja olnud talle toona rõõm ise.

Ja läbi hilisemate aastate tumedate muljete isast kerkis esmakordselt säravana tema ette, et just isa ja tema sõprus van Klingega oli toonud tema, Adelheidi, Bjørndalile, andnud talle kogu elu sisu, nagu see oma murede ja rõõmudega oli.

Ja nüüd oli isa lamanud kaks ööpäeva temast paari sammu kaugusel, surmani haige ja õnnetu, vaadanud ukse poole ja oodanud asjata ainukest inimest, kes tal oma verest oli.

Adelheid koputas ettevaatlikult sinise kambri uksele — avas selle ja vaatas sisse. Kardinad olid akende ette tõmmatud, ahjus põles tuli ja mõlemal pool peatsit küünal. Isa pööras vaevaliselt pead ja suunas silmad uksele. Väike mälestus harjumuslikust vastumeelsusest, mille isa nägemine temas oli äratanud, hajus selle suure muudatuse mulje taha, mis isaga oli toimunud. Valge side laubal ümber ja tõsine pingul ilme uljastel näojoontel, oli temas midagi tõeliselt sõdurlikku, kui ta seal laias voodis lamas. Nähes, et tulija oli Adelheid, süttis tema silmis sära, kuid ta sundis need kohe jälle rahule.

Adelheid oli kaua eestoas trepijalamil seisnud, et enne ülestulekut rahuneda. Ei olnud vist hea viia isa liiga tugevasse meeleliigutusse. Ta istus voodi ette ja vaatas isa näost mööda, mõistmata algul midagi lausuda, kuid püüdes olla hell ja osavõttev.

Ta oli end all eestoas rahule sundinud, jah, aga seda poleks vist tarvis olnud. Endamisi, üksi olles, oli ta nii sageli otsustanud olla teistsugune, kui ta oli, ent seistes vastamisi inimestega, kas või oma lähimatega, jäigastus ta.

Nii lühikest aega pärast enesesüüdistuste tormi ja südamlikkuse tungi tabas ta end mõtlemast, kas see on tõesti isa jumalagajätt eluga või on mõeldav, et ta terveneb taas ja muutub endiseks. Oli, nagu kaalutleks ta, kui palju oma sisimast ta võib avada. Tema võime headust osutada ei olnud sama kui tung seda teha, isegi sel hetkel mitte.

Kas temas oli nii isa soojasüdamelisust kui ema jäikustki? Ja kas range enesevalitsemise kasvatus, mille ta oli saanud oma emalt ja vanaemalt otsustavail aastail kümne ja kahekümne vahel, oli temasse nii tugevasti juurdunud, et ta ei saanud sellest kunagi lahti?

Kõik, mida ta oli piina ja ägedate meelemuutuste näol selle kahe uneta ööpäeva jooksul üle elanud — samuti see, et sündmused olid teda viimasel ajal järjekindlalt sundinud enese üle järele mõtlema — oli põhjustanud, et ta nägi nüüd iseennast selgemini kui kunagi varem — aga nägemine ei ole seesama mis enesest jagusaamine ja enda muutmine.

Isa oli pea jälle korralikult padjale pööranud ja vahtis tühja pilguga enese ette. Dag oli talle Røyslal ütelnud, et Adelheid on kõigest teadlik; ja et Adelheid oli temast kaks viimast päeva eemale hoidnud, seda võttis ta märgina, et Adelheid teab nüüd ka, kuidas oli lasuga. Ta oli temast puudust tundnud ja tema järele pärinud, aga kui Adelheid viimaks tuli, oli ta üksnes külm mälestus emast. Ometi oli ta rõõmus, et Adelheid istus siin — ja rohkemat polnud ta kunagi oodanudki. Rahulikult ja tardunud näojoontega lamas ta nagu kõik need harjumatud päevad voodis ja vaatas takistamatult tagasi oma muutliku, kuid sisutu elu peale.

Adelheid oli küsinud, kuidas tal läheb, ja tema oli vastanud oma vana muretust meenutava häälega: „Väikselt ja vaikselt."

Adelheid heitles oma mõtetega, pöördus üha tagasi südamlikkuse juurde, mida ta siia tulles oli tundnud, kuid tal oli võimatu panna end midagi sellest isa ees väljendama. Kakskümmend viis pikka aastat oli ta tundnud vastumeelsust — ja siis oli juhtunud see viimane — halvem kui kõik varasem. Kuidas ta pidi suutma?

Siis oli korraga, nagu sirguks tema selg iseendast, ja ta tõstis nagu kuulatades pead. See oli Vana-Dagi vaikne hääl ja kambris

lausutud sõnad, mis temas järsku elustusid. Need olid libisenud mure taha isa pärast — aga tulid nüüd jälle:

„See kõrvetab uhkust, säärane asi — aga elu muljub meie uhkust ja me mõistame elu kõige paremini, kui see on purustatud."

Tema selg vajus kühmu ja pea norgu. See oli kõlanud, nagu rajaneksid Vana-Dagi sõnad põhjalikel isiklikel kogemustel. Ja ta poleks neid talle vist küll säärasel silmapilgul maininud, kui ta ei oleks arvanud, et talle kulus ära neid kuulda.

Kas see oli uhkus, mis takistas teda ütlemast, mida ta tahtis — aga ei saanud esile tuua? Kas ta oli enesele katsumuste aastail nii suure välise enesevalitsuse külge harjutanud, et see oli temas sisima üle võimust võtnud?

Ta püüdis nii alandlik näida kui võimalik, nagu proovides, kas see aitab — ja sirutas samadest mõtetest mõjutatuna käe üle voodi. Oli midagi, mis hoidis rängalt tagasi, kuid ettevaatlikult, aga otsustavalt pani ta oma käe isa käe peale, mida märgatavalt läbis võpatus. Esimest korda kahekümne kuue aasta jooksul puudutas ta seda, tema tütar, keda ta alati oli püüdnud mäletada elava, heasüdamliku väikese tüdrukuna, kes ta oli olnud enne viimast kahtkümmend kuut aastat.

Major Barre sulges silmad. Adelheidi käe soojus oli nagu üle rõõm, mis tal kord ammu oli olnud — ja mis nüüd taas üle temast hoovas. Ta lamas nagu kartuses, et Adelheid tõmbab käe tagasi — ja mõtted, mida ta oli siin lamades mõtelnud, aga mis muidu oleksid igaveseks väljendamata jäänud, said nüüd sõnadeks — liigutatud, vaikseteks, arglikeks sõnadeks:

„Ma ei saa oodata, et sa suudaksid mulle andestada — kõik mured — mis ma olen — sulle valmistanud, Adelheid — — aga ma olen sind rohkem armastanud — — kui — — sa oled võinud arvata."

Põletava häbiga meenutas Adelheid nüüd, et oma vaesuses oli isa piiranud kõiki oma rõõme, et hankida talle kauneid rõivaid, kui ta pärast ema ja vanaema surma tema juurde tuli, ja ta mäletas nüüd palju väikesi ohvreid, mis isa tema pärast oli toonud.

Ja ta ei saanud tasuda tema sõnu, ei saanud ütelda, et ta oli teda armastanud — ta ei saanud midagi, sest see poleks tõsi. Ta tundis nuttu kerkivat ja tahtis tõusta ja ära minna, aga kuulis end ütlevat, veel enne, kui ta end valitseda sai: „Vaene — vaene — isa," ja siis tuli nutt. Üks käsi pigistatud tema käe ümber ja näo peidetud teise, nuttis ta enese tema üle — ja iseenese üle välja.

Adelheid oli läinud. Major lamas üksi sinises kambris. Ta oli Adelheidi minnes ütelnud, et tahaks meeleldi Vana-Dagiga kõnelda, kui too ei peaks olema pikali heitnud ja tahab vaevaks võtta siia tulla. Minutid on sellele pikad, kes ootab, ja major ootas igatsedes.

Ta kuulis uksi ja treppi kriuksuvat ning samme koridoris, aga need polnud Vana-Dagi sammud. Seal oli ainult üks sulane, kes pidi kõrvalkambris istuma ja öövalvet pidama, et majorit tarvilike asjadega aidata ja käepärast olla, kui ta peaks midagi tahtma. Külm üksindustunne valdas major Barret. Siis nii pidi temaga lõpu poole minema — sest et see oli lõpp, see oli talle enesele selge. Mõtted keerlesid tal peas ja haav valutas, minestustunne tuli ja läks.

All majas käis kusagil uks ja keegi tuli trepist üles. Major oli põnevusega hinge kinni pidanud, kuid hingas nüüd kergendatult välja. Need olid Vana-Dagi sammud.

Vana-Dag oli läinud kõrvaltuppa ja palunud valvet pidavat poissi magama minna. Ta valvab täna öösel ise majori juures; ta oli mõne tunni puhanud ja tuli sellepärast nii hilja.

Major Barrel oli elus olnud palju sõpru, aga paremat sõpra kui Vana-Dag pole tal olnud, mõtles ta endamisi.

Dag oli varahommikust keskpäevani siin olnud ja siis oli major ajuti teadvuse kaotanud. Ta oli tahtnud Adelheidi väikesi poisse näha ja Dag oli nad üles toonud ja major oli nende vastu selge ja rõõmus olnud, aga kui nad ära läksid, oli major nutma hakanud ja taas teadvuse kaotanud.

Nüüd, mil Vana-Dag tuli valvama, oli tal selja taga midagi käes, mille ta ettevaatlikult öölauale asetas. Major jälgis teda ja nägi, et see oli väike klaas, mis sisaldas midagi.

Arst oli küll ütelnud, et ta ei tohi midagi pruukida, mis võib verd erutada, see võib tema elu maksta, aga Dag arvas, et see klaasike ei saa niisugusele mehele nagu major midagi teha, nii et ta võib talle pärast paljusid voodislamamise päevi seda väikest rõõmu valmistada, et ta saab maitsta vana prantsuse konjakit Therese kodust. Ta oli selle üle alati uhke olnud.

Major tavatses sellised asjad alati lühidalt ära toimetada, aga nüüd lamas ta seda nippides ja nukralt silmitsedes, et seda pikemaks jätkuma panna. Võib-olla oli see viimne peeker.

Vana-Dag istus suigatades, kuid vaatas aeg-ajalt voodi poole. Major oli kolm tundi sügavas unes olnud. Nüüd ärkas ta ja vaatas ringi. Dag meenutas talle, et ta peab pea paigal hoidma, ja kuulekalt lamas ta, nina otse püsti.

„Sa arvad, et peab pingutama ja elama nii palju tunde kui võimalik," ütles ta pead pööramata — ja tema hääles oli vana lõbusust. Dag ei vastanud, vaatas ainult mõttes enda ette.

„Adelheid käis ju siin," ütles ta viivu pärast.

Barre nägu tõmbles nähtavalt. Ta sulges silmad ja Dag nägi teda

raskesti, jah, värisevalt hingavat — ja siis hakkas veel silmalaugude alt põskedele immitsema.

Liigutatud häälega, kuid rahulikult nagu endamisi rääkis major:

„Adelheidi tulek meenutas mulle nii paljut — ajast, kui ta oli alles väike tüdruk. See oli mu elu helge aeg, aga siis hakkas mu ümber jälle külmad tuuled puhuma ja kõik hakkas allamäge minema."

Dag vaatas talle kurvalt otsa. Major vaikis kaua, aga siis tulid taas sõnad — ja nüüd oli hääl tugevam, kuid värisev.

„Ei, ma ei taha siin lamada ja helgetest aegadest heietada. Kõik olen ma oma elus ära rikkunud — kõigil, kes seisid mulle lähedal — isal, emal, temal, kes oli mu abikaasa — Adelheidil — paljudel teistel — ja nüüd teil siin — ja neiu Krusel vaesekesel, kes veel viimasena arvas mind midagi väärt olevat."

Mõlemad olid kaua vaikinud. Kumbki polnud kuulnud vinge öötuult majade ümber ega nõrka tule mühinat ahjunurgas. Mõlema mõtted olid kulgenud kaugele väljapoole aega ja paika.

See oli Vana-Dag, kes viimaks sõna võttis.

„Ei, sa ei ole kellegi sõjamees olnud."

Nende sõnade juures võpatas major Barre ja tõstis pead, ja tõusis küünarnuki najale ja vahtis Dagile otsa, nagu oodates kummitust näha.

Majoril oli elus üksainus kindel tugi. Kuigi ta polnud ei laitmatu inimene ega sõdur olnud, oli ta ometi olnud julge sõjamees. Liikus lugusid tema otsustusvõimest ja hulljulgusest elukardetavatel silmapilkudel.

„Pole olnud sõjamees?" suutis ta viimaks öelda.

Vana-Dag istus kaua, nagu poleks ta midagi kuulnud ega näinud, ja kui ta viimaks kõneles, olid tema sõnad siirad ja majori viimasest küsimusest mõjutamata.

„See on see p i k k sõda, millele ma mõtlen — sõda meie sisimas — ja selles sa ei ole mingi sõjamees olnud. Sa oled alati oma himude järgi käinud, pole kunagi ennast pidurdanud, ja säärane asi saab õnnetuseks sulle enesele ja kõikidele sinu ümber. Sa oled olnud elus nagu kõrs tuule käes. Ma ei arva, et minul oleks õigust sinu üle kohut mõista, ma mõtlen ainult sinu sõnadele sellele, et sa pole vastu sõdinud, vaid lasknud end aina tagurpidi lükata, ja et sa nüüd kaotusele tagasi vaatad. See on see, millele ma mõtlen."

Barre oli pea padjale puhkama seadnud ja Vana-Dag jätkas, algul rahulikult, kuid lõpu poole valjema häälega:

„Minulgi on olnud küllalt lüüasaamisi — ja neid võib veel tulla — aga me peame vastu võitlema ja sõdima — kuni kõik meie ümber surres pimeneb."

Ta piilus vargsi majori poole. Too vaatas tühjal pilgul enese ette, nagu mõeldes, et jutlusi, neid on ta varemgi küllalt kuulnud, aga siis ütles Dag vaikselt nagu sosinal:

„Viimaks pöörasid sinagi võitlusele selja — ja tahtsid põgeneda."

Nüüd pööras major pead ja vaatas talle virgelt küsivalt otsa. Oma sõdalasepäevil polnud ta põgenenud.

„Sa ei tahtnud lõpuni võidelda," ütles Dag kindlalt.

Major taipas, et Dag mõtles lasule, ja tema nägu lõi õhetama, kuna hingamine muutus rahutuks ja värisevaks. Viimaks ütles ta:

„See võib küll tõsi olla — mis sa ütled — et ma ei ole vastu pannud, vaid üksnes kõrvale põiganud; aga minuga oli teisiti kui teistega, see — oli minus nii tugev — sinuga ei ole olnud — nõnda." Ja ta kirjeldas veidi sõdurielu koos seltsimeestega, kes ületasid üksteist nalja ja naistelugudega — ja et ta oli sellest muutunud — selleks, kes ta oli. Sama, mida ta oli ütelnud Adelheidile — kuid nüüd selgemate sõnadega.

Vana-Dag tõstis pead ja tõmbas hinge, ja tema silmadesse tekkis endine range ilme.

„Sa arvad ehk, et meil teistel ei ole kiusatusi olnud? Mul oli neid nooruses niihästi siin kodus kui linnasoleku ajal, kui nägin ilusaid naisi. Aga ma võitlesin, nii et muutusin naistepelguriks. Hiljem, kui mul on olnud rahavõimu ja muud säärast, pole olnud puudu meelitavatest pilkudest ja ihalevatest naistest, kuhu ma aga olen läinud.

Arvad sa, et ma olen pime olnud — või kehast halvatud? Minagi pidin võitlema, et end päästa. Ja palju teisi kiusatusi on mul ka olnud — mu ägedus, raha- ja võimuiha. Kord, kui mõtlesin, et olen sõdinud lõpuni ja saavutanud võidu, langesin ma tervelt kolmekümneks aastaks rahaahnusse tagasi, enne kui suutsin hakata vastu panema. Aga lüüasaamisi tuleb kanda, ei tohi lasta ennast nendest maha murda, vaid peab end üles töötama ja taas võitlust alustama. See nõuab niisama suurt julgust kui tubli sõdalane olemine. Need on need võitlushetked, mis kujunevad elu valguspunktideks, kõik muu on pimedus, kui vaatame tagasi, — surnud elu."

Major vaikis, kuid Dag nägi tema silmadest, et ta jälgib.

Kaua vaikisid mõlemad, aga Dagis võis märgata teatud rahutust, nagu valmistuks ta millekski, ja viimaks tuligi järsult, nagu peaks ta ruttama, et see ära öelda.

„Mis sa arvad, kui kutsuksime homme õpetaja?"

Major liigutas kätt, nagu tahtes midagi tagasi tõrjuda — ja nägu tõmbus otsustava eina pingule.

„Liiga hilja," ütles ta: „Kui ma olen võtnud kogu elu teisest küljest, ei maksa nüüd enam ümber pöörata." Aga tema hääl polnud lõpuks enam päris kindel.

„Kui minul oli julgust seda nimetada," ütles Vana-Dag, „siis

peab ka sinul olema julgust teda vastu võtta. Niihästi Røysl kui täna õhtul siingi mainisid sa midagi elu valguspunktide. Nii paadunud, kui sa olla tahadki, on sinus ometi sedasam mis meis teisteski."

„Mitte s e d a õpetajat," ütles major viimaks.

Vana-Dag teadis, et õpetaja oli majori prouaga kauges sugu luses — ja majori elust arvatavasti täiel määral teadlik, ta oli ise majorile viimsepäevamatusest jutustanud, mille õpetaja oli ühele joomarist lensmanile pidanud, ja rääkinud, et ta on range õpetaja. Kõigele sellele major vist mõtleski nüüd.

Dag kaalutles pisut, kuid ütles siis:

„Me ei vaja õpetajaid, kes meile säärasel tunnil nagu see meel mööda räägivad. Ta on karm, mitte sinu vastu, vaid sinuga. Ta ei pea sinu üle kohut, sest ta ei arva seda väikeseks asjaks, et sa teda vastu võtad. Ta taipab kohe, mis see sulle maksma on läinud — ja arvab, et sa oled tublisti edasi jõudnud."

Major püüdis vastu vaielda, et on liiga hilja seda teha, kuid Vana-Dag oli püsti tõusnud ja hakanud ukse poole liikuma. Lävel seistes ütles ta ainult:

„Võitle selleks edasi, Barre. Seni kui meil on elu, on meil õigus võidelda." Tema hääl oli lõpu poole kindluseta, ja kiiresti sulges ta enese järel ukse.

Vana-Dag äratas poisi, kes pidi öövalvet pidama, ja kobas pimedas läbi maja oma magamistuppa. Palju ülesandeid oli tal elus olnud, aga vajadus majorit niikaugele viia, et ta õpetaja vastu võtaks, oli üks neid, mida ta kõige rohkem oli peljanud.

XII

Kui õpetaja pärale jõudis, pidi ta enne tagatoas Vana-Dagiga lauda istuma. Dag rääkis talle, et ta ise oli eile õhtul majorile kõvasti pinna peale käinud ja et need on vaevalt ranged sõnad, mille järele ta pärast seda vajadust tunneb.

Pastor Ramer võis küll olla range õpetaja, aga ta oli ka tark mees. Vana-Dag oli talle kord raskel ajal usaldatav sõber olnud, ja õpetaja teadis, et mida Dag tõsises asjas ütles, see oli põhjalikult läbi mõeldud. Tal polnud põhjust kahelda, et Dag oli majoriga avameelselt kõnelnud; aga ta tahtis teada, mis majoril viga on, kuna oli õpetaja järele saadetud, ja küsis seda.

„Lask," vastas Dag ruttu ja kindlalt. Küllap ta oli selleks küsimuseks ette valmistatud.

Pastor vaatas mõttes olles enese ette ja tõstis pea, et rohkem küsida, aga Vana-Dagi nägu oli tema istudes ja süües nii külm ja kindel, et ta loobus sellest. Aga kui Dagil ei olnud selle kohta midagi rääkida, kuidas see lasuga oli juhtunud, ei olnud raske seost taibata. Pastor tõstis kulmud kõrgele ja oli mõttes. See oli esimene kord, kus ta seisis säärase juhtumi ees. Ta ei olnud päris kindel, kas ta ei ütle nüüd majorile siiski mõnda lihtsat sõna. See oli väga tõsine lugu.

Vana-Dagil oli ikka veel terav pilk, ta vaatas põgusalt pastori kohklevat nägu, ilma et too seda oleks märganud.

„Me rääkisime majori elust hällist ha — — lõpuni," ütles Dag valkselt, „ja lasust ka," lisas ta valjema häälega.

Pastor ei näinud täiesti rahunenud välja, kuid ei vastanud midagi. Ta oli tulnud majori igavese rahu pärast ja siis oli tema asi valida talitusviisi, mida ta õigeks pidas.

See polnud leebe pastor, kes Barre juurde sisse astus, aga kõnelus algas nii vaikselt ja rahulike sõnadega, paisus siis vähehaaval märkamatult ja kiskus nii täielikult kaasa, et majorile selgus alles pärast, et ta oli olnud piitsutava, kuid vabastava vormi käes.

Kui pastor Dagi juurde eestuppa tagasi tuli, oli tema suu kindel, aga silmis vilkus lepitav ilme.

„Palju oleks võinud major Barre elus teisiti olla," ütles ta, „kui tal oleks tuge olnud."

Vana-Dag mõtles selle peale veel kaua pärast seda, kui pastor oli läinud. Major oli ju õpetaja sugulasega abielus olnud ja tal oli Adelheidist tütar, ometi ütles ta seda. See oli nagu kohtumõistmine mõlema naise, pastori enese soost pärineva naise üle.

Pastor oli võib-olla tundnud majori prouat ja Adelheid oli veetnud tema juures öö enne pulmi, ta oli Adelheidiga tõsiselt rääkinud, oli Dag mõistnud, ja hiljem oli Adelheid mõnel ratsaretkel kiriklas sees käinud. Temastki võis pastoril oma arvamus olla.

Kui ta nüüd järele mõtles, siis polnud Adelheid majorist vähimatki hoolinud, ja tema ning noore Dagi vahekorrast oli võimatu aru saada. Adelheid oli olnud haarav, võideldes oma mehe, Svarttjerni hütis lamava mehe elu eest, kui too oli mäest alla kukkunud, ja Vana-Dagile enesele oli ta mitmeti õnnistuseks olnud, ning tugev ja lihtne kõnes ja teos tol raskel talvel, kui ta ise oli masendatud olnud.

Aga — õpetajal oli kindlasti oma arvamus — — —

Vana-Dag ei küsinud ei õpetajalt ega majorilt, mida nad omavahel olid ütelnud.

Kui ta päeval üles majori juurde läks, lebas see tõsisena ja rahulikuna, reetmata, mis mulje pastori külaskäik talle oli jätnud. Teel siia oli Vana-Dag juurelnud edasi õpetaja sõnade üle, et majori elu oleks võinud kujuneda teistsuguseks, kui

tal oleks tuge olnud, ja Dag oli tulnud mõttele, et majori prou
oli lasknud end lahutada — ja see ei olnud kindlasti sell
pastori meele järele. Aga Dagile oli ka midagi muud mõtte
tulnud. Ta tundis nüüd majorit kümme aastat ja oleks ise võin
talle toeks olla, kui ta oleks sellele mõtelnud. Elu kohused oli
mitmesugused, aga ta oleks küll võinud mõtelda endale nii
lähedal seisvale inimesele — nagu väikeste poiste emapoolsele
vanaisale. Ta unustas majori proua ja Adelheidi ning kõik mu
mõtte juures, mis ta ise oli tegemata jätnud. Jah, ta poln
kindel, kas see polnud mitte tema, keda pastor oli mõteln
Vana-Dag istus majori voodi ääres, aga kõigi nende tõsis
sõnade järel eile ei osanud ta täna midagi ütelda. Ja majori
polnud oma seisundis vist küll samuti pärast eilset ja täna
pastoriga kohtumist midagi ütlemata jäänud. Vahetati ain
mõni tühine, ilma erilise kaaluta sõna, millega kumbki midagi
mõelnud ja mida kumbki õieti ei kuulanudki. Enne ei olnud Da
suutnud vabaneda tundest, et oleks parem, kui majoriga ole
nüüd lõpp, aga tema arvamus sellest oli muutunud. Ta soovi
et talle jääks võimalus heaks teha, mis ta oli tegemata jätnu
Ja tema suur soov, et major jääks elama, muutus usuks, ja ve
enne, kui ta oli enese kohta selgusel, oli ta hakanud kõnelem
„Kui sa jälle jalule saad, Barre," sõnas ta, „lased sa oma asj
linnast ära tuua ja asud siia uude majja elama. Siis võin
metsas käia, veidi küttida ja mõnu tunda, sina ja mina — ja veidi
tõsist juttu puhuda — vahetevahel."
Tema esimeste sõnade juures pööras major pead ja kinnit
oma tardunud pilgu Dagi näkku, nagu oleks teda surmast äratat
kuid siis vajus pea jälle paigale, asetudes täpselt arsti korra
duse järgi, ja silmad vaatasid elavalt kõrvale Dagi poole.
Kui Dag tõusis, võttis ta majori käe pihku. Barre ei saan
sõnagi suust, hingas ainult värisedes ja raskelt, aga pilku, mi
Dagile osaks sai, et unustanud too kunagi.

Major Barre suri sel ööl.
Saadeti sõna Unn Hamarrbøle, ja ta tuli ja valvas vana komb
järgi surnu juures.
Adelheidile ei teatatud isa surmast enne hommikut, ja kui t
ühes Vana-Dagiga sinisesse kambrisse astus, oli Unn eemalda
lõuasideme ja vajutise majori silmadelt. Padjapüür ja linad oli
uued ja siledad nagu jää, millele kambri seinad sinist hel
heitsid. Ja kõrgel padja peal puhkas majori pea, pingul lumival
side lauba ümber.

Adelheid jäi nagu tardunult seisma. Kas tema isa oli nii ilus olnud?

Ebaterve jume ja kottis nahk olid nagu pühitud. Nägu oli kindel ja jõuline, tugevasti kaardus tihedad kulmud silmade kohal, nina oli kõhnunud ja tungis suurejooneliselt ja julgelt esile. Lihavad, kuid ilusakujulised huuled oli suletud ja lõua jõuline joon lõpetas suure ohvitseridesoo järeltulija pildi.

See vaatepilt puudutas kindlasti nii mõndagi Vana-Dagis, sest ta seisis kaua vaikides paigal. Tõmbas siis sügavalt hinge ja ütles kurvalt:

„Rahu sinu põrmule, major." Seejärel läks ta voodi juurde ja võttis viimseks jumalagajätuks majori käe. „Tänu — kõikide heabaste tundide eest," ütles ta murtult.

Pisarad veeresid Adelheidi põski mööda alla, aga ta ei läinud voodi juurde. Võib-olla sellepärast, et Vana-Dag seisis siin või et Unn istus taamal seina ääres, sirge ja jäik, või oli see kogu ebaloomulikkus, milles teda oli kasvatatud ja mida ta ise oli lasknud elul pidevalt tugevdada, mis teda nüüd paigale naelutas nagu kõigil suurtel silmapilkudel?

Pärast arsti esimest visiiti oli saadetud kiirkäskjalg linna teatega Barre lähematele sugulastele ja sõpradele. Nad tulid liiga hilja, et majorit elusana kohata, kuid ajaldasa tema muldasängitamiseks. Kaks ööpäeva oli arvukaid külalisi.

Saalis öeldi enne kirikusse sõitu major Barre kohta lausa rohkem häid sõnu, kui oli öeldud kogu tema pika elu kestel.

Viimased külalised olid hommikul lahkunud ja Adelheidile tundus, nagu oleksid kogu elu ja kõik hääled ühes nendega lahkunud.

Sellest päevast saadik, kui neiu Kruse oli tema juures kambris olnud ja ta oli selgusele jõudnud, oli ta kogu tegevusest majas kõrvale hoidnud. Suur matusega ühenduses olev töö oli nõudnud kõiki neiu Kruse võimeid, ja vaikselt, kuid täielikult oli ta oma vanasse tegevusse tagasi libisenud.

Adelheid oli külalistega koos olles oma mõtteid tuimastanud, aga nüüd, kui need olid läinud, tuli kõik korraga tagasi. Rasked etteheited enesele, et ta polnud oma isale rohkem olnud, et ta polnud viimastel päevadel tema juures rohkem viibinud, et ta polnud tema vastu sõbralikum olnud — ja et ta polnud tema kättki silitanud, kui isa viimset korda sinises kambris lamas, — sellest ei saanud ta üle.

Poisid veetsid suurema osa päevast omapead, olid söömaaegadel köögis ja muidu väljas majade vahel, kus tüdrukutel ja poistel

oli toimetusi. Ainult kui tuli nad hommikul riidesse ja õhtul magama panna, oli Adelheidil nendega tegemist. Söömaaegadel oli ta all tagatoas ja sõi koos Vana-Dagiga, ja sel päeval oli temagi olnud mõttes ja vaikiv.

Noor Dag oli matusepäeval kodus olnud, kuid tema näoilme oli nii sünge ja hajameelne, et Adelheidi süda valutas teda nähes — ja juba samal õhtul oli ta jälle läinud.

Adelheid oli poisid magama pannud. Nende asemed olid sellest saadik Dagi tuppa jäänud, kui nad asetati sinna neiu Kruse haiguse ajal, kuid uks oli öösiti avatud.

Ta seisis neiukambris peegli ees, aga ei vaadanud enesele silma ega näkku, ta ei tahtnud näha meeleheidet seal. Ta painutas pead ja vaatas ainult juukseid, siludes neid igapäevase harjumuse järgi, seades neid rangesse korda, enne kui ta läheb alla tagatuppa õhtusöögile. Ta ei suutnud toidule mõtelda, aga nii pidi olema, ja ta läks oma harjunud teed välja trepist alla.

Ei Adelheid ega Vana-Dag olnud suurt söönud, kui nad laualt tõusid, ja kumbki polnud sõnu leidnud. Adelheid lausus oma vaikse „head ööd" ja pööras eestoa ukse poole, teele, mis viis vastu meeleheitlikule õhtule ja unetule ööle.

Siis köhatas Vana-Dag ja ütles vaikse häälega:

„Kas sa ei jääks täna õhtul pisut alla?"

Need sõnad olid Adelheidile nii ootamatud, et ta jäi seisma, jalg eestoa lävel, nagu tahtes seda uuesti kuulda. Ta pööras pikkamisi ümber ja vaatas talle imestades otsa. Tema silmad olid nii õnnetud ja ilmekad, et Vana-Dag unustas iseenese ja jäi seisma, vaadates nendesse, meeleheitesse nende taga...

Sõna lausumata astus ta tema juurde, pani käe tema õlgade ümber ja viis ta enesega vanatare poole kaasa. Ta vajutas ukse lingi alla ja uks paiskus pärani lahti.

Sees oli kottpime, aga Vana-Dag läks ja süütas kuiva sambla ja kasetohu, mis kaminas ühes kuuseokste ja kasepuudega alati valmis oli. Tundus, nagu oleks tuleraua sinine säde süttinud Adelheidis, äratanud temas põnevuse ja virgutanud teda, kui kaminast tulev leegi valgus hakkas pimedusest esile tooma kõike toas olevat koos mälestustega nii paljust.

„Me võiksime veidi siin istuda," ütles Vana-Dag ja seadis kaks tooli kamina ette. Adelheid võttis ühes neist istet, kuid nihutas seda natuke, et ta saaks end pöörata ja näha tuba oma selja taga. Vanad rohelised klaasaknad lõuna- ja idaseinal elasid nüüd leekide paistel, kuldsed sädemed kõigis konarustel. Relvad laepalkide all ja seintel olid Adelheidi meelest toa alati rangelt tõsiseks teinud. See oli nagu pärinenud ajast, mil elu oli

metsik, karm ja armutu. Värskete mälestustega viimaseil aastail üleelatust ja nüüd viimati sündinust ei tundunud talle enam, et vanatare on nii kauge. Elu oli karm — veel nüüdki — ja metsik — ja armutu.

Need mõtted vaheldusid teistega, et ta polnud siin jõulust saadik käinud, ja pöördusid tagasi suurtele hetkedele, mis ta oli siin üle elanud, kuldne väljendamatu rõõm kõige tõsise keskel. Jah, talle meenusid esimesed siin Bjørndalil veedetud jõulud; meenusid siis siin selles toas kogetud mured ja rõõmud — murest must viimane sügisõhtu, mis kujunes helgeimaks õhtuks tema elus, kui Vana-Dag ütles, et noor Dag armastab teda.

Palju oli sündinud sellest ajast saadik ja mälestused hoovasid nii elavalt temast üle. Tema pärani avatud silmade pilk oli suunatud tulle, kuid ta ei näinud ometi tuld, vaid ainuüksi üksteisele järgnevaid pilte.

Vana-Dagi hääl äratas ta. Vana-Dag arvas vist, et ta mõtleb isale.

„Jah, see äratab palju mõtteid," ütles ta, „kui üks meie lähemaid on — kadunud — ega tule enam iial tagasi. Olen tihti mõtelnud, et me oleme ainult niisugusele sündmusele järgneval ajal — nagu inimesed peaksid olema. Siis on hõlpus seda tähele panemata jätta, millest meie väiklus on nii hõivatud ja mis teeb pildi teistest inimestest nii moonutatuks. Pärast mäletame peamiselt head, mis nendes oli — ja mille me võib-olla oleksime võinud õitsele viia — kui oleksime näinud ennekõike seda — ja näidanud neile, et me seda nägime."

Vana-Dag istus ettepoole kummargil, pea pisut norus, ja raputas seda nagu mõttes olles.

„Oleme üksteisele siin elus nii vähe abivalmis."

Sõnad ei olnud kindlasti mitte ainult temale enesele sihitud, need olid kindlasti ka Adelheidile määratud, aga ta ei võinud teada, et need tabasid nii valusalt — ja ta tõstis pead ja vaatas imestades, kui kostsid esimesed nuuksed, aga tema pea vajus jälle alla ja ta istus nagu ennegi, silmad vaatamas tulle, sellal kui Adelheid enese välja nuttis, nii meeleheitlikult, nagu ta oli näinud teda nutmas ainult pärast mõlema esimese poja surma. Ta tõstis vähehaaval pead, aga ei vaadanud Adelheidi otsa, vaid tulle, ja tema silmis polnud kaastunnet. Need vaatasid ainult kauge pilguga rahulikult otse enese ette, nagu millegi lõpmata kauge poole väljaspool vanatare seinu.

Adelheidi nutt oli vaikinud, nüüd kostis ainult rahutuid hingetõmbeid; leegid kaminas olid puujäänuste ümber kokku vajunud ja Vana-Dag istus lõuga kätele toetades ning vaatas kustuvasse tulle.

„Jajah," ütles ta madala häälega, „kui elule tagasi vaada[illegible] on nii palju leinata, et peab peaaegu loobuma, aga, —" ta tõst[illegible] pea käe najalt ja seadis enese sirgelt istuma, tema nä[illegible] jooned omandasid taas vankumatu jõu nagu elu suurtel silm[illegible] pilkudel — „elu esitab meile nõudeid, Adelheid, niikaua kui elam[illegible] Me peame end jälle püsti ajama ja — edasi, püüdes midagi selle[illegible] igapäevaellu kanda, mis meie mured meile õpetasid."

Vana-Dag oli kas mõtteisse süvenenud või tahtis lasta öeld[illegible] sõnadel Adelheidis kinnistuda, sest ta istus kaua vaikides. Oli, nagu valmistuks ta midagi ütlema. See võttis aega, kaua aeg[illegible] aga siis tuli viimaks:

„Olen sageli tahtnud sinuga sellest kõnelda, mida me kal[illegible] aasta eest ja talveõhtuil pärast seda arutasime. Olen mitu kor[illegible] su vanaisa piiblit vaadanud ja selle kõrval nii palju mõtelnud. Tulemuse alusel, milleni ma jõudsin, olen seni elanud, aga ma [illegible] leidnud sõnu, millega seda sulle seletada — ja sellepärast [illegible] ei teadnud, mida ütelda. Püüan seda täna õhtul teha.

Kõik see, mis käib palvetamise ja Issanda armu kohta, [illegible] muidugi omal kohal; aga — me ei pea sellega rahule jääm[illegible] Minu tookordsed patukustutusmured olid küll õiged, aga need ei [illegible] mitte üksnes meie head teod ja mõtted, millega me püüame enn[illegible] ilusasti igavikku päästa — me teeme seda ka palvetades. M[illegible] mõtted on ju meisse sügavalt juurdunud, ja ei suuda vabaneda.

Olen mõtelnud sellele, mis sa kord ütlesid, et Dag mainin[illegible] nägemust, mis tal oli olnud Vaimudemäel, et hinged olid n[illegible] rohi järve põhjas, muudkui voogasid, aga ei pääsenud paigast [illegible] juurdunud sinna, kus nad olid.

Küllap meiega on samuti, niikaua kui oleme maa peal. Ehk[illegible] me arvame oma mõtteid kaugele ulatuvat, on nad siiski me[illegible] juurdunud, ei suuda vabaneda mõtlemast oma kasule, olgu mais[illegible] eluks või selleks, mis järgneb pärast seda.

Kui me seda selgesti ära näeme, siis mõistame, et ai[illegible] Issand võib meid igavikuks ette valmistada. Armu antakse me[illegible] kui teeme oma parima — ja see on võimalik ainult siin maa p[illegible] siinses elus. Ei aita, kui tahame tormata igavikku mõtete [illegible] palvete abil. See on meie oma kasu ja patukustutus, mida [illegible] püüdleme, ükskõik kas me palvetame või püüame heategusid te[illegible] Omakasu tagaajamine on see ikkagi."

Vana-Dag toetas taas lõua käele ja tõmbas teise käega [illegible] juuste. Tal ei õnnestunud oma mõtet nii selgesti väljenda[illegible] nagu ta oli arvanud, et suudab seda teha, ja tal oli tunne, Adelheid ei kuulanudki teda. Ta oli arvanud, et saab Adelhe[illegible] aidata, kui kõneleb temaga sellest, nii et Adelheid mõistab, [illegible] tema, Dag, ei loe enam raamatuid ega mõtle sellele nagu en[illegible] Ja ta oli arvanud, et saab teda sel viisil masendusest üle aida[illegible] aga Adelheidi mõtted olid vist küll isa juures, kelle surm oli v[illegible]

[illegible] värske. Dag kummardus ja viskas puid tulle, nii et see lõi [illegible] lõkkele.

Adelheid oli kaks aastat pärast Vana-Dagi muutust mures ja [illegible]evil olnud, ja ehkki lein isa pärast lasus tal veel raskelt, oli [illegible] kuulnud, mis Dag ütles, olnud lõpuni erk ja tähelepanelik — [illegible] see ei olnud tema meelest seletus. Sellest jäi üksnes mulje, [illegible] oleks Dag väsinud mõtlemast võimatule, et ta polnud [illegible]dnud midagi uut, millele tugineda, ja oli seepärast ükskõikseks [illegible]utunud. See ei olnud tema moodi, aga kord pidi vist küll [illegible]agi alla andma.

Oli, nagu oleksid Vana-Dagi mõtted ühes tulega leegitsema [illegible]nud, sest ta ajas enese rahulikult sirgu ja jätkas sealt, kus [illegible] oli lõpetanud.

„Kui meie võimed ei ulatu siinsest elust kaugemale, siis [illegible]ame tarvitama neid siin — kuni elame. Mitte ekslema sõnades [illegible] raamatutes, mitte kaevuma kurvastusse seepärast, et me ei [illegible]üni kaugemale, kui meie võimed ulatuvad. Me peame rahulduma [illegible]llega, et oleme inimesed, ja hoidma Jumala ligi viimsel pikal [illegible]konnal, sest seal ei suuda me ise midagi. Ma ei usu, et on [illegible]rt kasu, kui hommikul ja õhtul väsinult igasugu palveid lugeda. [illegible] on Meie Isa, mida peab lugema, sest nii seisab kirjas, ja nii [illegible] minu isa. Meie Isa palves on palju sisukaid sõnu, kui neile [illegible]telda. Seda peab lugema mõttega, nii et inimene seda kogu päeva [illegible]ses kannab, ja tegema oma päevatöö, igaüks oma alal. Seda [illegible]uab meilt elu — niikaua kui me maa peal elame.

Viimane rida piiskopi piiblisse kirjutatud värsis on: Palve [illegible] inimese tahteränd Jumala juurde. Sel võib olla teine mõte, [illegible] algul arvatakse. Mina seletan seda nüüd nii, et just meie [illegible]e, mitte ainult mõtetes ja palvetes, vaid ka tegudes, on aus [illegible]lve — ja just teod nõuavad meilt kõige rohkem — ja annavad [illegible]dagi teistele; seda ei tee palvesõnad ega mõtted.

Kõik see, mis enne oli mitmesugustesse mõtetesse põimunud, [illegible] mulle nüüd nii lihtsaks saanud. Kui oleksin õpetaja, jutlustaksin [illegible]l pühapäeval, et peab näitama südant ja head tahet ja olema [illegible]valmis, sest see on õige tahteränd — kasulik teistele ja meile [illegible]dile."

Vana-Dag pööras näo Adelheidi poole.

„Nüüd sa mõistad, miks ma olen hakanud jälle asundustesse [illegible]tma — ja metsataludes inimesi vaatamas käima. Teha on küllalt. [illegible] siis värskendan ma end vahel sekka mõne metsaretkega, sest [illegible]l ma elustun, ja metsas, tuules ja aastaaegades on võib-olla [illegible]sama palju Jumalat kui raamatutes ja sõnadeski. Kui mulle [illegible]kub lõbu poisipõnne metsa ühes võtta, siis tuleb see sellest, et [illegible]rane kosutab vanu, ning lastele jäävad mälestused ja nad [illegible]tuvad vahest hiljem vanaisa tõsistele sõnadele. Sest me oleme [illegible]rgad, Adelheid, ükskõik kui tugevatena me end ka ei tunneks.

Me vajame iga tuge, mida võime elus kirikult, omastelt ja ustavat[e] sõpradelt saada.

Kui minul poleks olnud seda tuge, mõtleksin ma nüüd ainul[t] rahale — õnnetuseks kõigile minu ümber — metsapiirkonnas j[a] eemal asundustes. On nii palju neid, kes rahaahnusse ära eksiv[ad], ja see on üks põhjusi, miks maailmas on nii palju muret."

Viimaste sõnade juures oli Vana-Dagi olemuses olnud end[ist] vankumatut jõudu ja kaminatuli oli heitnud talle selget leeg[i] valgust; aga leegid langesid kokku ja pimedus suurest ruum[ist] nende taga laskus neile mõlemale.

Vana-Dag istus nagu ennegi, kuid tema pilk oli suunat[ud] kustuva tule poole. Need arvamused, mis ta oli enesele kujund[a]nud, seisid kindlamalt, jah, õieti alles nüüd, mil ta oli nad sõn[as]tanud, nägi ta neid täiesti selgesti enda ees. Ja elavast tund[est], mis temas tõusis, et ta viimaks ometi oli edasi jõudnud, hakk[asid] kumama mälestused, kangastused.

Algul uduselt, kuid vähehaaval selgemini, nägi ta isa tõ[si]rasket kogu ja Ane Hamarrbø ranget nägu. Nende mõlem[a] näol oli tema tugev sugu talle lähedal seisnud oma meenutuste[ga] sellest, mis oli olnud, ja sellest, mis pidi tulema, ja nad o[li] andnud talle tõsiduse, mis oli tema iseloomu põhijoon. Uhk[ed] mälestused edust ja võitudest järgnesid ja möödusid pikas re[as], kuid piltide värvid tumenesid üha, kuni hajusid rõõmutu[sse] üksindusse. Siis kumas jälle...

Vana-Dagi silmad läksid märjaks ja ta tõmbas sügavasti hin[ge]. Suveõhtu paiste läbi pimeda eestoa, neiu Dorthea kogu tr[epi] juures ja sõna „halastus", lausutud tema heasüdamliku hä[ä]l[e] väriseva kõlaga, — voogasid tema üle. Kolm külma sõna: koh[us], õiglus ja õigus, millele ta sel ajal oli toginenud, — muutu[sid] pärast seda päeva nii ebakindlaks.

Therese viimsed silmapilgud tagatoa akna all, kui ta tänas te[da] kõige hea eest nende ühises elus, mille üle ta oli o[ma] rahaahnusega ainult süngeid varje heitnud, ja mälestused te[ma] rangest, kuid soojasüdamelisest tegevusest päeval ja öö[l] kolmekümne aasta kõikide nende nimel, kes tema ümber ol[id].

Vana Klinge värisev hääl, kui ta kord eestoas hilisel tun[nil] Dagi ees vaesuse õuduse esile manas...

Piiskopi märkmed paberiribadel ja piiblilehtedel, mille kohal ta [oli] oma raskeimal ajal talvel kaks aastat tagasi nii palju [ö]istunud...

Õpetaja julged sõnad patukustutusest, mis äratasid ta end[a] rahulolust ja panid teda ära tundma inimeste võimetust keset o[ma] kindlat võimutunnet — ja siis õpetaja, nagu ta nüüd viim[ati] oli tulnud majori surivoodi juurest, tähendades, et inimesed vajav[ad] tuge — — —

Adelheid lõi kiiresti silmad maha, kui Vana-Dag pead pööras. Ta oli [ku]ulatanud eneses tema julgustavate sõnade kõla — suutmata [p]öörata silmi tema näolt, kui ta istus mälestustesse süvenenult. [V]ana-Dagi nägu oli nagu rahu ja kindlus ise keset Adelheidi meeleheidet.

Raskelt läks Adelheid trepist üles.

Vana-Dag oli võidelnud enese ise, tema abita välja pimedusest, milles ta oli viibinud. Nüüd oli ta jälle keset eluteed, kindlamini kui kunagi enne. Iial ei istu ta enam maha neid asju temaga arutama.

See tundus nii õige, mis ta oli ütelnud, aga — see ei sobinud temale, Adelheidile. Kus pidi tema sooritama tegusid ja kuidas pidi tema igapäevases elus minema tahterännakule Jumala juurde? Vaesemana kui iial enne astus ta kambrisse.

XIII

Vana Per Barvoll ja üks noor poiss Frilandist olid ametis palkide vedamisega jõekaldale lõuna pool Svarttjerni. Päevane sula vaheldus öise pakasega ja palgid olid kinni külmunud ning lisaks olid nad veel libedad haarata. Per ei olnud veel nõnda vana, et ta poleks palkide tarimisega toime tulnud, kui teda natuke aidati, aga nüüd läks töö loiult ja poisike, kes oli üpris noor, tõmbas samuti iga kord hinge, kui Per palgile istus.

Per heitis silmanurgast pilgu läände kahvatule päikesekumale pakasehallis veebruaritaevas ja mõtles vist küll, et varsti on paras aeg nina hüti poole pöörata, mis jääb järvest põhja, ürjata koldes tuli ja — popsutada piipu. Aga päev ei olnud veel päris õhtus, nii et natuke tuli veel seda rasket palki liigutada, mis oli virna küljes kinni, ja teha ära ettevalmistus homseks pööramiseks. Poiss ja Per sikutasid palki, surusid ühe otsa peale ja proovisid teistmoodi, tegid palgi ümber tiiru ja rookisid saabastega lund kõrvale, pidasid aru, sügasid pead mütsi alt ja üritasid uuesti, aga palk ei nihkunud. Kui nad kõige kõvemini mässasid, kuulsid nad kerget suuskade libisemist — ja nende kõrval seisis noor Dag.

Tema põski mööda kulges alla joon, mis võis heasüdamliku naeru puhul üles kerkida või karmis ranguses allapoole pingule tõmbuda, kuid keegi ei osanud ette ennustada, millal üks või teine juhtub, sest Dagist oli võimatu aru saada. Raskemeelsusest olid tema silmad põhiliselt tumedad, aga lõbusas tujus võisid nad ka siniseks muutuda, ja kui mõni harv kord juhtus,

et lõbus tuju kestis nii kaua, et mööda põski kulgev joon en ülespoole naerutas, siis ilmus sellesse muidu nõnda karmi näkk midagi nii imeliselt sooja ja ilusat, et inimesed, kes ei olnud seda enne näinud, olid lausa hämmastunud.

Aga praegu, kui ta siia ilmus, ei olnud tema silmades eg põsejoones midagi heasüdamlikku. Ainult hoolimatu ükskõiksus

Per ajas end püsti ja tundis piinlikkust, et pidi Dagi silmade all palgile alla jääma, kuid seda ei olnud võimalik paigalt nihutada.

„See on puha jää — pole kuskilt nukist kinni haarata," ütles Per.

Dag libistas end päris ligi, võttis suusad alt, astus ühe jala üle palgi ja kummardus alla.

„Haruharva saab see kinni haarata, kes ei oska," ütles ta, võttis palgil ümbert kinni ja kergitas seda ülespoole, nii et jääkammits ragises.

Ta pani suusad uuesti alla ja oligi läinud, lausumata ainsatki sõna.

Per Barvoll istus puruväsinult Svarttjerni hütis vastu kollet ja imes ning kiskus piipu, et viimastest tubakaraasudest paar mahvi kätte saada. Põsed käisid sisse ja välja, habe liikus kaasa. Kui nad teada said, et Dag liigub sealsamas ringi, olid nad sunnitud tööd jätkama ja pööramise enne õhtuleminekut ära tegema — ja see Dagiga kohtumine oleks nagu kogu päevale tumeda varju heitnud. Nad olid keha kinnitanud ja poiss oli pikali visanud, aga Per istus üleval, imes piipu ja tundis hinges rahulolematust.

Korraga ajas ta end püsti ja kuulatas, pistis siis piibu käbekähku taskusse ja sülitas hooga tulle.

Suusad pandi vastu majaseina ja Dag astus sisse. Ka tema istus kolde äärde ja väristas pärast väljast külma käest tuleku õlgu. Per pidas aru, kas ta peaks süüa pakkuma, aga Dag oli ju oma toidupauna seinale riputanud, nii et ta hoolitseb ise enda eest.

Dag oli alles paaril viimasel aastal suitsetama hakanud ja seda juhtus harva, kuid praegu tõusis ta püsti ja tõi paunast savipiibunosu ja tubakarulli. Ta istus kolde äärde tagasi, võttis noa välja, lõikas piibu jaoks tubakat ja otsis tulest hõõguva söetüki.

Per istus, kühmus ja väike, ning jälgis silmanurgast varga Dagi, ja ta ei saanud sinna midagi parata, et tõmbas hütis levival tubakalõhna kuuldavalt ninna.

Dag vaatas kiiresti tema poole. Hetk hiljem oli tal käsi taskus ja ta tõmbas tubakarulli välja. „Püüa!" ütles ta ja viskas Perile tubakarulli.

Per ei taibanud piisavalt kähku ja seepärast tuli tal rull järi alt üles otsida. Järgnesid tänu- ja kiidusõnad, üksikasjali

...ming noaga ja piibu puhastamine, tubakalõikamine ja püsti-...mine, et rull tagasi anda.

„Võid endale jätta," ütles Dag.

„Kogu rulli?" imestas Per.

Dag ei vastanud ja Per istus järile tagasi, pööras ja vahtis ...psakat rulli.

Dag lamas koos Peri ja poisiga lavatsil kuuseokste peal, kuid ei saanud terve öö jooksul silma looja. Viimati, kui ta siin lebas, oli ta peaaegu laip olnud. Ta oli mägedest siia toodud ja isa oli siia tulnud... ja Adelheid, ja nad olid mitu ööd-päeva tema juures valvanud. Ta läks näost kuumaks, mõeldes selle peale, mis vaeva nad temaga nägid... ja Adelheid oli tookord ja ka mõni aeg pärast seda hoopis teistsugune olnud, kui ta tavaliselt oli. Dagi silmad tundsid nagu märjaks läinud, kui ta selle peale mõtles; aga nad olid olnud tema vastu säärased sellepärast, et ta oli siis suremas. Inimesed on sellisel puhul teistsugused.

Enne kui teised ärkasid, oli Dag läinud. Oli teisi hütte, kus end välja magada.

Ta ei olnud käinud Svarttjerni hütis sellest ajast saadik, kui ta lebas seal pärast ebaõnnestunud ronimist Vaimudemäele. Miks ta nüüd siis sinna sisse oli astunud? Kas talle tundus, et ta oli vanamehe vastu liiga järsk olnud, ja tahtis seda heaks teha.

Kevad ja suvi läksid — ning saabus sügis.

Noor Dag tuli ühel päikesepaistelisel hommikul ida poolt ja läks Skarfjelli poole. Taevas oli sügiseselt selge ja läbipaistev — nagu kõrgem kui tavaliselt. Oli rohkem haabu, pihlakaid ja kaski kui okaspuid, ning oli lehtede langemise aeg ja maas igat värvi lehti. Varjus sätendas neil härmatis, aga päikesepaistel olid nad niiskusest tumedad.

Dag kõndis vaheldumisi päikese käes ja varjus, ja puudel säilinud lehed liikusid, tehes päikese ja varjud tema kohal elavaks. Ta vaatas maha lehtedele, kuid tõstis aeg-ajalt pead ja vaatas kõrget selget taevast. Ta tõmbas külma kuiva õhku sisse, ja kui ta seda välja hingas, seisis hingeaur valgena õhus. Ta sammus kergelt ja ettevaatlikult — ja kõik tema meeled olid erksad.

Tal oli viimastel päevadel tunne olnud, et keegi või miski jälgib teda õhtuhämaruses, piirab teda, on tal kannul. Asi polnud mitte ainult selles, et üksainus kord oli ta kuulnud kuiva oksa prõksumist, mis kostis valjemini kui iseenesest murdumise puhul — ei, ta oli loomanud ettevaatlikku, kahtlaselt ettevaatlikku sahinat kanar-

bikus ja jalaastumist — nii hiilivalt ettevaatlikku, et see sul ööga peaaegu ühte — isegi temale.

Kas see võis olla mõni vana hulljulge karu, kes oli nii ette vaatamatu? Või oli see inimene? Kui ta päevavalgel jälgi otsis, ei leidnud ta kunagi ühtegi. Et karu võiks olla nii kaval, et asetab käpa üksnes kividele, polnud tõenäoline, ja kerged jäljed, mida ta arvas samblal ja hämaras kanarbikul märganud olevat, lõppesid ilma karuküüne märkideta. Oli ainult mõeldav, et see oli metsamees, tema enese tasavägine ja karvaste põdranahksete saabastega. Tal olid endal säärased seljakotis ja ta tarvitas neid, kui pidi ettevaatlikult hiilima loomade ligi, kes kuulsid kõike. Ta oli väikese poisina esimese paari isalt saanud, aga ta polnud kunagi näinud mõnda teist selliseid kasutavat.

Kusagil siin metsades liikus ringi mujalt kandist tulnud mõrtsukas, säärane, kes oli talle kord Läänenõlva hütis kirvega kallale tulnud, nii et oli ime, et ta eluga pääses. Dag oli mehega mõlemalikult ringi käinud ja teda lensmani eest varjanud, päästnud karistusest, mis teda nii tal juba enne hinge peal olnud tapmise kuriteo eest ootas; aga selle ka tema vastu kirvega vägivallatsemise eest ootas; aga selle sündmuse ajal oli Dag pidanud mehe läbi kolkima ja see oli toimunud äkitselt ja armutult, nagu paratamatult juhtub inimesega, kelle käsi kirvega teisele kallale minnes vääratab. Kas see võis olla sama mees, kes oli talle õhtupimeduses põdranahast kapukate järele hiilinud? Oli tal siis nii vähe oidu peas, et ta haudu saadud kõva keretäie eest kättemaksu.

See hiilimine tema ümber vihastas noort Dagi. Ta teeb lõkke ja heidab öösel selle äärde magama, aga ta peab tegema seda paigas, kus tal selg kaitstuks jääb — ja siis võib see hiilija tulla. Küll ta siis juba sooja sauna saab.

Need mõtted olid selles süüdi, et Dag oli hommikuse päikese paistega teel Skarfjelli poole. Sinna oli palju maad, aga ta teadis seal kohti, kus võis julgelt lamada, selg kaitstud ja lõke ees.

Kui tuli kokku vajub ja ainult viimane nõrk kuma tema magaval kogu pimeduses esile toob, küll siis luuraja juba tuleb.

Lehtpuumets, kus Dag kõndis, viis teda mäeseljaku jalamile, mille taga olid suured sood neemedega, kus kasvasid kased.

Ülal seljakul peatus Dag ja jäi seisma. Püss lendas nagu välk õlalt ja puhkas põlve najal, kuna vasak käsi oli raua ümber ja parem kõvasti päästikul.

Ühel neemel seisis põder, suur ja tugev, tähelepanelikult rahus keset tühja soomaastikku.

Õhuline uduloor voogas madalalt üle soo ja selle loori all värises villpeade valge siid.

Dagi püssirauda hoidvad käed värisesid, tahtsid käia vana harjumuse järgi, aga keha ei liikunud. Silmis oli küll esmalt

helk, mis ilmus alati kiire teo eel, kuid see mahenes vaikseks kaugeks pilguks. Põder sirutas pikki heledakarvalisi tagajalgu ja langetas niuded. Esikeha muutus raskeks ja võimsaks, ja nüüd tõusis tema nina tuule poole nagu kajavaks karjeks — laiaratud sarved puhkasid tagapool lakal, ja päike paistis märjale värisevale suule ning tundlikele ninasõõrmetele, mis nuhutasid tuule suunas, ja soe hingus auras piki keha tahapoole.

Dagile tundus, et ta pole veel iial näinud nii toredat vaatepilti võimsast jõust, aga ta polnud ju ka kunagi kärsinud laskmata. Lask lajatas muidu samal hetkel, kui ta säärast metslooma nägi, ja küllap on nõnda ka tulevikus, aga täna oli tal nii kummaline meeleolu. Kui põder seisaks vaikselt seal eemal, oleks tal himu minna minna ja teda sarvist pisut raputada, sügada tal lakka ja lõuahabet.

Põder tundis end ilmselt üpris kindlana oma määratus jõus, nagu Dag ise end mõni aasta tagasi oli tundnud. Nüüd tundis ta kõhus ebakindlust ja siin metsades luuras teda keegi. Ja siis pidi ta saatma lasu julge olendi südamesse seal eemal. Ei, see jääb ära, kuni tal on teine meeleolu.

Kas tema kodu oli seal all? Ei, tema kodu oli metsades.

Kunagi polnud ta tundnud end rohkem seotud olevat metsadega ja kõigega, mis elas siin selles rahus, mida temagi oli kord poisikesena tajunud. See oli nagu valuline meenutus, nüüd, kus ta oli tundnud elu luuravat teda ka siin metsades.

Ta lõdvendas haaret päästiku ümber ja lõi peopesaga kergelt püssiraua pihta. Põder laskis pea ja sarved alla, nagu tahtes end nii madalaks ja nähtamatuks teha kui võimalik, viskus siis ümber ja sööstis metsiku kiirusega mööda neeme minema, tormas loputs soo taha männimetsa.

Üleval kõrgel Skarfjelli rinnakul helendas tibatilluke lõke otsekui täht — ikka selgemini ja selgemini videviku laskudes metsade kohale.

Dag oli läinud mööda vana rada, mis viis lääne poolt ringiga mäkke, ja koigerdanud sealt vaevaliselt üles välimisele teekäänule, enne kui sügispäev hämardus. Sealt käänakult oli ta heitnud pilgu üle lõuna ja lääne poole laskuvate metsaste nõlvade ja põhja suunas suure mäe poole, mille lumine hari eristus juba teravalt vastu taevasina. Ta oli istunud maha ja imetlenud seda vaadet ning mõelnud sellele korrale, kui ta oli kõige kiuste sinna — päris Vaimudemäe tippu rühkinud, sellal kui mägedes möllas veel talvine torm.

Selg vastu kaljut, istus Dag õhtusööki süües tule ääres, mis praksus ja leegitses tuule käes, pildudes sädemeid talle soojalt vastu ja kerkides kõrgele üles pimedusse, kui tuul puhus otse ja

paiskus kaljult tagasi. Tema ümber oli harv kuuse- ja männimets — kõverad, tuulest sasitud ja vigased puud, kooldunud tüvedega, elavad oksad ainult ühel pool. Nende seas siin-seal oli pihlakaid ja kaski.

Tuul oli siin ülal külmem, kui ta oli arvanud, see mähkus jäisena kalju ümber ja tema selja taha. Ta oli enesele tublisti kuuseoksi alla lõiganud, jah, neid jätkus pealevõtmisekski, aga suurt und ta vist sel ööl ei saa, selles oli ta selgusel.

Süües valvasid tema kõrvad kõiki hääli ja silmad vaatasid vilkalt ja erksalt eemale teda ümbritsevasse pimedusse, aga kui ta oli söönud ja seljakoti kinni tõmmanud, rahunes ta veidi, ning soojuse ja väsimuse tõttu pärast tänast pikka rännakut vajus ta oma tavalisse ükskõiksusse, ja küünarnukid põlvedel ning lõug toetatud kätele, tukkus ta pisut, nägu lõkke poole. Tuules siin ülal Skarfjelli jalamil oli midagi avarat ja otsatut. Alt metsadest kõlas kauge ja uinutav hääl ning vesi sügaval kalju põhjaküljel all kohises ajuti üle kaldakivide. Dag vajus järjest enam tule poole küüru ja vaheajad silmade avamise ja ringivaatamise vahel pikenesid üha.

Järsku tõstis ta pisut pead kätelt ja jäi kangelt tule taha pimedusse suunatud silmadega istuma. See oli seal, kust läks rada. Talle tundus, et tule kuma oli toonud pimedusest esile midagi heledat, mis kujutas endast nagu inimnägu, — ja see oli ka sobivas mehekõrguses, aga see oli ainult nagu vilksatus, siis oli see jälle kadunud.

Aga tema silmad tegi nii tardunuks see, et talle tundus, nagu olnuks seal midagi Vana-Dagi näojooni meenutavat.

Kas isa oli haige ja kas see oli surmaenne, mida ta oli enese ümber viimastel öödel hoomanud? Ta oli ju kuulnud, et säärast võib juhtuda. Inimesed metsades teadsid palju pajatada nii hästi nägemustest kui ka häältest inimese viimsete elupäevade ümber.

Aga kas ta oli täiesti virge olnud, kui arvas seda nägevat, või pooleldi unes? Seda ei võinud teada.

Nõnda mõeldes vajus ta jälle ettepoole, aga kuulis siis viimaks mingit häält, sest nüüd tõstis ta tõsiselt pead — ja sealt tuli isa pimedusest esile.

Mõtete sööst läbis noort Dagi. See oli isa, kes oli järgnenud talle viimastel päevadel — sellepärast olid hääled olnud nii ettevaatlikud, et nendes ei saanud selgusele, ja määratlematud jäljed pärinenud tema põdranahksetest saabastest. Aga — miks oli isa teda õhtupimeduses nõnda jälginud — tulemata esile?

„Oli tükk tööd täna õhtul siia üles ronida," ütles Vana-Dag raskelt hingates. Tal oli kuum ja ta oli järsust tõusust higine.

Tule kõrval oli suur sammaldunud kivi, ta istus sellele, pani püssi ja seljakoti enda kõrvale maha ning vaatas kaua tulle,

kõrvale ööpimedusse ja tähistaevasse, nagu tahtes eraldada kõiki tähtkujusid. Vaatas siis jälle tulle — mitte poja otsa. Vana-Dag, kes oli kõigile maailma inimestele nii kindlalt vastu astunud, oli poja ees pärast tolle täiskasvanuks saamist alati ebalev olnud. Ta oli, tõsi küll, lausunud ühel õhtul sõnad, mis olid noore Dagi ja Adelheidi kokku viinud, aga see oli ka ainus, millega ta oli end poja ellu seganud.

Isa ja poja vahel valitses nagu ületamatu arglikkus. Neil [illegible]all, kui noor Dag meheks kasvas, oli isa olnud nii täielikult hõivatud oma suurtest rahaasjadest, et ta oli olnud pime kõige suhtes enda ümber, pojad kaasa arvatud. Vanem poeg, kes oli sarnanenud natuke oma emapoolse vanaisa, vana kaupmees Holde-[illegible]ga ja kellel oli olnud rõõmsam meelelaad kui Bjørndali inimestel muidu, oli jännanud naistega ja muu sellisega ning lõpetanud oma elupäevad ebakristlikul viisil Jomfrudali sügavikus. Noor Dag, kes sarnanes sedavõrd isaga, et Vana-Dag oli seda nähes [illegible] peaaegu kohkunud olnud, oli läinud oma teed, ja see oli metsatee.

Theresel, noore Dagi emal, oli alati olnud nii kiire suure majapidamise juhtimisega ja asunduses haiguse ja häda korral abistamisega, et tal oli jäänud vähe aega oma poegadega tegelemiseks, ja sedamööda kuidas nad suuremaks kasvasid, läksid nad nagu poisid tavaliselt oma teed, millel ema ei saa kaasas käia. Ja isa oli olnud oma asjadest hõivatud.

Seepärast oli noor Dag pidanud iseenese eest hoolitsema ja keegi maailmas ei teadnud, mis tema sisimas liikus. Loomult oli ta sõnaaher nagu tema suguvõsagi, ja elu metsas ning üksinduses polnud teda kõnekamaks teinud. Kui palju ta aimas isa valju-[illegible]lisest raha kokkukraapimisest neil aastail, seda ei võinud too teada, niisama vähe kui ta teadis tema arvamust neis asjus ja sellest, et ta oli tegelnud nii vähe oma poegadega.

Nii oli siis Vana-Dagiga kogu tema elukindluses, nagu on paljude teiste inimestega maa peal, — et ebakindlust, mis võis tada ikka veel vallata, tundis ta selle ees, kes seisis talle kõige lähemal. Ja kui ta viimaseil aastail oli pidanud oma ülesandeks pääseda lähedale teda ümbritsevaile inimestele ja teha nende heaks, mida ta suudab, ei olnud ta kindlasti pojale mõtelnud.

Pärast õpetaja sõnu majori kohta oli Vana-Dag juurdlemise teel sellele arvamusele jõudnud, mida ta Adelheidile läinud sügisel oli avaldanud, et inimene vajab tuge, ja etteheited enesele, et ta oli majori eest nii vähe hoolitsenud, olid talle pikapeale vist küll meenutanud, et tal on inimene, kelle eest hoolt kanda, inimene, kes seisab talle veelgi lähemal.

Noorel Dagil polnud kõigest sellest aimugi, samuti mitte võitlustest, mida isa oli iseenesega tema lähedal pimeduses pidanud, ja et isa oli korduvalt viimasel hetkel tagasi põrganud

temaga nelja silma all kõnelemast. See oli üksteistkümmend aasta
tagasi, kui Vana-Dag viimati oli tundnud vajadust pojale lähe-
neda, ja ta oli tookord kapten Klinge ühes võtnud, et mitte
temaga üksi olla. Vana-Dag ei mäletanud, et ta oleks poja
viimasel paarikümnel aastal nelja silma all rääkinud, peale mõne
üksiku möödaminnes lausutud sõna tuulest ja ilmast ja muu
säärasest.

Noor Dag istus nagu ennegi, ettepoole kummargil ja lõug kätel
toetatud. Ta oli korduvalt isa poole kõõritanud ja tähistaeva
vaadanud, kas seal ülal peaks olema midagi ebatavalist, mida
nägi. Õhtutuul oli pisut vaibunud, kuid aeg-ajalt tuli külm puhang
ümber kalju, ja alt metsadest ning Skarfjelli järvest kostis sos-
tavaid hääli ja hääbuvat kohinat.

Vana-Dag pööras näo tule poole ja vaatas siis maha, li
oksi lõkkesse ja jälgis üksisilmi, kuidas tuli neid neelas, vaat
suitsu, mis pimeduses eimillekski haihtus.

„Oled sa tänavu mõnda karu näinud?“ küsis ta viimaks.

Poeg istus nagu meenutades. „Ei, tänavu mitte,“ ütles ta,
„küll aga ühe jälgi Svarttjernist põhja poole ja siit kalju
ida poole, ja kalur Børre on näinud üht all vee ääres vilksata-
mas.“

„Põder on tänavu turvas,“ arvas Vana-Dag.

Noor Dag heitis talle kiire pilgu. Kas isa oli olnud tal
nii lähedal, et oli näinud, kuidas ta vaatas põtra soos?

„Igal pool, kuhu lähed, on värskeid põdrajälgi,“ ütles Vana-
Dag.

Nii istus vana ja kõneles tavalistest asjadest — aga pausid
korra vahel, kui ta midagi ütelda leidis, olid pikad — ja ta
vaadanud pojale otsa — vaid üksnes tulle ja maha ning kalju
poole, aga kõige rohkem taevasse, kus tähed üha tihenesid.

Nad olid rohkem kuuseoksi toonud ja Vana-Dagile aseme valmis-
tanud ning lamasid nüüd, noor Dag kalju ääres ja vana kivi kõrval,
millel ta oli istunud. Kotte tarvitasid nad seljatoena ja puhka-
sid paremal küünarnukil, toetades pead kätele ja vahtides lõkke.
Nende liigutused olid täiesti ühesugused.

Kaua lamasid nad sõnagi lausumata, kuni Vana-Dag suutis vii-
maks alustada. Tema hääl oli märgatavalt kobav.

„Sa oled ehk kuulnud või taibanud, et ma olen olnud kar
mees — rahaasjus — ja asunduste inimeste juures oma õigust
muud säärast taga ajanud — kunagi kaua aega tagasi.

Sel kombel satutakse eksiteele. Suurema osa inimestega o
vist nii, et nad ei suuda enesele kunagi küllaldaselt vara kok
kraapida, enne kui nad hauda pannakse, aga see ei ole ju elu mõt

Just rahaahnus neis inimestes — kes on saavutanud ülevõim

sin elus — valmistab nii palju asjatut valu teistele inimestele.
Peab osutama südant — kui tahetakse leida rahu iseenesega —
ja ka teistele tuleb see kasuks.

Sul on palju juhtida — kui sa minu järel kõik oma kätte
saad, ja tuleb olla valvel petturite ja halbade inimeste suhtes,
kes ainult teiste kulul tahavad ära elada — aga neid, kes võitlevad,
kuidas jõuavad — neid tuleb aidata.“

Seda ja veel muudki sellest asjast lausus Vana-Dag.

Noor Dag oli liikumatult ja isa otsa vaatamata lamanud. Kui
viimane oli ütelnud parajasti niipalju, et ta taipas, kuhu isa
mõrib, olid tema huuled pisut liikunud, kuid tundus, nagu oleksid
need poolel teel ebaloomulikus naeratuses peatunud. Pooleldi
suletud silmil vahtis ta tulle, aga nende ilme oli küllalt elav.
Tema olemusest paistis, nagu oleks ta selle kohta juba ammu
oma arvamuse kujundanud.

Kogu öö oli kalju ümber külm ja magamisest ei tulnud suurt
midagi välja. Puhte ajal tõusis põhjast jäiste iilidega tuul ja
hakkas lõhestikes vinguma.

Vana-Dag tõusis värisedes. Magama heites oli ta higine olnud ja
oli külmadel, öötundidel arvatavasti pisut ära külmetanud. Ta
pööras selja pooleldi poja poole, askeldades püssi ja seljakotiga;
ta köhis pisut ja tema hääl oli kähe, kui ta ütles:

„Sa peaksid vaatama, kuidas — Adelheidiga ühele meelele
jõuda.“

Noor Dag ajas enese istukile ja vahtis kaua isale järele, kui
see aeglaselt, kuid kindlate sammudega rada mööda minema läks
ja silmist kadus.

XIV

Sellest oli palju aega möödas, kui vana maja tubadesse oli
tulnud midagi uut; aga tänavu oli see sündinud. Eestuppa oli
tulnud kell. Kauge ja uhke, seisis see kirjutustoa ukse juures
seina ääres ja käis selgelt tiksudes, lõi valjusti ja kõlavalt iga
tund nii päeval kui ööl.

Kell oli ainus mälestusese, mis Adelheidile isalt ja isa pere-
konnalt oli jäänud, ja just tema oli tahtnud, et see seisaks
seal eestoas. Tema kambris ei olnud sellele sobivat kohta ning
valju tiksumine ja tunnilöögid ei olnud ju ka seal talutavad, kus
pidi magama. See oli tema vanaisa ajal Inglismaalt toodud, ja

selle sees oli aastaarv ja meistri nimi ja London, aga numbrilaual
kus osutid igavikuni aega lugesid, seisis: „Memento mori.“

See meenutas Adelheidile nii palju raskeid tunde, mis ta isaga kibedas vaesuses elades oli olnud, ja see meenutas ka kurbi päevi ning tegi leebeks ja kannatlikuks tema enda mured. Kõigi oma kurbade mälestustega oli vana kell talle elav troöst. Ta pidi selle poole vaatama iga kord, kui ta mööda läks, ja ta puhastas ja hoidis seda korras, nagu olnuks see palju suurem määral tema omandus kui kõik peened asjad, mis talle nüüd mu kuulusid.

Pärast ööd Skarfjellil jõudis Vana-Dag õhtul hilja koju. Ta oli heas tujus nagu inimene, kes on täitnud kohuse, mida täitma ta on kaua tõrkunud. Käinud magamistoas ja vahetanud rõiva istus ta eestuppa kamina ette ja laskis endale klaasi tulikuum punši tuua. Tal oli tunne, nagu püsiks öine külm ülalt mäelt ta ikka veel kehas, ja ta istus hästi kamina lähedale ning pa tublisti kasehalge tulle. Talle näis, et ta pole veel kunagi tundnu kui hea on soojus. Nii tuli kui ka kuum jook soojenda teda läbi ja läbi. Ta katsus veidi suitsetada, aga piip ei maitsenu sest kurgus kipitas täna õhtul veidi.

Kell kirjutustoa ukse juures kurises ja valmistus lööm. Vana-Dag pööras toolis ümber ja vaatas selle poole, kuni see oli löönud oma kümme hõbeselget lööki.

Kell lisas hubasust. Sellest ajast saadik, kui see tuli sii ei oldud nagu kunagi päris üksi. See tiksus ja näitas aega ja löökide kõla oli puhas. Ja see, mis seisis numbrilaual ja mi tähendust Adelheid oli talle seletanud, oli tõesõna, mille sil all olemine ei kahjustanud kedagi.

Ta pööras tule poole tagasi ja lisas puid, nihutas tooli lähema asetas jalad üles kiviäärele ja istus ning nautis soojust, mis ni mõnusalt jalgu mööda üles levis.

Kui Vana-Dag järgmisel päeval tagatoas hommikust sõi, köhis ja aevastas ta nii, et väikesed poisid naersid täiest kõrist. Ta naeris ise kaasa, pühkides samal ajal laubalt higi.

Pärast võttis ta nad harjunud hommikusele rännakule põhj poolsetele karjamaadele kaasa. Paks härmatis kattis rohtu, nii jalajäljed jäid selged. Vanem poiss kõndis tema taga ja püü jalgu tema jälgedesse asetada, aga väikesed jalad ei ulatun

„See on hea,“ ütles Vana-Dag, „hakka aga aegsasti vana jälgedes käima.“ Veidi aja pärast pani ta käe rahulikult tema kõrv vantsiva noorema poisi pea peale.

„Borglandi peremees,“ ütles ta endamisi tasakesi.

Poisid tahtsid teada, kus ta viimased päevad oli olnud, ja ta ...ias neile Skarfjellist, kus olevat nümfe ja mäevaime, kes ...tavad raskeid kive Skarfjelli järve, nii et kalur Børre ...ab oma sängist päris teisele kaldale. Jah, säärast ja palju muud ...i Vana-Dagil jutustada metsadest, kui ta hoogu sattus. Aga täna ... ta ruttu ja pani poisid omaette mängima.

...d olid kaugel karjamaadel ja Vana-Dag istus kivile, selg vastu ...jamaad metsast eraldavat tara.

Ta oli öösel tugevasti köhinud ja oli nüüd kummaliselt väsinud. ... üksikuid silmapilke, kus ta nagu seestpoolt külmetas, nii ... see pani teda värisema, siis jälle läks ta nii kuumaks, et higi ...s, ja ta tundis end üha väsinumana. Hommikupäikese ...d langesid otse tema peale, ent nii hilja sügisel polnud neis ...m soojust.

Metsadest tuli mahe tuuleiil, liigutades pisut puudel veel säilinud ... maas lebavaid lehti. Ta pööras veidi pead ja vaatas lähemaid ...ski. Oli, nagu oleksid nad lasknud oma okstel tuuleiili peal ...ta. Ta polnud sellele varem mõtelnud, aga tajus seda nüüd ... küll nõnda, sest tundis ise nii kummalist vajadust puhkuse ...le. Ta toetus hästi tara vastu ja sulges silmad, ja oli, nagu ...aksid isegi tema muidu alati töötavad mõtted tuule peal — jah, ... hõljuksid nad tuule sosinas minema.

Metsade kutsuv hääl, mis oli olnud tal kõrvus — jah, tema ...s olemuses sellest saadik, kui ta hakkas oimama, püsis temas ... praegugi. Oli, nagu võinuks ta kivilt väljasirutatuna maa ...e, maa sisse langeda — muutuda väikeseks — mullaks — ...llekski — metsa mahedas, kõlavas vaikuses.

Kärisev köha rebestas tema rinda ja kiskus ta sellesse, mida ...etatakse tõelisuseks. Olles välja köhinud, haaras ta tarast kinni ... ajas enese püsti.

On küll parem koju pääseda — enne kui tal silme ees päris ...taks läheb.

Ta sai poisid kätte, ja väike käsi kummaski kämblas, vaarus Vana-Dag metsa veeres üle karjamaade kodu poole. Poisid ...sid üles talle otsa; ta pigistas nende käsi tugevamini, kui nad ... harjunud, kui ta neid juhtis, aga neil oli küllalt tegemist ...mupidamisega, seepärast ei ütelnud nad midagi.

Vana-Dag oli eestoas kamina ette tooli vajunud. Seal oli jahe, ...dus talle, ja ta pani puid tulle, kuni see kasvas päris lõõmaks. Adelheid tuli kirjutustoast ja läks trepi poole.

„Küll sina aga kütad,“ ütles ta.

„Jah, siin on külm," vastas Dag.

Adelheid heitis talle pika pilgu ja läks pikkamisi trepist üles.

Vana-Dag jäi voodisse. Keegi, isegi kõige vanemad talus ei mäletanud kuulnud olevat, et tema oleks pikali jäänud. Ta oli küll ütelnud, et on üksnes väsinud ja tahab ühe päeva lamada, aga — oli, nagu oleks päeva kuludes talus nii kummaliselt vaikseks muutunud. Ka järgmisel päeval ei tulnud ta tagatuppa söögilauda, ja magamiskambrisse viidud toit tuli puutumatult köögi tagasi.

Adelheidile oli tundunud, et Vana-Dagile ei meeldiks, kui tema magamiskambrisse läheb, aga kui Vana-Dag ka järgmisel päeval veel voodisse jäi, läks ta tema juurde tuppa.

Nähes, et see on tema, tõstis Vana-Dag kiiresti pea padjalt, ajas enese istukile, seadis padjad selja taha ja istus neile naaldudes sänginurka. Ta hoidis käsivarsi väljasirutatult, vasak käsi puhkas sängiveerel, parem lebas sulgtekil, nagu tahtes õige lahti terve näida.

Adelheid püüdis võimalikult igapäevast nägu näidata, istudes külg voodi poole, ja pooleldi eemale vaadates.

„Ma laman siin ja laisklen," ütles Vana-Dag, ja tema hääl oli nagu alati, kui ta ütles midagi muhenaljakat. Samas valdas teda köhahoog, ta tõmbas voodi vastaskülje eesriide kõrvale ja sülitas süljekaussi, mis seal maas seisis. Ta pühkis taskurätikuga suud ja pööras seda nii kohmakalt, et Adelheid avastas selle pruunikaspunase värvilaigu.

Vana-Dag nägi tema silmis hirmu ja naeratas nõrgalt.

„Olen ainult natukene rebenenud — köhast."

Adelheid polnud teadnud, kuidas tema ees arsti mainida, aga nüüd nähtu purustas kõik kõhklused ja ta nimetas, et peaks hobuse arsti järele saatma.

Vana-Dag vaatas talle imestades otsa. „Arvad sa?" ütles ta rätikuga higist laupa pühkides, ja tundus, nagu poleks temal hääl kuuletuda tahtnud. Aga siis õnnestus tal jälle naeratada, ja end sänginurgas hästi laiaks ja julgeks teha.

„Kui ollakse ligi kolmveerand aastasada iga päev jalul olnud, peaks ometi üks päev logelda võima, ilma et sind tohtrijuttudega jälle üles sunnitakse," ütles ta, ja tema hääl oli rahulik nii heasüdamlik.

Adelheid proovis veel, aga Dag keeldus otsustavalt.

„Mulle kuluks ainult keegi siia ahju valvama ja siis veel kanget joogipoolist, ja siis jään magama, kuni olen jälle terve. Palu Syver Tagasõitjat, et ta Even Steinrudi siia kutsuks. Ta põletas Stjernebekil kaljusse augu, nii et küllap ta siingi tulemisega hakkama saab." Vana-Dagi hääl oli uljas, aga Adelheidi kõrvus oli sel üsna väike võõras kõla.

Ta tõusis ja sundis end naeratama, üteldes võimalikult rahuliku häälega, et on tore kuulda, et tal nii hästi läheb.

Kestis kaua, enne kui Even Steinrud tuli, sest Adelheid ei jõudnud kaugemale kui kambriuksest sisse, siis puhkes ta nutma. Ta ei teadnud, kui kaua ta oli voodil lebanud ja nuuksunud, aga talle tundus, et möödunud oli mitu tundi, kui ta viimaks niivõrd rahunes, et võis alla minna ja läbi köögiukse prao Vana-Dagi korralduse edasi anda. Tagantjärele tundus talle ebatõelisena, et ta oli käinud köögiukse juures, sest ta nuttis kogu päeva ja öö edasi, välja arvatud poisse magama pannes. Alles kui koitma hakkas, uinus ta rammestunult täies riides.

Inimesed nutavad iseenda üle, ja sõnad, mida Adelheid ikka ja jälle läbi nutu oli halisenud, olid: Midagi ei jää enam elus järele — —

Syver Tagasõitja ei taibanud Vana-Dagi korraldust kuuldes vähimatki ja Steinrudi-poiss päris kohkus. Ta oli Vana-Dagi vaevalt näinud ja polnud veel kunagi jalga üle eestoa läve tõstnud, ja nüüd seletas Syver talle, et seadku end korda, mingu eestuppa, võtku seal kingad jalast, astugu tagatuppa, pööraku vasakule ja koputagu uksele, mis viib Vana-Dagi magamistuppa.

Even tegi, nagu kästud, aga tema käsi tõusis mitu korda, enne kui ta julges magamistoa uksele koputada. Ta pärines küll kindlast perekonnast, aga see siin oli keeruline asi. Selles pidi olema midagi väära — aga viimaks koputas ta siiski ettevaatlikult.

Vana-Dag oli jälle voodinurgas istukile tõusnud, kui Even tema ette ilmus ja maha vahtides seisma jäi.

„Sinutaoline poiss võib julgesti üles vaadata," ütles Vana-Dag. „Olen kuulnud sinu kraavikaevamisest Stjernebekil. Sellepärast ma su Syver Tagasõitja abiliseks paningi.

Syver ei ole enam nooruk, ja tema järel jääb kord vaba koht. Hoia kõrvad kikkis ja silmad lahti. Syveri-taoliselt töömehelt võib palju õppida, ja kui sa sobid, oled sina see, kes pärast teda ülemsulaseks saab."

Even Steinrud sulges ettevaatlikult magamistoa ukse ja hiilis sukkade väel käratult läbi pimeda tagatoa vanatarre. Seal heitis ta magamistoa seina vastas pingile ja tõmbas karunaha peale, nagu Vana-Dag oli käskinud. Seal võis ta kuulda, kui Vana-Dag seinale koputab, ja sealt võis ta õhuluugi kaudu vanatare

kirdenurgas välja pääseda, nii et tal polnud tarvis läbi eestoa min seal uksi avada ja teisi segada, oli Vana-Dag ütelnud. See o vist küll sellepärast, et Adelheid ei saaks teada, et temaga o nii kehvasti, et tal peab abi käepärast olema.

Vana-Dag ärkas pooleldi pärast palavikuööd. Uks oli käinud ja keegi oli tulnud tema voodi juurde. Ta libistas enese patja abil üles sänginurka, nii et sai pea kõrgemale ja võis näha üle voodi. See oli Väike-Dag, kes seisis seal ja silmitses teda, nagu oodates, et midagi juhtub.

„Kas sa pead surema, vanaisa?" küsis ta põnevalt. Vana-Dag näo üle libises tõmblus, kui ta tõstis pea ja vaatas poisile kindlalt silma.

„Kus sa seda kuulsid?" küsis ta.

„Köögis. — Miks sa surema pead?"

„Kõik, mis elab, peab surema."

„Mina ka?"

„Jah — sina ka — kord."

„Aga sinna on palju aega?"

„Oojah, nii mõtlevad kõik."

Kohkunud tüdruk vaatas ukse vahelt sisse — ja viis poi minema.

XV

Arst oli käinud ja ütelnud Adelheidile, et parem on kõige va ette valmistatud olla.

Ka õpetaja oli käinud, aga siis oli Vana-Dag meelemärkuse lamanud, nii et pastor pidi ära sõitma, ilma et oleks tema rääkida saanud, — aga ta lubas hiljem jälle tagasi tulla.

Adelheid oli palunud Evenit teatada, niipea kui Vana-D jälle meelemärkusele tuleb, aga õhtu oli juba peaaegu käes, ku Even tuli ja koputas. Adelheid oli tundnud jäist hirmu, et kõ võib ehk möödas olla, ja rõõm Vana-Dagi teadvusele tuleku üle andis tema näole elu ja värvi, kui ta magamistuppa astus.

Ta märkas, et enne tema tulekut oli koristatud — sellepära vist oligi kutsumine nii kaua aega võtnud. Ahjus mühises tu nii et uks lõgises. Kasehalud olid ilusasti seina äärde laotud ja kõik oli puhtaks pühitud. Voodieesriie rippus jalutsis, peat ja uksepoolses küljes raskelt alla ning oli akna pool kenas kõrvale kinnitatud. Tool oli asetatud sellele poolele ja lau küünalde, karahvini ning klaasidega seisis peatsi kõrval. Arstim olid ära pandud. Sulgvaibad olid siledaks tõmmatud ja Vana-Da

pooleldi istus voodi tagumises nurgas, padjad kindlaks toeks selja ja pea taha laotud.

Adelheidi ema oli surnud kopsupõletikku ja tema tookordsete mälestuste järgi võis Adelheid kujutleda, kuidas Vana-Dagi peas ja rinnus nüüd lõhub ja kui jõuetu ta võib köha ja palaviku tagajärjel olla, aga ta oli siiski nii tahtekindel, et kõik tema ümber pidi olema korras, kui tema, Adelheid, tuleb. Ja ta ei tahtnud nähtavasti olla, hoolimata sellest, et ta vajas puhkust, vaid istus, niikaua kui sai, ja nagu poleks karta midagi tõsist. Even oli vist pidanud habemenoa käsitsemisel abiks olema, sest habe oli ajetud, nägu sile ja puhas. Juuksed polnud soetud, vaid ainult kergelt silutud, nii et langesid laineis ja kiharais ümber pea. Särgikaelus oli lahti ja kraenurgad tagasi pööratud. Nägu oli haigusest laastatud ja põsed olid palavikust punased, aga ilme oli rahulik ja kindel. Silmad asetsesid sügavamal ja näisid tumedamad kui muidu, kuid pilk oli julge ja selge.

„Vaata et sa terveks saad, nii et võid varsti välja vaatama minna, mis ilm teeb," ütles Adelheid nii muretult kui võimalik ja võttis istet.

Vana-Dag painutas pea ülemise padja peale ja vaatas enda ette, temast kaugele mööda. „Ma olen nüüd vist küll näinud kõiki asju, mis mina siin elus nägema olen pidanud," ütles ta.

Sellele ei mõistnud Adelheid midagi vastata ja nad vaikisid kaua. Siis naksus säng ja Vana-Dag tõstis pea padjalt ning ütles oma tavalisel häälega, mis keset sügavaimat tõsidust võis sisaldada vaikset huumorit:

„Mees ei tohiks surra voodis lamades, ta peaks varisema keset eluvõitlust."

Ja jätkas mõne kiire, lühikese hingetõmbe järel:

„Aga küllap sellelgi on oma mõte. Antakse aega mõtelda kõigele heale, mis Issand sulle on osutanud — ja kõigele heale, mille tegemiseks sa ise ei ole enesele aega võtnud."

Nüüd söandas Adelheid ettevaatliku vastuväitega esile tulla: „Sa ei ole — enam kaua aega — range olnud," ütles ta.

„Eks vabandusi ole küllalt," ütles Dag, pani pea padjale ja sulges silmad.

Adelheid taipas tema kokkusurutud huultest ja viisist, kuidas ta kulmud kokku tõmbas, et valud lõhestasid teda. Tema laup hakkas niiskusest läikima ja jume tumenes. Hingetõmbed olid kiired ja lõõtsutavad, nagu polnuks neil aega alata ega lõppeda — ja siis tuli köhahoog. Adelheid langetas pea ja pigistas silmad kramplikult kinni, aga pisarad veeresid ometi üle tema näo. Kostis, nagu oleks Vana-Dagi rind viimasest roidest kuni kurguni tükkhaaval lõhki käristatud. Selle järgi, mis ta emalt oli kuulnud, pidi Dag nüüd talumatult piinlema.

Kõik möödub, ja voodis muutus vaikseks. Adelheid tõstis pea ja

vaatas Vana-Dagile otsa. Too lamas nii, et pea puhkas padjal. Suu oli poolavatud ja ta hingeldas. Põskedel olid tumepunased laigud ja laup pärlendas higist, mis mõlemale poole alla jooksis.

Adelheid soovis palavalt patjate tagant rätik võtta ja tema laupa pühkida — aga Vana-Dag oli ju Even Steinrudi enese abiks võtnud — ta ei soovinud naiste kaastunnet.

Ta pühkis selle asemel oma pisarad ära ja laskis pea alla, istus norus ja tema otsa vaatamata. Mõtteid elust ja surmast hoovas temast üle — samuti sellest, et suurema osa inimeste elulõpp tähendab talumatuid kehalisi valusid, mille taga varitses kuristik surmaõudust.

Nagu raskest unest äratatu nõksatas ta Vana-Dagi vaikse hääle kõlades üles.

„Haigus peab olema äge, et minusugusest jagu saada," ütles Vana-Dag.

Kui Adelheid pea tõstis ja talle otsa vaatas, istus ta troonis likult tõstetud peaga, juuksed lainetamas tugeval laubal ja sunnitud lõbusus sügaval kulmude all asetsevais silmis — kuid roo... punased tilgad suunurkades ja valus joon suu ümber.

„Pane pea padja peale ja puhka," ütles Adelheid hellalt.

Vana-Dag liigutas õlgu, seadis selja hästi patjade najale ja tõmbas sulgvaiba üles — aga pea tõusis kõrgemale ja sai tagasi midagi oma vanast kindlast autoriteedist.

„Küll varsti on aega puhata," arvas ta. „Ehk on see meie viimane õhtu juttu ajada."

Nutule eelnev valus, palav tunne tõusis Adelheidis, kui ta võitles selle tagasihoidmisega. See õnnestus pikapeale ja sellele järgnes jäine taju kogu kehas. Oli, nagu olnuks surm ise nii ligidal, et polnud mõtet nuttagi. Oli sootuks midagi muud seista surma palgest palgesse nüüd, kui oli olnud ema, vanaema ja isa surisängi ees, oli, nagu oleks ta ise suremas, kuna ta tundis palju paremini Vana-Dagi sisimaid mõtteid, kui oli tundnud oma vanemate mõtteid — ja kuna Vana-Dag oli olnud talle kõigeks selleks, mida tema vanemad polnud.

Nutt surus üha peale, ahvatledes järele andma ja pisarates leevendust otsima, selle asemel et istuda rühikalt ja vaosholtult inimelu käsitamatuima õuduse ees. Aga Vana-Dag oli kord ütelnud, et peab olema tugev.

Ja Adelheid ajas enese sirgu ja tõmbas iga kord sügavalt hinge, kui nutulaine tahtis temast üle uhtuda.

Vana-Dagi hääl äratas ta.

„On üks asi, mille pärast ma siin lamades rahutust tunnen," ütles ta, „ja see on Dag. Ma ei tea, mis temaga on. Selles tuleb

...selgusele jõuda, Adelheid. Tal on hea süda, kuigi see näib ...vat sügaval. Ja muidu pea oma tädiga nõu, kui juhtub midagi ...ma. Tema on mõistlik inimene."

Sõnad olid tulnud nii vaikselt ja igapäevaselt, et Adelheid ...nagu imestades istuma; kuidas ta oli võinud arvata, et Vana-Dag on juba suremas. Siis koondusid tema mõtted selle ümber, mis Vana-Dag oli ütelnud — noore Dagi kohta. Ja see oli nagu ...ide pimeduses, mis teda ümbritses. Ta ei jäänud Vana-Dagi ...s täiesti üksi maailma. Noor Dag elas igal juhul, kuigi oli ...t kaugel. Ta oli vähenõudlikuks muutunud.

Siis rabas teda mõte.

„Oled sa Dagile sõna saatnud?" küsis ta.

„Jah," vastas Vana-Dag, „aga on teadmata, kas ta jõuab ... — enne kui ma olen — läinud. — — Me kohtusime hiljuti ... õhtul metsas. Tervita teda ja ütle, et ma mõtlesin palju ... peale."

Nüüd oli Adelheidil, mille üle juurelda. Ta polnud iial isa ja poega ...teisega rääkimas näinud. Kas nad olid nüüd juhuslikult ...nud või oli Vana-Dag seda tahtnud — ja mispärast — ... nad olid omavahel rääkinud — ja mis nad teineteisele olid ...nud — kas nad olid lahkunud vaenlastena — sest Vana-Dag ...nud tahtnud pojale kohe järele saata — ja kas see oligi tema ...tuse põhjuseks noore Dagi pärast?

Kiiresti ja elavalt olid Adelheidi mõtted surivoodi juurest minema ...nud — tema enese mõtetekeerise juurde noore Dagi üle — ja ta oleks enese peaaegu unustanud ja õhinal häälega surma...dusse tungides küsinud, millest nad olid kõnelnud; aga Vana-Dag päästis ta sellest, tuues ta järsult maa peale tagasi sõnadega:

„Kui ma mulla all olen, siis ärge katke mind raudplaadiga. ..., tähed ja aastaarvud ei tähenda igavikus midagi. Las kasvavad ... — ja lilled maalapikesel, mille all ma laman — valmistage ... puust rist ja pange see püsti. Kui see kokku variseb, ... mäleta mind enam keegi. Puu võite võtta tagant kõige põhja...malt karjamaalt valkjashalli kivi juurest, sest see oli ...ne paik, kus ma istusin ja tundsin, et olen — metsaga üks."

Tema hääl tundus viimaste sõnade juures värisevat, aga kui Adelheid silmi tõstes talle otsa vaatas, ei olnud tema silmades ...use jälgegi — oli ainult ebaloomulik palavikuläige — ja sama ... peahoid. Adelheid oli küll kuulnud, et talunaised jagasid ...ki tütardele rõivaid ja ehteid — rahulikult, nagu oleks see ...evane toiming — aga et Vana-Dag, kelle vaadet surmale ta ..., võis mõtelda säärasele asjale nagu see, mida ta oli maini... — niisugusel silmapilgul — oli arusaamatu.

Adelheidi silmad ekslesid Dagilt mujale. Nad nägid voodit, ...iet ja kogu pilti — kuidas ta lebas seal sügaval voodi ...duses, öölaual seisva küünla helk langemas näojoontele ja

sügav vari tema taga, mis pani pea ja õlad sellest tugevasti esile kerkima.

Istudes nii teda nägemata ja tema loomust mõistmata — tulid tema viimased sõnad otsekui kaja kusagilt kaugelt.

„Ristil on oma mõte. Me mõtleme sellele ainult kui surma märgile — samal ajal kui see on elumärk niihästi enne kui ka pärast — surmas. Oled sa sellele mõtelnud?"

Adelheid polnud sellele mõtelnud ja pidi eitavalt vastama ning mõtles üpris ilmalikult puuristile, mis tema hauale pidi pandama, ja et tema, Vana-Dag ise, oli hoolt kandnud, et kolonel von Galli hauale saaks malmist plaat vapi ja mitmesuguste ilustustega — ja ta ei taibanud midagi viimastest sõnadest, vaid mõtles, et surijad räägivad vahel — mõttetusi, ning ta kummardus öölaua poole ja tarvitas küünlakääre, nii et leek muutus suuremaks ja selgeks.

Vana-Dagil oli jälle köhahoog, pahem kui kõik eelmised, ja ta vajus patjadele, kuhu jäi lebama. Hingamine oli katkendlik ja ülikiire, nagu polnuks tema kopsudes enam õhu jaoks ruumi.

Adelheid tõusis käratult. Ta oli kannatanud ühes temaga kogu köhahoo kestes. Ta vaatas talle üksisilmi otsa — ei saanud seda tegemata jätta. Ta võttis padja alt rätiku ning pühkis ikka ja jälle tema nägu — eemaldas suunurkadest verekarva vahu — tõmbas sulgvaiba hästi üles — ja pühkis taas nägu. See leevendas pisut tema meeleheidet. Kas Vana-Dag oli teadvusetu või oli hoomanud, mida Adelheid tegi, polnud oluline. Üksainus kord oli Adelheid nüüd tema nägu puudutanud — ja saanud talle pisut hellust osutada.

Ta märkas, et istub igapäevaselt sirge seljaga ja püsti — ja et tema käed on tõusnud juuste juurde, et neid siluda. Ta imestas iseenese üle ning kuulatas oma sisimat ja Vana-Dagi vaevalisi hingetõmbeid — ja märkas esmakordselt sel õhtul maja seinte taga hääli. Oja all aias klugises ja laulis nüüd sügisööl nii selgesti, kuna tuul kandis metsade suure kohina järelkõla maheda kaisutusena üle piirkonna — ja kogu maailma.

Voodi naksus, ja kui ta silmi tõstes otse Vana-Dagi silmidesse vaatas, oli neis võimu ja läiget. Need vaatasid talle otsa, jah, otsekui temast läbi — ja kaugele — kusagile kaugele — Tema vasak käsi hoidis kõvasti voodiservast kinni ja parem küünar-nukk toetus patjadele, ja surmväsinud kramplikus hoiakus nii elavas näos, täis võimu, oli midagi, mis pani teda mõtlema sellele, mida Vana-Dag oli ütelnud talle õhtul pärast tema muldasängitamist, kui nad vanatares kõnelesid — sellele, et inimene, mis ka ei juhtuks — peab enese ikka püsti ajama ja — edasi

Tugev sära Vana-Dagi silmis tuhmus. Need kustusid — rahuliku ilusale inimesele voodi ees — need tuhmusid üha enam — eristasid üksnes inimkogu enda ees.

Ta köhis õõnsalt ja tõmbas nii sügavalt hinge, kui haiged lubasid, ja siis tulid sõnad — vaikselt, nii et Adelheid kuulis nende taga kogu aeg ojavulinat ja mahedat metsakohinat:

„Sa püüdsid mind lohutada, nimetades seda head, mis ma viimasel ajal olen teinud — või mida kurja ma ei ole teinud, Adelheid. Aga inimese pika elu jooksul jääb palju head, mida ei ole tehtud, ja palju kurja, mida on tehtud. Seda ei saa salata — ei minu ega teiste ees.

Võib kogu oma võime ja tahtega võidelda — kuid — võideldakse inimese elust lähtudes — nii, nagu meile inimestele on kujunenud — meie sisimas ja meie ümber: omakasu — patukustutus. Sellest me mööda ei pääse. Sest just mõistus ja valvsus on meis kõige erksamad — ja need ei küüni palju kaugemale igapäevasest elust.

Kusagil sisimas on meil midagi, mis on palju tugevam, aga mille inimpüüdlused on peletanud kaugele tagaplaanile. See on meelsus või südameheadus, või milleks sa tahad seda nimetada. See ulatub meie mõistusest ja mõtetest kaugemale — küünib igavikku. See on see, mis peaks meis kõige elavam olema. Seal on meil südamesoojus ja julgus, kõik see, mis paneb meid vältima tühikest mõistust ja külma umbusku. Oleme pahupidi pööratud — parem pool sissepoole — ja armetus väljapoole."

Vana-Dag hakkas jälle köhima ja seekord oli, nagu heitleksid elu ja surm tema rinnas. Adelheidil olid algul käed silme ees — aga siis pidi ta käsivarred näo ette tõstma ja käed kõvasti vastu kõrvu suruma, et pääseda selle nägemisest ja kuulmisest — —

Pärast pühkis ta rätikuga Vana-Dagi nägu — ja seisis kummardil tema range, väsinud silmade ja sisselangenud suuga näo kohal. Hingamine oli nii nõrk, nagu võiks see järgmise tõmbe juures äkki lakata.

Siis juhtus, et kord nii paindumatu Adelheid Barre kaotas mõistuse ja valvsuse. Siis alistus ta tugevamatele jõududele — ja kummardus ettepoole — kuni tema huuled puudutasid Vana-Dagi laupa.

Pärast istus ta rühikalt, pea püsti, aga kiiresti hingates — ja tema silmad valvasid nagu hirmus Vana-Dagi nägu.

Kas Vana-Dag oli olnud teadvusel, kui tema enese unustas? Kas ta oli nüüd teadvusel? Kas ta ärkab jälle?

Õhtu muutus ööks, ja öötunnid läksid — ja Adelheid istus, pilk suunatud sängile — ta tõusis ja toppis sulgvaiba Dagi

ümber kinni — istus taas maha — ja oja kohin aiast ja metsakohin sulasid ühte sängi pimedusest kostvate kiirete tõmmetega — — —

Adelheid oli maganud. Ta ärkas mingist liigutusest enese ja kui ta silmad lahti sai, istus Vana-Dag keset voodit, parem tema lähedal voodiveerel ja pea raskelt ettepoole Silmad vahtisid palavikusegaselt — esmalt temast mööda — ta virgus ja ajas enese sirgu — ning nägu omandas ilme, elav pilk sügavais silmakoopais. Ta liigutas pisut suud, sulges selle taas ja vahtis maha, nagu sügavais mõtteis ent tõstis siis jälle pead ja vaatas Adelheidist mööda millessegi kaugel tema taga. Tema suu ümber liigatas — tulid sõnad — sellal kui ta heitles, et õhku saada:

„See, mille pärast meie, inimesed, võitleme ja mida me leme — see on — rõõm elus — — ja rahu — — igavikus.

Ja sinna viib üksainus tee — meie süda.

Näen seda nüüd, kogu oma elule tagasi vaadates — ja — on ütelnud need, kel on õigus seda ütelda, tema, kes on juures — kui kõik meis kustub — — —

Tee elu mõtte juurde viib üle mõistuse ja mõtete — tema käsu juurde — —

Ei lähe kõrvalteed. — mööda Kristusest —"

Vana-Dag püüdis ennast üles ajada — ja vajus tagasi — sest sängi pimedusse.

Adelheid kuulas, käed sülle kokku pigistatud ja pea sest oli, nagu poleks viimane sõna ühes häälega hajunud — rippus õhus — püsis seal, kuhu Vana-Dagi hääl oli ta

Ta oli seda nime lõpmata palju kordi kuulnud — kõlatu häälega ütelduna — kirikus ja vanaema kodus. olnud nagu igapäevane väljend — ilma pühaduse kõlata.

Nüüd mäletas ta, et neil õhtuil, kui ta oli istunud Vana-Dagi jumalasõna üle mõtteid vahetades, ei olnud seda nime iial ja oli, nagu poleks ta kunagi osanud kujutleda, et tema, Vana-Dag, mainib seda kuuldavalt. Ja nüüd — nüüd püsis see tema häälega ütelduna õhus, kõrge ja püha — kusagil — tema kohal —

Adelheid ei teadnud, kui kaua ta oli istunud, selle ja asjade üle mõttesse süvenenud. Ojavulin ja tuulekohin metsades nii selgeks muutunud. Muidu oli kõik vaikne.

Ta tõusis ja astus voodi juurde, tahtis sulgvaipa tõsta — aga tema käed jäid tardunult õhku rippuma.

Vana-Dag Bjørndal oli ütelnud oma viimse sõna —

TEINE OSA

XVI

Möödus päevi ja öid, enne kui nad leidsid noore Dagi metsast, ja kui ta tallu jõudis, oli isa surnud.

Dag oli kaua aega üksi magamistoas, kus Vana-Dag laudsel lamas. Pärast seda kõneles ta neiu Krusega ja kuulis, et preili Ramer käinud varem päeval seal, et linna Holderile ja Adelheidi sugulastele saadetud sõna ja et kõik ettevalmistused peiedeks on käimas. Neiu Kruse nägi pisaraläiget tema tardunud silmis, kui ta ümber pööras ja sammud tulemaja poole seadis. Seal püsis ta kõik päevad kuni matuseni, tulemata söögiaegadekski lauda. Keegi ei näinud teda enam ainsatki pisarat valavat, kuid tema silmis oli midagi poisikeslikult nõutut, nagu ei taipaks ta midagi, ja ta viibis iga päev kaua isa juures, ja mõni teadis rääkida, et ta istus seal pimedas kogu viimse öö.

Külaliste ees, kes saabusid, oli ta täiesti hajameelne, teretas kätteldes ja ütles mõne sõna, aga tema silmad vahtisid tardunult, nagu poleks ta kedagi näinud. Preili Ramer pidi perenaise kohused enda peale võtma, sest ka Adelheid oli täiesti tasakaalu kaotanud. Ta hoidis omaette ja nuttis ning tema nägu oli nagu tardunud mask neil juhtudel, kui ta pidi kohal olema.

Oli nii, et ta sai isa tervitused Dagile üksnes juhuslikult mööda minnes edasi anda.

Kui kõik oli möödas ja külalised lahkunud, läks Dag metsa, aga tuli tava vastaselt juba samal päeval tagasi. Ja sellest alates oli tulemaja talle kindel asukoht, kus ta veetis suurema osa päevast. Ainult puhte ajal ja õhtuti juhtus, et inimesed kohtasid teda väljas, ja kui nad teda järsku üllatasid, oli tema näoilme täiesti segane, ning õlgadesse ja rühti oli tulnud midagi eakat, mis meenutas Vana-Dagi.

Adelheidiga ei olnud lugu parem, ta näitas end välja kambrit vähe ja oli siis äranutetud ja meeleheitliku näoga.

Syver Tagasõitja ja neiu Kruse kandsid hoolt, et kõik oli tehtud nagu vaja, aga — Dagist ja Adelheidist levis nõutus üle kogu talu, kogu piirkonna ja metsainimeste — jah, päris nendeni välja, kelle kohal Vana-Dag oma kätt oli hoidnud. Oli, nagu pidanuks midagi sündima, kui Vana-Dag oli ära — midagi õnnetut kõigile —

Nendele tunnetele lisandus see, millest inimestel muidu kõnelda oli: viletsad viljahinnad, kehv palgimüük ja heidutavad linnateated suurtest kaubamajadest, mis üksteise järel pankrotti läksid.

Ka sel aastal tulid jõulud. Neiu Kruse oli täitnud oma kohuse.

Jõuluõhtune laud uue maja saalis oli, nagu oli kõik alati enne olnud, ja kõik, kes talus elasid, kuni viimase vanatareni välja, tulid komberdades ja jäid seinte äärde varju seisma, vahtida pika laua poole, kus küünalde leegid iga kord hubisesid, kui keegi uksest käis. Klaasid särasid elavalt ja varjud liikusid kõige taga, mis laual seisis.

Nagu puhang käis kõigist üle, kui Adelheid tuli. Tema nägu oli, nagu nad olid harjunud seda nägema, kaame ja tardunud, elutu joon suu ümber, mis kord oli nii ilmekas ja veetlev olnud. Ta noogutas mõlemale poole, kangelt nagu unes, ja vaatas kiire pilguga üle laua. See oli nagu kõik jõulud enne, ja vana piibel vanatarest lebas avatult kolmekuningaküünla ees laua keskel Vana-Dagi koha juures.

Adelheid võpatas. Seal seisid Vana-Dagi ja Therese suured toolid tagatoast. Therese tooli polnud Adelheidi ajal veel kunagi jõululaua ääres olnud. Miks see nüüd siia oli toodud?

Uks tema taga käis ja tädi Eleonore tuli sisse. Tema nägemine selgitas Adelheidile tooliga seotu. Tädi oli mõni päev enne jõule siin olnud ja kõrvale minnes neiu Krusega kõnelnud. Aga külm juga läbis Adelheidi. Kas Dag tuleb, ja kas ta istub Vana-Dagi toolile — ja kas ta suudab ja jaksab piibliteksti lugeda?

Ilma et keegi oleks sõnagi lausunud, tundus, nagu oleks kõigile saalis olijaile kartlik rahutus laskunud. Adelheid hoomas, et tädi vaatas talle kõrvalt teravasti otsa, kuid ta hoidis pilku visalt laual.

Kõigi silmad olid pööratud Adelheidi poole. Ta tajus seda, kuid ei suutnud end liigutada, seisis nagu tardunud. Kas see oli ainult tema peas või ümberringi saalis, kuid tal oli tunne, nagu oleks kogu rahutus vaibunud hääletuks, talumatuks pingsuseks. Tema — ja küllap kõik tema ümber kuulsid välisukse avamist ja sulgemist, lähenevaid samme ja vabastavat kindlaks-

...ukse avamist, ja oli, nagu oleksid kõik kergendatult hinganud, kui Dag sisse astus ja enese järel ukse sulges.

Adelheid heitis talle kiire pilgu, kui ta temast mööda läks. Dagi silmis oli jälitatu ilme, nagu pärast talumatut heitlust, aga nägu oli kalk ja otsustav. Kõhklemata läks ta Vana-Dagi tooli juurde, ja kui ta käe selle peale pani — elavnesid nagu kõik. Nad lähenesid igast küljest lauale — tagasihoidlikumalt, ujedamalt kui eelmistel aastatel, — aga nad kõik said koha. Adelheid istus Therese toolile — aga tundus, nagu poleks see olnud tema ise. Oli ta ju sel toolil tagatoas nii palju kordi istunud, aga siin, jõululauas oli see nagu sootuks teine tool — tundus, nagu oleks see teda rangelt manitsenud, et sellest peale algab teine elu. Ta pillus seina poole, kus rippus Dagi tarmuka ema pilt, aga ta leidis seda hädavaevu eemal pimeduses. Ta heitis kõrvalt vargse pilgu Dagile — ja nägi, et tema käed laua all värisesid.

Dag alustas — ja alustas uuesti jõuluevangeeliumi lugemist — kogeles, muutus kindlamaks ja kõrgendas häält, kuid luges valesti — peatus — hakkas uuesti otsast peale — ja luges jälle valesti — aga luges nüüd kogeldes lõpuni.

Nagu kergendusohe läbis saali, kui see läbi sai. Adelheid istus kaua, pea maas, silmad kõvasti suletud. See oli üks hullemaid silmapilke, mis ta oli üle elanud, tundus talle.

Hirm luurab enamikus inimestes, ja see tärkas ja kasvas talvepimeduses majade ümber, levides kõikjale, kus Vana-Dagil oli olnud kindel tee. Kui midagi juhtus, ei teadnud keegi, kelle juurde minna, sest Dag, nagu ta nüüd oli, ei tulnud kellelgi mõttessegi, ja Adelheidi jäik olek lülitas ta kõigest välja.

Talve poole oli Dag hakanud söögiaegadeks tagatuppa tulema. Poistel olid omad tujud nagu poistel ikka ja neile oli pähe tulnud tulemaja juurde joosta ja kutsika kombel isa kannul käia. Noor elu võlub — ja Dag polnud vist küll päris tundetu. Seepärast oli ta nende tohutule innule veidi järele andnud, kord Vana-Dagi toolile istunud ja koos nendega hommikueinet söönud. Pärast pidi ta seda iga päev tegema. Poisid tõid ta igal hommikul lauale ja ei tahtnud enne tema tulekut süüa.

Dag oli mõlemat esimest poissi, kes surid, nii sügavalt leinanud, et ei olnud kunagi julgenud mõlemasse uuesse kiinduda. Ta tajus, et tema tunded nende väikeste olendite vastu, kes olid tema omad, olid nii tugevad, et ta pidi need maha suruma. Kui ta järele annaks ja nendegagi midagi juhtuks, oleks kõik otsas. Ta oli neid veidi hellitanud, kui nad magasid, sest see polnud sama, arvas ta,

kui armastada neid, kui nad olid ärkvel, vaatasid talle otsa ja kõnelesid temaga.

Oli olnud kerge neid enesest eemal hoida, niikaua kui Vana-Dag elas, aga nüüd olid nad teda ühel hommikul ootamatult rünnanud, tulemaja uksest sisse tormanud ja tema juurde voodisse roninud. Selle külastusega olid nad ta üle trumbanud, ja see oli elustanud kõike käsitamatut, mis teda ümbritses. Ta oli unustanud ettevaatuse ja tema silmadesse oli tekkinud lõbus sära, mis neis kesk kogu kurbust võis olla, ja see oli püsinud nii kaua, et jäik joon suu ümber oli taandunud naeratuse ees suunurkades, ja sellega oli tema üksindus kadunud. Poisid olid nüüd peaaegu viieaastased ja terased tähele panema, ja raskepärane südamlik naeratus isa näol, mida nad kunagi varem polnud märganud, vallutas neid niisama võimsalt nagu kõiki teisigi. Lastel on vaistud, mis täiskasvanuil puuduvad. Nad igatsevad midagi, mille vastu liibuda, millest oleks abi tärkava inimestekartuse vastu, ja kui nad mingi märgiga äratatakse, tunnetavad nad inimese meelsust läbi räbalate ja uhkete rõivaste.

Maailmas polnud võimu, mis oleks pannud neid isast pärast seda hommikutundi loobuma. Dagil oli vist küll aimus, kuhu see välja viib, niihästi poisid kui tema enese, sest ühel hommikul oli ta lukustanud tulemaja ukse, ja kui nad tulid ja selle pihta põrutasid, ütles ta järsult, et tahab rahu, et mingu nad tuppa ja söögu koos emaga. Nad tagusid lihtsalt edasi; aga siis läks Dag üsna ukse lähedale ja ütles häälega, mis pani isegi karmid mehed metsas taanduma, et nüüd peavad nad tegema, nagu tema ütleb, muidu saavad nad tõsiselt peksa.

Ukse taga muutus vaikseks ja Dag pani metsarõivad selga, võttis püssi ja suusad, et pääseda mõneks päevaks poistest ja sellest ohtlikust temas endas, nii et tal jääks aega mõtlemiseks. Aga kui ta ukse avas, istusid poisid teineteise lähedale surutult uksepakul ja värisesid nagu koerad külma käes.

„Et teil ka aru peas ei ole,“ ütles Dag lootusetult ja hirmunult. Ta pidi suusad ja püssi sisse tagasi panema ja poistega tagatuppa minema, et neid majja saada.

Nii olid poisid harjutanud Dagi jälle majas käima, ja saavutanud tema üle mõjuvõimu, said nad ta ka õhtuti enne voodisseminekut eestuppa kamina ette nende seltsis natukeseks istuma, ja siis unustas ta enese ja juhtus jutustama loo metsast, ning sellega oli asi otsustatud. Ta püüdis paaril õhtul sellest mööda hiilida, kõneldes nendega kord kurjalt, andes neile teine kord tõsise laksu vastu tagumikku ja saates nad trepist üles, aga mõlemal korral kuulis ta tervelt tund aega ülevalt kambrist nende haledat nuttu, ja sellele ei jõudnud ta vastu panna.

Lõppes sellega, et poisid said igal õhtul oma tahtmist, aga nad

tajusid ka, kui kaugele nad võivad minna, ja tatsasid kuulekalt trepist üles, kui olid kuulnud ühe metsaloo.

Millega ükski tugev inimene poleks toime tulnud, sellega said hakkama väikesed poisid. Nad said Dagi niikaugele, et ta jäi majja ja harjus söömaaegadest osa võtma ning vahetevahel eestoas kamina ees istuma.

Nii juhtus ka, et ta nägi sisse tulles Adelheidi inimestega kõnelevat — kui see oli teel kirjutustuppa raha ja maksudega sundustest. Seda esimest korda nähes tekkis Dagi silmadesse valvas pilk, ja teisel korral istus ta kamina ees, vaatas külmalt tulle ja silus alatasa juukseid, nagu millegi üle pead murdes.

Vana-Dag oli kord Adelheidile oma arvepidamist näidanud ja talle ülesandeks teinud selle eest hoolitseda, kui teda ennast enam ei ole. „Dag ei ole päris endine pärast juhtumit ülal Vaimudemäel,“ oli ta tookord ütelnud.

XVII

Ühel valgel talvepäeval, kui Adelheid istus kirjutustoas raamatute taga, päikese paistes lauale ja tuule mühisedes kaminas, ja oli kirjutamisse süvenenud, avanes eestoas uks ja sisse tuli Dag. Adelheid ootas, et ta tõmbub tagasi, nagu ta ikka tegi, kui nägi teda siin istuvat, kuid Dag sulges rahulikult ukse ja tuli laua juurde. Ta ei vaadanud Adelheidi otsa, vaid ainult raamatute poole.

„Ma saaksin sellega ehk ise hakkama, mis siin on vaja korraldada,“ ütles ta ja tema häälel oli ebatavaliselt kalk kõla.

Adelheidis oli tärganud viimasel ajal uut elu, sest ta tundis, et võib sellega kasulik olla, ja ta polnud kunagi mõtelnud, et Dagil võib säärasest asjast taipu olla. Ta pani sule käest, tõusis vaikselt ja läks sõnagi lausumata minema. Dagi silmis oli olnud sama kibestunud pilk, mida ta oli seal paaril korral näinud, kui ta istus ja vestles Vana-Dagiga.

Nende vahel oli küll kõik lõppenud.

Kui Adelheid oli uksest välja jõudnud, siis tundus, nagu oleks Dagi trotslik turi veidi kühmu tõmbunud, kui ta seisis ebalevalt laua juures. Viimaks vajus ta tooli peale ja jäi sinna istuma, käsi lõua all ja küünarnukk lauale toetatud, kaua aega tühjal pilgul enese ette vaadates. Aga pikapeale muutusid silmad selgeks ja ta ajas ruttu selja sirgu, nagu tahtes kõiki mõtteid maha raputada. Kaua lehitses ta raamatuid, ja oli, nagu haaraksid arvud teda, sest tema silmad elavnesid ja kulmud tõmbusid nende üle kokku, varjates silmi, kuid varjus vilkus tähelepanelikult. Ta sarnanes

nüüd väga mehega, kes kapten Klinge ajal vahetevahel siin raamatute taga oli istunud, ja see oli — Vana-Dag oma jäl ajal, mil ta oli armutu kõikide inimeste vastu maailmas.

Aga Dagi näoilme pehmenes jälle. See oli vist küll isa ja Adelheidi ning vana Klinge käekiri, mis temas mälestusi äratas. Oma noores eas oli ta siin puhuti vana Klinge juures istunud, kui isa oli linnas või mujal, kuulanud kapteni lugusid ja vaadelnud teda, kui ta raamatuisse kirjutas. Ja kapten Klingel olid vist küll olnud oma mõtted surma teest inimeste keskel, ta oli mõtelnud, et kord panevad noored siin käed külge, sest ta oli hakanud Dagile üksteise järel raamatuid näitama ja seletanud talle, kuidas protsendid tuli sisse kanda ja kus mahamaksud pidid seisma, samuti kõik muu, mis veel oli — üksikasjaliselt ja kannat-likult ja mitu korda. Dag polnud, tõsi küll, selle vastu küll suurt huvi ilmutanud, aga arvud on arvud, ja kui need tähendavad raha, on nad väga mõnusad, ja nüüd kuulusid niihästi raha kui ka raamatud temale.

Ta ajas enese jälle sirgu, istudes seal ja sirvides raamatuid, ning vaadates kalkide silmadega, aga siis mahenes tema ilme, taas, ta lõi raamatud ükskõikselt kinni, tõusis, viskas need kappi ja keeras ukse lukku. Pärast seda vajus ta toolile, pööras kamina poole ja istus, käsi lõua all ja parem küünarnukk lauale toetatud, ning vaatas tulle.

Tema näoilme vaheldus pidevalt kange trotsi ja ilmse nõutuse vahel — kolmkümmend kaheksa aastat vana, oli ta ebalev nagu poisike.

Nädalapäevad pärast seda tuli tallu mees, siirana näiv nuti vend, kes tahtis raha maksta, ja Dag läks temaga kirjutustuppa. Asi seisis protsentides, ja Dag võttis raha vastu ning kandis si Võla mahamaksmisest on Vana-Dag ta vabastanud, ütles mees, ta oli läinud, sähvas Dagil mõte minna keldrisse, kus võlakirju t kahju kartuses kõige sügavamas keldriaugus ühe kirstu sees hoiti. Ta leidis mehe pantkirja ja vaatas seda. Seal po märkust, et ta on mahamaksmisest vabastatud, kuna muidu oli suurima täpsusega kirja pandud. Dag hõõrus käega lõuga, mõttes ja hämmeldunud välja, kui ta paberi kirstu tagasi ja selle lukustas.

Kevade ja suve jooksul juhtus ka teisi asju, mis näit Dagile, et inimesed ei arvesta teda. Siis hakkas ta jälle ter päevi metsas veetma, kus inimesed teda tundsid ja aust Kaua aega ei käinud ta rohkem kirjutustoas, kui millegi si kandmine seda nõudis. Oli, nagu oleks ta kartnud seda ruum peaaegu kõike, mis talupidamisega ühenduses oli. Ajuti võtt

siis istuda jälle kirjutustoas, korraldada pabereid ja raamatuid, hakkas talus Syver Tagasõitja ja teistega läbi rääkima, olles vahel järsk ja karm ning vahel sekka ebakindel.

Tuli kehv lõikus, oli hädaldamist maal ja linnas, kindlusetust ja kartust.

Ümberringi piirkonnas huikasid öökullid ja isegi metsahääled olid teistsugused kui enne, täis ohkeid ja kaeblevaid häälitsusi pimeduse saabudes. Inimesed liikusid vaiksemalt kui enne ja kuulatasid rohkem — ning kuulsid igasugu hääli.

Ja siis levis kuuldus, et nüüd oli kaks inimest teda ühe-korraga näinud, nii et nüüd oli see päris kindel. Ühel õhtul, kui madalal metsade kohal olid tumedad pilved, olid nad näinud teda karjamaalt üle õue tulevat, rõdu poole minevat ja ust ava-mata eestuppa astuvat. Keegi ei nimetanud nime, kõik teadsid, kes see oli, kes ei leidnud hauas rahu ebakindluse pärast, mis pärast teda oli tekkinud.

Temal asundustes kuuldi õhtul hilja ja südaöösel kabjaplaginat, ning mõni oli näinud teda ka sõitmas. Nad olid näinud raske komiseva sammuga musta hobust — ja teda suurena ja kindlana ilmuvat nagu kõik need aastad — — —

Per Langmo seisis talli juures ja vaatas hämaruses looklevale teele, mis viis põhja poole. Niisketelt põldudelt voogas kerget udu teele ja põõsastele piki kraavi. Nädal tagasi oleks ta pidanud ette võtma käigu põhja poole, et oma makse ära õiendada. Ta oli mõtelnud küsida, kas ta ei pääseks seekord poole protsendi-summa maksmisega, sest saak ja hinnad olid nii kehvad, aga siis oli üks päev üle läinud ja veel üks, ja oli teisigi asju, mille jooks ta oli raha vajanud, ja nii oli läinud kogu nädal, ja raha, mida ta terve aasta oli kokku kraapinud, oli otsas. Aga tol noorel seal põhja pool ei ole millestki ülevaadet, oli ta kuulnud, nii et võis ju proovida maksmist edasi lükata — järgmiseks korraks.

Talle ei meeldinud see, mida ta oli kuulnud, et Vana sõidab ööpimeduses ringi. Oli sootuks teine asi jätta oma arved õiendamata, kui vastas tõele, et tema kummitab; nii abivalmis ja usaldatav kui ta alati oli olnud.

Per hakkas pikkamisi üle õue tagasi minema. Unesaamine öösel oli kahtlane — kui oli tõsi, mida räägiti.

Oli, nagu oleks ta järsku võpatanud. Kas need polnud täpselt need kabjalöögid, mis kaugelt põhja poolt kostsid? Ja kas see polnud tuttav traav? Nõutult pööras ta ümber. Kas ta peab vastu minema või siia seisma jääma — ja parem paluma ja tõele avalt ütlema, kuidas ta oli toiminud?

Ei, et tema peaks midagi nii häbistavat üle elama. Kabja-plaginas ei saanud enam eksida, see lähenes, nii et tee kõmas — ja

seal — Per taganes paar sammu —, sealt põõsaste vahelt tormas teele hobune, nii et lahutas udu.

Ei — oh ei, mida ta peab säärase igavikust tuleva kummituse ees tegema, arvestades, kuidas ta on käitunud. Ta tundis põlvi nõrkevat ja värises nii, et hambad plagisesid.

Ta oli lausa arust ära, kui hobune aeglustas sammu, pööras taluteele ja tuli otse tema poole. Ta taganes nii kaugele kui sai, kuid tundis enese surmale lähedal olevat, kui hobune ja vanker tema ette seisma jäid.

Võttis aega, enne kui Per oimas, et see oli elav hobune ja elav mees, kes seisid tema ees. Veel kaua pärast seda, kui tulija oli kadunud õuelt põhja poole viivale teele, jäi ta nagu kinninaelutatult samasse paika seisma.

See oli olnud noor Dag, jah, ta oli sarnanenud nõnda oma isaga tolle jäikuseajast, et oli päris õudne, ja mis ta oli ütelnud, kõlas nii: „Sa ei ole arveid ära õiendanud. Annan sulle nädal aega selle korraldamiseks — — —“ ja siis ta läks minema.

Nädal aega, jah. See tähendas, et homme varahommikust alates peab ta läbi käima kõik, kellele ta vähegi võlgneb, et kerjata ja paluda enese eest. Sest nüüd ei või ta viia pennigi vähem, ja nädal jooksul peab see sündima, sest muidu tuleb jalapealt talust lahkuda, nagu oli sündinud Vana kõige rangemal ajal. Jah, selle oli ta küllalt kuulnud.

Aga et inimesed nii mõistmatult võisid eksida. Siin oli ta nii ühelt kui teiselt kuulnud, et noor Dag on pooltobe, pärast seda kui ta seal põhjas mäe otsast alla kukkus, ja ometi oli ta täiesti nagu Vana, nii pealtnäha kui — kõnes.

XVIII

Adelheid lipsas kambriuksest sisse ja jäi seda paokile jättes kuulatama. Ei olnud õige kuulatada, aga nüüd ta pidi seda tegema.

Poisid olid Borglandil tädi Eleonore juures ja pidid seal ööbima. Tädi arvas, et kui väike Dag peab kord eluks ajaks Borglandile jääma, on parem, kui see saab talle koduseks ja ta harjub seal hubasust tundma juba lapsepõlvest alates. Jah, nii ta ütles, aga Adelheid ei teadnud õieti, kas see polnud mitte tädi enda pärast, et ta tahtis poistega veidi tegelda. Tema ranged silmad olid nende otsa vaadates nii hellad ja ta oli lõpmata kannatlik, kui nad käratsesid.

Adelheid kuulatas. Tema ja Dag olid tagatoas üksi õhtu

...nud, ja nad polnud omavahel ainsatki sõna lausunud. Kõik kohklev ja ebakindel oli nagu Dagist minema pühitud. Tema rühis ja silmades oli jõudu, nagu — jah, nagu Vana-Dagil nooruse kõige ...rikkamail aastail vist küll oli olnud. Ühel õhtul oli ta kirjutuslaua taga hilisööni üleval istunud, järgmisel päeval lõuna poole sõitnud ja õhtuni ära olnud. Sellest päevast alates ei olnud ta lausunud sõnagi Adelheidile, kes oli kuulnud, et ta oli all eestoas järsk ja range, olgu see või Syver Tagasõitja, kes ette juhtus. Jah, isegi ...te vastu oli ta nii muutunud, et need hoidsid temast arglikult eemale.

Eile õhtul oli Adelheidile ka pähe torganud, et ta polnud kuulnud teda läbi eestoa välja minevat ja seal ust sulgevat, et minna tulemajja, kuid ta polnud sellele pikemalt mõtelnud ja oli magama heitnud.

Nüüd tahtis ta kuulata. Kui ta oli lahkunud, oli Dag jäänud laua juurde istuma, käsi lõua all, nagu kavatsedes veel kauaks istuma jääda. Taga- ja eestoa vaheline uks oli nagu tavaliselt avatud, nii et ta peaks kuulma, kui ta lauast tõuseb.

Ta oli kaua seisnud, kõrv ukseprao juures, kui kuulis tooli liikumist, kui Dag tõusis. Tema sammud läksid — otse Vana-Dagi magamistuppa. Ukselink naksatas — uks avati ja suleti — ja — keerati seestpoolt lukku. Mida Dag sealt otsib ja miks ta ukse enese järel lukustas? Adelheid avas pikkamisi kambriukse ja oli lõpuks üsna väljas trepi juures ning kuulatas.

Luuk keldrisse, kus asusid kõik väärtpaberid, oli magamistoas. Kas ta tahab sinna alla minna? Kas ta on muutunud säärasteks, nagu Vana-Dag oli ütelnud enese oma kõige jõulisemal ajal olevat olnud? Rahaahne. Ei, ta ei kuulnud keldriluugi häält ega redelist alla viivaid samme.

Kas voodi nagises? Kas ta heitis — Vana-Dagi voodisse?

Adelheid ruttas kambrisse ja sulges kära tegemata ukse. Ahjus oli tuli, ta läks sinna, süütas küünla ja asetas selle kummutile.

Tema ümber kambris oli täna õhtul nii kummaliselt tühi ja üksildane, nagu talle tundus, ja Dagi kambri ukseava oli otsekui must öösse ja igavikku avanev luuk.

See, et Dag oli asunud isa magamistuppa, muutus üha vähem arusaamatuks, mida rohkem Adelheid sellele mõtles. Sellest oli üle aasta möödas, kui Vana-Dag suri, ja seal kambris oli vist küll maganud ka tema isa, ja nüüd magas seal Dag. Ja seal oli Dagi ema, Therese Holder, Vana-Dagi juures maganud — — —

Oli, nagu oleks tema ilusa kambri sära täiesti tuhmunud.

Need eemal asundustes, kes olid pidanud noort Dagi pooltobedaks, keda ei tarvitsenud maksutähtaegadel arvestada, olid saanud ...se hoiatuse, kui Dag nende juurde välja sõitis. Ja nad ilmusid

Bjørndalile ja õiendasid oma arved ära nagu varemailgi aastail, ja ühel õhtul enne nädala täissaamist tuli ka Per Langmo.

Adelheid kuulatas pinevalt kambriukse juures iga kord, kui keegi tuli, aga oli seni alt eestoast ainult tervitussõnu kuulnud ja siis mindi kirjutustuppa edasi ja uks suleti.

Peril polnud õnnestunud kogu summat hankida, ta nimetas seda kohe eestoas ja palus enese eest.

„Oh — sa oled tobu," kuulis Adelheid Dagi nii jõngilt ja jõledalt ütlevat, et ta põrkas ukse juurest tagasi. Pärast olid nad kirjutustoas ja ta ei kuulnud midagi, enne kui Per oli lahkumas eestoa lahkumas. Ta lubas tuua ülejäänud osa tuleval nädalal, kuid Dag katkestas teda:

„Võid õiendada poolaastatähtpäeval — järgmine kord." Tema hääl ei olnud jõnk nagu enne, kuid kindel ja otsustav.

XIX

Ühel päikesepaistelisel pühapäeval veebruarikuus seisis Adelheid kambri uksakna juures, mille kardin oli kõrvale lükatud, ja vaatas üle piirkonna välja.

Rõdurinnatisel pidutsesid varblased ja talvikud uues viljavihus, mille ta eile oli välja pannud, ja rasvatihased rebisid ja kiskusid rasvatüki kallal, mille ta oli selle külge sidunud. Natuke seltsi pidi temalgi olema. Ta oli täna väljas käinud ja matka teinud, kuid tuul oli olnud hammustavalt terav. See polnud tavaline lahe tuul, vaid vinguvad, lõikavad tuulehood. Küllap põhja pool mägedes tormitses nüüd ägedalt ja möirates, kusjuures ainult üksikud puhangud tungisid läbi metsade, ent need, mis siia jõudsid, tungisid üdini.

Ta vaatas linde ja neist mööda — üle piirkonna kaugusse. Majade ümber tuiskles kerget sinakat lund ja taamal Hamarrbøl pühkis tuisk iga kord kaua aega liikumatute kiirtena hoonete kohal, enne kui vaibus. Kõikide majade põhjapoolsete seinte ääres olid suured lumehanged, ja tuisklumi hõljus nagu tihe udu edasi-tagasi üle paljaks puhutud jääkõva tee.

Korraga võpatas Adelheid. Ülal Hamarrbø küngastel ilmus nähtavale hobune ja saan. Kes võis säärase külma ilmaga väljas teel olla? Tädi oli käinud siin eile, nii et tema see ei võinud olla. Saan jätkas teed läbi piirkonna alla ja tuli lähemale. Hobune vajus sügavale hangedesse, aga lagedal teel läks kõik nagu liueldes. Nüüd nägi Adelheid, et saanipäras oli sõidusulane. Siis pidi see olema Korsvolli saan — võib-olla linnakülaline; aga kes see võis olla, kel oli nii tähtsaid asju ajada, et ta tuli nii kaugelt säärase külmaga?

Adelheid imestas tõsiselt, kui ta tagatoa aknast nägi, et see oli onu Holder ise, kes istus saanis, kui see rõdu ette sõitis. Poeg, kolm aastat vanem kui Dag, oli käinud siin Vana-Dagi matusel. Ise vanamees oli Vana-Dagiga ühevanune ja polnud tollal päris terve. Aga nüüd tuli ta selle hammustavalt külma ilmaga.

Korraga turgatas talle meelde, et Vana-Dag oli talle kord maininud, et Holderi rahaasjad ei ole vist enam nii heas korras. Oli olnud raskeks saada aruannet palkide ja kõige muu kohta, millega neid siit varustati. Ja nüüd tänavu oli Adelheid kuulnud tädi Eleonorelt, kes järjekindlalt linnast tuttavate käest kirju sai, et suured kaubamajad läksid üksteise järel pankrotti.

Selles külastuses oli midagi õudset, kuid naeratades võttis ta vana mehe, kes osutus samaks kavaleriks nagu ikka, eestoa uksel vastu. Lausunud mõne sõna selle kohta, kui kurb see on, et Vana-Dag pidi nii järsku lahkuma, pöördus ta Adelheidi poole ja ütles, et ta on üha niisama noor ja ilus.

Dag ilmus kohale, neiu Kruse sai magamistoas seisva suure kirstu võtmed ja tagatuppa kaeti onu Holderile hõbenõude ja valge linaga pidulaud. Ta oli, tõsi küll, ainult Dagi ema nõbu, kuid teda hüüti sellest saadik onuks, kui Dag oli väike, ja ta oli talle alati kinke ja elu ja head tuju ühes toonud ja Dagile väga meeldinud. Nüüd lauas istudes oli temas midagi väsinut ja loidvat ja tema naeratus oli pisut kõver ja ebaloomulik. Aga ta oli ju nüüd ka üsna eakas.

Kui nad olid pärast einet pisut eestoas istunud, kusjuures onu Holder korduvalt kirjutustoa poole piilus, ütles ta vana ja kuiva häälega:

„Mul on midagi, millest ma sinuga seal kõnelda tahaksin, Dag."

Dag ajas enese üllatunult sirgu ja vaatas talle küsivalt otsa, ja tõusis siis ja läks temaga sinna. Adelheid oli istunud kangelt ja jäigelt nagu talumatus pinevuses. Kui uks nende järel kinni langes, jäi ta langetatud pea ja ainiti vahtivate silmadega istuma.

Dag oleks pidanud teadma, mis Vana-Dag talle oli ütelnud. Tema, Adelheidi kohus oleks olnud seda talle nimetada. Kas ta võib minna, koputada uksele ja paluda Dagi välja tulla? Ei, see näiks tema silmis imelik. Ta katsub parem pärast Dagi kõrvale kutsuda, kui nad seal sees on ära rääkinud. Nii järsku ei saanud ju midagi erakorralikku juhtuda. Ta tõusis ja läks üles kambrisse. Nagu pime hirm oli ärganud temas ohutunne.

Kirjutustoas leegitses kaminas tuli. Korsten tõmbas nüüd külma ilmaga hästi, jah, aeg-ajalt tuul lausa ulus selles.

Päev hakkas nende kõneldes vähehaaval õhtusse kalduma. Dag istus pöördtoolis, küünarnukk kirjutuslaual ja nägu pööratud tule poole, nagu ta endamisi õhtuti tavatses istuda, kui oli raamatutega valmis. Holder istus temast vasakul ühel kindlamatest toolidest, mis Jørn Mitmekesine kord oli meisterdanud. Tema nägu oli pooleldi tule ja pooleldi Dagi poole pööratud.

Holder rääkis Napoleoni sõdadele järgnenud rasketest aegadest, õnnetustest ja hädadest kõigil maadel, mõttetust tollist, mis Inglismaal plankude ja palkide sisseveol viimased seitse-kaheksa aastat oli kehtinud, nii et kaubavedu sinna oli toonud rohkem kahju kui kasu, ja nüüd viimasel aastal polnud tema ostja Londonis isegi mitte enam maksta suutnud.

„Kas sa pead siis lasti tagasi võtma?“ küsis Dag.

„Tagasi võtma?“ Arusaamatult vahtis Holder talle otsa. „See on müüdud — nad on selle maha müünud, aga ei saa mulle ära maksta.“

Dag ei taibanud midagi. Et inimesed midagi säärast võivad teha, oli talle arusaamatu — kaup vastu võtta ja maha müüa — ja siis seda mitte ära tasuda. Ta tahtis teada, kas säärane asi on seaduspärane.

„Jah,“ vastas Holder lühidalt, „häda murrab seadused, teadagi — ja nad on pankrotti läinud, pole oma ostjatelt arvatavasti raha saanud, ja on nüüd niisuguses seisukorras.“

Dag ei saanud ikka veel aru, kuidas nad kõigepealt hoolt ei kandnud, et neil oleks raha ostetud kauba eest tasumiseks. Kõik maailmas ei olnud vist siiski nii, nagu tema oli arvanud. Krediit oli talle tundmatu mõiste. Pankrotist oli ta ju kuulnud, aga arvas selle tulevat sellest, et inimesed oma raha ise ära tarvitasid, nii et enam rohkem järel ei olnud. Ja kõige arusaamatum kõigest, mis Holder seletas, oli see, et niisugune asi oli sündinud Londonis, maailma rikkaimas linnas, nagu ta oli kuulnud.

Üha hämmastunum ja rahutum, vahtis Holder Dagile otsa ja tema laup kattus viimaks higiga. Tal oli vist küll midagi südamel, mida oli säärasele mehele peaaegu võimatu ütelda, kel oli selle nii vähe taipu, mis ärielus võib juhtuda.

Ta võttis enesele aega ja rääkis palju rohkem, kui oli kavatsenud, kuidas ajad olid mõjunud ka tema ärile. Ja ühe lülina oma seletuses suutis ta mainida, et ei näe mingisugust võimalust oma aastaarvete tasakaalustamiseks siin talus.

Dag teadis raamatutest, et neil oli Holderilt ammust ajast suuri summasid saada, ega pööranud sellele erilist tähelepanu, et protsente ei makstud välja, vaid need lisati vanale summale.

Holder oli rahunenud, nähes, kui rahulikult Dag arveteõiendamise peale noogutas, ja ta istus kaua, otsekui puhates pärast seda

Aga siis tõmbas ta paar korda sügavasti hinge — ja sellele järgnes hämmastav küsimus:

„Kas sa tead, kas su isal oli veel Hamburgis hõbedat?“

Dag suunas talle tähelepaneliku pilgu. „Jah,“ vastas ta, „see seisab siin raamatutes. Kas midagi — on tulemas — ka Hamburgis?“

„Ei — ei — see oli ainult — — Kas sa tead, kui palju seda on?“

Dag vaatas talle otsa tundega, nagu oleks see küsimus liiga pealetükkiv, aga ta mäletas summat ja avaldas selle.

Holder näis kergendatud ja vabanenud, kuuldes summat, kuid tema lõug vajus peagi jälle žabookroogetele — jah, tundus, nagu tunneks ta end hästi masendatuks nii ilmelt kui ka rühilt, ja ta istus kaua aega vaikides ja keeleotsaga kuivi huuli niisutades, sellal kui parem käsi kobas ja sõrmitses kuldpitsatit vestiäärel.

Viimaks köhis ta hääle puhtaks ja rääkis:

„Asi ei ole üksnes selles, et me ei saa tasuda oma arveid teile,“ ütles ta, ja tema hääl oli korraga troostitult vana. „Ma kardan, et meiega on — lõpp — täielik lõpp — kui sina ei aita meid üle raskustest, milles me praegu oleme. Kui sa laenaksid meile selle, mis on Hamburgis, siis sa kaitseksid paljude inimeste olemasolu — sest on paljusid, kes sõltuvad meist, ja tulevikuvõimalused on olemas. Paljud neist, kes hakkasid kauplema, ilma et neil oleks selleks taipu olnud — häil aastail —, ja kes on [illegible] segadust tekitanud, need on nüüd mängust väljas, nii et just nüüd peaks võimalik olema end taas üles võidelda — ettevaatuse ja kannatlikkuseg . Ja...“ — siin peatus Holder ja vaatas maha, kuid tõstis siis jälle silmad — nagu ebalevalt — „sa võiksid päästa oma ema ja tädi Dorthea kodu — ja — nime.“

Tundus, nagu oleks viimaste sõnade väljendamine vanale mehele üleraskeks osutunud, aga häda murrab — — —

Dag istus liikumatult, silmad tulle suunatud. Tema suunurgad olid kalgilt allapoole kooldunud. Et nii kiiresti pärast isa surma pidi esile kerkima nii suureulatuslik ja tõsine asi, seda polnud ta osanud kujutleda. Ta oli küllalt arukas taipamaks, et isal oli olnud oma mõte, kui ta seda raha Holderi juurde ei paigutanud. Raha oli, tõsi küll, ka veel keldrikirstus, aga ei võinud kunagi teada. Oli mitut liiki makse ja väljaminekuid, mis tulid aasta jooksul ära õiendada, nagu ta raamatutest nägi, ja tal oli kõigest nii vähene ülevaade, et ta oleks sellest meelsasti pääseda tahtnud, kuni on sellega paremini tutvunud, mis tal juhtida oli.

Oleks olnud hea, kui ta oleks kõigest pisut rohkem teadnud ja kui tal oleks olnud keegi, kellega rääkida. Ta pidi mõtlema Adelheidile, kes oli isalt võib-olla nii mõndagi kuulnud — — —

Dag tõstis nõksatades pea, nagu oleks teda torgatud, tõusis siis püsti ning läks ja keeras kapilaeka lukust lahti. Ta oli eile

kõik paberid keldrist üles toonud, et üht-teist läbi vaadata, ja need seniks siia jätnud. Ta leidis Hamburgi paberite paki ja pani teised laekasse tagasi.

Alles siis, kui Holder järgmisel hommikupoolikul ära sõitis ja Dag pärast jumalagajättu väljas trepil sisse tuli, suutis Adelheid viimaks läbi raskuste küsida:

„Mis — see oli, mida ta tahtis?"

Dag võpatas ja näis, nagu oleks ta tahtnud vastamata temast mööda minna, aga siis jäigastus tema näoilme ja ta vastas kindla häälega:

„Raha laenata."

„Kas ta — sai?" Adelheidi hääl oli kõlatu.

„Jah, selle Hamburgist."

„Kõik?" oigas Adelheid.

Dagil oli peaaegu piinlik. Adelheidil oli õigus. Talle polnud mõttessegi tulnud, et asja oleks saanud korraldada vähema kui terve summaga. Aga nüüd oli see tehtud.

„Jah," vastas ta kindlalt nagu ennegi, „kõik."

„Nad on vist väga suurtes raskustes," ütles Adelheid ettevaatlikult.

„Jah, nii ta ütles," vastas Dag.

Adelheid võpatas. Nii et Dag oli laenanud Holderile suure, kindla summa Hamburgi pangast, täies teadmises, kui halvas seisukorras Holder on.

„Inimene ei tule talvise külmaga kauge maa tagant laenama, ilma et tema seisukord oleks äärmiselt halb," ütles Dag — kuid ta oli Adelheidi sõnadest ja häälest märganud, mis tema arvab — ja lisas madala häälega ning kokkusurutud hammaste vahelt: „Tegemist on mu ema perekonnaga."

Viimased sõnad polnud tarvilikud, leidis Adelheid. Need olid nagu noomitus, et ta oli seganud end tema asjadesse.

Adelheid oli end pärast Vana-Dagi surma sageli ebakindlalt tundnud, aga nüüd hakkas ta tõsiselt kartma. Siin oli Dag kõva südameline väikeste inimeste vastu, kes võlgnesid talle natuke, kuid laenas ilma pikemata välja niisuguse summa. Mis võis siis järgmine kord juhtuda?

Sellele järgnevail päevil oli Dag kõigi vastu jõngim kui kunagi enne; jah, tundus isegi, nagu poleks ta poissegi näinud. Kui nad temaga kõnelda püüdsid, ei vastanud ta.

Ühel õhtul, kui Dag istus eestoas kamina ees, tuli Adelheid trepist alla ja istus oma käsitööga vaikselt kamina ette toolile, kus ta võis istuda varjus ja vaadelda Dagi, ilma et teda ennast nähtaks.

Nii istunud, et ta võis näha Dagi ettepoole kummargil nägu, ta päris tardus. Tervest kühmus kogust õhkus säärast õudust, et ta jäi istuma nagu halvatud. Dagi juuksed olid lauba ümber sassis, silmad põlesid pooleldi suletud laugude all, ja tugevad, kardetavad käed olid nii kõvasti kokku pigistatud, nagu oleks ta istunud ja iseennast kõigest väest kinni hoidnud. Ses pildis polnud mitte üksnes õudust — selles oli — õnnetust.

Esimest korda selgus Adelheidile, et Dagi viimase aja kogu mõistatuslikkuse taga peitus see, et ta on õnnetu — sügavalt ja piiritult õnnetu.

Pisarad pilkusid Adelheidi silmis ja sõnad tulid enne, kui ta isegi taipas:

„Miks me ei saa olla — teineteise vastu teistsugused — Dag?"

Dagi silmad avanesid, nagu näeks ta tules midagi täiesti arusaamatut, ja ta tõstis pikkamisi pead, nagu kuulatades midagi niisama käsitamatut, ajas enese siis raskelt sirgu — nagu talumatus pinevuses — ning pööras näo selles suunas, kus Adelheid istus.

„Sest see polnud mina, keda sa armastasid, kui abiellusid — siia," ütles ta häälega, mis rebis sõnad tema hammaste vahelt.

Samal hetkel tundus, nagu oleks pinevus temas kadunud. Ta pööras ümber ja läks — eestoa pimedusse, ja Adelheid kuulis, kuidas ta lukustas enese järel magamistoa ukse.

Värisev kogu ja metsik, vihkamist täis silmadega nägu, mille kaminavalgus oli pimeduse taustal nii elavselgelt esile toonud — jäid Adelheidisse püsima kui kõige kohutavam, mida ta iganes oli näinud. Ja sõnad — need hirmsad sõnad, millega Dag ta maha lõi. Jah, maha lõi — sest nüüd oli kõik otsas.

Hommikul pärast vahejuhtumit eestoas oli Dag läinud suuskadega metsa. Kõik päevad, mis järgnesid, ilma et ta oleks koju tulnud, olid raskeimad Adelheidi elus. Ebaselged tunded, et pidi olema mingi põhjus nendeks julmadeks sõnadeks, piitsutasid mõtteid uduses, hoovavas virvarris, ilma alguse ja lõputa läbi tema pea — ja vahepeal kasvas hirm päevast päeva, et Dag teeb jälle midagi niisugust nagu toona ülal mäel ja et ta ei saa teda enam iial näha.

Ta võitles ja mõtles, nii et tundis lõpuks tühjust peas — mõtles, kas see, mida ta oli ütelnud Holderi laenu kohta, oli Dagis kihvatanud, — kas Dag arvas, et tema, Adelheid, armastas raha, kui abiellus siia. Aga juba kaua enne seda oli ta Dagi silmis vihkamist märganud. Kas Dag oli kuulnud, et tema, Adelheid, oli teisega kihlatud olnud, tookord, kui Vana-Dag nad kokku viis, aga ta ei saanud ometi arvata, et Adelheid oleks võinud vana apteekrit armastada. Aga ehk tuli kõik sellest, et ta mõistis, et Adelheid ei armastanud apteekrit, aga oli sellest hoolimata kihlu-

nud temaga — raha pärast, arvates, et temasse suhtus Adelheid samamoodi. Adelheid kaevus üha sügavamale meeleheitesse, ja selle all elas päeval ja ööl hirm — —

Ühel õhtul, kui ta oli valmis puhkama heitma, kuulis ta, kuidas keegi all eestoas ukselingist kinni võttis, uks avati ja suleti ja — jah, need olid tema sammud — läbi eestoa ja tagatoa magamistuppa, aga need polnud tema tavalised reipad, kindlad sammud — need olid väsinud — — — ja see oli kaheteistkümnes õhtu pärast tema metsaminekut.

Miks ta seda tegi, ei teadnud Adelheid isegi, aga ta sattus peegli ette minema, ja seal nägi ta — oma emapoolse vanaema tardunud jooni. Ta kohkus tagasi. Nii kulunuks ja vaevatuks oli ta viimasel ajal muutunud. Nii vanaks oli ta elus jäänud — tundmatuks iseennast — — —

Mis see oli, mis Vana-Dag talle oli ütelnud? Jah, et kui midagi viga on, siis kõnelgu tädi Eleonorega, sest tema on mõistlik inimene.

Mõistlik, jah. Adelheid tundis külmi värinaid tädi avameelsetele sõnadele mõteldes, aga nüüd pidi ta siiski katsuma homme Borglandile ratsutada — et tädi karme sõnu vastu võtta. Kui leiduks ainult väljapääs — pimedusest, milles ta nüüd viibis.

Täna ei tarvitsenud tal vähemalt Dagi pärast hirmu tunda, ja ta jäi kohe magama — esimest korda üle hulga aja.

XX

Borglandi peasissekäigu uks avanes, preili Ramer astus üle läve ja vaatas sooja ning elava pilguga pealt, kuidas Adelheid tuli hobuse seljast maha ja sammus trepist üles, sellal kui sulane hobuse minema viia.

Adelheid oli pika öö unest ja Dagi kojutulekust ning ratsasõidust värske õhu käes elustunud. Ta püüdis vist küll nii südikat näida, kui sai, paradeerides tädi teravate silmade all läbi tubade sinisesse, kagu pool asuvasse nurgakabinet'i, ennelõunapäikese looritatud valguse langedes läbi suurte akende ees olevate kergete kardinate sisse.

„Kas tead mis, Adelheid," ütles tädi lõbusalt noomides, „sa peaksid nüüd sellest kõndimisviisist loobuma. Vana inimene, varsti

neljakümnene, ja ikka veel säärane rütm pealaest jalatallani nagu... Mis, aitab sellest."

Kaugemal naeratusest, kui Adelheid täna siia tulles oli olnud, võis küll vaevalt keegi olla, aga ta p i d i pead pöörama ja naeratama. Tädi leidis alati midagi, millega inimesi enda ümber rõõstida ja ergutada, sellest peale, kui ta oli Borglandi käskijannaks saanud.

Kui inimene ise suudab hommikust õhtuni rõõmu tunda, siis puudub ainult, et seda veidi teistelegi ei jätku, oli ta vastanud, kui Adelheid kord tema head tuju oli kiitnud.

Tädi seadis enesele tooli valmis ja korraldas sohval patju Adelheidi jaoks.

„Ma mõtlesin homme sinu juurde tulla, et kõnelda sinuga sellest, millest sa minuga kõnelema tulid," ütles ta, ilmne tõsidus hääles. „Kuni ma ära käin ja meile midagi karastavat muretsen, võid siin istuda ja end välja nutta, siis sa ei viida meie aega, kui kõnelema hakkame." Sellega pühkis tädi Eleonore kabinetist välja, heites ukselt mõistva pilgu tagasi Adelheidi jahmunud silmadele.

Tädi naasis tee ja kookide, keedise ja maiustustega ning asetas kandiku lauale.

„Pole tarvis, et uudishimulikud teenijasilmad näevad seda nägu, mis sul ees on," ütles ta toolil istet võttes.

Kui ta oli teed kallanud ja nad olid seda maitsenud, seadis ta enese otse Adelheidi vastu sirgelt istuma.

„Alustame siis. Lukustasin kõik uksed, nii et ükski külaline ei saa meid häirida. Tegemist on siis Dagi ja sinu vahekorraga."

Adelheid tõstis pea ja vahtis.

„Nonoh," jätkas tädi ühtaegu kelmikalt ja tõsiselt, „võib olla palju rumalam kui mina ja ometi näha, et te mõlemad teete teineteise elu kibedaks. Ja sa oled ju elus küllalt muret näinud ja üle elanud. Sul ei tarvitse enese ja teiste õnnetust kummardada, nagu inimesed sageli teevad — ja seda pealegi tõelisuseks nimetada, mille eest keegi ei saa põgeneda. Selleks on sul liiga palju mõistust, ja nüüd tahad sa katsuda sellele lõppu teha — ja sellest minuga rääkida."

Tädi Eleonore pidi tarvitama nii nalja kui ranget tõsidust, et teda alustama panna, aga viimaks tulid esimesed sõnad. Tädi vaiksed, mõistvad sõnad ja õla- ning juustesilitused meenutasid Adelheidile nii südantliigutavalt õnnelikke päevi tema kõige varaseimas nooruses, kui tädi tuli külla ja oli elavus ja helgus ja soojus tema puises ja külmas eksistentsis vanaema juures. Ja Adelheid jutustas — algul ebamääraste fraasidega, aga sedamööda kuidas tädi arukad sõnad teda selle juurde juhtisid, mis tema viimas piinas, hakkas ta kõike rääkima.

Muidu nii paindumatu preili Ramer oli Adelheidile üha lähemale nihkunud ja käe sohva seljatoele toetanud, käsivars julgustavalt Adelheidi selja vastu surutud. Ta oli pea Adelheidi näo juurde painutanud, otsekui tahtes kinni püüda iga pisimatki üksikasja, ja tema silmad ja näoilme elasid Adelheidi sõnade rütmiga kaasa, nagu oleks see tema enese elu, mis on kaalul.

Preili Ramer oli saanud Vana-Dagilt notari juures kinnitatud dokumendi, mis lubas tal kuni surmani Borglandil elada, ja kõik õigused ja kohustused, mis tal olid, olid selles nimetatud. Kohustus, mille Dag oli võtnud enesele koloneli ees, kohustus hoolitseda tema hullu venna Lorentzi eest, kuni too on seisusekohaselt hauas, oli kirja pandud, samuti see, millised ruumid ja õigused preili Ramerile jäävad, kui ta elab nii kaua, et Väike-Dag asub siia. Ta peab end täiesti turvaliselt tundma, oli Vana-Dag ütelnud. Kui ta hoiab silma peal Adelheidil ja Dagil — ja lastel, kui ta nende suureks kasvamiseni elab, siis tasub preili Ramer talle rohkem kui küllaldaselt, oli ta pärast juurde lisanud.

Jah, preili Ramer istus Borglandil kindlalt. Aga ta polnud neid inimesi, kes võtavad vastu tasumata, ja ta mäletas väga hästi Vana-Dagi viimaseid sõnu, ja kui tal millekski annet oli, siis just teda ümbritsevate inimeste silmaspidamisel. Adelheid oli kaua olnud tema armsaim sugulane ja ta ei unustanud ka, et just Adelheidi tädina oli ta eluks ajaks nii hästi kindlustatud.

Tal oli kohustusi Adelheidi ees; aga et surnu sõnad teda samuti kohustasid, siis ka noore Dagi ees — ja kui väga ta Adelheidi armastaski, oli ta alati osanud oma arvamusi igasugu tundelist vabana hoida, ja nüüd oli see tähtsam kui kunagi enne. Ja selle omaette selgusega kuulas ta nüüd, mida talle jutustati.

Kui Adelheid lõpetas kibedate sõnadega, mis Dag eestoas kamina ees oli esile paisanud, et see polnud tema, keda Adelheid armastas, kui ta siia abiellus, — noogutas tädi Eleonore nõustudes ja ütles nii tasa, nagu oleks ta ainult valjusti mõtelnud:

„Täiesti õige."

„Mis?" Adelheid ajas enese sirgu nagu ulmast äratatu ja vahtis talle kohkunult otsa.

„Täiesti õige," kordas tädi rahulikult ja Adelheidi tugevast liigutusest täiesti häirimatult.

„Mida sa sellega mõtled?" Adelheid hakkas püsti tõusma, aga Eleonore pani käe tema õlale ja hoidis teda tagasi, tõstes ise pead ja sirutades selga.

„Istu aga paigal, Adelheid, see on sügavtõsine asi, mis nõuab

…elt põhjalikku järelemõtlemist." Tema hääl oli madal, kuid kindel ja otsustav.

Preili Ramer laskis pea jälle pisut norgu ja kallutas külje peale, kusjuures pooleldi suletud silmade ilme oli äraolev, nagu kuulataks ta midagi kuskilt kaugelt.

Adelheid istus nagu tardunud ja vahtis teda õudust tundes. Jumalapärast, mida ta sellega oli mõtelnud?

Päike oli nüüd lõunasse jõudnud ja selle helk langes tuhmilt läbi kardinate, kuid selgelt Adelheidi kuklale ja Eleonore kogule.

Preili Ramer noogutas kaks-kolm korda lühidalt ja tõstis pea. Ta tõmbas sügavalt hinge, nagu viibiks ta mõtetega nii kaugel, et isegi hingamine jäi seisma.

„Jah, nii see on," ütles ta ning jäi istuma ja Adelheidist mööda idaakna poole vaatama. „Nii see on," kordas ta, „nii see meiega siin elus on. Kõige lähema me unustame."

„Mida sa sellega tahad öelda?" sai Adelheid viimaks üle huulte.

„Oh, ma mõtlesin ainult millelegi muule," ütles Eleonore hajameelselt.

„Millelegi muule?" Adelheid oli päris segane. Ta oli tulnud siia, murest ja meeleheitest nagu surmamõistetu, ja kui ta oli kõik südamelt ära rääkinud ja mõistmist ja lohutust oodanud, pidi ta kuulma, et see kõige mõttetum, mida ta kogu elus oli kuulnud, on täiesti õige, ja et tädi mõtles kohe pärast seda millelegi muule.

„Jah," ütles tädi Eleonore ettepoole kummardudes ja endale tassi külma teed kallates, „millelegi muule — kuid siiski sellelesamale, millest sina kõnelesid." Ta jõi pisut teed, küllap selleks, et jätta enesele aega mõtteid koguda.

„Kas sa tõesti arvad, et see polnud Dag, keda ma armastasin?" Adelheidi hääl värises õudusest.

„Jah, midagi sellist," kõlas kuiv vastus.

„Kas ma armastasin siis iseennast või?"

„Seda me teeme just siis kõik, kui arvame end armastavat teisi, aga ma ei mõtle nüüd sellele."

„Aga taeva pärast — keda sa siis arvad mind armastanud olevat?"

„Vana-Dagi."

Adelheid oli nagu hoobi all kössi vajunud, aga siis hädaldavaid kinnitusi välja pursates püsti karanud. Tema rahustamine võttis palju aega, aga nüüd oli ta ometi jälle sohvale tagasi vajunud ja istus seal, taskurätik silmade ees.

„Mõtle ise pärast järele — kui oled rahunenud," oli tädi Eleonore lõpuks ütelnud.

Paljude värisevate hingetõmmete järel taskurätiku taga — ja pärast pikka vaikust kostis Adelheidi madal hääl:

„Kas sa arvad, et Dag mõtles seda?"
„Ta ei saanud midagi muud mõtelda."
„Aga miks ta on sääraseks muutunud ja mõtleb seda nüüd?"
„See ongi, mille seletamiseks ma ennast ette valmistan. Asi on iseenesest küllalt lihtne, aga ma ei tea õieti, kuidas alustada."

Tädi Eleonore oli püsti tõusnud ja kõndis kabinetis edasi-tagasi — käis akna all ja laskis pilgul libiseda üle talvise maastiku, kus lumi lõunanõlvakuil oli hakanud vähehaaval sulama, kõndis toas ringi, kergitades siin-seal mõnd pisiasja ja lisades puid ahju.

Viimaks ta istus ja pöördus pooleldi Adelheidi poole.

„Oled sa tähele pannud, kui täielikult Dag viimasel ajal oma isaga sarnaneb?"

„Jah."

„See sarnasus suureneb kindlasti veelgi. Ja mitte üksnes väliselt. Tal on kahtlemata ka sama iseloomu kui vanal, ja selle tugeva loomusega on ta pidanud käima, evimata võimalust selle kasutamiseks. Oled sa sellele mõtelnud?"

„Ei."

„Olen seda ennegi näinud, nii talupoegade juures, kui ma nooremas eas maal elasin, kui hiljem ärimeeste juures linnas. Kus poeg iga päev peab käima tugeva isa kõrval, seal jääb poeg varju.

Kõik õiged mehed tunnevad tungi millegi eest enda ümber vastutust kanda, kui mitte muu, siis vähemalt naise ja laste eest. Vastutustunne on üks tugevamaid tugesid meeste elus, see hoiab neid tagasi paljustki, millesse nad ehk muidu satuksid. Vana-Dagil on kõige kergem mõtelda, et see oli paljas valitsemishimu, mis kihutas teda omal ajal tegema paljugi sellest, mis sa ütlesid teda sulle rääkinud olevat. Aga peamiseks ajendiks oli temal suguvõsa vana vastutustunne kõigi eest tema ümber, mille temal noorpõlve heitlused liialdusteni viisid.

Kahtluste järgi tema hilisemais aastais võid sa ka näha, kuidas ta pöördus alatasa tagasi vastutuse juurde kõigi eest. Kuid siit tuleb see, et kogu oma hoole juures kõigi teiste eest unustas ta lähima, nagu me kõik kipume tegema. Sa tead, et vanemad kõnelevad oma lastega üpris vähe oma eluvõitlustest. Seepärast peavad kõik elu otsast peale alustama, ja küllap sellepärast inimsoo areng nii aeglane ongi. Vana-Dag unustas või ei näinud, et poeg sai täiskasvanuks, saamata kasutada seda osa oma loomusest, mis oli võib-olla tugevaim pärand isalt — jah, ilmekaim omadus suguvõsas mäletamata aegadest saadik.

Dagil oli küll pisut tegemist raie- ja metsatöödega, aga see kõik sündis nii, nagu isa määras. Tal polnud mingit õiget vastutust. Dag ei taibanud ise tõenäoliselt asjade seost, aga et ta seda tundis ja kindlusetuks ning eluvõõraks muutus, seda sa tead nüüd.

Õnnetus ülal mäel ei olnud küll mitte ainult tema mure tagajärg poiste pärast, vaid selles oli osalt kindlasti süüdi ka meeleheide tema enda pärast, kuna ta oli tundnud tärkavat vastutustunnet poiste eest — ja siis järsku kisti tal kõik jälle käest.

Pärast õnnetust mäel ei olnud ei sina ega Vana-Dag päris kindlad, kas tema pea pole kannatada saanud, ja siis läks nii, et te mõlemad hoidsite ühte, välistades teda. Ja sina andsid üha rohkem järele tungile toetuda Vana-Dagile — ja püüdsid järjest vähem täita oma kohust — olla usaldav ja sõbralik oma mehega. Nii kaotas ta sellegi väikese vastutuse, mida ta oleks võinud kanda sinu eest.

Sa vaatad mulle õudusega otsa, jah, aga ole ainult vait, kuni ma olen valmis. Sa tegid, mis võisid, arvad sa, mängisid ja laulsid, kui ta kodus oli, ja täitsid oma abielukohuseid. Aga sa vaatasid talle nagu väikesele poisile, Adelheid, ja tegid seda järjest selgemini. Sa jäid istuma ja Vana-Dagiga rääkima, kui Dag tuli metsast, ei küsinud kunagi, kuidas tal läheb, ega osutanud talle teisel viisil hoolt. Ma nägin seda, aga mõtlesin, et see on üksnes valehäbelikkus teiste juuresolekul sõbralikkust ilmutada, aga pärast seda, mis sa mulle nüüd oled jutustanud, näen ma selgesti, kuidas asi oli.

Kas sa mõistad nüüd, miks Dagi silmad olid täis kibedust, kui ta nägi sind alatasa vana seltsis istumas? Ta ise vajas kogu oma ebakindluses nii meeleheitlikult teist inimest toeks, nagu keegi kunagi üldse on vajanud. Selle asemel aitasid sa kaasa tema veelgi kindlusetumaks tegemisel.

Ma ei ütle seda kõike mitte selleks, et sind laita, vaid selleks, et sulle avameelselt selgitada, mida ma arvan. Kõigega, mis sa oled läbi elanud, ja säärase isaga, nagu sul oli, jah, vabanda, et pean seda mainima, oli loomulik, et sa kogu oma hirmuga elu ees kiindusid abitult nii kindlasse ja tugevasse inimesse nagu Vana-Dag. See sündis kahtlemata juba esimeste jõulude ajal, ja kui te pärast päris sõbraks saite, olid sa kindlasti õnnelikum, kui sa ise arugi said, ehkki arvasid, et muretsed Dagi pärast. Vana oli ümbritsetud sinu tõelisest armastusest. Dagile pole see vist küll kunagi kuulunud."

Adelheid istus sohval, küünarnukk selle seljatoel ja käsi lõua all, ning vaatas tühjal pilgul idaakna poole, nagu oleks tal kogu olemasolu pide käest libisenud. Kõik ilusad mälestused Vana-Dagist olid kummaliselt halliks, jah, peaaegu ebapuhtaks muutunud.

Tädi ei jätnud teda kauaks rahule, vaid jätkas:

„Siis tuli Dag metsast koju — kui isa oli surnud — ja istus tema juures tundide viisi iga päev ja terve viimase öö, klammerdus temasse, ei mõistnud iseennast ega midagi muud, nüüd, kus oli kadunud see, kes oli juhtinud kõike — ka teda ennast. Seda kõike

lisaks südamevalule isa surma pärast, ja et ta polnud isegi nii ajaldasa koju jõudnud, et teda elusana näha ja temaga jumalaga jätta.

Ta ei suutnud pärast seda midagi, isegi mitte metsa minna — aga elu kisub meid jälle kaasa, ja poisiklutid korraldasid selle asja Dagiga.

Ja siis viimaks, nähes sind vastu võtvat inimesi ja makse, hakkas ta mõistma, et on kõrvale jäetud, nii sina kui ka vana olite seda kaua — palju aastaid teinud. Ta nägi sind pidavat raamatuid ja taipas, et sulle oli seda õpetatud, aga temale mitte, et sa olid nii endaga rahulolev, et sul ei tulnud mõttessegi, et see võiks teda solvata. Jah, siis ta tuli ja võttis selle üle, kuid oli ikka ebakindel.

Sel ööl, kui ta istus raamatute taga, nägi ta arvatavasti, et asunduste inimesed, kes isa ajal olid maksnud täpselt, olid nüüd lohakad tasuma, jah, vaatasid temast mööda — just nagu isa ja kõik teised kodus talus.

Sellega nägi ta selgesti oma seisundit — ja ta sõitis järgmisel päeval ringi, näitamaks inimestele, et nad olid temas eksinud. Sellest alates on ta olnud jõnk kõigi vastu, et näidata teistele, aga vahest kõige rohkem iseenesele, et temast ei saa enam mööda vaadata.

Sinu mees, Adelheid, ei ole enam noor Dag Bjørndal, püss õlal — ja metsalõhn ümber, ta on võib-olla otse vastupidi lasknud trotsil eneses maad võtta, nagu vana tegi seda kunagi oma rahaahnuses.

Mis puutub laenusse Holderile, siis võib selle põhjuseks olla see, et Dag armastas oma ema ja tädi, aga ka trots. Ta nägi võib-olla raamatutest, mida sa mulle rääkisid, et Holderil olid mitme aasta arved õiendamata ja et sina, keda oli raamatupidamisega tutvustatud, pidid sellest teadlik olema, ilma et temal oleks sellest sõnagi kuulnud. Otsustav temas võis lihtsalt olla pahameel sinu üle. Vastus, mille ta sulle eestoas andis, viitab sellele, et ta mõtles Holderi külaskäigu ajal niihästi sinule kui ka isale.

Kõik, mida ta aastatega vahest on kannatanud, mõistmata isegi kõige seost, võib hakata nüüd sinu vihkamiseks kogunema. Tal on kardetav meel. Sa nägid seda tema mägiretkest ja võib-olla sellest Holderi loost — ja sõnadest, mis ta sulle nüüd näkku paiskas."

Tädi Eleonore pööras täielikult nagu halvatult istuva Adelheidi poole ja võttis tema käe. Tädi silmis oli ebatavaline läige, aga pilk oli kindel ja jõuline, kui ta ütles:

„Sügavamale ei saa inimene langeda, Adelheid, kui on mahaistumine ja iseenese üle hädaldamine. Võta end kokku. Elus ei ole muud trööstі peale selle, mis enesele ise kätte võideldakse. Nii et mine nüüd kohe Dagi juurde ja kõnele temaga siiralt. Heidi

endast kõik see, et sa oled õppinud rohkem ja oskad rohkem kui Dag — ja et sa seisad temast kõrgemal. See on sind ehk kõige rohkem pärssinud. Sa oled õppinud midagi muud kui tema. See on kõik. Tema ei ole lugenud nii palju raamatuid, aga ta mõistab oma asju, mis on vahest rohkem väärt — ja sul võib olla rohkem kui küllalt tegemist tema mõtete jälgimisega, kui pääsed talle lähedale. Inimene ei vaeva end aastakümneid metsas ja põllul ning elulähedases töös ja võitluses, ilma et see ärataks temas mitmesuguseid mõtteid elu tõsidusest. Ma olen ise töölistelt siin Borglandil palju õppinud. Painuta oma uhkust ja iseennast oma armastuse ees, kui armastad — teda. Kui ei — siis pole enam midagi ütelda. Võib-olla ma eksisin mõnes asjas, mis ma ütlesin, aga ma ei usu seda."

Adelheidi siidhobu tantsiskles ja õõtsus puiesteed mööda alla — ja edasi põhja poole. Ratsuri silmad vaatasid ainiti hobuse läikivat keha, kuna sisimas püsis tunne, et ta oli näinud heade selgete silmadega ilusat hobusepead enese poole pööratuna, kui ta Borglandi trepist alla tuli. See oli kõik, mida ta teadis. Tädi Eleonore sõnad olid võtnud kogu tema teadvuse ja viinud ära kusagile igavikku. Kõik temas oli tühi.

Hobusekapjade löögid vastu palksilda, kust algab Bjørndali puiestee, oli nagu selle elu kaja, mida ta kord oli elanud. Ta ajas end sirgu ja tundis puhast jahedat õhku nagu virgutavat elupuhangut ninasõõrmetes.

Hobuse liikudes nõtkelt ja kergelt läbi puiestee tuli teadvus tagasi, ja üle kõikide tädi Eleonore sõnade libisesid tema oma mõtted uutele radadele — — —

Dag oli täisinimene — iseseisev, mees, kes toimis, nagu ta tahtis — risti vastu Vana-Dagi käsule. Valitsevad need, kes elavad, — mitte surnud.

XXI

Adelheid sulges Dagi kambri ukse.

See oli teisel õhtul pärast tema Borglandil-käimist, ja täna oli tädi jälle hobuse poistele järele saatnud, teatades, et nad võivad ööseks Borglandile jääda. Adelheid taipas, mida ta sellega mõtles. Ta polnud tädile ütelnud, et Dag oli ööbinud kaua aega tulemajas ja asunud nüüd alla suurde magamistuppa. Selles oli peaaegu nagu teotust ja ta polnud suutnud seda talle mainida.

Tädi oli kindlasti mõtelnud poisid ära viia, nii et temal ja

Dagil jäävad kambrid enda päralt ja nad saavad õhtul teineteisega siiralt oma asjadest kõnelda.

Aga Dag oli eile metsa läinud, enne kui tema Borglandile ratsutas, ja ei olnud veel tagasi tulnud; ja Adelheid polnud veel valmis temaga kõnelema. Nad olid nii ebaküpsed, need tunded, mis kõnelus tädi Eleonorega oli temas äratanud, ja rusuv süütunne vaevas teda.

Ta oli püüdnud sellest mööda hiilida, mis tädi oli ütelnud, — ta oli unistanud, et Dag ja tema saavad sõpradeks ilma nii põhjalikult läbi rääkimata, kui tädi oli tarvilikuks pidanud. Sest palja mõtte juures sellest Dagiga kõnelda nägi ta teda enese ees, nagu oli näinud viimane kord, kui Dag paiskas talle näkku need kibedad sõnad. Ta ei tahtnud, ei suutnud, ei jaksanud tema nägu veel kord säärasena näha. Ta kartis teda sellest peale koledasti, ja tädi sõnad polnud teda julgustanud.

See, mida tädi oli ütelnud, oli lasunud tal eile nii rõhuvana, kuni ta õhtul uinus. Täna päevavalgel oli ta püüdnud sellest mööda hiilida, aga nüüd vastu õhtut pöördus see niisama vägevalt tagasi.

Nüüd oli ta käinud Dagi kambris, vaadanud poiste tühje voodeid, Dagi mahajäetud sängi ja kogu külma, pimedat tuba. Otsekui külma hoovust oli ta hoomanud enese ümber ja tal oli tekkinud tunne, nagu oleks miski, mis ses toas oli kord elav, nüüd jäädavalt surnud.

Tundus nagu kergendusena, kui ta oli jälle oma kambris ja sulges enda järel ukse.

Ta pigistas silmad kinni ja nägi enese ees Dagi, nagu too sageli oli istunud seal toas kamina ees ja nagu ta oli näinud teda mitmesuguseis asendeis kõigil neil aastail. Poisikeslikult ebalev, arglik, mis sageli oli nii kütkestav, aga mis ühtaegu oli teinud ta tema, Adelheidi silmis nii vähe täiskasvanuks, et ta polnud leidnud võimaliku olevat jagada temaga tõsiseid mõtteid, — see sulas nüüd ühte kõige seletamatuga, mis ta tema loomuses oli tajunud, ja sellega, mis tädi Eleonore oli ütelnud, et tal on ohtlik meel ja et kõik temas võib tema, Adelheidi vihkamiseks pöörduda. Selgemini kui kunagi enne meenus talle, et ta oli Dagiga peaaegu kaksteist aastat abielus olnud ja et sellest hoolimata näis, nagu ei tunneks ta teda üldse. Dagi sisemaailm oli talle nagu suur pimedus, ja ses pimeduses arvas ta nüüd silmavat ähvardavaid nägemusi sellest, mis Vana-Dag oli talle kord rääkinud oma nooreea loomusest — vihkamisest ja kättemaksust ja südametusest.

Mis südametusse puutub, siis see siiski ei klappinud hästi. Dagi lein väikeste poiste pärast oli reetnud talle nii mõndagi, samuti kogu tema hool koerte eest ja esimeste poiste ning praeguste poiste eest, ja palju-palju põgusaid jooni tema enese suhtes. Jah, oli, nagu Vana-Dag oli ütelnud: Dagil on hea süda, aga see

asub sügaval — ja tema jaoks asus see nüüd lõpmata sügaval. Ta oli kuulnud vanasõna, et vihkamine on südame lukk.

Et ta ise, nagu tädi oli ütelnud, võis Dagi praeguses meeleolus süüdi olla, pani ta võbisema hirmust kõige selle ees, mis võis ähvardada Dagi loomuse tundmatusest — kaugesse aega tagasi ulatuvast karmist soost...

Ta võpatas, tõstis pea ja kuulatas. Kas ta ei kuulnud suuskade kokkupanemist ja väljas rõdul eestoa seina najale asetamist?

Jah, seal haarati ukselingist — ja need olid Dagi sammud, mitte väsinud ja ükskõiksed nagu viimane kord tema koju tulles, vaid kerged ja nobedad nagu siis, kui ta oli päris loomulik. Kiired sammud meenutasid Adelheidile nii paljutki. Ta surus käed valus kokku ja pigistas huuled kinni.

Ta kuulis, kuidas Dag riputas kuue varna, läks kirjutustoa poole ja sellest läbi — küllap kööki — ja ta kuulis, kuidas Dag tuli tagasi, istus, võttis saapad jalast, nihkus kaminale lähemale ja pani puid peale, ja ta kuulis klaasi klirinat, kui üks tüdruk tuli köögist. Niisiis tahtis ta klaasitäie sooja jooki saada, nagu Vana-Dagil pärast külma ilmaga väljaskäimist kombeks oli.

Adelheid polnud kuulnud ühtki häält, mis oleks reetnud kobamist või ebakindlust. See oli Vana-Dagi riigi kindel omanik, kes oli oma metsadest koju tulnud ja oma kamina ette istunud.

Selle äratundmine saatis põletava igatsuse läbi Adelheidi — surnud murest elava elu järele. Ta liibus ukse najale, jäi seisma ja ahnelt pisimatki häält kuulatama, ja oli, nagu oleksid tema mõtted lõkkele löönud ning värskeks ja selgeks muutunud.

Ta oli lasknud end tädi arvamisest täielikult uimastada, oli lasknud enesele sisendada, et see oli Vana-Dag, keda ta armastas. Aga asi ei olnud päris nii, ei olnud nii lihtne, nagu tädi arvas. Oli, nagu oleksid tema mõtted pärast tädi sõnu rõhuvas vangistuses olnud, aga nüüd tundus, nagu oleksid nad vabanenud.

Ta oli nagu surmamõistetu jubedust tundnud selle kõneluse ees Dagiga, mille tädi oli arvanud tarviliku olevat. Nüüd valdas teda hirm, et Dag tõuseb ja läheb eestoast oma tuppa, enne kui ta jõuab alla ja saab temaga kõnelda. Ta oli viimasel ajal nii hoolikalt korraldanud oma juukseid ja rõivaid nagu mitte kunagi varem — ja nüüd lipsas ta peegli ette, silus juukseid ning seadis valgeid pitse õlgade ümber ja rinnal.

Just siis, kui ta tahtis kiiresti ust avada, vajus tema käsi alla ja ta jäi mõttes seisma. Ta oli küll enne tädi nõuannet endast kõik üleolekutunded heitnud, need olid viimasel aastal iseenesest kadunud, ja tema uhkus oli ammu sedasama teed läinud, aga ta ei võinud siiski minna sinna tormates, kirglikuna ja rahutuna. Esimest korda pidi ta kõnelema Dagiga nagu täiskasvanud

inimene teise täiskasvanuga. Tuli olla täiskasvanu, sest ka Dag oli nüüd täiskasvanuks saanud.

Ta avas ukse, sulges selle rahulikult — ja läks ruttamata trepist alla.

Dag istus seal, kus Vana-Dag harilikult oli istunud — poolkumaras eemal lauanurga juures, vasak käsivars selle peal ja nägu tulest valgustatud. Adelheid ei leidnud vähimatki jälge heidutavast õudusest ega õnnetust ilmest, mida ta oli näinud tema näos viimati, just enne seda, kui see lõi loitma metsikus vihkamises. See oli rahulik, juurdlev nägu, mida ta nüüd nägi, kuid selle ilmes oli midagi nii teraskõva ja külma, et teda läbis külmalaine seda nähes.

Kui Adelheid oli jõudnud viimasele astmele, tõusis Dag püsti, ilma et ükski lihas tema näos oleks liikunud, ja astus laua taha — küllap selleks, et ära minna.

„Kas sa ei tahaks natuke oodata? Ma tulin, et sinuga millegi üle kõnelda." Adelheidi hääl oli madal ja rõhutud.

Dag peatus ja jäi seisma, vasak käsi laual. Varju tõttu tema taga seinal tundus ta suurem, kui Adelheid oli teda enne näinud, andes lisaks õlalaiust. Kurd piki lõuapärasid oli kaminavalgel sügav ja selge ning kooldus peaaegu märkamatult suunurkade poole, nagu mõru naeratuse alguseks.

Adelheid läks trepi juurest valguse kätte ja jäi otse tema vastas seisma — käed kokku surutud, kuid pea loomulikult püsti. Trepist alla tulles olid tema silmad nagu uuesti kinni püüdnud mulje, mille ta oli saanud eestoas esimesel sügisõhtul, kui ta oli siin olnud. Rasked palkseinad, madal lagi raskete taladega, mis kamina kohal, kurdu kiskudes olid sügavalt pragunenud, nagu oleksid nad kogu aeg võidelnud, et vabaneda koormast, mille inimesed neile aastasadade eest olid pannud, ja raske uks, mis oli nii elav kõigi oma peente nikerdiste ja kaunistavate raudhingedega.

Jah, talle tundus, nagu seisaks ta siin toas jälle külalisena — nagu esimene kord. Dag kuulus siia esimesest hingetõmbest saadik ja oli nendega suguluses, kes olid kõik selle teinud, mis siin mäletamata aegadest peale oli. Tema oli tulnud siia kui täiskasvanud, väljakujunenud inimene mõne vähese aasta eest — omamata selles juuri, mis siin oli.

Talle meenus nii lõpmata palju, mis siin eestoas oli juhtunud. Kõigepealt viimane õhtu, kui Dag ütles need metsikud sõnad — ja tema nägu selle juures. Kõikide Vana-Dagiga veedetud rahulike õhtute tagant kerkis esile mälestus pühalikust õhtust, kui ta oli saanud Dagilt esimese argliku poisisuudluse. Oli, nagu oleks ta veel praegugi tundnud tema suu sooje südamelööke oma suu vastas. Kõige kaugemal mälestuste reas helendas esimene õhtu, mil ta oli siin ja nägi Dagi kamina ees, kulunud metsarõivais nagu

nüüdki, valged särgiservad käte ja kaela ümber, sassis juuksed laubal, ükskõikne ja rahulik tookord — enne kui oli tulnud kindlusetus —, ükskõikne ja kindel nüüd — pärast seda kui ebakindlus oli kadunud.

Tema, Adelheid, oli külaline nagu toonagi. Vana-Dag oli olnud tema kindlus siin — ja nüüd olid mõlemad kadunud.

Aga tal on ütelda mõni jumalagajätusõna, enne kui ta asub täielikult oma kambriüksindusse, või enne kui ta — kolib Borglandile.

Ta tahtis olla aus — Vana-Dagi ja Dagi — ja iseenese vastu, ja siis võis tulla lõpp. Suurem enesealandamine polnud kellelegi kasuks.

Häälekõla, mida ta polnud enne kuulnud, oli äratanud Dagi tähelepanu ja ta oli jäänud seisma ja kuulatama, aga kui aeg kulus ja vaikus püsis, pööras ta pead ja vaatas Adelheidile otsa. Ta ei liigatanud, kuid külmus tema silmis mahenes. See oli tõsine inimene, keda ta enese ees nägi — kõige selle peene ja kauniga, mida ta oli harjunud nägema ja millest ta nüüd oli enda meelest vabanenud, — aga kõiges oli midagi ebatavalist — Adelheid oli rühikas, aga ilma vana jäikuse ja üleolekuta, ja kogu tema esinemises oli midagi anuvat.

Adelheidi silmad kohtusid tema silmadega — kõrvale põikamata.

„Kas see oli su isa, keda sa arvasid mind armastavat?" küsis Adelheid sunnitud rahuga.

Dag vaatas talle ainult võõra pilguga otsa ja noogutas peaaegu märkamatult.

„Jah," ütles Adelheid ja jätkas rahuliku häälega: „Ma armastasin teda ja armastan viimse hetkeni. Su isa oli tugev ja — hea. Aga ma armastasin ka sind, nii nagu sa seda võimaldasid, ja nii nagu sündmused ning meeleolud meie ellu tulid. Sageli olid su isa ja sinu pilt segunenud mulle üheksainsaks meheks, kõigi nende omadustega, mis olid mulle kallid.

Oma mõistatusliku poisiloomusega olid sa armas kõigele, mis minus oli noort ja kirglikku, sellal kui su isa kindel jõulisus oli nagu puhkuseks mu mõtetele ja kogu hirmule elu ees, mida ma eneses oma endisest ebakindlast, rõõmutust elust kandsin."

Dag oli pea norgu lasknud. Tema näoilme oli endiselt kalk, kuid ta kuulas tähelepanelikult.

Adelheid jätkas, aga sunnitud rahu tema häälest oli kadunud.

„Nii paikasin ma kokku ühe terve — armastuse, aga mu sisimas polnud see päris terve — sest niihästi kire kui ka mõtete jaoks peab olema üks ja sama mees."

Adelheidi enesevalitsus oli kadunud. Ta võpatas oma hääle kõla kuuldes — see oli teinud sõnad paluvaks — sest selles oli tunnete kõla, mis tema oma sõnade juures elavaks muutusid. Talle oli

sel hetkel meeleheitlikult selge, et see täisiga, mida Dag nüüd oli saavutamas, teeb teda sääraseks, nagu tema, Adelheid, oli igatsenud sellest peale, kui ta teda esimest korda nägi, ja kõigil järgnenud aastail. Dag muutub usaldatavaks meheks, kelle najal ta võib end kindlana tunda ja kellega ta saab kõigist asjust kõnelda, ja kõige selle mehise ja tugeva all on ta surematu poiss, hea meeleolu ja südamega ning südamlike naeratustega kõige range vahel, kui tal on vaid keegi, kes seda temas elavana hoiab.

Ja just siis, kui ta oli saamas selleks, kes võis võtta kogu Adelheidi südame ja koguda kokku kõik, mis temas oli olnud lõhestatut, teha ta terveks meelelt ja südamelt — just nüüd pidi ta tema kaotama. Ja kõik selle, mis tema, Adelheid, võis talle nüüd tähendada — koos kõigi Vana-Dagi sõnade ja mõtetega ja kõigega, mis ta ise oli õppinud ja kogenud neil kibedail aastail inimeste seas. Nüüd, kus ta viimaks ometi tundis, et võib anduda talle täielikult koos kõigega, kõigega piiritult — — —

Ta oli seisnud mahalöödud silmadega. Nüüd tõstis ta pilgu ja vaatas Dagile otsa. See seisis liikumatult, aga mõru naeratus oli kadunud — ja ühes sellega osa näo jäikusest. Dagis oli nüüd nii palju ilusast metsikust poisist, kes siin kamina ees tema meeli esimesel korral oli kütkestanud. Kaminavalgus muutus uduseks nagu ulmahelk läbi esilepurskavate pisarate.

Adelheid võpatas, kui Dag paigalt liikus, kui ta läks kamina juurde ja lükkas suure puujuurika jalaga tulle, nii et sädemed lendlesid. Dagi ükskõiksed liigutused ja kõva jalahoop lõpuks tabasid teda jäiselt otse südamesse. See oli siis vastus kõigi tema sõnade ja kõige selle peale, mis ta siin seistes oli mõtelnud ja tundnud nende sõnade kestel ja pärast neid. Jah, tal oli tunne, et jalahoop tabas teda otse sinna, kus asus süda.

Oli, nagu poleks ta saanud hingata, nagu oleksid tuba ja kõik, mis selles oli, pikkamisi pöörelnud ja põrand tema all vajuma hakanud.

Viimaks läks tal korda sügavasti hinge tõmmata — ja siis hakkas kõik jälle vähehaaval selgima. Dag ei seisnud enam kamina ees, ta oli läinud ümber laua, pooleldi temast mööda, nagu hakates taga- ja magamistoa poole minema. Ta pööras ringi ja jäi seisma, käsi vastu lauda, kolm sammu temast eemal.

Puujuur kaminas põles ebaühtlaselt. Oli, nagu oleks tuli otsinud ümberringi kohta, kust külge hakata. Leegid olid üleval ja all ja taga, oli, nagu oleksid nad üksteist juuremügarate all luuranud ja üksteisele äianud.

Adelheid vaatas üksisilmi Dagi otsa. Elav helk kaminast valgustas teda üleni, tumenes ja lõi taas lõkkele. Tundus, nagu oleksid pimedus ja valgus tema pärast võidelnud, ja kas see tuli leekidest või millestki temas endas, aga ka tema näoilme oli vahelduv, nagu oleksid valgus ja pimedus ka tema sisimas võidelnud, ent

küllap selles oli süüdi võbisev tuli. Leegid kaminas muudkui vajusid pragisedes.

Dagi kogu sulas üha enam pimedusega ühte — ainult siin-seal võis veel näha väikest helendust. Adelheidile tundus, et ta näeb nägemust Vana-Dagi jutustustest. Oli, nagu oleks sisim ja ohtlikem Dagis, kõik tema soolt kaua aega tagasi päritu nüüd punases hääbuvas tulekumas tema ümber elustunud. Kütt — silmade ja kõrvadega luuramas hiilivaid loomi metsades, ja tundus, nagu oleks pinevus tema värisevate, hääletute hingetõmmetega aina tõusnud vastu silmapilgule, kus tuli kustutada üks elu.

Viimane hõõgus kaminas hääbus, ja toas läks täiesti pimedaks. Adelheid taandus hirmuga, kuuldes teda tulevat, kuid Dagi käsivarred olid juba tema ümber sulgunud.

Kuu paistis läbi magamistoa akna sisse. Suure voodi aknapoolne eesriie oli kõrvale tõmmatud ja valgus paistis voodi sisemusse patjadele. Adelheid pööras padjal pead, nägu kuuvalguse poole. Ta ümises unes mõne arusaamatu sõna ja magas edasi. Juuksed lainetasid kuldse voona üle padja. See oli vist küll esimene kord Adelheidi täiskasvanuelus, et ta oli läinud voodisse ilma öötanuta juuste ümber.

Dag lamas pooleldi voodi tagumises nurgas, küünarnukk toetatud enda taha patjadele. Ta lamas samas asendis, nagu oli lamanud tuhandeid öid hütinaridel ja lõkke taga kuuseokstel tulle vahtides.

Nüüd vaatas ta üksisilmi Adelheidi nägu. Kunagi polnud ta niisugust rahu ilmet näinud, nagu oli nüüd Adelheidi näol. Seda oli hea vaadata. Aga küllap tal oli viimasel ajal palju heidelda ja mõtelda olnud — ja ööpuhkusest polnud ehk palju välja tulnud.

Dag ise leidis, et ta on küllalt maganud. Jah, ta oli oma elus liiga palju maganud.

Ta laskis taas silmadel üle Adelheidi libiseda, kelle nägu oli viimasel ajal nii vananenud ja võõras olnud, suu kokku surutud ja elutu. Dagil oli olnud tunne, et ta mõistis rangelt kohut tema ja kõige üle. Aga õhtul eestoas oli ta tema häälest ja välimusest taibanud, et see arvamus oli olnud väär. Ta polnud rutuga seda täielikult mõistnud, mis Adelheid oli isa kohta ütelnud, aga niihästi sõnad kui hääl olid pannud Dagi aduma, et naine piinleb. Tema, Dagi trots oli võimalikult kaua vastu puigelnud, sest temasse oli peaaegu juurdunud mõte, et Adelheid ei saa leppida tõsiasjaga, et tema, Dag, on nüüd peremees. Ta oli nii kaua arvanud, et Adelheid austab ainult tema isa ja hoiab iseennast ja isa temast eemal.

Aga nii nagu Adelheid seisis seal rühikana ja ilusana ja peenena eestoas, manas ta esile nii palju mälestusi sellest — kui otsatult Dag teda kord oli armastanud. Ja ta oli imestanud, et inimese pea

või süda on nõnda loodud, et midagi nii sulnist kui tema igatsus Adelheidi järele tookord võis muutuda sootuks vastupidiseks.

Pildid tollest ajast, esimesest jõulust ja pikast suvest järgmisel aastal — kogu piinava igatsusega — vallutasid teda. Ja hakates vähehaaval mõistma, kui väga ta teda oma sisimas ikka veel armastab, oli talumatu näha, kuidas Adelheid seal seisis ja piinles. See meenutas talle, missugust piina ta ise palju aastaid oli tundnud, ja sellega varisesid trots ja vihkamine ja kõik temas kokku. Tal oli üksainus tunne, kui kaminatuli kustus, ja nimelt, et nad piinlesid siin mõlemad ilma-aegu — — —

Pärast olid nad siin voodipimeduses mitmesugustest asjadest kõnelnud, enne kui kuu tõusis. Ka preili Rameri kummaliselt õigeid sõnu oli Dag kuulnud. Tema sisimas oli muutunud nii valgeks ja kergeks, et oli võimatu magada. Tal oli kange himu üles tõusta ja vaadata kõigele enese ümber uue pilguga, mille ta oli omandanud.

Dag nihutas enese Adelheidile lähemale ja vaatas tema nägu. Külm, jäik ilme oli kadunud. Tema põskedel oli nooruslikku puna ja suu liikus elavalt värisedes, kui ta hingas. Ja nii käsitamatult ilus kui ta ikka veel oli oma puhaste kulmukaartega silmade kohal ja pikkade tumedate ripsmetega — ja nõnda padjal voogavate juustega.

Adelheid oli avaldanud talle, kui piinarikas viimane aasta talle oli olnud — ja palju varasemaid aastaid elus — ja et ta oli peaaegu alati pidanud võitlema, et teha end teistsuguseks, kui ta oma sisimas oli, et vältida kokkuvarisemist. Ja ta oli palunud luba kõnelda temaga siiralt kõigest, suurtest ja väikestest asjadest, et ta ei peaks seda iseendasse matma. Ka oli ta ütelnud, et vajab inimest, kellele elus tugineda.

Dag nihkus talle veelgi lähemale, üsna tema selja ligi, tõstis pead ja vahtis kuuvalgusse nagu lõpmata palju öid metsades.

Inimest, kellele tugineda, jah. Tema õlad liikusid ja ta vajus rahulikult tagasi pimedusse. Taas valgustas kuu tema nägu — laubal olid sügavad kortsud, murest ja — mõtetest ning oivalistest päevadest tema noorpõlve esimesest ajast kuni praeguseni — kõikide võimete pingutamisest mitut liiki loomi küttides — igasugu ilmaga ja igasugu aladel.

Vanaduskortsud laubal, jah, ja võitmatu meele karmid jooned, aga silmad olid selged ja noored. Tema pilk libises üle Adelheidi ja pöördus jälle otse enese ette. Oli, nagu oleks ta öövalves istunud — lõkke ees jalgade juures — ja lõkke ees sügaval tema enda sisimas — — —

XXII

Iial polnud suved olnud nii valged ja kaunid, iial polnud maailmas olnud nii turvaline ja hea, tundus Adelheidile, kui aastail, mis järgnesid sellele, kui tema ja Dag olid sõpradeks saanud.

Ta oli maganud sellest alates magamistoas ja kasutanud oma kambrit ülal üksnes päeval. Ta istus seal käsitööd tehes ja kirjutades, sest ta oli hakanud kõike seda vana üles kirjutama, mis ta oli Vana-Dagilt ja Unn Hamarrbølt kuulnud ning Dorthea ja Therese raamatuis näinud. Ta tundis nüüd, et on Dagi ja tema inimestega lähedases suguluses — juurdus järjest kindlamini kõigesse, mis oli olnud ja mis oli — ja tema praktiline naiseloomus muutus üha valvsamaks kõige suhtes enese ümber.

Ka Dagile oli laskunud rahu. Sõprus Adelheidiga ja kõik temalt isa kohta kuuldu andis tuge, ja sedamööda kuidas aastad läksid, muutus ta tugevaks ja kindlaks.

Ta laskis Adelheidil ja tädil kutsuda kokku sugulasi ja tuttavaid linnast ja inimesi asundustest, ja kord aastas peeti tantsupidu niihästi Bjørndali saalis kui Borglandil. Jõuluõhtute üle oli pühalikku meeleolu nagu Vana-Dagi ajal, võeti ette helisevaid kirikuretki — ja Dag ei kogelnud piiblit lugedes enam kunagi. Temast hoovas turvalist jõudu ja vaikset rõõmu, mida tal varem polnud võimalik olnud näidata.

Ta võttis uuesti tarvitusele tema isa rangel ajal ärajäetud vana kombe, mille järgi metsatöölised kogunesid tallu, enne kui metsatöö sügisel algas, — et saada tööriistu ja pidada nõu, mida maha võtta. Nõupidamine toimus vanatares ja kujunes rikkaliku söögi ja joogiga pidulikuks olenguks, mille keskpunktiks oli Dag.

Need olid kehvad aastad halbade hindade ja mitmesuguste äpardustega, aga Dag teadis kõigi raskuste puhul nõu. Kui vilja ja palkide hinnad olid kõige madalamad, arvas ta, et nad peaksid suurendama karja. Vanad sennihütid ja suvelaudad seati korda ja metsakarjamaad kasutati põhjalikult ära. Kui toll Inglismaal tegi võimatuks viie-kuueküünraste palkide väljaveo, sõitis ta asunduses kõik läbi, kellel sellest kasu võis olla, ja pani käima jõe puhastustöö, nii et seda mööda sai parvetada pikemaid palke. Alati kõige ees, seal, kus tuli midagi teha — just nagu tema isagi.

Ja ometi oli Dagi sisimas olemuses midagi, mida Adelheid ei suutnud tabada ja mis tegi teda ebakindlaks. Dag oli järeleandlik Holderi — ja teiste suhtes. Rangus, mida ta oli kehvade inimeste vastu isa surmale järgneval aastal ilmutanud, oli kindlasti ainult trots ja kindlusetus olnud, nagu tädi oli arvanud, sest see ei ilmutanud end pärast enam kunagi.

Aastad olid läinud ja kätte oli jõudnud 1826.

Poisid olid üksteist aastat vanad ning käisid metsas ja kõikjal kaasas. Varem oli see Torgeir, kes juhtis kõiki nende ettevõtmisi, aga nüüd oli Väike-Dag temast ette jõudnud. Tema juhtis kõike, mis neil mõttesse tuli. Ta oli oma vanuse kohta veel nurgeline ja arenematu ning pikajalgne, kuid hakkas ilusaks kasvama, nagu inimesed ütlesid.

Adelheid oli mitu aastat nendega ülal nende kambris kooli pidanud ja nad oskasid ammugi lugeda, kirjutada ja arvutada, samuti oli neil teisi aineid käsil. Adelheid kaebas nende üle natuke Dagile, et nad on liiga palju väljas jooksmas.

„Las neil olla nüüd veidi vabadust, kuni nad hakkavad leeris käima," vastas Dag, „sest pärast seda tuleb neil tõsiselt tööle asuda."

Adelheid oli küll mõtelnud, et üks neist läheb linna kooli ja saab — jah, vahest ohvitseriks. See oleks sobinud sellele, kes saab Borglandi. Aga paistis, et seda ei olnud kohane Dagile mainida. Et nad pärast leeri tõsiselt tööle pidid asuma, tähendas kindlasti, et nad pidid talu tööst osa võtma. Ta ei saanud sellega hästi leppida, et nad pidid sel viisil tööle asuma, igal juhul mitte mõlemad, aga nüüd näis siiski nii.

Üks sulastest, kes oli koormaga linnas käinud, tõi Dagile selge teate Holderilt, et ta vajab raha. Vana Holder oli läinud aastal surnud, ja nüüd juhtis noor äri. Ta polnud muide kuigi noor, vaid neljakümne seitsme aastane.

Dag kuulis, et Holder käinud ise all hoovis ja andnud edasi teate, ja tal olid selle kohta omad mõtted, mis seisukorras ta siis oli olnud.

Oli parem kohe linna sõita.

Dag mõtles paljule sel linnateel.

Siin oli tema isa viimaseil aastail kõike enese ümber korraldanud, nii et üheski hütis polnud pehkinud planku, ükskõik kui kaugel metsas see ka ei asunud, ja kellelgi, kellega tal tegemist oli, ei puudunud korralikud tööriistad. Ja preili Ramerile Borglandil oli ta kõik tolle eluajaks täpselt üles kirjutanud. Dag oli näinud keldrikirstus tema dokumendi ärakirja. Ka Holderi eest oli ta mitmel viisil hoolitsenud, lasknud iga-aastased saadaolevad summad aastast aastasse raamatutesse seisma jääda ja laenanud talle ka raha, et teda rasketest aegadest üle aidata.

Aga vaevalt oli isa surnud, kui juba tulid uued sündmused — nõudes raha ja igasugu abi. Paistis, et on tarvis olla erk ja teha oma tööd, ükskõik kui hea su majanduslik seisukord ka ei olnud. Seal, kus inimestes polnud enam tööindu säilinud — nagu nüüd Holderis —, polnud abi rahast ega millestki muust.

Ta oli Adelheidist nii aru saanud, et too oli mõtelnud poistele peenemat kasvatust anda, aga sellest ei pidanud midagi välja tulema, ei. Tööindu pidid nad õppima, niipea kui olid leeris käinud, ja enne seda tuli neil end metsades karastada. Nooruses on hea tööd murda, nii et higi jookseb. Inimesed, kes kartsid tarvitada käsi, olid kõige hullem, mida ta teadis.

Dag tundis pistet rinnus, kui sõitis Holderi maja kaupluse-poolsest küljest hoovi kivisillutisele. Siin oli tema suguselts üle saja aasta kaupadega sisse ja välja käinud, ja siin oli tema jõuline, heasüdamlik ema sündinud — samuti tädi Dorthea. Mõlemad olid siin üles kasvanud, enne kui nad Bjørndalile tulid.

Varem oli siin pidevalt paljude inimeste ja hobuste möll ja kära, nüüd seisis siin ainult paar vana setukat. Muidu oli kõik tühi ja mahajäetud.

Ta oli kindlalt otsustanud Holderi ees lauale põrutada ja selge sõnaga ütelda, et Bjørndalilt pole enam midagi saada, ei raha ega kaupa. Ent nähes, kuidas siin lood on, ja mäletades neid kordi, mil ta oli siin lapsepõlves ja nooruses ühes isa ja ema ning tädi Dortheaga pidulikel ja hubastel koosviibimistel käinud, tundis ta sügaval rinnus valu.

Kas tema isa oleks saanud keelduda, kui ta oleks siin tema asemel seisnud? Kas isa oleks olnud selleks võimeline, arvestades veel rohkemaid mälestusi, mis tal siit oli?

Teel siia oli ta mõtelnud, et ta ei saagi võtta enesele rohkem kohustusi, isegi kui tahaks. Ta vastutas lõpmata paljude inimeste eest. Oli küllalt ränk kõike turvaliselt koos hoida. Inimesed, kel oli maal suur talu, olid pidanud selle viimastel aastatel sinnapaika jätma, üksteise järel, oli ta kuulnud.

Aga lasta sellel, mis siin oli, oksjonile ja Holderi perekonna käest ära minna — selleks polnud tal südant.

Dag sidus hobuse kinni ja andis talle kaerakoti pähe. Ajas enese siis sirgu, seisis rühikana ja laiaõlalisena ning laskis pilgul üle paljude trepikodade ja rõdudega vana kaubamaja käia. Ta seisis, nagu paljud tema inimestest olid seisnud, aga nii rasket silmapilku kui temal nüüd, polnud vist küll kellelgi siin hoovis olnud.

Dag oli käinud kontoris ja sealt oli teda üles juhatatud. Üks tüdruk juhtis ta läbi koridoride seal asuvasse elutuppa. Dag teadis väga hästi, et just siin ülal oli tema ema kord elanud, kuid ei teadnud, et see oli elutuba, kus ema ja isa olid otsustanud elu — ligikaudu poolsada aastat tagasi — koos elada.

Ta jäi sinna viivuks üksi seisma, astus siis erkrisse, istus ja vaatas naabri maja. Oli hilissuvine päev ja päike paistis naabermajale. Ta ei võinud teada, et tema ema oli täpselt nõnda

istunud, nagu tema nüüd istus, oli välja vaadanud ja tema isale mõtelnud.

Uks käis ja Holder tuli sisse, põsed õhetamas ja jalad mitte päris kindlad, kuid tervitas laiade käeliigutuste ja hulga tühjade sõnadega uutest pankrottidest Londonis ning esitas igasugu vabandusi.

Üks tüdruk tõi veini ja klaasid, Holder täitis need ja valas ühe klaasitäie enesele kurku. Dag ei puudutanud oma klaasi. Holder täitis oma klaasi uuesti ja tühjendas kohe.

„On sul raha ühes?“ ütles ta kergelt — peaaegu armuliselt.

Dag vaatas süngelt enese ette ja heitis talle ainult aeg-ajalt mõne kõrvalpilgu.

„Palju sa vajad?“ küsis ta.

Teine nimetas esialgse täiendusena nii suure summa, et Dag ärkas silmapilkselt meeleolust, mis tal all hoovis oli olnud.

Kergelt ja ebamääraselt jätkas Holder, et ta võib just nüüd teha head äri, mis teda ühekorraga jälle järjele aitab. Aga pärast võib Dag laenata talle niisama suure summa nagu esimene, ja sellega tõuseb Holderi kaubamaja taas kogu oma mineviku hiilguses jalule. Selle eest kannab tema hoolt. Ta isa oli olnud liiga tagasihoidlik. Sellepärast läinud viltu. Inimene peab võimalusest kinni haarama — ja suurelt.

Dag tõusis.

„Ma tulin raha n õ u d m a,“ ütles ta külmalt. „Mis sul selle kohta ütelda on?“

Holder nõksatas toolis tahapoole ja istus kaua aega arusaamatult vahtides. Laskis enese siis tagasi vajuda, käsivarred lõdvalt üle tooli käetugede rippu ja harkis jalad välja sirutatud.

„Siit ei saa keegi midagi nõuda,“ ütles ta, „siin ei ole midagi.“

„Seda ma näen,“ vastas Dag, „et siin midagi ei ole — sest sina ei ole midagi.“

Holder polnud viimastel aastatel mujalt kui Dagilt laenu saanud, nii et Dag otsustas nüüd ülejäänud osa üle.

Dag tegi asjaajaja juures korralduse — ja seal kirjutati üles, et „noore Holderi“ poeg, kes oli nüüd kahekümneaastane, võib proovida kauplust äärmise ettevaatlikkusega edasi pidada, et kogu suurkaubandus lõpetatakse alatiseks ära ja kõik ruumid peale paari toa kaupluse peal, kus isa ja poeg edasi elavad, üüritakse välja. Kui seda ei tehta, võib kogu kupatus oksjonile minna.

Kui kõik oli kirja pandud, naeratas asjaajaja. „Seda oleks pidanud juba teie isa ajal tehtama,“ ütles ta.

Nõnda oli suurem osa rikkusest, mis kord Holderi majast Bjørndalile oli tulnud, sinna tagasi pöördunud, kust ta oli tulnud.

XXIII

Ühel 1830. a. hilissügise päeval istus Dag kirjutustoas. Kui Adelheid sisse astus, pani ta käsil olnud paberid ruttu kokku ja avas enda ees oleva raamatu, nii et see need kinni kattis.

Adelheid oli viimasel ajal silmanähtavalt vananenud. Nooruse taaspuhkemine, mis tal oli olnud, oli aastatega pikkamisi kadunud ja tema olemusse oli igapäevases elus tulnud midagi nii jäika, et inimesed hoidsid temast enamasti eemale.

Ta läks otse kirjutuslaua juurde ja istus sinna Dagi kõrvale toolile, pannes käsivarred lauale. Sellest oli kaua aega möödas, kui Dag tema käest raamatud ära võttis. Sellest peale, kui nad olid teineteist taas leidnud, oli Dagi ära olles sageli juhtunud, et Adelheid võttis vastu linnasõitude aruandeid ja raha inimestelt, kes tulid asundustest oma protsente või mahamakse õiendama, ja ta oli kõik raamatutesse kandnud ja ära korraldanud, nii et aastatega oli nõnda kujunenud, et nad mõlemad hoolitsesid sissekannete eest, kuidas parajasti juhtus.

Adelheidi olemusest, kui ta raamatutega tegeles, tema küsimustest ühe või teise asja kohta ja mõnest raamatu vahele unustatud arvude ja arvutustega paberitükikesest oli Dagil Adelheidist viimasel ajal arvamus kujunenud, mis talle ei meeldinud. See lõhnas veidi rahaahnuse järele.

Dag vabandas teda sellega, et Adelheid oli palju aastaid vaesusest vaevatud olnud, ja et küllap ta oli pärinud midagi ka oma rangelt vanaemalt, kel oli kitsas käes olnud ja kes oli pidanud veeringut mitu korda näpu vahel veeretama, enne kui ta selle välja andis. Aga sellest oli nüüd nii palju aastaid möödas, et Adelheid oleks pidanud sellest üle saama, leidis Dag. Talle ei tulnud mõttessegi, et ta ise oli teda ehk oma rahalaenamisega Holderile uuesti ärevile ajanud.

Ka tuli Adelheid ja mainis pisiasju, nagu näiteks, et ta oli näinud popsikohtade inimesi üht-teist kaasa võtvat, mida nad olid ühel või teisel viisil köögist saanud, ja et inimesed, kes sahvris abistasid, näppasid maiuspalu.

Istudes seal laua juures, nimetas ta jälle midagi niisugust.

„Meie silmad näevad maailmas nii palju, Adelheid,“ vastas Dag, „aga me ei pea seda kõike tähele panema. Talus juhtub nii mõndagi, mida on võimatu täpselt arvestada. Kui inimesed endale sel kombel midagi hangivad, on enamasti vist küll tegemist asjadega, mille korraldamise meie oleme unustanud.“

Nii Dagi nägu kui hääl tundusid Adelheidile ebatavaliselt otsustavad, aga Dagis oli viimasel ajal olnud nii palju ebatavalist, et ta ei lasknud end sellest enam häirida. Ta polnud tema juurde kirjutustuppa ainult selle nimetamiseks tulnud. Ta istus veidi aega

ja mõtles sellele, mis tal endal veel ütelda oli, ja ta ju ei kartnud teda enam, nii et ta rääkis kõik südame pealt ära.
„Keegi ei ole sel sügisel veel siin ei protsente ega maha maksu tasumas käinud," ütles ta. „Oled sa seda märganud?"
Dag vaatas kaua otse enese ette — temast mööda —, nagu oleks see küsimus talle liiga järsku esitatud, aga siis muutusid tema näojooned kindlaks ja rahulikuks.
„Sa ära mõtle nii palju — säärastele asjadele," ütles ta. „Mina andsin teada, et ma ei taha tänavu makse. Nii kehva lõikusega on igaühel iseenesegagi küllalt tegemist."
Ta tõmbas kulmud jäigalt kortsu ja vaatas alla lahtilöödud raamatule, kuna käsi libises selle alla paberite peale, kuid siis tõmbas ta käe jälle välja.
Adelheid võpatas, kui Dag järsku püsti tõusis. Dagi nägu ei olnud leebe ja ta pööras kiiresti ümber, läks üle põranda, tuli tagasi ja eemaldus jälle — ning vaatas läbi akna õue. Pööras siis ringi ja jäi sinna seisma.
„Olen sedavõrd lõunaasunduste inimeste juures käinud, et tean, mis seisukorras nad on — kui nimismees on kogu aeg neil kannul. Mulle ei meeldi, et inimesed, kes juba enne ränka vaeva näevad, peavad peale selle veel terve aasta hirmuga taalreid kokku kraapima — meile, kes me neid ei vaja," ütles ta.
Adelheid oli istunud ja Dagi ebatavalist, ägedat noorusindu jälginud — ja mõtted sellele ja Dagi sõnadele segunesid temas.
„Me peame mõtlema ajale pärast meid — ja poistele," ütles ta.
„Sind on su noorusaastad küll rohkem hirmutanud, kui ma olen aimanud," ütles Dag, „kui sa tunned kartust tuleviku pärast siin. Nüüd on lõpp rahaga riskimisel Holderi kaudu Londonis, on lõpp koormate linnavedamisel, ilma et nende eest midagi vastu saaks, ja lõpp raha paigutamisel sinna, sellest saadik kui tuli pank. Sa tead seda raamatutest ja oled näinud, et summad kasvavad, ja sa tead, et me raiume nüüd kümneküünraseid palke ja saame nende eest paremat hinda.
Ma olen poistel muide silma peal hoidnud niihästi sügisestel kui ka muudel töödel, mida ma olen neid tegema pannud, ja kui ma olen nad metsa ühes võtnud. Nad on heast puust ja austavad inimesi, kes tunnevad oma tööd, ja nad lasevad ennast juhatada, ilma et oleksid upsakad.
Sellepärast vaatan ma julgesti tulevikku, Adelheid, ja järelikult võid sinagi seda teha. Kui poisid õpivad ise käsi külge panema, õpivad nad ka ise ettevaatlikult ja mõistlikult juhtima, kui tuleb aeg, ja siis on ainult see vajalik.
Siin ümberringi on paljudes kohtades kivine ja lahja maa, aga on ka häid alasid ja metsa, ja Borglandil on hea maa neil aastail, kui see ei külmu põhjani. Ja need on head inimesed, kes su

ümber elavad, Adelheid, siin talus ja piirkonnas ning metsades."
Dag tuli mõne sammu võrra lähemale ja madaldas häält, mis lõpu poole oli tõusnud.
„Ei tohi inimeste vastu väiklane olla. See tekitab paksu verd — sest keegi ei võta siit rohkem kaasa, kui ta hädasti vajab. Niipalju kui mina tean, pole veel kunagi olnud kedagi, kel oleks tulnud puudust tunda, niikaua kui siin aitades midagi leidus. Kui nad võib-olla sahvrist või köögist midagi kaasa viivad, nagu sa mainisid, siis peamiselt küll seda, mis neiu Kruse on neile lubanud, nagu ta mu emalt on õppinud."
Adelheid nõjatus toolis järjest rohkem tahapoole ja vaatas Dagile suurte silmadega otsa. Ta polnud tema suust veel kunagi ühekorraga nii palju sõnu kuulnud ja taipas, et see oli asi, mille üle Dag oli pikemat aega juurelnud. Ka tajus ta, et oma sõnade taga taunis Dag kogu aeg teda. Dagi viimased ütlused, mis olid otse temale määratud, ei üllatanud seepärast, kuid tabasid ometi valusalt — ja viimased neli sõna olid nagu karistamine.
Ta oli kuulnud — jah, Dagi ema kohta üles kirjutanud, kuidas ta käis kõikjal, kus inimesed teda vajasid, otsustav ja range, kui see oli vajalik, kuid täis südamlikkust, mis ilmestas kogu tema tegevust.

Adelheid oli Dagi sõnade üle kindlasti palju juurelnud, sest õhtul pimedas sängis ütles ta:
„Ma ei usu, et keegi tahab, et mina läheksin nende juurde, nagu sinu ema tegi."
„Seda ei usu mina ka," vastas Dag selgelt.
Adelheid vaikis kaua, aga viimaks kostis tema hääl, mis oli sootuks teistsugune kui tavaliselt:
„Mis sa arvad, mida mina teha saaksin?"
Pikk vaikus, aga viimaks tuli Dagi vastus:
„Sa võiksid olla lihtne, nii et inimesed, kes su ümber on, julgeksid sinuga rääkida. Pärast tuleks teisi juurde. On nii mõndagi, millest inimesed tahaksid sinuga rääkida, paljulugenud ja mõistlik, nagu sa oled. On muresid ja hädasid laste ja loomadega, haigusi, ja igapäevane orjus siin ümberringi kõigis kodudes — aga sa pead südant osutama, sest muidu ei julge keegi tulla."
Seal tuli Dag nendesamade sõnadega, mida Vana-Dag nii sageli oli maininud. Ta oli ise need Dagile edasi rääkinud ja endamisi arvanud, et tema osutab südant. Ja nüüd said talle osaks need külmad sõnad Dagi suust. Tundus, nagu paneksid mõtted tema pea lõhkema. Mida Dag nendega tahtis ütelda?
„Kas sa arvad, et mul pole südant?" kogeles ta viimaks.
„Siiski, on küll, aga see on külmunud," oli Dagi vastus.

Adelheid mõtles, nii et pea huugas, ja viimaks ometi taipas ta sel öötunnil oma neljakümne kaheksandal eluaastal, et tal oli alati olnud õige hea ja soe süda — iseenese, aga mitte teiste jaoks.

Tema mõtted rändasid edasi ja see äratundmine kukutas ta alla kõrgustest, kus ta oli arvanud end teistega võrreldes seisvat, ja tundus, nagu oleks ta esimest korda tavaliste inimeste ritta laskunud, sooviga end sinna — omataoliste vahele peita. Ja samal ajal, kui ta tundis, et langeb, näis talle, et üks pea kerkib üle teiste — ja see oli Vana-Dagi pea. Algul nõutult ja tardunult vahtivate silmadega nagu toona, kui tema, Adelheid, ta Røysla karjamaalt koju tõi, vähehaaval üha kindlama pilguga — ja siis lõpuks selgete jõuliste silmadega tihedate kulmude all nagu tookord, kui ta temale, Adelheidile, omal viisil seletas, milles seisneb elu suur käsk. Ja selleks oli ta enese üles ajanud, peajao teistest kõrgemale, tema, keda ohtlikud tungid temas eneses ja rängad ahvatlused tema ümber nii raskelt all pimeduses hoidsid.

Vana-Dagi näo kõrvale kerkis teine — jah, see tundus veel kõrgemale tõusvat, ja see oli Dagi nägu — pärast seda, mida ta oli varem mitmel viisil ja nüüd täna protsendiraha kohta kuulnud. Vana-Dag oli küll viimastel aastatel samuti protsendirahaga oodanud, kui inimestel oli kitsas käes — aga tal oli veres, et need tuleb kunagi hiljem tasuda. Nii seisis pärast teda raamatutes. Nagu ta nüüd Dagist aru oli saanud, polnud too oodanud palveid, vaid ise teada andnud, et ta ei taha sel sügisel mingisuguseid protsente, et need olid kustutatud ja asi tahe — — —

Adelheidi vanaemal oli tulnud võlgadega võidelda ja tema isal oli olnud nii lootusetute protsentidega võlasummasid, et ta oli kord müristanud: „Protsendid on kuradi kõige jõledam väljamõeldis."

Adelheid oli hea ja aus tavaline inimene. Ta oli näinud inimesi protsentide nagu painaja all kannatavat, millest eluaeg lahti ei saadud. Ja seepärast käis üle tema mõistuse, et Dagil oli pähe tulnud sõit ette võtta ja paljude inimeste turi terveks aastaks painajast vabastada. Iial polnud ta kuulnud, et kellelgi oleks midagi säärast mõttesse tulnud, mis igasugu inimtavadest nii kaugel seisis.

Ta oli küll Dagi neil häil aastail armastanud — aga ta polnud kunagi midagi niisugust tundnud nagu nüüd. Viimase aasta oli ta oma näo peegelpilti, vanaema imponeerivate joontega näo peegelpilti meeles kandnud — ja olnud see peegelpilt, olnud vanaema — ja nüüd tundus, nagu oleks see peegelpilt ja vanaema ją kõik kokku üha sügavamale vajunud, sellal kui Dagi pea puhkas vankumatult kõige kõrgemal patjade peal. Dagi viimased sõnad, et tema, Adelheidi süda on külmunud, helisesid tal kõrvus.

Tema igapäevasest häälest polnud midagi järel, kui ta viimaks kogeles:

„Mida ma pean tegema?"

Vastus kõlas viivitamatult:

„Sa pead enese oma lähimate ees lahti sulatama, siis läheb kõik muu iseenesest."

Adelheid oli kord aastate eest otsustanud neiu Krusele toeks olla ja end selle mõttega soojendanud. Aga — see oli jäänud mõtteks, see nagu palju muudki temas.

Kaks päeva pärast nende jutuajamist kirjutustoas tuli lõuna poolt mees ja tahtis Dagiga kõnelda.

Dag võttis ta eestoas vastu — ja Adelheid kuulis kambris iga sõna.

Mees ei tulnud kaebama, aga tal oli midagi nimetada, mis ei andnud talle rahu. Tema naaber võlgnes Dagile kaks korda nii palju kui tema, ja nüüd oli ta kuulnud, et ka naabri protsendid olid kustutatud, ja see oli kaks korda nii palju, kui tema oli saanud. Ta ei tulnud sugugi kaebama — mitte mingil moel —, aga ta pidi nimetama, et nii see on — et tema oli saanud ainult poole sellest, mis naaber oli saanud.

Dag laskis mehel kõnelda, aga ta ei suutnud rahulikult paigal istuda ja ääri-veeri mööda seletusi kuulata, millega mees oma tulekut vabandas. Kui Dag püsti tõusis, tõusis ka mees ja pöörles sedamööda ringi, kuidas Dag tema ümber üha kitsamaid ringe tehes talle lähenes. Et Dag lähenes talle ähvardavalt, lausumata sõnagi, tegi mehe viimaks nii taltsaks, et ta ei saanud sõnagi suust, vaid jäi ainult pead väristades seisma.

Dag arvas, et ta oli oma võlgnikele heateo teinud, ja nüüd oli see urgitsemine selle esimene vastukaja.

Tema haare oli pisut liiga kõva, kui ta peatus ja lõi käe mehe õlale ning pidi sellest kinni rabama, et teda püsti hoida.

„Kas tead, mis sul kogu pika tee koormaks peal oli?" küsis Dag.

Mees ei teadnud.

„See on nurjatus, mille eest sa pead valvel olema — ja selle nimi on kadedus. Kui lased sellel eneses maad võtta, ei ole sul elus ühtki rõõmsat päeva. See teeb inimesed isegi peast vigaseks."

Mees rääkis ja püüdis oma teguviisi sõnadega ilustada, aga Dag katkestas teda:

„Sul ei ole tarvis ennast minu ees välja vabandada. Sina ei ole ainus, kes seda põeb. Kõigil inimestel on see haigus. Sõida koju, mõtle eidele ja lastele ja loomadele ja tööle ja — ole rahul."

Mees kobis kiiresti ukse poole, kuid pidi lävelt ikkagi veel ütlema, et just naine oli mõjutanud teda sõitma.

„Käi minema!" müristas Dag ja virutas ukse tema järel kinni.

XXIV

Inimene ei saa vist küll paugupealt oma loomust muuta, aga hea tahtmise juures võib see vähehaaval sündida, kui on selge siht silmade ees.

Vana-Dagi sõnad olid olnud Adelheidile nagu kaunis meloodia, midagi, millel võis lasta meelel puhata. Nad polnud temas elavaks saanud kui nõue, mille täitmiseks ta pidi end pingutama. Oli, nagu oleks tema sõbralikkus lasknud sõnadel üksnes hellitavalt tema ümber liibuda.

Nüüd oli Dag säästmatult suunanud oma sõnad tema vastu, jah, näidanud talle teed, millest oli võimatu kõrvale põigata — teed läbi tema enese südame.

Ja siis hakkas Adelheid vähehaaval tõsiselt oma südant avama ja selle soojusega oma külmunud loomust lahti sulatama.

Ta alustas neiu Krusega — palus teda mõned õhtused talitused teiste hoolde jätta ja tulla neil õhtutel eestuppa, kui Dag oli ära, või üles kambrisse, nii et nad saaksid oma käsitööga koos istuda ja juttu puhuda.

Neiu Kruse oli algul sellest mõttest ehmunud, aga Adelheidi erk peenetundelisus tegi ta pikapeale kindlamaks, ja peagi hakkas neiu Kruse kogu päev rõõmu tundes seda õhtutundi ootama. Nendel kõnelustel oli nagu neiu Kruse elu ilusaimate mälestuste peegeldust, neiu Dorthea juures veedetud õhtute peegeldust neist aegadest, kui ta oli alles väike Stine.

Neiu Kruse vaikne rõõm soojendas ka Adelheidi, ja nii hakkasid temas tasapisi uued tunded liikuma.

Sedamööda kuidas neiu Kruse usaldus kasvas, kuulis Adelheid nii mõndagi inimestest, kes elasid talus ja piirkonnas ning metsakohtadel. Vana-Dag oli küll ka aastate jooksul natuke rääkinud, aga rohkem väliselt. Neiu Kruse tundis neid seesmiselt. Nad tulid tema juurde ja usaldasid talle oma mured.

Nii sai Adelheid elava ettekujutuse, et vaatamata Vana-Dagi hoolitsusele kõigi eest siin ümberringi, leidus asundustes veel küllalt muret ja häda, ja et see, mida inimesed köögist ja sahvrist kaasa said, võis kõige raskematel aastaaegadel õige tarvilik olla. Ta kuulis edasipüüdlikest naistest, kel oli kari lapsi ja laisk mees, kes ei viitsinud kalastada ega küttida, ja paljust muust, mida naised ei olnud julgenud Vana-Dagile nimetada, kui ta astus nende juurde sisse kuulama, kuidas läheb.

Talve tulles kujunes nii, et neiu Kruse tuli Adelheidi juurde ja pidas temaga nõu, kui ühe või teisega midagi lahti oli, ja nõnda hakkas Adelheid inimeste elust enese ümber viimaks tõsiselt osa võtma, ja käsu jõud, mida Vana-Dag nii mitmel viisil oli talle maininud, selgus talle aja jooksul üha enam.

Dag istus kirjutustoas ja suitsetas pikka piipu. See oli ühel õhtul märtsikuu lõpus, kui väljas oli külm järeltalveilm ja värske lumi ja kaminas põles tuli.

Nad olid äsja tagatoas õhtust söönud, poisid, Adelheid ja tema. Poisid olid üles oma tuppa läinud ja Adelheid ning neiu Kruse istusid eestoas.

Kõik siin maailmas oli viimasel ajal Dagi meelest palju hubasemaks muutunud.

Poisid, kes olid nooremas eas tülitsenud ja käkelnud nagu poisid ikka, nii et ta oli pidanud neil tukast kinni võtma nagu kutsikatel ja neid tõsiselt raputama, olid sellest peale hästi arenenud, kui olid saanud töö kallal jõudu proovida, ja neil oli pidevalt midagi ees, kas oma toas või mujal, relvade ja riistadega, ning nad olid head sõbrad ja seltsisid hästi.

Ta oli nendelt inimestelt järele pärinud, kellega nad olid koos töötanud, ja polnud muud kui head kuulnud. Abivalmis ja lahked ning nobedate sõrmedega olid nad, jah, Väike-Dagi tuli tal natuke pidurdadagi, sest oma arenematu kehaga asus ta liiga ägedalt töö kallale. Aga kuna poisid olid ümbritsetud mõistlikest inimestest, kes ei kartnud avaldada oma siirast arvamust isegi siis, kui see tema poegadesse puutus, oli Dag rahulik.

Ka Adelheid oli õigel teel, nagu ta taipas. Väiklus, mis oli temas võimust võtnud, tundus nüüd kadunud olevat, ja see oli hea, sest tema, Dag, ei tahtnud mingist väiklusest teada.

Holderi kauplus läks ka kuidagi. Ka nooremas polnud erilist pidet, aga ta muutus pikapeale targemaks ja võttis, nagu näis, Dagi ja asjaajaja nõu kuulda. Tema isa suust kuulis ainult kaebeid ja hädaldamist. Ta tunneb end oma pisikeses kambris nagu vanglas, ütles ta ega tahtnud peaaegu üle läve väljagi minna. Dag oli talle öelnud, et see on tema enese süü — aga ta võib tulla Borglandile ja elada seal, kus tal on nii palju ruumi liikumiseks, kui ta soovib. Selle peale oli Holder vastanud, et Dag on juba niigi tema vastu küllalt ebakristlik olnud — ta ei taha temast ta vanul päevil ometi veel ka talupoega teha. Dagile ei meeldinud viis, kuidas Holder talupoeg ütles, kuid ta oli rõõmus, et pääses tema pidamisest enese lähedal.

Dag istus kamina ees, jalad kiviäärisel, ja mõtiskles; ja mõtted Holderile ning kõik muud mured kadusid ühes suitsuga läbi korstna, kuna teised tulid asemele.

Nagu sageli varemgi rändasid need metsaseljakuile — üha kõrgemale ja kõrgemale — jah, päris üles Vaimudemäele, kus ta oli kord nii suuri asju üle elanud.

Vaade mäelt pöördus nüüd tema mõtetesse üha tagasi nagu sageli varemgi.

Ta imestas, kuivõrd teistsugune näis elu, kui ta seisis seal ülal ja vaatas lõuna poole — üle lõputute metsaga kaetud mägede ja väikese piirkonna all orus, üle asunduste kaugel lõunas, mis kadusid taevasinasse. Ta oli tookord surmale silma vaadanud, polnud leidnud teed, kuidas mäelt eluga alla pääseda, ja küllap see oli omajagu mõjunud. Tal oli olnud tugev tunne, et elu on üürike ja surm pikk, ja talle oli olnud nii arusaamatu, et inimesed tallavad üksteist maha oma lühikesel eluteel — surma poole.

Seejärel oli ta oma kurbadel aastatel ise eksinud, hakanud oma lähimaid peaaegu vihkama, ja vaade ülalt mäelt oli tema mõtetest kadunud. Aga pärast seda, kui ta oli Adelheidiga ära leppinud ja kuulnud kõike, mis tollel oli jutustada tema isa heitlustest ja mõtetest elus, viibis ta nagu pideval rännakul tagasi noorusse. Vaade mäelt üle inimelu püsis selgemini tema ees kui kunagi varem, jah, oli, nagu oleks see temas nüüd selgem kui toona. Aga see tuli vist küll sellest, et ta ise oli pärast seda sügavamale inimellu sattunud. Oli ääretu vahe selle temas olnud vihkamise pimeduse ja nende mõtete vahel elust, mis temas nüüd üha enam selginesid.

Inimmeeles on elastsus, käsitamatu elastsus, pühadus, mida ei tohi puutuda. Seda ei tohi alla igapäeva kiskuda, oli ta arvanud — aga —

Ta oli tarvitanud karme sõnu mehe vastu lõunaasundusest, kes tuli oma kadedusega. Aga nagu alati oli ta ka pärast seda juhtumit järele mõtelnud — ja talle oli esmakordselt selgeks saanud, et tal enesel on teisiti kui enamikul inimestel ja et tal ehk sellepärast ongi mõtete suur elastsus ja meele helged avarused, kus mõtetele ja tunnetele vaba voli anda.

Kõik tema õnnelikud elupäevad metsades ja nurmedel olid vist küll omajagu kaasa mõjunud, aga see, mille võrra ta teistest ees oli, oli asjaolu, et tal polnud kunagi olnud muresid äraelamise pärast. Kunagi polnud tal tarvis olnud mõtelda karmile sõnale: äraelamine. Ta ei olnud end säästnud, ta oli elus oma jõuproovid läbi teinud, kuid see polnud sündinud surve all, et ta peab seda tegema.

Ta oli küll esimene oma suguseltsist, kes polnud seda tunda saanud, sest selle järgi, mis Adelheid oli tema isast jutustanud, olid ka temal nooruses rasked ajad olnud, mil ta rohkem kui üks kord oli tundnud kooreleiba hammaste all.

Tugeva isa kaitse all oli ta ise pääsenud mõtlemisest äraelamisele — samal ajal kui enamiku inimeste juures rõhus just see neid suurema osa päevast ja tihti veel poole öönigi.

Ta oli meest lõunaasundusest tema kadeduse pärast rangelt tauninud, aga kui ta järele mõtles, sai talle selgeks, et täiskasvanuks saamisest peale polnud mehel vist küll olnud palju tunde, kus tal poleks tarvitsenud äraelamisele mõtelda. Siis oli mõistetav, et inimesed muutusid kibestunuks ja väiklaseks.

Dag tõusis ja kõndis põrandal edasi-tagasi.

Selle järgi, mis ta oli Adelheidilt kuulnud, oli tema isa raskustest üle saama hakates arvanud, et kohustused Jumala ja sealpoolse vastu muutuvad sellele suuremaks ja karmimaks, kes on vaba võitlusest äraelamise pärast. Hiljem oli isa ka veel äratundmisele jõudnud, et uusi kohustusi Issanda ees, mis jõukus enesega kaasa toob, ei täideta mitte ainult Jumalat mõttes kandes, vaid et need tuleb teostada inimeste seas maa peal. Ja see oli isal sedavõrd südamel olnud, et ta polnud kindel olnud, kas Adelheid suudab seda ütelda, seepärast oli ta tol ööl ülal Skarfjellil tema juurde tulnud, et seda teha — jah, ta oli mitme ööpäeva vältel enese sellest arglikkusest läbi võidelnud, mis nende vahel valitses — sest ta pidi avaldama elumõtte, milleni ta oli enese välja võidelnud — ja see oli sel ööl, kui surm külma tuulega ülal mäel talle oma pitseri vajutas. See oli viimane kord, kus Dag oma isa elusana nägi, ja surnud mehe sõnu peab austama.

Dag läks kapi juurde ja võttis ühest laekast mõned paberid. Need olid samad paberid, mis tal olid samade mõtetega seoses sel sügisesel päeval väljas olnud, kui Adelheid tuli sisse ja ta pidi paberid arveraamatu alla peitma.

Ta pistis paberid taskusse ja sulges laeka, jäädes mõtteis seisma. Läks siis lauast mööda akna alla ja avas selle — ning jäi sinna istuma ja kevadeöösse vaatama. Aga polnud veel kevad. Kuu algul olid küll olnud pehmed ilmad, nii et ojal oli hakanud jää minema ja metsajärvedel lagunema, nii et pangad hakkasid end lahti kiskuma — aga pärast olid tulnud taas talveilmad ja oli sadanud lund, nii et oli jälle saanitee, kuid seal istudes kuulis ta kauget ojakohinat ja murduva jää raginat.

Ta hingas joovastavalt tugevat varakevade ja lume lõhna — ja tõusis püsti. Ta peab oma mõtteid tõsiselt võtma ja linna asjaajaja juurde sõitma. Ta võtab selle homme ette.

Inimeste meeles on saladusi, mida isegi nende lähimad ei aima.

Adelheidil oli tunne, et Dagi sisimas olemuses on midagi, milleni ta ei küündinud. Saladuse võti oli tema ees, aga ta ei näinud seda.

Kolme inimest, kes olid Vana-Dagi tema sügavast unest äratanud, oli ka Dag tundnud ja nad olid tedagi mõjutanud — ja see oli sündinud tema nooruses, mil kinnituvad mõtted, mille najal tuleb pärast elu elada — niikaua kui vaim on värske.

Need kolm olid: Dagi enda kaine südamega ema, tädi Dorthea oma tundliku, siira meelega ja vana kapten Klinge kogu oma kibeda teadmisega, millist õnnetust tähendab inimestele vaesus.
Dag oli, tõsi küll, teotsenud rohkem metsades, aga kodus olles oli ta paratamatult näinud murest vaevatud inimeste tallu tulekut ja murtult lahkumist — isa pimedal ajal. Ja ta oli paratamatult märganud tädi Dorthea ilmet, kui see midagi säärast nägi. Kapten Klinge, kel oli julgust olnud Vana-Dagile oma arvamust ütelda, oli samuti selge vastuse andnud, kui Dag küsitles teda inimeste suhtes, kes tulid ja läksid.
Oma teravate meeltega oli Dag isa tegevusest tookord rohkem näinud ja mõistnud, kui keegi võis arvata — ja tal oli olnud tuhandeid tunde selle üle mõtlemiseks metsades ja öiste lõkketulede taga.
Keegi ei saa inimeste väiksust mäe otsast või metsast paremini näha, kui ta muljetena all elus eneses juba vastu on võtnud — aga vaade võib ülal ja — inimeste püüdlustest eemal selgemaks muutuda.
Dag kuulus vaikivate inimeste hulka, keegi ei aimanud, mida ta paljugi nähtu ja kuuldu kohta arvas. Tema suunurkades oli tol ööl ülal Skarfjellil veidi tõmmelnud, kui isa lausus sõnad: „Just rahaahnus inimestes, kes on siin elus ülevõimu saavutanud, valmistab teistele inimestele nii palju asjatut valu."
Ta polnud suutnud sellest Adelheidiga kõnelda — isa pärast —, aga kord peab ta avaldama oma arvamuse elust — ja nimelt teoga, enne kui seletab seda sõnadega.
Dag suiges akna ja hakkas minema eestoa poole, kuid jäi keset tuba seisma.
Juuksed meelekohtadel hallid — viiekümnele lähenemas, aga peaaegu niisama rühikas kui nooruses.

XXV

Igast küljest tormasid inimesed kokku.
Sild oli kokku varisenud.
Ja kõige hullem oli see, et silla peal oli väike poiss.
Salkkond poisse oli mänginud laguneval sillal, sest poisid peavad ikka olema seal, kus on põnevust.
Juba kaua aega ei olnud keegi üle silla sõitnud ja mõistlikud inimesed olid arvanud, et see võib nüüd kevadise jäämineku ajal kokku variseda, sest see oli nii kõdunenud, aga küllap poisid just sellepärast pididki sinna minema. Sild on kogu nende eluaja

seal olnud ja küllap ta seisab veel ühe päeva, arvasid nad. Ja nii see juhtus.
Kõik teised olid silla kokku langedes maale pääsenud, aga väike Iver Tjernbråten, alati nii pika toimega, oli ühes alla kukkunud ja klammerdus nüüd jääst läikiva kesktoe külge, pääsemata kusagile, sellal kui jõgi oma jääkamakatega, mis silla jäänuste vastu raksatasid ja edasi purunesid, tema jalge alt mööda kahises. Silla taga muutus jõgi ühe languse poole kitsamaks, mis jää endasse imes, ning veel säilinud postid ja rippuvad sillajäänused olid samuti hakanud järele andma.
Mõlemal kaldal tunglesid inimesed, täis õudust, mida tekitas väikese inimlapse nägemine, kelle minek oli kindel. Sest sillatoe küljes rippuvat poissi oli võimatu päästa.
Sillajäänustele ei pääsenud — ja ükski paat ei saanud jäätükkide vahel edasi.
Igast küljest tuli mehi, naisi ja lapsi — aga nad ei saanud midagi muud teha kui seista, kuulata jõe kohinat — ja poisi südantlõhestavat kisa — ning näha jääkamakaid haaravat üht palki teise järel, mis sillast veel järele olid jäänud.
Ilm oli sompus ja hall, taevas kihutasid pilved ja hakkas õhtusse kalduma.

Lõuna poolt lähenes sõites mees. Küllap ta nägi inimhulka jõe ääres, samuti seda, et sild on läinud, sest ta peatas hobuse.
Kõik nägid, kes see oli.
Mõned poisid jooksid silla juurest maanteele rääkima, mis oli juhtunud.
Dag Bjørndal oli linnasõidult teel koju. Ta polnud poiste hingeldavatest seletustest veel kuigi palju kuulnud, kui pööras juba hobuse silla juurde viivale teele.
Kõik tundsid tema tulles kergendust. Mitte et temagi oleks saanud siin midagi ära teha, aga kus Bjørndali inimesed midagi ei suutnud, seal võisid teisedki loobuda. Kohas, kus tee järsult silla juurde viis, peatas Dag hobuse ja vaatas saani istuma jäädes jõele. Kõik vahtisid teda ja ootasid, et ta raputab pead. Aga tema vaatas üles- ja allajõge, sügades mütsi all pead.
Poiss all sillatoel oli vist viivu peaaegu teadvusetu olnud, sest ta polnud tükil ajal häältki teinud, aga nüüd karjus ta jälle, nii et see tungis luust ja lihast läbi.
Dag pööras hobuse teelt ära kaldale. Ta tahtis vist paremini näha. Nendele, kes seisis vastaskaldal ja nägid hobuse ja saanis istuva mehe musta siluetti õhtutaeva taustal, oli kõige üle nagu midagi nõiutut, nad otsekui aimasid, et juhtub midagi üle mõistuse käivat.
Need, kes olid Dagiga samal kaldal, olid talle lähemale nih-

kunud. Nad hoidsid eemale, aga olid küllalt lähedal, et näha jõulist, ettepoole kallutatud pead ja rahulikke pilke, mis ta heitis jõele, samuti kätt, mis hobust ohjadega erksana hoidis.

Ka nendes tärkas ebaloomulikkuse tunne. Nad nägid, et Dagi silmad peatusid millelgi ülalpool jões ja jälgisid luurates selle lähenemist.

Paljud mõtlesid vist küll saagadele ja vanadele lugudele, mida nad olid kuulnud Bjørndali inimeste kohta nii kõige vanemast kui ka hilisemast ajast, nii külmast hulljulgusest, et see oli käsitamatu.

Kõik, kes olid küllalt vanad sellest aru saama, olid kuulnud Vana-Dagi võiduajamisest surmaga kuristikuveerel tee ääres, et aga enne Borglandi inimesi kirikusse jõuda. Ka olid kõik kuulnud, et Dag, kes siin saanis istus, oli kord trotsinud enesele tee ühe mäe otsa, mis oli ligipääsmatu nii üles- kui allaronimiseks, ja et oli lausa ime, et ta oli eluga pääsenud.

Aga keegi siin ei teadnud vist, et metsades tuli inimestel vahel täie sõiduga ületada kevadine jõgi silmapilgul, kui jää-kamakad kokku surusid, ja et Dag valvaski nüüd säärast silmapilku. Siin, kus jõgi oli nii lai ja mädanenud sillajäänused ainuke tugi enne neelukohta, oli see hulljulge. Dag nägi seda kõike, aga —

Üks naine, kes oli päris all silla juures seisnud, tuli nüüd üles teiste juurde. See oli poisi ema. Ta hoidis põlle näo ees ja nuttis, lähenes komistades Dagile.

„Jumalapärast, kas ei leidu abi," halises ta.

Dagi silmad jälgisid suurt jääpanka, mis ajus silla poole, kus jäi kahe posti vahele pidama. Väiksemaid panku praksus selle vastu ja kogunes silla jäänuste taha kokku. See raksus ja värises ning vool selle taga möirgas ja imes, aga üha rohkem panku tuli ajudes ja liibus teiste ligi.

Poiss karjus jälle ja tema hääles oli talumatut õudust. Ema halises Dagile ikka neidsamu sõnu.

Dagil olid enesel olnud pojad, sessamas vanuses kui poiss seal all, ja ta oli neid väga armastanud.

Pilk all jõel, ütles ta tasa — nagu ema hädaldamisele vastates:

„See sündigu Jumala nimel."

Siis laskis ta ohjad lõdvaks ja piits vihises üle hobuse.

Hobune ja saan lendasid üle perve, nii et lumi tuiskas, ja edasi jää peale.

Hobuse jalad sattusid vaheldumisi jää peale ja vette, veesammas tõusis taevani, üks jalg vees ja kolm jääl, aga tuhatnelja üle jõe.

Dag kummardus saanist hüvakule välja, sirutas käsivarre kõrvale ja haaras poisi kaenlasse, ja siis — — andsid sillatoed

järele. Hobune ja saan, jää ja postid vajusid ragisedes voolu ning kadusid vahtu — —

Keegi ei teadnud pärast, kas tal olid silmad avatud olnud — aga nad olid siiski seda näinud.

Kulus hulk aega, enne kui keegi oli suuteline ennast liigutama, aga viimaks hakati õhtuhämaruses üksteise järel kaldalt alla valguma.

Ühel mehel oli niipalju taipu, et ta hankis hobuse ja sõitis põhja poole sõnumit viima.

Hulk hobuseid ja inimesi põlevate tõrvikutega sõitis sel ööl Bjørndalilt välja. Esimeses lausmaa-asunduses jagunesid nad kahte ossa, nii et üks osa läks seal põhjasilla kaudu üle jõe, ja mõlemal pool piki jõge allapoole oli valgust ja inimesi.

Adelheid oli mitu korda öö jooksul kambri ette rõdule vaarunud ja silmad Hamarrbø küngaste poole tuhmiks vahtinud.

Ta oli parajasti tuppa pöördumas, kui märkas midagi valgusega sarnanevat eemal metsaveeres. See kadus — kuid ilmus jälle nähtavale, ja siis eristas ta selgesti tõrvikuid.

Nad tulid aeglaselt — oo, nii aeglaselt — küngastest alla. Adelheid sulges silmad ja vaarus tagurpidi ukse poole, kuid ajas enese jälle sirgu ja jäi üksisilmi vaatama. Nüüd pöörasid nad Hamarrbø õuele, ta eristas maju tõrvikuvalgel.

Aga — nad ei jätkanud teed. Miks nad sinna pidama jäid?

Siis kõlas temas nagu Vana-Dagi matusekellade vastukaja, ja läbi selle helina kuulis ta ennast sosistavat:

„Nad toovad Unni surnuvalvet pidama. Dag on surnud."

Just Väike-Dag oli märganud isa nägu ühes jõe sopis, ja koos Martin Puuraiduriga olid nad tema ja poisi, keda Dag oma kangestunud haardes hoidis, välja toonud.

Dagi vasaku oimukoha oli kas jääpank või post purustanud, ja see oligi hoop, mis oli talle lõpu peale teinud, arvas Martin — muidu oleks ta enese küll koos poisiga päästnud. Sest see polnud esimene kord, kui Dag oli sõitnud üle jää, aga esimene kord, kus ta oli sattunud jõkke. Talle oli ilmselt selge, kui kardetav see on, aga ta ei suutnud näha poissi seal hukkumas, arvas Martin ja lisas lõpuks:

„Dagil oli alati nii hell süda."

Nad polnud koduteel mitte ainult Unni kaasa võtnud. Keegi oli ka Borglandil preili Rameri järel käinud. Küllap nad arvasid, et Adelheid ehk vajab teda.

Kui tädi üles kambrisse tuli, lamas Adelheid teadvusetult põrandal.

Alles kolmandal päeval suutis Adelheid tulemajja kaasa minna.

Just Unn oli tahtnud, et nad paneksid Dagi sinna — sest seal ju Dag peamiselt elas, ütles ta — aga küllap tal oli selle juures veel muidki mõtteid.

Tuleasemele oli Adelheidi tulekuks süüdatud lõke.

Dag lamas voodis, parem näopool väljapoole ja purustatud vasak pool vastu seina. Leekide valgus heitis tema ilusatele kindlatele näojoontele sooja elu- ja nooruspaistet.

Adelheidile meenus vist küll öö kahekümne aasta eest, kui ta oli hiilinud Dagi juurde siia tema vanasse poisipõlvekodusse. Kaua seisis ta liikumatult ja vaatas, enne kui langes voodile kokku.

Voodi jalutsi juures istus Unn Hamarrbø liikumatu näoga. Ta lähenes nüüd seitsmekümnele, kuid tegi oma tööd väsimatult nagu Vana-Ane.

Preili Ramer seisis ukse juures. Ta oli üle seitsmekümne kahe ja viimasel ajal järsku vanaks ja tudisevaks muutunud. Tema juuksed olid täiesti valged ja hääl oli muutunud karedaks, aga veel andis ta igaühele oma siira arvamuse teada.

Ta läks Adelheidi juurde, kui selle nutt silmapilguks vaikis, võttis tal toetades käsivarrest kinni ja aitas ta üles.

„Meest nagu Dag ei pea taga nutma," ütles ta. „Ta andis elu teise eest — jõudis nii kõrgele, kui inimene iganes võib jõuda."

Adelheidile meenus Ane Hamarrbø ennustus, mille Dagi ema oli üles kirjutanud, ja ta pööras uksel ümber ja vaatas kaua Dagi nägu, mis paistis valge kumana voodi tumedal taustal.

XXVI

Adelheidil kulus seekord enese jaluleajamiseks aega, ja kui ta suvel jälle väljas hakkas liikuma, vahtisid inimesed talle kaua järele. Näis, nagu oleks ta nii näost kui ka rühilt nende kuude jooksul hulga aastate võrra vananenud.

Syver Tagasõitja polnud veel päris vana ja ta juhtis tööd Bjørndalil ja Borglandil, nagu Vana-Dag oli talle ütelnud, ja Even Steinrud oli talle igati abiks ja valmis kõike sel päeval üle võtma, kui tema enam ei jõua.

Metsades oli Martin Puuraidur juhtimise enda kätte võtnud ja seal läks kõik oma tavalist rada.

Poisid lõid igal pool, kus aga midagi sündis, noorusinnuga kaasa — ja käisid muidu koerte ja püssidega metsas, rändasid samu radu läbi metsa, üle raba ja mägede, nagu Vana-Dag oma nooruses ja viimastel aastatel oli käinud — ja kus nende isa suurema osa oma elust oli elanud. Ja nad ööbisid hüttides naridel ja süütasid öise taeva all lõkkeid, nagu nende inimesed mäletamata aegadest peale olid teinud.

Adelheid istus ühel õhtul kirjutustoas raamatute taga.

Oli sügis, väljas sadas vihma ja lõõtsus tuul. See ulus korstnas ja peksis vihma vastu akent. Adelheid oli hakanud nüüd sügise poole elavnema. Tädi oli teda usinalt külastanud ja meenutanud talle Vana-Dagi nõu, mida Adelheid oli talle kord nimetanud, et mis ka ei juhtuks, inimene peab enese taas püsti ajama, ja muudkui edasi — kogu elu.

Ta oli hakanud raamatuid korda seadma, sest oli mitmesuguseid aruandeid, mis olid lohakile jäänud, — ja tema tugev loomus hakkas tasapisi ärkama ja end kirjutustoas hästi tundma. Jah, väikesed märgid, mida nimetatakse arvudeks, puudutasid temas vist küll midagi, mille teised inimesed olid läbi mitme põlve päranduseks saanud. Nüüd, kus ta sai tugineda üksnes iseenesele, hakkasid teda köitma mõtted, kuidas kõike poistele ja enesele kindlustada.

Ta oli läbi vaadanud ja kokku arvanud kõik summad, mis lõunaasundustesse välja olid laenatud, ja kindlaks teinud, kui palju need protsente kannavad ning aastate jooksul suurendavad pangakontot.

Ta oli kirjutustoas sellega tegevuses, kui kuulis õues vankrimürinat. Ta kuulis hääli, neiu Kruse ja ühe mehe häält.

Ta tõusis püsti ja läks eestuppa. Tulija oli linnamees ja temas oli midagi tuttavat, kuid ta ei teadnud, kes see on, enne kui mees nimetas oma nime.

See oli Dagi asjaajaja — jah, ta oli olnud ka Vana-Dagi asjaajaja, ja tema isa oli enne seda ametit pidanud — nii et ta tundis põhjalikult siinseid olusid.

Ta tulnud Adelheidiga mitmesugustest asjadest kõnelema, ütles ta, aga enne peab ta toa saama, et pärast sõitu säärase koerailmaga rõivaid vahetada. Neiu Kruse juhatas ta uude majja sinisesse tuppa.

Tagatoas kaeti tore laud, ja asjaajaja oli seltskonnainimene, kel oli linnast ja laiast maailmast palju jutustada. Poisid kuulasid põnevusega kõike, mis ta ütles, ja ka Adelheidile oli see puhang väljastpoolt elamus, ehkki ta tundis selle pärast veidi rahutust, mis oli pannud nii hõivatud mehe nii pikale teekonnale asuma.

Adelheid ja asjaajaja istusid kirjutustoas. Asjaajajale oli toodud jooki, samuti piip ja tubakat, nagu niisuguse mehe puhul kohane, ja ta oli kõnelnud osavõtlikult kõigest, mis oli juhtunud, ja avaldanud lõpuks, mille pärast ta oli pika tee maha sõitnud.

Dag oli viimast korda linnas olles kõikide võlakirjadega lõunaasunduste taludele tema juures käinud. Ta ei taha neid enam, oli ta ütelnud. See tuleb juurde märkida, nii et ta saab neile alla kirjutada, ja siis võib asjaajaja need võlgnikele lähetada, et kõik oleks tasa. Tal on enese ja omaste jaoks niigi küllalt, oli ta ütelnud, ja siis ei ole põhjust teisi sääraste paberitega õnnetuses hoida.

Asjaajaja polnud niisugust mõttetust nagu selliste summade äraandmine varem kuulnud. Ta oli Dagile ütelnud, et on keeruline asi seda kõike seaduse järgi kirja panna ja et tal tuleb allakirjutamisega oodata, kuni ta järgmine kord linna tuleb.

Seda oli ta teinud selleks, et Dagil oleks aega järele mõtelda, aga nüüd oli ju nõnda läinud, et Dag oli surnud. Ta oli pool aastat oodanud, et Adelheidi otsekohe pärast juhtunut mitte häirida, aga nüüd oli ta tulnud, olles kindel, et Adelheid hindab tema vaeva — rikkaliku osaga suurtest väärtustest, mis ta oli temale ja ta poegadele päästnud.

Ettevaatlike väljenditega sai ta öeldud, et on kuulnud Dagi õnnetusest mäel ja et tema pea polnud pärast seda vist küll enam nagu teistel inimestel. Ja ta mainis ka midagi säärast, et kõik tugevad sugukonnad lähevad sel moel põhja, et üks tuleb ja hävitab kõik, mille teised on kogunud, ja ta lausus palju ilusaid sõnu Vana-Dagi kohta, et ta olnud hoolas ja ettenägelik mees ja et oleks häbiasi, kui tema elutöö sel kombel häviks.

Adelheid ei teadnud algul, mida mõtelda või arvata. Asi paberitega oli ilmselt ühenduses Dagi olemusega enne tema surma, aga kõik, mida asjaajaja ütles, oli nii lihtne ja selge, ja sisimas polnud Adelheid suuteline mõistma, et nii suuri väärtusi võib ära kinkida.

Tal oli olnud küllalt raske Dagi mõista, kui too oli läinud sügisel ühe aasta protsendid paberite pealt kustutanud, ja ta oli just mõtelnud ühel päeval keldrisse minna ja kõik kirstus olevad asjad läbi vaadata.

Kõigest, mida ta nüüd Dagist ja kõigest muust mõtles, oli talle ainult üks asi selge: arvud, ja arvusid pidi hoolega silmas pidama, nagu ta oma vanaemalt oli õppinud, neid ei tohtinud ära anda ega vähendada.

Saates asjaajajat ööseks uue maja eestuppa, oli ta temaga nõus, aga öösel pärast seda nägi ta Dagi nägu tugevana ja selgena enese ees nagu tookord, kui Dag ütles talle kirjutustoas, et ta ei talu, kui inimesed, kes on nii ränka vaeva näinud, tulevad siia rahaga, mida nad ise kibedasti vajavad — ja mida tema ei vaja. Adelheid teadis raamatutest, et see raha polnud ei temale ega poistele hädatarvilik, aga oli turvaline seda omada.

Adelheid ei leidnud Dagi silmade pärast rahu. Ta oli näinud neid öösel igal ärkveloleku hetkel, jah, ka ulmades, selgeid, jõulisi ja tõsiseid, ja kui päev koitis, tõusis ta üles ja saatis hobuse tädi Eleonore järele.

Kui asjaajaja tuli kirjutustoast eestuppa, et tagatuppa hommikueinele minna, tuli ka tädi Eleonore — välisuksest eestuppa. Tal oli üks jalg viimasel ajal haige olnud, nii et ta oli hakanud kepiga käima.

„Siin ma olen, Adelheid," ütles ta. „Ma lonkan surma poole, nii kiiresti kui saan, aga minuga läheb üha aeglasemalt, nii et sul tuleb mind veel mõni aasta taluda."

Adelheid naeratas tema võllanalja peale ja palus teda lauda. Pärast einet palus ta asjaajajat eestoas veidi oodata, sest tal on tarvis oma tädiga kõnelda.

Ülal kambris rääkis Adelheid tädile, mida asjaajaja oli ütelnud, ja küsis, mida tema asjast arvab.

„Et sa pead pabereid hästi hoidma ja paluma, et see nurgaadvokaat nii ruttu minema sõidaks kui võimalik," oli tädi selge otsus.

„Jah, aga tädi..." alustas Adelheid.

„Ei ole siin mingit aga, kui sa hauas rahu tahad saada," katkestas tädi teda teravalt. „Muudkui välja see tegelane seal all, pärast kõneleme kahekesi."

Adelheid pidi minema alla ja laskma asjaajajal ära sõita vastusega, et ta jätab paberid esialgu enda kätte ja mõtleb veel järele.

Alles siis, kui tädi kuulis vankrit minema veerevat, lonkas ta kambrist välja ja trepist alla ning edasi kirjutustuppa, kus ta istus laua äärde toolile ootama.

Adelheid tuli ja vaatas talle vargsi ja uurides otsa, kui võttis laua taga istet.

„Noh, mida ma pean tegema?" küsis ta.

„Sa pead ärkama," ütles tädi rangelt, „ja hakkama mõistma meest, kellega sa oled lapsi ilmale toonud. Laota esimene leht lahti — ja kirjuta, nagu ma ütlen: Vastavalt minu mehe, Dag Bjørndali tahtele makstud, ja siis summa — ja sinu nimi alla."

Adelheid vaatas tädi nägu, mis oli läinud nii kortsu, ja tema hõbevalgeid juukseid. Kas ta on ikka veel niisama selge peaga nagu varem? Või on ta ka sisemiselt halliks läinud nagu väliseltki?

„Oled sa kindel, et Dag —" alustas Adelheid.

„Jah," kõlas tädi terav vastus. „Ma ei ole veel kurt ega pime. Ma mõistan, mida ta mõtles.

Borgland ja Bjørndal on võlgadest vabad, seda sa tead, — ja kas sa tead, mida see tähendab, kui kõik teised on kõrvuni võlgades? Tema pojad pärivad tulevikus need kaks talu, ja kui nad on kõlvulised ja töökad, kelleks ta neid pidas, ei ole neil tarvidust rohkema järele — ja kui nad ei ole kõlvulised, ei suuda protsendid ega võlakirjad neid niikuinii enam päästa.

Rahapainajast vabanemine on kõige raskem kunst elus. Vana võitles sellega, aga Dag jõudis kaugemale."

Tädi Eleonore tõusis raskelt kepile toetudes püsti. Jalg tegi valu, kui ta pidi tõusma. Tema hääl oli purukuiv, kui ta jätkas:

„Tulla kaugelt linnast siia, et kõnelda Dagi peast — —

Kui raha on maailma suur käsk, siis ei olnud Dagi pea korras; aga kui elu käsk on ennast elava südamega inimeseks teha, siis oli Dag selgema peaga kui kõik teised inimesed, keda mina olen kohanud."

Tädi läks minema — ja Adelheid kirjutas.

Sügistormid tulid uludes — põhja poolt mägedest —, kuid metsad võtsid vastu. Majade ümber — ja kõrgel piirkonna kohal — ja maailma kohal mühises võimsalt ja turvaliselt.

Gulbranssen, T.
G 91 Tuuled puhuvad Vaimudemäelt; Ei lähe kõrvalteed. — Tln.: Eesti Raamat, 1992. — 304 lk.
ISBN 5—450—02196—8
Norra kirjaniku Trygve Gulbransseni romaanitriloogia teine ja kolmas raamat, eesti lugejale juba tuttava „Ja taamal laulavad metsad" järg, milles autor jätkab uhke Bjørndali mägismaatalu elu kujutamist.

TL—3—2—92 84.34 Nor

Tallinna Raamatutrükikoda. 546.